

ნიკო
ჯავახიშვილი

ნარკვევები
ქართველი და ადიღელი
ხალხების ურთიერთობის
ისტორიიდან

თბილისი
2005

ნაშრომში წარმოდგენილია ნარკვევები ქართველი და ადიღელი ხალხების ურთიერთობისა და თანამშრომლობის ისტორიიდან.

მონოგრაფია უკანასკნელი 2.000 წლის განმავლობაში მომხდარ ზოგიერთ მნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენას ასახავს და ცხადყოფს იმ დიდ სიახლოვეს, რომელიც ხსენებულ მონათესავე ერებს ტრადიციულად აკავშირებდათ.

რედაქტორი ბიული ალასანია

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

რეცენზენტები:

ბიორბი ანჩაბაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

დავით ნინიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

იური ჩიქოვანი

ქართული გენეალოგიური საზოგადოების
პრეზიდენტი, საერთაშორისო გენეალოგიური
აკადემიის ნამდვილი წევრი

ბოჩა ჯაფარიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

წინათქმა

იბერიულ-კავკასიურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხთა კულტურული ერთობა დღეისათვის მხოლოდ შორეული წარსულის მოგონებად არის დარჩენილი...

მიუხედავად ამისა, ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ საერთო ფესვების მქონე ამ ერებს მომავალში მაინც შეუძლიათ თავიანთი ისტორიული მეგობრობისა და თანამშრომლობის აღდგენა. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში გახდება შესაძლებელი, რომ ჩვენს არასტაბილურ რეგიონში ჭეშმარიტმა მშვიდობამ დაისადგუროს.

ჩვენ თუ ამას ვერ შევძლებთ, მაშინ კავკასიას არასახარბიელო მომავალი ელის. ამიტომ უველა ჭეშმარიტი კავკასიელის წმიდათაწმიდა ვალია შეძლებისამებრ იზრუნოს ამ ნათელი მიზნის მისაღწევად.

ვამაუბრებ, რომ ჩემს ძარღვებში ქართულთან ერთად ჩერქეზული სისხლიც ჩქეფს (დედის — ეკატერინე ალექსანდრეს ასულ ჩერქეშიშვილის მხრიდან), სისხლი ადიღური წარმომავლობის ქართველი თავადებისა, რომელთა საგვარეულოს ისტორიის შესწავლას წინამდებარე წიგნში საგანგებო თავი აქვს დათმობილი.

ჩერქეშიშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენლები, რომლებიც კახეთში — თავადის, ხოლო ქართლში — აზნაურის წოდებას განეკუთვნებოდნენ, თავიანთ სათაყვანებელ სამშობლოს — საქართველოს ერთგულად და თავდადებით ემსახურებოდნენ.

უოველივე ამის გამო, ეს ნაშრომი მრავალმხრივ საინტერესო, საჭირო და აქტუალურ გამოკვლევად მიგვაჩნია. მასში სათანადო საისტორიო წყაროებსა და ლიტერატურაზე დაურდნობით, საკმაოდ ვრცლად და დამაჯერებლად არის გადმოცემული ქართველ და ადიღელ ხალხებს შორის ოდიტგან არსებული ურთიერთობისა და თანამშრომლობის ისტორია.

საკულისხმოა, რომ ამ ფრიად სოლიდური მონოგრაფიის ავტორია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის ეველაზე ახალგაზრდა პროფესორი – ნიკო ჯავახიშვილი, რომელმაც სადოქტორო დისერტაცია 30 წლის ასაკში დაიცვა. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ეს გამოკვლევა მისი ავტორის უკვე მეორემეტყ წიგნია.

ჯეშმარიტი რუდუნებით შექმნილი ეს წიგნი და მისი ავტორის პათოსი ნათელი მაგალითია იმისა, თუ როგორ უნდა გვიყვარდეს ერთმანეთი ერთი ზეცის ქვეშ მცხოვრებ მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხებს და მათ შორის, საერთო წარმომავლობის მქონე კავკასიელ ერებს.

კონსტანტინე ჩოლოყაშვილი

კონსტანტინე ჩოლოყაშვილი

საქართველოს ისტორიულ საგვარეულოთა
(თავადაზნაურთა) შთამომავლებისა და მათ
თანამდგომთა საკრებულოს წინამძღოლი,
პროფესორი

თბილისი, 2005 წლის 26 მაისი,
საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის
აღდგენის (1918 წ.) დღე

გუბღნი
თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის
ქართლისა და კახეთის მეფეებად
კურთხევის 260 წლისთავს

შესავალი

ქართველ ერს ადილური მოდგმის ხალხებთან: *ჩერქეზებთან, ყაბარდოელებთან* და *საკუთრივ ადილელებთან*, ურთიერთობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აკავშირებს.

ცნობილია, რომ ადილელთა წინაპრები იყვნენ: *სინდები, კერკეტები, ზიზები (იგივე ჯიქები)* და *ტორეტები*.

ადილელი ტომებით დასახლებულ ტერიტორიაზე ადამიანის უძველესი კვალი ძველი ქვის ხანას განეკუთვნება. ამ რეგიონში გავრცელებული იყო *მაიკოპის კულტურა*, რომელიც ძველი წელთაღრიცხვით III ათასწლეულით თარიღდება.

ძველი წელთაღრიცხვით VI-V საუკუნეებში ხსენებული ტომები ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში, შავიზღვისპირეთსა და მდინარე ყუბანის აუზში ცხოვრობდნენ. იქ მათ საკმაოდ ვრცელი და ბუნებრივი რესურსებით მდიდარი ტერიტორია ეკავათ.

ანტიკურ წყაროებში მდინარე ყუბანის აუზში მოსახლე ადილელნი ზოგჯერ მოიხსენიებიან *მეოტების* კრებითი სახელწოდებით, ხოლო შავიზღვისპირეთში მცხოვრები ადილელი ტომები: *კერკეტები, ზიზები* და *სხვები* — საკუთარი სახელწოდებებით (141, 54).

ადილელებით დასახლებულ მიწებს სამხრეთიდან ესაზღვრებოდა კავკასიონის მთაყარი მთაგრეხილი, აღმოსავლეთიდან — მდინარე ლაბას აუზი, ხოლო სამხრეთ-დასავლეთიდან — შავი ზღვა.

ეს ტომები, რომლებზედაც სკვითებმა და სარმატებმა გარკვეული ეთნო-კულტურული ზეგავლენა მოახდინეს, ალანთა (I საუკუნე) და პუნთა (IV საუკუნე) შემოსევებმა აიძულა, რომ თავიანთი საცხოვრისიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით გადასახლებულიყვნენ.

I საუკუნიდან თანდათან ძლიერდება ზიზების ტომი, რომელიც ადილელ ტომთა გაერთიანებას სათავეში V საუკუნიდან ედგა.

VIII-IX საუკუნეთა მიჯნაზე ჯიქეთი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცენტრად იქცა (141, 54).

შავიზღვისპირეთში მცხოვრებ ადიღელთა გადასახლება ჩრდილო კავკასიის ცენტრალური ნაწილისაკენ X-XI საუკუნეებში დაიწყო, ხოლო XIII-XIV საუკუნეებში ეს შეუქცევადი პროცესი გახდა.

ხსენებულ ტომთა თვითსახელწოდება „ადიღე“ იყო. ეს სახელწოდება საისტორიო წყაროებში XV საუკუნის 70-იან წლებამდე არ გვხვდება (241, 18).

გვიან შუა საუკუნეებში ადიღელთა შორის გამოიყოფოდნენ შემდეგი ტომები: *აბაძეხები, ბესლენეები, ბჟედულები, თერმიგოები, მამხელები, მაზვაშები, ნათხეაჯები, შაფსულები, შეგაკები (ხეგაკები), წოფსინები (ჩოფსინები), ჭემგუელები, ხამიშები, ხატუკაელები* და სხვები.

გარკვეული ისტორიული პროცესების შედეგად, ზემოხსენებული ტომები სამ ხალხად დაიყვნენ: *ჩერქეზებად, ყაბარდოელებად* და საკუთრივ *ადიღელებად*.

XIII-XIV საუკუნეთა განმავლობაში, ადიღელთა საერთო მასას გარკვეული ნაწილი გამოეყო. ისინი ყუბანისპირეთიდან აღმოსავლეთით, მდინარე თერგის აუზში, ალან-ოსთა ყოფილ ტერიტორიაზე გადასახლდნენ. ასე შეიქმნა მდინარე თერგის მარცხენა სანაპიროზე „დიდი ყაბარდო“, ხოლო მისგან აღმოსავლეთით, თერგის მარჯვენა სანაპიროზე – „მცირე ყაბარდო“.

აღნიშნულ ტერიტორიაზე მცხოვრები ადიღელები თანდათან ჩამოყალიბდნენ დამოუკიდებელ ხალხად, რომელთაც *ყაბარდოელები* ეწოდათ.

მოგვიანებით, ადიღელთა ერთი ნაწილი ყაბარდოდან მდინარე ყუბანის ზემო წელში გადასახლდა. მათი შთამომავლობა დღეისათვის განეკუთვნება *ჩერქეზ* ხალხს, რომელთა ძირითადი ნაწილი მდინარეების დიდი და პატარა ზელენჩუკის ნაპირას სახლობს.

შავიზღვისპირეთსა და მდინარე ყუბანის აუზში დარჩენილი ადიღელი ტომებისაგან მოგვიანებით ადიღელი ხალხი ჩამოყალიბდა (141, 54).

ზემოთქმულის მიუხედავად, თანამედროვე ადილეულ, ყაბარდო-ელ და ჩერქეზ ხალხებს ენის, კულტურისა და ყოფა-ცხოვრების ძირითადი ელემენტები მაინც საერთოადილური შემორჩათ (266, 31). ამიტომაც ისინი საკუთარ თავს ტრადიციულად “ადილეულ-ბად” მოიხსენიებენ.

პროფ. თეიმურაზ ბოცვაძე შენიშნავდა, რომ ადილეულ ტომთა ზემოხსენებული გადასახლების “ძირითადი მიზეზი იყო ფეოდალიზაციის გზაზე დამდგარი საზოგადოების ზედაფენის სულ მზარდი მოთხოვნა ვრცელ საძოვრებსა და ნაყოფიერ სახნავ მიწებზე, რომლებიც თავის მხრივ განსაკუთრებით უხვად მოიძებნებოდა ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ რაიონებში. ადილეულ ტომთა დასახლებას კი ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ რაიონებში ხელი შეუწყო, ერთი მხრივ, თათარ-მონღოლთა მიერ ამ ტერიტორიებზე მკვიდრად დასახლებულ ალან-ოსების ხელისუფლების ლიკვიდაციამ და მეორე მხრივ, თათარ-მონღოლთა მიერვე ჩრდილო კავკასიის ველის დიდი მასივების კულტურულმა აუთვისებლობამ” (42, 7).

ქართველური ენების მსგავსად, ადილური ენებიც იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახს განეკუთვნებიან.

XVI საუკუნემდე ადილელები ქრისტიანები იყვნენ, ხოლო შემდეგ ოსმალეთის იმპერიის გავლენით, მათ შორის თანდათან ისლამი (სუნიზმი) გავრცელდა.

ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებში ადილელები „ჯიქების“ საერთო სახელწოდებით მოიხსენიებიან. იმავდროულად, ტერმინში “ჯიქეთი” მთელი ადილე მოიაზრებოდა.

ეს სახელწოდება ქართულ წყაროებში პირველად იხსენიება „ქართლის ცხოვრებაში“, წმ. მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის სამისიონერო მოღვაწეობის (I ს.) აღწერისას (204, 22).

XI საუკუნის ქართველი ისტორიკოსის ლეონტი მროველის თხზულებიდან „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ ირკვევა, საზღვარი აფხაზთა და ჯიქთა შორის მდ. ნიკოფსზე გადიოდა (120, 43).

იმავე პერიოდის ქართველი ისტორიკოსი ჯუანშერი ადილეებს ასევე ჯიქებად იხსენიებს. მისი ცნობით, 455 წელს ვახტანგ გორგასალმა თავისი ლაშქრით ჯიქეთზე გაიარა (226, 157).

ჯიქები ხსენებულნი არიან სხვა ქართულ საისტორიო წყარო-ებშიც, სადაც მათ ზოგჯერ სხვა სახელწოდებებით მოიხსენიებენ.

X საუკუნის უცხოურ წყაროებში აღიღელები “კასოგებად” (რუსული წყაროები), ასევე “კაშაკებად” (“ყაშაყებად”) და “კეშეკე-ბად” (სპარსული და არაბული წყაროები) იხსენიებიან (141, 54).

„კაშაკების“ სახელით აღიღელები მოხსენიებულნი არიან თა-მარ მეფის ისტორიკოსთა თხზულებებში „ისტორიანი და აზმანი შარაჟანდელთანი“ (88, 49) და „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარი-სი“ (36, 147).

დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ურთიერთობა ჯიქებ-თან აფხაზეთის მეშვეობით ხორციელდებოდა. ეს კუთხე წარმოად-გენდა იმ უმთავრეს არტერიას, რომლის გავლითაც ქართველები უკავშირდებოდნენ ეთნიკურად და კულტურულად აფხაზეთისავე მონათესავე აღიღელ ტომებს. ეს განპირობებული იყო აფხაზეთისა და ჯიქეთის გეოგრაფიული სიახლოვით (204, 5).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი თავის ნაშრომში „საქართველოს სა-ზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხი-ლული“ შენიშნავდა, რომ „ჯიქნი აბხაზთა მოძმე ტომი იყო“ და აფხაზეთის „ჩრდილოეთის სამზღვარი ბიჭვინტის მონასტრის ჩრდილოეთით მდებარეობდა... ამის შემდგომ უკვე აბხაზთა ტომის, ჯიქების მიწა-წყალი იწყებოდა“ (219, 460).

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ აღიღელთაგან ერთ-ერთი ხალხი – ყაბარდოელები, რომლებსაც ქართველებთან ინტენსიური ურთი-ერთობა ჰქონდათ, საკუთარ თავს უწოდებენ „აღიღეს“, ხოლო თა-ვიანთ მშობლიურ მხარეს – ყაბარდოს. უცხოური წყაროები I-VI საუკუნეებში მათ მოიხსენიებდნენ „ზიხებად“, ხოლო XIV-XIX საუკუნეებში – „ჩერქეზებად“ (233, 205).

XIII საუკუნის 40-იანი წლებიდან აღიღელთა აღმნიშვნელად საისტორიო წყაროებში თანდათან მკვიდრდება ტერმინი „ჩერკასი“ („ჯერკასი“) (241, 23). ეს ტერმინი ქართველთა მიერ ხშირად გა-მოიყენებოდა უფრო ყაბარდოელთა, ვიდრე დანარჩენ აღიღელთა მიმართ. შეინიშნებოდა ტენდენცია, რომ ტერმინ „ჯიქს“ თანდათან ცვლიდა „ჩერქეზი“ (204, 25).

ქართულ საისტორიო წყაროებში ტერმინი “ყაბარდო” პირველად იხსენიება ოდიშის (სამეგრელოს) მთავრის ვამეყ III დადიანის (მთავრობდა 1658-1662 წლებში) მიერ 1660-1662 წლებში გაცემულ შეწირავის წიგნში. ამავე საბუთში ყაბარდო და ჯიქეთი მოხსენიებულია, როგორც სხვადასხვა ქვეყნების აღმნიშვნელი გეოგრაფიული სახელწოდებები (42, 11-12).

ქართველი ისტორიკოსი, გეოგრაფი და კარტოგრაფი ვახუშტი ბატონიშვილი (1696-1757) თავის თხზულებაში “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა” ტერმინებს: “*ჩერქეზი*” და “*ყაბარდო*” ეკვივალენტური მნიშვნელობით მოიხსენიებს (76, 634-655). ეს კი “ყაბარდოს” აღმნიშვნელი ტერმინია (42, 11).

გამოჩენილი ქართველი მეცნიერისა და ენციკლოპედისტის იოანე ბაგრატიონის (1768-1830) ნაშრომში “ქართლ-კახეთის აღწერა” აღნიშნულია, რომ კავკასიის ქედს გადაღმა სხვა ქვეყნებს შორის მდებარეობდა “დიდი და პატარა ყაბართო” (34, 76).

ადილელთა გეოგრაფიულმა სიახლოვემ ქართველურ ეთნიკურ მასივთან და მათმა ხანგრძლივმა ურთიერთთანამშრომლობამ კეთილისმყოფელი გავლენა მოახდინა ამ ხალხების ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების დაწინაურებაზე.

ზემოთქმულის თაობაზე დოც. მარინე ცინცაძე მიუთითებდა: „ურთიერთგამდიდრების ასეთ პირობებში შეუძლებელია თითოეული ამ ხალხის მატერიალურ და სულიერ კულტურაში სათანადოდ არ ასახულიყო ყოველივე ეს. თუმცა ხანგრძლივი განვითარების მანძილზე კავკასიის ხალხთა შორის მჭიდრო ურთიერთობების ამსახველი ფაქტობრივი მონაცემები ძლიერ დაზიანდა, ხოლო მთელ რიგ შემთხვევებში უკვალოდ დაიკარგა, რაც დიდად ართულებს პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობათა სათანადო სისრულით წარმოჩენას.

მომავალი კვლევა-ძიება, ვიმედოვნებთ, კიდევ უფრო გააღრმავებს აღნიშნული საკითხის შესწავლის საქმეს“ (204, 81).

ადილური კულტურის, ენებისა და ქართულ-ადილური ურთიერთობის ისტორიის კვლევის საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ცნობილმა ქართველმა მეცნიერებმა: *ქეტრე ჭარაიამ* (1861-

1919); აკადემიკოსებმა: ივანე ჯავახიშვილმა (1876-1940), სიმონ ჯანაშიამ (1900-1947), არნოლდ ჩიქობავამ (1898-1985); ქეთევან ლომთათიძემ (დაბ. 1911 წ.), პროფესორებმა: გიორგი როგავამ (1905-1990), ზურაბ ანჩაბაძემ (1920-1984), თეიმურაზ ბოცვაძემ (1930-1996), მარინე ცინცაძემ (1930-1996), ვაჟა შენგელიამ, მედეა ქანთარია და სხვებმა. მათი ნაშრომები ხსენებული საქმის გასაგრძელებლად საკმაოდ მყარ საფუძველს წარმოადგენს.

ქართველ და ადიღელ ხალხებს შორის საუკუნეთა განმავლობაში არსებული სამხედრო-პოლიტიკური, კულტურული და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების ისტორიის ცალკეული საკითხები საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი. ამ თემაზე შექმნილი ნაშრომებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია თ. ბოცვაძისა (42-43; 236) და მ. ცინცაძის (204) გამოკვლევები. მიუხედავად იმისა, შეასწავლი და გასაანალიზებელი მაინც ბევრია.

წინამდებარე მონოგრაფიაში წარმოდგენილია ნარკვევები ენობრივად და ანთროპოლოგიურად მონათესავე ამ ერებს შორის არსებული ურთიერთობისა და თანამშრომლობის ისტორიიდან. მათი ნაწილი უკვე გამოქვეყნებული გვაქვს (257-260).

სათანადო წყაროებსა და ლიტერატურაზე დაყრდნობით, დადგენილია, რომ თანაარსებობის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ეს ხალხები ბუნებრივი მოკავშირენი იყვნენ. მათ შორის სამხედრო-პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ სფეროებში არსებული თანამშრომლობა საკმაოდ ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა.

ნაშრომი ეცხადყოფს იმ ურთიერთპატივისცემას და სიახლოვეს, რომელიც ხსენებულ ხალხებს ტრადიციულად ახასიათებდათ.

ბუნებრივია, რომ გარკვეული ნაკლოვანებებისაგან დაზღვეული ეს გამოკვლევაც ვერ იქნება. ამიტომ, მის მიმართ გამოთქმულ ყოველ საქმიან შენიშვნას და წინადადებას ჩვენი ნაშრომის შემდგომ გამოცემაში შეძლებისდაგვარად გავითვალისწინებთ.

ჩვენს საპატიო მოვალეობად მიგვაჩნია მაღლიერების გრძნობით მოვიხსენიოთ ის პიროვნებანი, რომელთა მხარდაჭერა და დახმარება წინამდებარე წიგნზე მუშაობისას ჩვენთვის დიდად ფასეული აღმოჩნდა. მათ შორის არიან, როგორც წიგნის რედაქტორი და

რეცენზენტები, ასევე, საქართველოს ისტორიულ საგვარეულოთა შთამომავლებისა და მათ თანამდგომთა საკრებულოს წინამძღოლი, პროფესორი კონსტანტინე ჩოლოყაშვილი, კავშირის “მშვიდობიანი და საქმიანი კავკასია” თავმჯდომარე ალუ გამაზარია, პროფესორები: ავთანდილ არაბული, ამირან არაბული, მიხეილ ბახტაძე, თეიმურაზ გვანცელაძე, როლანდ თოფჩიშვილი, ჯონი კეიციაი, ზურაბ კიკნაძე, ტარიელ სიხარულიძე, გიორგი ქავთარაძე, მიხეილ ქურდიანი, თემურ ქურდოვანიძე, ვაჟა შენგელია, თეიმურაზ ჯაგოდნიშვილი, დოცენტები: ზაზა აბაშიძე, ამბროსი გრიშკაშვილი, რუსუდან დაუშვილი, ზათუნა იოსელიანი, ემილ კოპალიანი, ბონდო კუპატაძე, ხეთისო მამისიძეშვილი, ტიტე მაზაური, ტატიანა მოსკალენკო-ჭეიშვილისა, ვაჟა მშვიდლობაძე, ოთარ ონიანი, გიორგი ყუყუნაშვილი, ჯაბა სამუშია, კახა ცერცვაძე, ბეჟან ზორავა, გოჩა ხუნდაძე, ბეჟან ჯავახია, გოჩა ჯავახიშვილი და რუსუდან ჯანაშია, საქართველოს სახალხო არტისტი ანზორ ერქომაიშვილი, მხატვარი ვახტანგ რურუა, დიზაინერი ვანო კიკნაძე, დამკაბადონებლები: ნინო ვაჩეიშვილი, მზია სხირტლაძე და ალექსანდრე ჯიქურიძე, მომღერალი ლელა თათარაიძე, გაზეთის “Кавказский Акцент” რედაქტორი ჰამლეტ ზუკაკიშვილი, “კავკასიური სახლის” თანამშრომლები: თამარ უჯუხუბეროშვილისა, მიხეილ ბეროშვილი, მეკა ხანგოშვილი, მიხეილ გოგებაშვილი და მიხეილ გამყრელიძე, ქართული საბრძოლო ხელოვნების კვლევითი ცენტრის “ჯგირაგის” დარბაზისთავი, მხატვარი-რესტავრატორი და მესაჭურველე კახაბერ ზარნაძე, აგრეთვე, თავად ჩერქეზიშვილთა თანამედროვე შთამომავალნი: ნიკოლოზ გიორგის ძე და დავით მიხეილის ძე ჩერქეზიშვილები, გიორგი რევაზის ძე მაყაშვილი, დარია (ბაია) სეიბონის ასული ბაქრაძე და სოფიო კონსტანტინეს ასული კინწურაშვილი.

დასასრულ, გულწრფელ მადლობას მოვახსენებთ არასამთავრობო ორგანიზაციის “სამართლიანი არჩევნებისა და დემოკრატიის საერთაშორისო საზოგადოება” თანამშრომელს, საზოგადოებასთან ურთიერთობის მენეჯერს, ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატს ლელა გიორგის ასულ ჯავახიშვილს, რომელმაც წინამდებარე წიგნის გამოცემა ფინანსურად უზრუნველყო.

1. ძართველი და ადიღელი ხალხები – გუნებრივი მოკავშირენი

ახალი წელთაღრიცხვის პირველივე საუკუნეებიდან შესამჩნევია ადიღელ ტომთა აქტიურად ჩართვა საერთო კავკასიურ პოლიტიკაში.

ლეონტი მროველის თხზულებაში „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ დაცული ცნობის თანახმად, ჯერ კიდევ I საუკუნის 70-იან წლებში ჯიქებმა, სხვა ჩრდილოკავკასიელ ტომებთან ერთად, მონაწილეობა მიიღეს ქართველთა ხელმძღვანელობით მოწყობილ კოალიციურ ლაშქრობაში სომხეთის წინააღმდეგ.

საისტორიო წყაროში ვკითხულობთ: „მაშინ ამათ მეფეთა ქართლისათა აზორკ და არმაზელ მოუწოდეს ოვსთა და ლექთა, და გარდამოიყვანნეს ოვსთა მეფენი, ძმანი ორნი გოლიათნი, სახელით ბაზუკ და აბაზუკ, სპითა ოვსეთისათა. და მათ გარდამოიტანნეს თანა პაჭანიკნი და ჯიქნი. და გარდამოვიდა მეფე ლექთა და გარდამოიტანნა დურბუკნი და დიდონი. და ამათ მეფეთა ქართლისათა შემოკრიბეს სპანი თვსნი და შეკრბა ესე ყოველი სიმრავლე ურიცხვ. და სიმარჯვთ ფარულად შეკრბეს, ვიდრე შეკრბებოდეს სპანი სომეხთანი. და შევიდეს ესენი სომხითს და უგრძნეულად წარმოსტყუენეს შირაკუანი და ვანანდი ბაგრევანამდე და ბასიანამდე, და შეიქცეს და ჩატყუენეს ღაშტი ვიდრე ნახჭევანამდე, და ადიღეს ტყუე და ნატყუენავი ურიცხვ, და ადიღსენეს ყოვლითავე ხუასტაგითა, და გამოვლეს გზა ფარისოსისა“ (120, 45).

VII საუკუნეში კონსტანტინოპოლში გამართული მსოფლიო საეკლესიო კრების გადაწყვეტილებით, ჯიქეთის ეპარქია მცხეთის საკათალიკოსოს დაქვემდებარებაში მოექცა.

ქართულ-ადიღური კავშირები კიდევ უფრო გაღრმავდა X–XII საუკუნეებში, როდესაც საქართველო ერთიანი და კავკასიის რეგიონში ყველაზე მძლავრი სახელმწიფო იყო. აღმავლობის გზაზე დამდგარი ქართული კულტურა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა მეზობელი და მათ შორის ჩრდილოკავკასიელი ხალხების კულტურაზე (267, 261).

ერთიანი საქართველოს პირველმა მეფემ ბაგრატ III-მ (მეფობდა 975-1014 წლებში) მნიშვნელოვნად გააფართოვა თავისი სამეფოს საზღვრები. სუმბატ დავითის ძის ცნობით, ბაგრატმა „დაიპყრა ყოველი კავკასია თვითმპყობელობითა ჯიქეთითგან ვიდრე გურგენადმდე [ანუ კასპიის ზღვამდე. ნ. ჯ.], ზოლო ადარბადაგანი და შარვანი მოხარკე ყო, სომხითისა ქელმწიფებითა, ნებიერად განაგებდა“ (155, 382).

ცნობილია, რომ უდიდესმა ქართველმა გვირგვინოსანმა დავით IV აღმაშენებელმა (მეფობდა 1089-1125 წლებში) თავის შთამომავლებს დაუტოვა მძლავრი სახელმწიფო, რომელიც გადაჭიმული იყო „ნიკოპსიიდან დარუბანდის ზღვამდე და ოვსეთიდგან არეგაწამდე“. აქედან გამომდინარე, ირაკევამ, რომ იმ პერიოდში, ადიღური მიწების ნაწილი საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა.

ქართველი მონარქები საჭიროების შემთხვევაში, ადიღელთა სამხედრო ძალასაც იყენებდნენ (153, 106-107).

უამთაღმწერლის ცნობით, საქართველოს მეფემ რუსუდანმა (მეფობდა 1222-1245 წლებში) ხვარაზმშაჰ ჯალალ ედ-დინის წინააღმდეგ საბრძოლველად მოუწოდა „სპათა თუსთა, იმერთა და ამერთა... ჰერ-კახთა, სომხითართა, ჯავახთა, მესხთა, ტაოელთა, ...აფხაზთა, ჯიქთა და ყოველსა იმერსა სამეფოსა“ (132, 182).

XIII საუკუნის შუა ხანებიდან, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის დამყარების გამო, ქართულ-ადიღური ურთიერთობები მნიშვნელოვნად შესუსტდა.

XV საუკუნის II ნახევარში ადიღელთა ნაწილი აფხაზთა მთავრის — შარვაშიძის გამგებლობაში იმყოფებოდა. ამის შემდეგ ეთნიკური ტერმინი ჯიქი დავიწროვდა და აფხაზთა ერთ-ერთი განშტოების — *საძების* აღმნიშვნელად დამკვიდრდა (26, 79).

გიორგი VII (მეფობდა 1393-1407 წლებში), რომელიც საქართველოს დაპყრობა-დამორჩილების მსურველი შუაზიელი მხედართმთავრის თემურლენგის (1336-1405) მრავალრიცხოვანი არმიის წინააღმდეგ თავდადებულ ბრძოლას აწარმოებდა, ქართველებთან ერთად, ადიღელთა სამხედრო ძალასაც იყენებდა (291, 145).

ყაბარდო-საქართველოს ურთიერთობა სათავეს ასევე ძველი დროიდან იღებს.

საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის (1466 წ.) შემდეგ მის ტერიტორიაზე აღმოცენებული სამეფო-სამთავროებიდან კახეთის სამეფომ პირველმა შეკრა სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი ყაბარდოსთან. მათი მოკავშირეობა მტკიცე ხასიათს ატარებდა, რის შესახებაც საკმაოდ ბევრია ცნობილი (159).

XVI-XVIII საუკუნეთა განმავლობაში ყაბარდო ჩრდილო კავკასიაში ყველაზე მძლავრ სამხედრო-პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა. მასთან მეტოქეობას მხოლოდ დაღესტნელი მთიელები ბედავდნენ. დაღესტანში კი ყველაზე ძლიერი ფეოდალური სამფლობელო იყო ყაზი-ყუმუხის საშამხლო, რომელიც XVII საუკუნიდან ტარკის საშამხლოდ იქცა.

ჩრდილო კავკასიაში არსებულ ფეოდალურ-ტომობრივ ერთეულებზე გაბატონებისათვის და შესაბამისად, რეგიონში პირველობის მოსაპოვებლად ყაბარდო-დაღესტანი ერთმანეთს ხანგრძლივად ებრძოდა (43, 32).

კახეთის სამეფოსა და ყაბარდოს ხელისუფალთა დაახლოების უმთავრეს მიზანს სწორედ საშამხლო-დაღესტნის აგრესიის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლა წარმოადგენდა. აქვე უნდა ითქვას, რომ XVI საუკუნის II ნახევრიდან, ეს ქვეყანა ოსმალეთისა და ყირიმის სახანოს სტრატეგიულ დასაყრდენად და თავისი მეზობელი სახელმწიფოების — განსაკუთრებით კი კახეთისა და ყაბარდოსათვის სახიფათო ძალად ჩამოყალიბდა (42, 25).

გარეშე ძალთა მიერ ზურგამაგრებულ შამხალს სურდა, რომ საქართველო და კერძოდ, ცალკეულ ქართულ სამეფო-სამთავროებს შორის იმხანად ყველაზე დაწინაურებული და მდიდარი კახეთის სამეფო ძვირადღირებული ტყვეებისა და ნადავლის დაუშრეტელ წაყროდ ექცია (39, 14).

აკად. ნიკო ბერძენიშვილი შენიშნავდა, რომ მართალია, დაღესტნელი მთიელების დიდი ნაწილი შამხალს არ ემორჩილებოდა, მაგრამ “კახეთის რბევა ღარიბ მთიელებს ისეთ მიმზიდველ საქმედ ეჩვენებოდა, რომ ის ტომებიც კი, რომელნიც შამხლის პოლიტი-

კურ ჰეგემონობას სრულიადაც არ სცნობდნენ, კახეთის ტყვევნარბევაში ხალისით თანამშრომლობდნენ ამ საქმის ორგანიზატორებთან... შამხალი დიდი ჯარით კახელებთან აშკარა ომს ერიდებოდა: ასეთ ომებში, ჩვეულებრივ კახელები იმარჯვებდნენ (ომები 1580, 1588, 1589, 1604 წლებში).

ამიტომაც იყო, რომ “ლეკები” ქურდულად მოდიოდნენ. ღამით და შედარებით მცირე დასტებით თავს ესხმოდნენ კახეთის განაპირა სოფლებს და ტყვეებითა და ალაფით საჩქაროდ გარბოდნენ მიუვალ მთებში” (39, 14-15).

ზემოთქმულის გამო, დაღესტნელი მთიელების მარბიელი რაზმების გამუდმებული შემოსევების აღკვეთა კახეთისათვის უმთავრეს ამოცანას წარმოადგენდა. ალბათ, იმ პერიოდიდან უნდა იღებდეს სათავეს სიტყვა “წაღეკა”, რომელიც ქართულ ენაში აღიდებული მდინარისაგან, ნიალვრისაგან წარღვნის სინონიმად დამკვიდრდა (127, 362; 175, 1192; 227, 709).

შამხალს ყაბარდოს მიმართაც ანალოგიური მიზნები ჰქონდა. სწორედ ამ საერთო საგარეო საფრთხემ უბიძგა კახეთისა და ყაბარდოს მესვეურებს დაახლოებისაკენ (42, 26).

ადილელი (ყაბარდოელი) ისტორიკოსი შორა ბექმურზას ძე ნოღმოვი (ნოღმა) მიუთითებდა, რომ ავარელი ხანი ყაბარდოელებისათვის ყველაზე საშიშ მტერს წარმოადგენდა. იგი ძარცვის მიზნით მცირე ყაბარდოში ხშირად ლაშქრობდა. ასეთი იყო მაგალითად, ავარელი ხანი ბაიკანი, რომელმაც გარკვეული ხნით ადილელთა დამორჩილებაც შეძლო (265, 85).

ყაზანისა (1552 წ.) და ასტრახანის (1556 წ.) სახანოების შემოერთების შემდეგ, რუსეთის სახელმწიფოს მნიშვნელობა ჩრდილო კავკასიის ხალხებისათვის მეტად გაიზარდა (26, 134).

ცნობილია, რომ 1557 წლის ივლისში მოსკოვში, ივანე IV-ის სამეფო კარზე ჩავიდა ყაბარდოელი მთავრების თემურყვა იდაროვისა და თაზრიუტის მიერ გაგზავნილი ელჩობა კავკელიჩ კანუკოვის ხელმძღვანელობით.

ელჩებმა რუსეთის მეფისაგან ისეთივე მფარველობა ითხოვეს, როგორიც ივანე IV-მ ყაბარდოელთა მოკავშირე ქართველებს

აღუთქვა. საისტორიო დოკუმენტში ვკითხულობთ: “С карбатинскими черкесы в одной правде и в заговоре иверской князь и вся земля Иверска и государю с ними же бьют челом, чтоб государь царь и великий князь их по тому же пожаловал как и тех всех” (268, 5).

დადგენილია, რომ „ივერიის თავადში“ ნაგულისხმევია ყაბარდოს მთავართან ფიცითა და პირობით შეკრული კახეთის მეფე ლევანი, რომელიც 1520-1574 წლებში მეფობდა. მან 1557 წელს თემურყვასთან ერთად სთხოვა რუსეთს დახმარება საშამხლო-და-ლესტნის წინააღმდეგ (42, 32).

ამის შემდეგ, რუსეთსა და საქართველო-ყაბარდოს შორის ურთიერთობათა სრულიად ახალი ეტაპი დაიწყო. ამას დაემატა ისიც, რომ ქართველებისათვის ყაბარდოს ტერიტორია რუსეთთან დამაკავშირებელ ერთგვარ ხიდად იქცა. ამ ფუნქციას ყაბარდო XVI-XVIII საუკუნეებში ასრულებდა (42, 5).

1563 წლის აპრილში შემახაში მყოფი ინგლისელი ვაჭარი ჯენკინსონი კახეთის მეფის ლევანის საგანგებო წარმომადგენელს შეხვდა. ჯენკინსონმა მას კახეთის მეფესთან დააბარა, რომ ელჩობა რუსეთში ლევანს ჩერქეზეთის გავლით გაეგზავნა.

ინგლისელი ვაჭარი წერდა: “არა მარტო ვარწმუნებდი მას გაეგზავნა ელჩი რუსეთში და არ დაეჭვებუდიყო იმაში, რომ მეფე მას პატივით მიიღებდა და დახმარებას აღმოუჩენდა, არამედ გზაც მივასწავლე, რომლითაც მას ელჩის გაგზავნა შეეძლო ჩერქეზების ქვეყნის გავლით; თემურყვას (ჩერქეზების მთავრის) კეთილგანწყობით ესარგებლა, რომლის ქალიშვილიც დიდი ხანი არ არის, რაც (რუსების) მეფემ შეირთო” (203, 279).

ზემოხსენებული თემურყვას ქალიშვილი კუჩენეი, რომელსაც გაქრისტიანების შემდეგ მარია ეწოდა, რუსეთის მეფემ ივანე IV-მ ცოლად 1561 წელს მოიყვანა (43, 65).

1588 წლის ოქტომბერში მოსკოვში კახეთისა და ყაბარდოს ერთობლივი ელჩობა ჩავიდა. მის შემადგენლობაშიც შედიოდნენ: ქართველთაგან – თავადი ყაფლან ვაჩნაძე, ბერი კირილე და ჩერქეზი ხურშიტი, ხოლო ყაბარდოელთაგან – თავად ალკასის წარ-

მომადგენელი ასლანბეგი და თავად შიხ მურზას წარმომადგენელი ბოტეი (43, 71-72).

საგულისხმოა, რომ ამ ელჩობის წევრთა შორის, ქართველებთან და ყაბარდოელთან (ასლანბეგი) ერთად იყო ევინახთა წარმომადგენელიც (ბოტეი).

ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ელჩები ურთიერთშეთანხმებულად მოქმედებდნენ. მათ ძირითად მიზანს საშამხლოს წინააღმდეგ ერთობლივი ლაშქრობის მოწყობა წარმოადგენდა. ამასთან, მათ რუსეთის მეფეს თერგ-კახეთის გზის დაკავება მოსთხოვეს (234, 58).

პროფ. თეიმურაზ ბოცვაძე შენიშნავდა: “ყაბარდო-კახეთ-ჩაჩნეთ-ინგუშეთის ურთიერთობა რუსეთთან და ამ უკანასკნელის აშკარა მზადება საშამხლოს წინააღმდეგ, რასაკვირველია, შამხალისათვის უცნობი არ დარჩენილა და, როგორც ჩანს, მან თვითონ სცადა მათთვის დასწრება. 1589 წელს შამხალი ჯერ კახეთს ესხმის თავს, ხოლო როცა დამარცხდა, ახლა უკვე კახეთისა და ყაბარდოს წინააღმდეგ თავისებურ კოალიციას კრავს თავისი და ანტირუსული ორიენტაციის ყაბარდოელი მთავრების – სოლოლისა და ალკასის მონაწილეობით” (43, 73).

რუსეთთან საქართველოსა და ყაბარდოს ურთიერთობა ამ უკანასკნელთათვის დაახლოების აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა. ეს ფაქტორი XVI-XVIII საუკუნეების განმავლობაში მოქმედებდა (42, 33).

საგულისხმოა, რომ რუსეთის სამეფო ხელისუფლება „ქართულ საკითხს“ ზოგჯერ არც გამოყოფდა ყაბარდოულისაგან და ორივე მათგანს საერთო პრობლემად მოიაზრებდა. ეს განსაკუთრებით შესამჩნევი იყო XVII საუკუნის 10-იან წლებში, როდესაც სპარსეთის შაჰინშაჰმა აბას I-მა საფრთხე შეუქმნა არა მხოლოდ საქართველოს, არამედ ყაბარდოს, დაღესტანს და მათთან ერთად რუსეთის სტრატეგიულ ინტერესებს კავკასიაში (286, 69).

XV საუკუნის 60-70 წლებიდან ოსმალეთი უშუალოდ დაუმეზობლდა სამხრეთ კავკასიაში – საქართველოს, ხოლო ჩრდილო კავკასიაში – ადიღე-ჩერქეზეთს. ამის წინაპირობად თურქთა მიერ

ტრაპიზონის იმპერიის დაპყრობა და ყირიმის სახანოს, როგორც ოსმალეთის ვასალი ქვეყნის ჩამოყალიბება იქცა (42, 210).

რუსი ისტორიკოსი ნ. სმირნოვი ოსმალეთის იმპერიის კავკასიაში პირველი შემოღწევის თარიღად XVI საუკუნის 10-იან წლებს მიიჩნევდა (295, 21).

ოსმალეთის სულთნისა და ყირიმის ხანის მიერ ჩრდილო კავკასიაში წამოწყებული ექსპანსიის პირველ მსხვერპლად აღიღელი ხალხები და ოსები იქცნენ. აგრესორთა მიერ ერთობლივად, ზოლო ზოგჯერ დამოუკიდებლად მოწყობილი ლაშქრობები ჩრდილოკავკასიელ ხალხებს და მათ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ განვითარებას აუნაზღაურებელ ზიანს აყენებდა (42, 22-23).

ოსმალეთის მესვეურები სისტემატურად ცდილობდნენ ესარგებლათ კავკასიელ ხალხებს შორის არსებული ფეოდალური დაპირისპირებით და თავიანთი დამპყრობლური ზრახვები განეხორციელებინათ. ამას ისინი ზოგჯერ წარმატებით ახერხებდნენ, ხან კი მსგავსი ცდები მათთვის არასასურველი შედეგით თავდებოდა. კერძოდ, ქართველი და აღიღელი ხალხები საერთო მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად ხშირად გაერთიანებულან.

აღიღელთა ხშირი თავდასხმების აღსაკვეთად, სამეგრელოს მთავარი ლევან I დადიანი (1533-1572) XVI საუკუნის 50-იან წლებში კონსტანტინოპოლში ჩავიდა და ოსმალეთის სულთნისაგან დახმარება ითხოვა. მთავარმა ნ გალერა მიიღო, მაგრამ მან იგრძნო, რომ ამ დახმარების სანაცვლოდ, იგი სულთანზე დამოკიდებული ხდებოდა. ეს კი მას უფრო მეტად დააზარალებდა, ვიდრე აღიღელთა შემოსევები. ამის გამო, მან მალევე დადო ზავი აღიღელთა. დადიანის მსგავსად, არც აღიღელებს სურდათ შემოსულიყო ოსმალეთის მრავალრიცხოვანი ჯარი, რომელიც ორივე დაპირისპირებული მხარის დამორჩილებას შეეცდებოდა (291, 145).

XVII საუკუნის I მეოთხედიდან რუსეთთან კავშირის დამყარება დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულმა სამეფო-სამთავროებმა დამოუკიდებლად სცადეს. რუსეთთან დამაკავშირებელი ხიდი, კახეთის სამეფოს მსგავსად, მათთვისაც ყაბარდოს ტერი-

ტორია იყო. ამან თავისთავად გააღრმავა პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობები ყაბარდოსთან (42, 71).

XVIII საუკუნის 20-იანი წლებიდან ნათელი გახდა, რომ დაღესტნელ მთიელთა გამუდმებული თავდასხმები საქართველოს მოსახლეობაზე ქვეყნის წინვლისა და განვითარებისათვის მნიშვნელოვან შემაფერხებელ ფაქტორად გადაიქცა. იმხანად, რუსეთთან დამაკავშირებელ ერთადერთ რგოლს საქართველოსათვის მხოლოდ ყაბარდო წარმოადგენდა. ამიტომ, საქართველო-ყაბარდოს მოკავშირეობამ უფრო ორგანული სახე მიიღო.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით თ. ბოცვაძე წერს: „საქართველოს პოლიტიკური მესვეურები არა მარტო ენათესავებოდნენ ყაბარდოელ მთავრებს, არამედ ხშირ შემთხვევაში საქართველოშიც ეპატიჟებოდნენ და აქ ასახლებდნენ სათანადო ყმა-მამულის ბოძებით“ (43, 140-141).

ყაბარდოში გადასასვლელად აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა ძირითადად დარიალის ხეობასა და დვალეთზე გამავალი გზებს იყენებდა, ხოლო დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა ადიღელ ხალხებს აფხაზეთის, რაჭისა და სვანეთის მეშვეობით უკავშირდებოდა. ამისათვის ისინი ქლუხორის, მამისონის, მარუხის და სხვა უღელტეხილებს იყენებდნენ.

ამრიგად, ქართველი და ადიღელი ხალხები საუკუნეთა განმავლობაში ბუნებრივ მოკავშირეებს წარმოადგენდნენ. ეს მოკავშირეობა, რომელიც საერთო საგარეო საფრთხისაგან თავდაცვის აუცილებლობამ ჯერ კიდევ I საუკუნეში განაპირობა, XVI-XVIII საუკუნეებში გაცილებით მტკიცე, ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა.

2. ქართველი და ადიღელი ხალხების საერთო ტრაგიკული ხვედრი

ქართველი და ადიღელი ხალხების წარმომადგენელთათვის დამახასიათებელი გამორჩეული ბრძოლისუნარიანობა, მხნეობა და დახვეწილი გარეგნობა საყოველთაოდ იყო განთქმული. ამიტომაც, მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი ჯერ კიდევ ყმაწვილობისას იქნა მოტაცებული და იძულებით წაყვანილი სამშობლოდან უცხო მხარეში. მათმა უმეტესობამ ბრწყინვალე სამხედრო კარიერა გაიკეთა და თავიანთი ახალი სამშობლოს ყოფა-ცხოვრებას ღრმა კვალი დააჩნია.

ქართველ და ადიღელ მანდილოსანთათვის გენეტიკურად დამახასიათებელი ნატიფი აგებულება და გარეგნული მშვენიერება ხშირად მათი ტრაგიკული ბედის მიზეზი ხდებოდა. კერძოდ, დაბალი სოციალური წრიდან გამოსულნი აღმოსავლეთის ქვეყნების ბაზრებზე მონებად იყიდებოდნენ, ხოლო წარჩინებულთა ასულები აზიის ამა თუ იმ სახელმწიფოს ხელისუფალთა და მმართველი ფენის წარმომადგენელთა ჰარამხანებს ამშვენებდნენ (211, 9).

ტყვეთა სყიდვის ტრადიციის დამკვიდრებამ XIV-XVIII საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს მოსახლეობის მატებაზე ფრიად უარყოფითი შედეგები იქონია. ეს ბრძოლისუნარიან მამაკაცთა რიცხვის ხელოვნურად შემცირებას და ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობის კლებას იწვევდა.

ევროპულ საისტორიო წყაროებში ქართველები საუკეთესო მებრძოლებად და ქრისტიანული სარწმუნოების თავდადებულ დამცველებად იხსენიებიან (166; 79). სწორედ ამის გამო, ქართველები განსაკუთრებული პრივილეგიებით სარგებლობდნენ იერუსალიმში, წმინდა მიწაზე.

XIII საუკუნის ათიან წლებში აკას არქიეპისკოპოსი ჟაკ დე ვიტრი წერდა: „აღმოსავლეთში არის აგრეთვე კიდევ ერთი ქრისტიანი ხალხი. ეს ერი არის მეტად მებრძოლი, ომში მამაცი, მძლავრი აღნაგობის და ძლევაპოხილი. ჰყავს ურიცხვი მეომარი, შიშის ზარს სცემს სარკინოზებს, თავისი თავდასხმებით ხშირად

დიდ ზიანს აყენებს სპარსელებს, მიდიელებს და ასურელებს, რომელთა მოსაზღვრე მხარეებშიც სახლობს ურწმუნო ხალხებით გარშემორტყმული.

ამ ხალხს ქართველებს უწოდებენ, რადგან განსაკუთრებული მოწიწებით ეპყრობიან და ეთაყვანებიან წმინდა გიორგის, თავიანთ მფარველად და მედროშედ მიაჩნიათ ის ურწმუნოთა წინააღმდეგ ბრძოლაში და ყველა წმინდანზე მეტად სცემენ პატივს... უფლის საფლავის მოსალოცად მომავალნი დროშებგაშლილნი შემოდიან წმინდა ქალაქში და ბაჟს არავის უხდიან. სარკინოზები წყენინებას ვერ უბედავენ, რადგან სახლში დაბრუნებულებს შეუძლიათ შური იძიონ თავიანთ მეზობელ სხვა სარკინოზებზე. ქართველთა წარჩინებულ ქალებს ამორძალთა მსგავსად ომში რაინდებივით იარაღი აქვთ ასხმული“ (166, 30).

1479 წელს, გერმანელი პილიგრიმი ზებალდ რიტერი (უმცროსი) წერდა, რომ ქართველებს „ეკუთვნით გოლგოთას წმინდა მთაც და აგრეთვე სანატრელი სამლოცველო გოლგოთას მთის ძირში“ (166, 44).

XIX საუკუნის დამდეგისათვის, საქართველოს მოსახლეობა კატასტროფულად იყო შემცირებული სხვადასხვა ჯურის მტრებთან ბრძოლისაგან. ამას ემატებოდა ისიც, რომ ქართველებს, როგორც სანიმუშო სამხედრო ძალას, მეზობელი დიდი სახელმწიფოების — ბიზანტიის, ირანის, ოსმალეთის, რუსეთისა და სხვათა მესვეურები თავიანთი ექსპანსიონისტური ზრახვებისათვის ხშირად და უდიდესი წარმატებით იყენებდნენ.

უცხოელ მოგზაურთა თხზულებებში მრავალი ცნობაა დაცული ამა თუ იმ ქართველის მიერ ბრძოლის ველზე გამოჩენილი სიმამაცისა და მხნეობის, აგრეთვე მათი ნიჭიერების, განსწავლულობის, ღრმადმორწმუნეობისა და გარეგნული მომხიბვლელობის შესახებ. ამ მხრივ საყურადღებოა საქართველოში ჩამოსული კათოლიკური მისიების წარმომადგენლების ცნობები.

გენეციელი დიპლომატი, ვაჭარი და მოგზაური იოსაფატ ბარბარო (1413-1494) შენიშნავდა: “ქართველი ხალხი ლამაზი და ახოვანია” (117, 58).

XV საუკუნის II ნახევარში მოღვაწე ვენეციელი დიპლომატი და მოგზაური კატერინო ძენო ქართველთა შესახებ მიუთითებდა: “ისინი ძალიან კარგი მებრძოლნი არიან. ქართველები ისინი არიან, ვინც უძველესი დროიდან იბერებად იწოდებიან და იქიდანვე ქრისტიანები არიან, ისევე, როგორც ამჟამად. გამუდმებით ებრძვიან თურქებს ტრაპიზონის საზღვარზე” (117, 38).

იტალიელი მისიონერი დონ კრისტოფორო დე კასტელი, რომელიც საქართველოში 1627-1654 წლებში მოღვაწეობდა, ქართველების შესახებ შენიშნავდა: “ყველა გაწვრთნილია იარაღში; ხმარობენ როგორც მშვილდისარს, ასევე ძალიან მოღუნულ ხანჯალს. აქ ჩვილი ასაკიდანვე ეჩვევიან სროლას” (89, 57).

მისივე ცნობით, ქართველ მამაკაცებს ტოლს არც მანდილოსნები უდებდნენ. იგი წერდა: “ვისაც კი უნახავს ქართველ ქალთა ჯირითი, მისთვის ძნელი არ იქნება დაიჯეროს, რომ ესენი ამაზონები არიან, რადგან ცხენზე მამაკაცებივით სხდებიან და დააჭენებენ” (89, 102).

XVII საუკუნის I ნახევარში მოღვაწე იტალიელი მისიონერი, თეათინელთა ძმობის წევრი, პატრი დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი (გარდაიცვალა 1646 წელს) საქართველოსა და ქართველი ხალხის შესახებ წერდა: “ქვეყანა და განსაკუთრებით ქალები მეტისმეტად ლამაზებია. ამ მხარეში უფრო მეტად, ვიდრე სხვა ქვეყანაში, დიდი თავშეკავებაა საჭირო, რომ ცოუნებაში არ ჩავარდეს კაცი” (228, 117).

XVII საუკუნის ოციანი წლების მიწურულსა და ოცდაათიან წლებში საქართველოში თეათინელი მისიონერები დონ პიეტრო ავიტაბილე და დონ ჯაკომო დი სტეფანო მოღვაწეობდნენ. პირველმა მათგანმა საქართველოში 1626-1635 წლების განმავლობაში ორჯერ იმოგზაურა.

ქართლ-კახეთის მეფის თეიმურაზ I-ის (1606-1648 წლებში მეფობდა კახეთში, ხოლო 1625-1632 წლებში – ქართლ-კახეთში) შესახებ დონ პიეტრო ავიტაბილე წერდა: „მეფე ფლობს ისეთ შთამბეჭდავ გონებას, რაც ადამიანში გაოცებას იწვევს. იგი არაჩვეულებრივად ღვთისმოსავია და მეტად ხალისით ჩაერთვება ხოლ-

მე საუბარში მოციქულთა წმიდა წესებისა და ეკლესიის წმიდა მამების მოძღვრებების შესახებ. დღემდე იგი გამოხატავს დიდ პატივისცემას პირველმღვდელმთავრისადმი“ (157, 103-104).

საერთოდ, მისიონერები ხშირად აქებდნენ ქართველ მონარქებს და მათ განათლებულობასაც აღნიშნავდნენ. მაგალითად, თეიმურაზ I-ის შესახებ ისინი წერდნენ: „იგი ისე ბრწყინვალედ ფლობს სპარსულ და თურქულ ენებს, რომ როდესაც ამ ენებზე ლაპარაკობს, როგორც ერთი, ისე მეორე ქვეყნის ნამდვილი მკვიდრი გეგონებათ“ (157, 104).

თეათინელი მისიონერის დონ ბართ. ფეროს ნაშრომში დაწვრილებითაა აღწერილი თეიმურაზ I-ის გარეგნობა და მისი გასაოცარი მხნეობა. მასში კკითხულობთ: „თეიმურაზი მშვენიერი შეხედულებისაა, სახის კანის ფერი თეთრი, არწივისებური ცხვირი, დიდი და მრგვალი თვალები, სიმაღლით — საშუალოზე მაღალი, ტანში გამართული, თავაზიანი, მეტად ზრდილობიანი, ბევრის ენის — ქართულის, თურქულის, სპარსულის ცოდნით დამშვენებული, რომლებზედაც ენაწყლიანად მეტყველებს; მოლაპარაკების დროს ნიჭიერი, ბრძოლებში მამაცი, შესანიშნავი პოეტი. მან ლექსად დაწერა დონ ჯუზეპე ჯუდიჩეს პიროვნების ისტორია“ (157, 104).

თეიმურაზ I-ის სამამაცის საილუსტრაციოდ თეათინელ მისიონერთა თხზულებაში შემდეგი მაგალითია მოტანილი: „თეიმურაზი თურქეთში წავიდა, რათა მიეღო დახმარება სპარსელების წინააღმდეგ. თურქეთის ლაშქარს დიდი ვეზირი ხალილ ფაშა სარდლობდა. თურქების ეს ლაშქრობა მიზნად ისახავდა სამხრეთ აზერბაიჯანის დაპყრობას. თურქეთის ლაშქარს თეიმურაზი შეუერთდა თავისი მცირე ნაწილებით. კახელები მამაცურად იბრძოდნენ თურქების არმიის მოწინავე ნაწილებში“ (157, 104).

მპეინვარე და განრისხებული თეიმურაზი, — წერს დონ ბართ. ფერო, — ახალი მარსის მსგავსად, თავისი ქართველებით დაწინაურდა, ხმლით გააპო რა სპარსეთის მუცელი, არდებილს მიაღწია. მისი რისხვა და მპეინვარება იმდენად დიდი იყო, რომ ჟღერტა-ხოცვით, ძარცვით, ქალაქის გადბუგვით აიძულა სპარსელები მიეღოთ ღირსეული სასჯელი [ქართველების მიმართ] ჩადენილი

სიმკაცრისათვის. თეიმურაზმა ბრძანა: გადაეწვათ ქალაქი არღე-ბილი, რათა იქ დასაფლავებული სპარსეთის შაჰების მოგონებები ფერფლად ქცეულიყო“ (157, 104-105).

აღსანიშნავია, რომ სპარსეთისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის თავდადებით მებრძოლი მეფე თეიმურაზ I 1658 წელს რუსეთში სწორედ ყაბარდოს გავლით წავიდა (41, 125).

საგულისხმოა, რომ ღონ პიეტრო ავიტაბილუე დადებითად აფასებდა არა მხოლოდ ქრისტიანი მეფის – თეიმურაზ I-ის მოღვაწეობას, არამედ, თვით გამაჰმადიანებული ქართველი მონარქის, ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის ქართლის შტოს წარმომადგენლის – როსტომ-ხანის (დაახლ. 1565-1558) საქმიანობასაც.

თეათინელი მისიონერი როსტომის შესახებ წერდა: “მაჰმადიანია, მაგრამ ღიდად ხელს უწყობს ქრისტიანებს. ამ მიზნით, ხშირად შედის პატრი ავგუსტინელების ეკლესიაში წირვის მოსასმენად. პატრმა ამბროზიომ მას გადაუკრა სიტყვა – ეკლესია სასერიწო აღგილი არ არისო. ამის შემდეგ როსტომ-ხანი აღარც შემოსულა, მაგრამ როცა ზარის ხმის მოსმენა მოუნდა, მონასტრის ეზოში დაარეკინა. აქამდე ეკლესიისა ჯერ არაფერი დაუკავებია, გარდა ერთი სოფლისა” (20, 57-58).

ფრანგი მოგზაური ჟოზეფ პიტონ დე ტურნეფორი (1656-1708), რომელმაც საქართველოში 1701 წლის ზაფხულში იმოგზაურა, თავის ნაშრომში “მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში” საქართველოს შესახებ საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის.

გამოკვლევაში ვკითხულობთ: “საქართველო შესანიშნავი ქვეყანაა. როგორც კი აღმოჩნდებით სპარსეთის ხელმწიფისადმი დაქვემდებარებულ ტერიტორიაზე, მაშინვე ჩნდება ყოველნაირი სურსათი... ფრანკებს განსაკუთრებით გულლიად ხვდებიან. სულ სხვაა თურქეთში, სადაც მხოლოდ დაღერემილ ადამიანებს ხვდები, რომლებიც გულდასმით გათვალისწინებენ თავიდან ფეხებამდე.

ყველაზე მეტად განგვაკვიფრა იმ ამბავმა, რომ ქართველებს ფული არ უყვართ და თავიანთ სურსათ-სანოვავებს არ ყიდნიან, თუმცა რაიმე გასამრჯელოს გარეშე მაინც არაფერს იძლევიან.

თს ცვლიან სამაჯურებში, ბეჭდებში, შუშის ყელსა-

ბამებში, პატარა დანებში, ნემსებსა და ქინძისთავებში... ჩვენი წვრილმანი საქონელი იქვე მოლზე გავშალეთ. რადგან წინასწარ ვიცოდით, რა ნივთებს ჰქონდა მათთან გასაყალი და არზრუმში ყოფნისას ვიყიდეთ ათი ეკიუს ღირებულების ქვები, როგორც ისინი უწოდებენ ვენეციურ მინანქრებს, რომლებიც ძალიან ჰგვანან ნევერის მინანქრებს...

ჩვენი მცირეოდენი განძი ამ კეთილ ხალხს მივანდეთ. მათ ის ნივთები აიღეს, რომლებიც მოეწონათ და დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, ჩვენი ნდობა მათ ბოროტად არ გამოუყენებიათ. ქვს თეთრმინანქრიან ყელსაბამში მათ ინდაურის ოდენა ქათამი მოგვცეს, ხოლო თერამეტი დენიეს ღირებულების სამაჯურებში — ბლომად ღვინო...

გვიამბეს, რომ აქ ექვსი-შვიდი წლის ლამაზ-ლამაზ გოგონებს იტაცებენ და ისფაჰანში ან თურქეთში მიჰყავთ...

როცა მშობლებს ამ უსიამოვნების თავიდან აცილება სურთ, გოგონებს 7-8 წლის ასაკში ათხოვებენ ან მონასტერში მიჰყავთ ისინი...

ყოველ ეპოქაში ამ ქვეყნიდან გაჰყავდათ ულამაზესი ადამიანები... აქედან ლამაზი ბიჭუნებიც მიჰყავდათ. მათ ასაჭურისებდნენ და შემდეგ ბერძნებს მიჰყიდდნენ; ხოლო თუ ამ ბიჭუნების მამები წინააღმდეგობას გასწევდნენ, ეს მათ ხშირად სიცოცხლის ფასად უჯდებოდათ” (160, 56-57).

ასევე ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენი (1643-1713), რომელმაც საქართველოში 1672-1673 წლებში იმოგზაურა, თავის ნაშრომში “მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში” მნიშვნელოვან ცნობებს გვთავაზობს იმდროინდელი საქართველოს, თბილისისა და ქართველი ხალხის შესახებ.

ჟ. შარდენის შეფასებით, “საქართველოში ჰავა ჯანსაღი და მშრალია... ნაყოფიერი ქვეყანაა. ცხოვრება აქ კარგად და იაფად შეიძლება. მსოფლიოს არცერთ კუთხეში არ არსებობს ისეთი გემრიელი პური, როგორიც აქ. ხილი საუცხოოა და მრავალნაირი... საქონელი აქ დიდი რაოდენობითაა და ძალიან კარგი ჯიშისა, იქნება ეს მსხვილფეხა თუ წვრილფეხა. ნადირი შესანიშნავი და

მრავალნაირია. ბევრია ფრინველიც... საქართველოსთან ახლო მდებარე კასპიის ზღვა და მასზე გამდინარე მტკვარი იმდენი თევზითა და მტკნარი წყლით ამარაგებს ქვეყანას, რომ ღარწმუნებით შეიძლება ითქვას: მსოფლიოს არცერთ ქვეყანაში, წლის არცერთ დროს არ შეიძლება აქაურზე უკეთესად ჭამოს და სვას ადამიანმა.

დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას ისიც, რომ არ არსებობს ქვეყანა, სადაც იმდენს და ისეთ კარგ ღვინოს სეამდნენ, როგორც აქ” (133, 296-297).

ფრანგი მოგზაური წერს, რომ თბილისი “ერთ-ერთი ულამაზესი ქალაქია” (133, 317). მისივე დაკვირვებით, მართალია, ამ ქალაქში, სამეფო ტახტზე მჯდარი ზოგიერთი ქართველი მეფე, დამპყრობელთა თვალის ასახვევად ისლამურ სარწმუნოებაზე მოექცა, მაგრამ “ისინი ქრისტიანულ სარწმუნოებას მხოლოდ ფორმალურად განუდგნენ იმისათვის, რომ მეფისნაცვლობა მიეღოთ და მოქმედებდნენ თავიანთი სურვილის წინააღმდეგ, როცა მაჰმადიანობის გავრცელებას ხელს უწყობდნენ. როგორც უკვე ითქვა, ქართველები ქედუხრელნი, თამამნი და გულადნი არიან” (133, 321).

თავის ნაშრომში ე. შარდენი ზაზგასმით მიუთითებს, რომ “ქართველები მთელს აღმოსავლეთში და, შეიძლება ითქვას, მთელ მსოფლიოში, საუცხოო ჯიშის ხალხია. ამ ქვეყანაში მე არ შემხვედრია არცერთი უშნო ადამიანი, კაცი იქნება ეს თუ ქალი, ვხვდებოდი მხოლოდ და მხოლოდ ანგელოზისებრ სახეებს.

ქალების უმეტესობა ბუნებას ისეთი სინატიფით დაუჯილდოებულია, როგორსაც ვერსად შეხვდებით. ვფიქრობ, შეუძლებელია მათ თვალი მოჰკრათ და არ შეგიყვარდეთ. ქართველ ქალზე უფრო მშვენიერი სახისა და ტანის დახატვაც კი შეუძლებელია; არიან მაღალნი, კოხტა და მოქნილი ტანისა და საოცრად წელწერილნი...

ქართველები თავაზიანნი და კაცთმოყვარენი, ამასთანავე, დარბაისელნი და თავდაჭერილნი... უფლებამოსილნი, ამაყნი, თავმომწონენი და დიდების მოყვარულნი არიან” (133, 297-298).

გერმანელი ხელოვნებათმცოდნე, ისტორიკოსი და თეოლოგი იოჰან იოაჰიმ ვინკელმანი (1717-1768) მიუთითებდა: “ამჟამადაც არსებობს ხალხი დედამიწის რომელიმე კუთხეში, სადაც, რაკილა

ყველა ლამაზია, ამიტომ სილამაზე უპირატესობად არ მიიჩნევა. მოგზაურები ერთხმად ამბობენ ამას ქართველებზე” (95, 26).

გერმანელი ფილოსოფოსი, ლიტერატურათმცოდნე და მწერალი იოჰან გოტფრიდ ფონ ჰერდერი (1744-1803) წერდა: “ქართველი ქალები ულამაზესნი არიან, მამაკაცები – გულადები, გასაოცარი ქრისტიანული სულითაა გაჟღენთილი ამ მხნე ხალხის გული” (95, 26).

ინგლისელი მოგზაური რიჩარდ უილბრაჰამი, რომელმაც საქართველოში 1837 წელს იმოგზაურა, თავის დღიურში წერდა, რომ რუსეთის იმპერატორის ნიკოლოზ I-ის თბილისში ვიზიტის პერიოდში მის “სასახლეში რჩეული ქართველი თავადები მორიგეობდნენ. თავიანთ შესანიშნავ და მოზდენილ ტანსაცმელში გამოწყობილებმა საკსებით დაამტკიცეს, რომ მსოფლიოში ნამდვილად ულამაზესი ერია. მდიდრული აბრეშუმის ან ფარჩის მჭიდროდ მორგებული ტუნიკის ზემოთ ეცვათ მოკლესახელოებიანი კაბა, ფართო, აღმოსავლური აბრეშუმის შარვალი; აწყობილი შავი ჩექმა მუხლამდე სწვდებოდა. არტყიათ მდიდრულად მოვარაყებული ხანჯლები და დამბაჩები ქამარში აქვთ გაყრილი, თავზე ცხვრის ტყავის დაბალ ქუდს ატარებენ...

ლამაზი სანახავი იყო თავიანთ აივნებზე გამოფენილი ქართველ ქალთა ჯგუფები; ბევრმა გრაციოზულმა ფიგურამ და მხიარულმა თვალებმა მიიზიდა ჩემი ყურადღება” (140, 41).

ქართველებმა თავი გამოიჩინეს რუსეთის სახელმწიფო, სამხედრო და კულტურულ-ლიტერატურულ ასპარეზზე, რის შესახებაც მრავალი ნაშრომი არსებობს (19; 25; 55; 114-116; 246; 248; 254-256; 271).

რუსეთის დროშის ქვეშ მებრძოლ ქართველთა უდიდესი ნაწილი თავადაზნაურული წარმომავლობისა იყო. ქართველი თავადაზნაურობის სიჭარბე შესამჩნევი იყო რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შემავალი სხვა ერების არისტოკრატიასთან შედარებით (284, 22).

რუსი ისტორიკოსის ბორის სოლოვიოვის ცნობით, რუსეთის იმპერიის თავადთა საერთო რაოდენობის 56 %-ს ქართული წარ-

მომავლობის საგვარეულოები შეადგენდნენ (296, 175). ეს მაშინ, როდესაც 1913 წლის აღწერით, საქართველოს მთელი მოსახლეობა (მათ შორის არაქართველებიც იყვნენ) 2 მილიონ 600 ათას ადამიანს არ აღემატებოდა (256, 12).

აღსანიშნავია, რომ რუსეთის არტილერიის პირველი გენერალ-ფელდცეიხმაისტერი, ქართველი ბატონიშვილი ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონ-იმერეტინსკი (1674-1711), პეტრე დიდის უახლოესი მეგობარი და თანამოაზრე იყო. ხსენებული წოდება მას 1700 წელს მიენიჭა (250, 46).

რუსეთის იმპერიის არმიაში რუსი ეროვნების გენერალთა შემდეგ ერთ-ერთი ყველაზე მრავალრიცხოვანი ქართველ გენერალთა კორპუსი იყო. 1700-1917 წლების განმავლობაში რუსულ არმიაში სხვადასხვა დროს 500-მდე ქართველი (ან ქართული წარმოშობის) გენერალი მსახურობდა (60, 135). ისინი თავიანთი მაღალი პროფესიონალიზმის გამო, დიდი საერთაშორისო ავტორიტეტით სარგებლობდნენ.

ქართველი სამხედრო პირები რუსეთის გარდა სხვა ქრისტიანული სახელმწიფოების არმიებშიც მსახურობდნენ. მათ შორის გამოირჩეოდა პოლონეთის არმია, სადაც ასამდე ემიგრანტი ქართველი მსახურობდა (220).

ქართველ მეომართა სიმამაცესა და მხნეობაზე ლეგენდები დადიოდა, მათი მკლავის ძალა აზანზარებდა არა მარტო მახლობელ, არამედ შორეულ ქვეყნებსაც. მრავალი სახელმწიფოს მმართველი, შაჰი თუ სულთანი მზად იყო, აუარებელი თანხა გაეღო, რათა თავისი არმია უძლეველი ქართველი მხედრებით შეეესო.

გამაჰმადიანებულმა ქართველებმა თავისი კვალი დააჩნიეს გვიანი შუა საუკუნეების ისლამურ სამყაროს. მრავალი მათგანი რჩეულ მამულქთა რიგებს ამშვენებდა, ხოლო ზოგიერთს კი განგებამ მუსლიმური ქვეყნების სათავეში ყოფნაც არგუნა.

ქართველები თავიანთი რაინდობითა და გავლენით ბრწყინავდნენ სპარსეთისა და ოსმალეთის მმართველ წრეებში (150-151; 224-225).

სპარსეთის გავლენის სფეროში მოქცეული ოთხი ვალისაგან (გურჯისტანის, არაბისტანის, ლურისტანის, ქურთისტანის) პირველის დაწინაურება XVII საუკუნიდან დაიწყო (48, 375).

XVII საუკუნის მიწურულსა და XVIII საუკუნის I მეოთხედში ირანის შაჰები ქართველ მეფეებს ირანის ჯარების მთავარსარდლებად და ავღანეთის გამგებლებად ნიშნავდნენ (70, 613).

XVIII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის ეგვიპტის მმართველი იბრაჰიმ-ბეგი (აბრამ შინჯიკაშვილი) კახეთის სოფელ მარტყოფში მცხოვრები ქართველი მღვდლის შვილი იყო (225, 92).

ერაყის მმართველი ქულემენების ქართული დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი დაუდ-ფაშა, რომელიც ამ ქვეყანას 1817-1831 წლების განმავლობაში განაგებდა, სინამდვილეში ღვათ მანველაშვილი იყო (151, 241-243).

საგულისხმოა, რომ ტყვეთა სყიდვის ტრაგიკული პროცესი არც ჩრდილო კავკასიელი და განსაკუთრებით ადიღელი ხალხებისათვის იყო უცხო.

ადიღური წარმომადგენლობის მამლუქები დასავლეთ აზიის ქვეყნებში ასევე დიდად ფასობდნენ. მათ „ჩერქეზთა“ საერთო სახელწოდებით მოიხსენიებდნენ. აქვე უნდა ითქვას, რომ ზოგჯერ, ამ სახელწოდების ქვეშ არა მხოლოდ ადიღური ხალხებიდან, არამედ კავკასიაში მცხოვრებ სხვა ხალხთაგან ტყვედ წაყვანილი მამლუქებიც მოიაზრებოდნენ.

ეგვიპტესა და ერაყში მყოფი ქართველი მამლუქების მოღვაწეობის ისტორიის მკვლევარები ღვათ ჯანელიძე და ბენიამინ სილაგაძე შენიშნავენ: „დასავლეთ ევროპელი და აღმოსავლეთელი ავტორებისათვის წარსულში სიტყვა ჩერქეზეთი ეთნიკური ცნება კი არ იყო, არამედ გეოგრაფიული. იგი აღნიშნავდა ხალხთა მთელ ჯგუფს. ჩერქეზეთს, როგორც ტოპონიმიკურ ტერმინს, წარსულის ბევრი ისტორიკოსი და მოგზაური „საქართველოს“ მნიშვნელობითაც ხმარობდა. ვხვდებით ისეთ გასაოცარ ანომალიასაც, როცა, მაგალითად, ზოგიერთი ფრანგი ავტორი ქართლ-კახეთის მეფეს ერეკლე მეორეს აცხადებს ჩერქეზეთის ან ყაბარდოს პრინცად“ (225, 11).

უფიქრობთ, რომ ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის ჩერქეზეთის ან ყაბარდოს პრინცად გამოცხადება გარკვეულწილად გასაგებია, თუ გავითვალისწინებთ მის ადიღურ წარმომავლობას დედის ხაზით. ამას ისიც ემატება, რომ ქართველი და მისი მეზობელი ადიღელი ხალხების გარეგნობაში, სულიერ სამყაროსა თუ ისტორიულ ბედ-იღბალში საკმაოდ ბევრი რამ არის საერთო.

აღსანიშნავია, რომ გერმანელი ფილოსოფოსი გეორგ ვილჰელმ ფრიდრიხ ჰეგელი (1770-1831) მსოფლიოში პროგრესის განმახორციელებელ რასად თვლიდა კავკასიურ რასას, რომლის ყველაზე სრულფასოვან გამოვლინებად ქართველი და ადიღელი ხალხები მიაჩნდა. ჰეგელის მსგავსად, ასევე გერმანელი ფილოსოფოსი იმანუელ კანტიც (1724-1804) თვლიდა, რომ წინა აზიის ხალხები გაკეთილშობილებულნი იყვნენ ქართველი და ადიღელი ხალხების გამორჩეული ნაწილის სისხლით, რომლებიც სხვადასხვა დროს ტყვედ იქნენ წაყვანილნი (86, 113-114).

ი. კანტი წერდა: „ყველა ევროპელი მოგზაური, ვინც კი ჩერქეზეთსა და საქართველოში ყოფილა, ერთხმად აღიარებს ჩერქეზი და ქართველი ქალიშვილების სილამაზეს და მომზიბლადობას. თურქები, არაბები და სპარსელები უთუოდ იზიარებდნენ ამ მოსაზრებას, რადგან გულით სწადლათ თავიანთი ხალხი ქართველთა სისხლით გაეკეთილშობილებინათ, რასაც სპარსულმა რასამ მიაღწია კიდევაც“ (95, 8).

ადიღელი ხალხების ლამაზი, წარმოსადეგი გარეგნობის, გამორჩეული ბრძოლისუნარიანობის, სიამაყისა და რეგიონში ჰეგემონიის მოპოვებისათვის მათი ტრადიციული სწრაფვის შესახებ მრავალი საისტორიო წყარო იუწყება.

კ. კასტელი წერდა: “ჩერქეზი ქალები ძალიან დაფასებულნი არიან თურქების მიერ. ისინი არიან ძალიან ლამაზები, მეტად გონიერნი და ოჯახური საქმეების კარგად წამყვანნი” (89, 124).

ევროპელ მეცნიერთა, მოგზაურთა და სასულიერო თუ სამხედრო მოღვაწეთა თხზულებებში ფრიად საყურადღებო ცნობებია დაცული ადიღელებსა და მათ მეზობელ ხალხებს შორის არსებული

მსგავსებისა თუ განსხვავების და მათი ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ.

კათოლიკე (დომინიკანელი) მისიონერი ჯოვანი ჯულიანო და ლუკა, რომელმაც კავკასიის ქვეყნებში 1629-1633 წლებში იმოგზაურა, თავის თხზულებაში წერდა: „აფხაზებს ომი აქვთ ჩერქეზებთან... აფხაზები, როგორც კარგი ფეხოსნები და მხედრები, სასროლი იარაღის გამოყენების ხელოვნებასაც ფლობენ. თან ატარებენ ხმალს, მშვილდს და ისრებს. იცავენ ჩერქეზების მსგავსად, მაგრამ თმებს იკრეჭენ სხვანაირად, ვიდრე ჩერქეზები“ (157, 170).

ჟ. შარდენი შენიშნავდა: “ოდესღაც ჩერქეზები ქრისტიანები ყოფილან, დღეს კი მათ არავითარი სარწმუნოება არა აქვთ, თვით პირველყოფილიც კი. მე არაფრად ვთვლი ზოგიერთ ცრუმორწმუნოებრივ ჩვევას, რომლებიც მათ მეზობელი ქრისტიანებისა და მაჰმადიანებისაგან უნდა ჰქონდეთ გადმოღებული” (133, 105).

მოგზაური ასეთივე ცნობას გვაწვდის ე. წ. “ყარა-ჩერქეზებზეც”, რომელთა შესახებაც წერს: “შავი ჩერქეზები წარმოადგენენ ჩერქეზთა ჩრდილო განშტოებას. თურქებმა ამ ხალხს ეს სახელი იმიტომ დაარქვეს, რომ მათი ქვეყანა მუდამ ღრუბლებით და ნისლით არის დაფარული, თორემ ეს ხალხი ულამაზესია მსოფლიოში. ოდესღაც ისინი ქარისტიანები იყვნენ. ეს ჩანს მათი ზოგიერთი რიტუალური ადათ-წესიდან, რომლებსაც ისინი თავიანთ ქვეყანაში ასრულებენ. ამჟამად მათ არავითარი სარწმუნოება არა აქვთ...

ისინი სხვა ტომებთან შედარებით უფრო მაღლები არიან. მათი მპეინვარე ხმითა და გარეგნული იერით ადვილად შეიძლება დარწმუნდეთ, რომ ასეთივე ულმობელი გულისა და სულის პატრონები არიან... მათ აქვთ ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავებული, მაგრამ საერთო თვისებების მქონე, სალაპარაკო კილოები, რომლებიც სლავეურს ან ქართულს უკავშირდებიან ქერსონესთან თუ ფაზისთან (ყირიმთან თუ რიონთან) სიახლოვის მიხედვით” (133, 108).

გერმანელმა მეცნიერმა და მოგზაურმა, იოჰან ანტონ გიულდენშტედტმა (1745-1781), რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის საგანგებო დავალებით, 1770-1774 წლებში კავკასიაში საექსპედიციო ჯგუფთან ერთად იმოგზაურა. შეიდი წევრისაგან შემდგარმა ამ

ჯგუფმა საქართველოში საკმაოდ დიდხანს (1771 წლის სექტემბრიდან – 1772 წლის ნოემბრამდე) დაჰყო. მათი მიზანი იყო, რომ სხვადასხვა თვალსაზრისით შეესწავლათ კავკასიის რეგიონის ის ნაწილები, რომლებშიც რუსეთის სახელმწიფო საფუძვლიან დაზვერვით სამუშაოებს ჯერ კიდევ XVI-XVII საუკუნეებიდან აწარმოებდა (53, 011-012).

გიულდენშტედტის სამოგზაურო ჩანაწერები მისი გარდაცვალების შემდეგ, 1787-1791 წლებში, სანკტ-პეტერბურგში, ორ ტომად გამოიცა. ამ ფუნდამენტურ ნაშრომში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია კავკასიელი ხალხების და მათ შორის ადიღელთა აღწერას.

აღნიშნულ ნაწარმოებში ვკითხულობთ: „ჩერქეზები არიან განსაკუთრებული ხალხი... ჰყავთ ბევრი მთავარი, ძალიან ძლიერი დიდებულები (აზნაურები); ხალხი ემორჩილება ამ მთავრებს და დიდებულებს. თავადთა მნიშვნელოვანი გვარებია: ჯამბულატი, კაიტუკი, ბეკმურზა, მოიზოჰლი, კურგოკინი. ყველანი დიდ ყაბარდოში არიან.

ჩერქეზეთს არ ჰყავს საკუთრივ ერთი საერთო მმართველი და მისი მხარეები არ არიან ერთმანეთთან კანონზომიერ (წესიერ) კავშირში, თუმცა ქვეყნის წყობა რესპუბლიკურია. მთავრები მტრობენ და ჩაგრავენ ერთმანეთს და ხშირად ეხმარებიან მოწინააღმდეგე პარტიებს... შესახედავად და ხასიათით ჩერქეზები აფხაზებს ჰგავნან, მაგრამ არიან უფრო შეუპოვრები და შესამჩნევად გულისხმიერნი“ (54, 53-55).

გამოკვლევაში ნათქვამია, რომ „ჩერქეზი ხალხი ყოველმხრივ უფრო შეგნებულია, ვიდრე აფხაზები“ (54, 217).

ი. გიულდენშტედტი შენიშნავს, რომ აფხაზეთი „დიდი ხნის განმავლობაში საქართველოს მეფეს ეკუთვნოდა“ (54, 49), ხოლო XVIII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედისათვის, მის ერთ ნაწილზე ადიღელი ფეოდალების ძალაუფლება ვრცელდებოდა.

ხსენებულ ნაშრომში აღნიშნულია, რომ აფხაზები (ავტორის განმარტებით, იგივე „აბასები“) „ერთიანი მმართველის გარეშე არიან; მაგრამ ზოგი მხარეები სცნობენ თურქეთის ბატონობას, ზოგი კი ჩერქეზი მთავრების ქვეშევრდომები არიან. მათი თავადები

(მთავრები) გალარიბდნენ, ამიტომ ისინი მხარეების ან დაჯგუფებათა მიხედვით ირჩევენ მთავრებს, მაგრამ რადგან არ არიან ერთმანეთთან კავშირში, ხშირად ებრძვიან და ანადგურებენ ერთმანეთს“ (54, 49).

გამოკვლევაში ეკითხულობთ: აფხაზეთის „ჩრდილო-აღმოსავლეთი მხარე შეადგენს მესამე და ყველაზე პატარა ნაწილს ამ პროვინციისას. როცა ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში, ყაბარდოს მთავრები აღმოსავლეთისკენ, თერგისკენ გაფართოვდნენ, აფხაზებმა დაიკავეს მათი მხარეები და ამით დაექვემდებარნენ ყაბარდოს მთავრებს. ალთი ქესეკი, ესე იგი ექესი ნაწილი, ასე ეწოდება მას, რადგან იქ 6 ოჯახი ირიცხება, მდებარეობს ჩერქეზების მხარეების, ყაბარდოს და ბესლენს შორის, ყუბანის შენაკად ინჯიკზე და უარაზე, ან არპაზე (ალბათ ურუფზე – მთარგმნელის შენიშვნა) და ზემო კუმაზე. მხარეებს ჰქვიათ ყიზილბეკი, ტამი, შეგრაი, ბაროყაი ან ბალი 300 ოჯახით, ბაშილბაი 1000 ოჯახით და საბარი.

იმ მთავრებს გარდა, რომლებიც ამ ქვეყანაში ცხოვრობენ, ამ მხარეზე უფლებებს აცხადებენ მეზობელი ჩერქეზული მხარის – ბესლენის მთავრებიც. აგრეთვე, თავის უფლებებზე უარი არ უთქვამთ ადგილობრივი ძველი მთავრების (მუღავიას და შარაშას გვარიდან) შთამომავლებს, ამიტომ ისინი განუწყვეტლივ შფოთში არიან და ერთმანეთს თავს ესხმიან.

ეს უბედურება კი გაძლიერდა 1769 წელს მათი მტრული დამოკიდებულების გამო რუსეთთან, რისთვისაც გენერალმა მედემმა ისინი სასტიკად დასაჯა“ (54, 51-53).

აფხაზთა ზემოხსენებული ნაწილის შესახებ ნაშრომში სხვა ადგილასაც არის ნათქვამი, რომ „დიდი ყაბარდოს თავადებს ისინი მორჩილებაში ჰყავთ და გადასახადს ახდებიან“ (54, 201).

ბალყარელებსა და ყარაჩაელებს ი. გიულდენშტედტი – „ბასიანელებად“, ხოლო ამ ხალხებით დასახლებულ ტერიტორიას – „ბასიანიად“ ანუ „ბასიანად“ მოიხსენიებს. მისი ცნობით, „ქართველები ყველაზე დიდ აქაურ მხარეს – მალყარს უწოდებენ ბასიანს, ამიტომ მე ეს სახელი ავირჩიე მის მეზობელ და ენით და წყობით მსგავს და ნათესავ მხარისათვის“ (54, 47).

გერმანელი მეცნიერი წერს: „ამ მხარეებში მცხოვრები ხალხი ლაპარაკობს თათრული ენის ნოღაურ დიალექტზე. ძველად ის ემორჩილებოდა საქართველოს მეფეებს; ამჟამად ის დაყოფილია პატარა ჯგუფებად (ოჯახებად), რომლებიც გადასახადს უხდიან დიდი ყაბარდოს ყველაზე მნიშვნელოვან თავადებს“ (54, 173). მისივე ცნობის თანახმად, „სხვადასხვა ბასიანური მხარეები გადასახადს უხდიან ყაბარდოელ თავადებს; ჩვეულებრივ ერთი ოჯახი ყოველწლიურად ერთ ცხვარს უხდის.

ყაბარდოელები უფრო ძლიერნი არიან და [რადგან] ბასიანელები საქონელს ზამთრობით ყაბარდოელთა სამფლობელოში აძოვებენ, ამიტომ ისინი უნდა ემორჩილებოდნენ მათ“ (54, 45-47).

ნაშრომში ვკითხულობთ, რომ „ოსებს ჰყავთ თავადები (მთაერები) და აზნაურები, რომლებიც არასდროს მდიდარი და ძლიერი არ ყოფილან, ამიტომ მთელი ხალხი ადრე საქართველოს მმართველების ქვეშევრდომი იყო, ხოლო განთავისუფლდნენ ქართველთა შინაური არეულობის შედეგად“ (54, 59).

მიუხედავად ზემოთქმულისა, თხზულებაში აღნიშნულია, რომ ოსებით დასახლებული ტერიტორიის გარკვეული ნაწილი მაინც „ქართველ მეფეს და თავადებს ემორჩილება, ნაწილი კიდევ ცნობს რუსეთის უზენაესობას, სამეფო გვირგვინს ერთგულებას უცხადებს და მძევლებს აძლევს, ნაწილი კი თავის საკუთარ ბატონებს ეკუთვნის. ზოგან ემორჩილებიან თავიანთ მიერ არჩეულ მთაერებს („უფროსებს“), რომლებსაც ნაწილობრივ ყაბარდოელი მთაერები თავის ხელქვეითებად თვლიან. აგრეთვე [დანარჩენი], მეტად თუ ნაკლებად დამოუკიდებელი მხარეები არათუ ერთმანეთთან კავშირში არიან, არამედ ცხოვრობენ ცალ-ცალკე, აშკარა მტრობით ართულებენ თავის ისედაც მკაცრ ცხოვრებას და ვნებას აყენებენ თავის თავს“ (54, 59).

ი. გიულდენშტედტი შენიშნავს, რომ გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, ადიღელთა გავლენის არეალში, სხვა ხალხებთან ერთად, ვაინახთა ნაწილიც იყო მოქცეული. იგი წერს, რომ „მხარეები ვაპი, ანგუშტი, ღალღაი და ყარაბულახი... უხდიდნენ გადასახადს ჩერქეზ მთაერებს დიდი და მცირე ყაბარდოდან... ძვე-

ლად, მთელი ეს ხალხი ემორჩილებოდა ქართველ მეფეებს“ (54, 171). მისივე ცნობით, ინგუშები „იმყოფებოდნენ ყაბარდოს და ალკაის მთავრების მფარველობის ქვეშ“ (54, 73).

გერმანელი მოგზაური და ექიმი იაკობ რაინგესი ანუ ქრისტიან-რუდოლფ ელიხი (1744-1793), რომელმაც 1778-1784 წლებში კავკასიაში რამდენჯერმე იმოგზაურა, წერდა: „ჩერქეზები ან ყაბარდოელები, სანამ ესენი დამოუკიდებლობის ხანაში ვაკე ადგილების ბატონები იყვნენ, ოსებს ამუშავებდნენ, როგორც ყმებს და ყიდდნენ მათ, როგორც კი მთიდან ჩამოსულთ სადმე ხელთ იგდებდნენ. ჯერაც არიან მოხუცი ოსები, რომლებიც ამით დამინებულნი, არასოდეს თავის მთებს არ სცილდებიან და არასოდეს არ შეუწუხებიან თავი იმაზე ფიქრით, კავკასიისა და მათ გარდა სხვა სამყარო და ხალხი არსებობს თუ არა“ (137, 208-209).

1785 წელს რუსეთის საიმპერიო არმიის გენერალი კახოვსკი გრაფ ს. პოტიომკინს წერდა, რომ „თურქებს ისე ეშინიათ ჩერქეზების, რომ ისინი თავიანთ ციხეებში, როგორც სატუსაღოებში სხედან და ნახევარ კილომეტრზე მეტს გამოსვლას ვერ ბედავენ, რადგან თვით ჩერქეზები იჭერენ და ჰყიდიანო“ (43, 249).

პოლონელი მეცნიერი, მწერალი და დრამატურგი იან პოტოცკი (1761-1815), რომელმაც კავკასიაში XVIII საუკუნის მიწურულს (1797-1798 წლებში) იმოგზაურა, აღნიშნავდა, რომ ყაბარდოელებთან ბრძოლას მათი მეზობელი ხალხები ყველანაირად გაურბოდნენ. იგი წერს: „მიუხედავად გარეგნულად მებრძოლი შეხედულებისა, აფხაზებს უჩვეულოდ ეშინიათ ყაბარდოელი ბატონებისა და ხმამაღლა მოითხოვენ სხვა ქვეყანაში გადასახლებას, სადაც ისინი თავიდან აიცილებდნენ მათ თავდასხმებს.

ყაბარდოელი მთავრების მიმართ შიში გამომდინარეობს მათი შურისმაძიებლური ხასიათიდან. მაგალითად, ოცდაათიოდე წლის წინათ, თავისდა საუბედუროდ, ოსებს შემოაკვდათ ერთ-ერთი ყაბარდოელი მთავარი. ამ დროიდან მოყოლებული, ყაბარდოელები ყოველწლიურად აწყობენ ოსების სოფლებზე თავდასხმას და მრავალ მათგანს ხოცავენ“ (80, 340).

ფრანგი მოგზაური ჟაკ ფრანსუა გამბა (1763-1833), რომელმაც კავკასიაში 1820-1824 წლებში იმოგზაურა, თავის ნაშრომში შენიშნავდა, რომ “ყუბანის მარცხენა ნაპირზე მცხოვრებ ჩერქეზთა მიერ რუსებზე ხშირი თავდასხმების ასალაგმავად” იმპერატრიცა ეკატერინე II-მ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში ჩაასახლა კაზაკები, რომლებმაც “ჩერქეზებისაგან გადაიღეს ტანსაცმელი, იარაღი, ჩვეულებანი და ბრძოლის წესები. თარეშის ჟინი, რომელიც მათში ჯერ კიდევ არ გამქრალა, კაზაკებს უბიძგებს გადალახონ ყუბანი და ძარცვონ ჩერქეზული სოფლები, თუმცა ეს სხვა არა არის რა, თუ არა რეპრესიების მსგავსი ქმედება” (50, 66-68).

ჟ. გამბა აღნიშნავდა, რომ კავკასიელი ბავშვები “გაბრუებულნი იყვნენ დიდებასა და სიმდიდრეზე ლაპარაკით, კონსტანტინოპოლსა და ეგვიპტეში რომ ელოდათ, სადაც ქმნიდნენ, როგორც უკვე აღვნიშნე, მამლუქთა ლაშქარს. ოგონებსაც ასევე განუწყვეტლივ ესმოდათ, რომ ისინი ჰარამხანებში საამო ცხოვრებასა და ბედნიერებას ეწევიან” (50, 118).

მისივე ცნობით, ქართველი და ადიღელი ხალხები სამი საუკუნის განმავლობაში ამარაგებდნენ “კონსტანტინოპოლის ჰარამხანებსა და ეგვიპტეში მამლუქთა კორპუსებს ტყვეებით” (50, 83).

ფრანგი მოგზაური მიუთითებდა, რომ ტყვეთა სყიდვა, რომელიც მთელს კავკასიაში იყო გავრცელებული, განსაკუთრებით სარფიან საქმედ იყო მიჩნეული აფხაზეთში. იგი წერს: “დიდად მომგებიანია მონებით ვაჭრობაც; მონის ფასი აქ ძალზე დაბალია. მონები ბეგების ქვეშევრდომები არიან და ერთიმეორეზე თავდასხმის დროს ბეგები ერთმანეთის მონებს იტაცებენ ხოლმე. აფხაზები თავიანთი წარმოშობითა და ჩამომავლობით ვერ შეედრებიან ჩერქეზებს, ამიტომაც, აფხაზი მონის ფასი, ჩერქეზი მონის ფასის ნახევარს შეადგენს” (50, 260).

1825-1826 წლებში კავკასიაში იმოგზაურა ცნობილმა გერმანელმა მეცნიერმა ედუარდ აიხვალდმა (1795-1876), რომელმაც თავისი ნაშრომი „მოგზაურობა კავკასიაში“ 1837 წელს ქ. შტუტგარტში წიგნად გამოსცა.

იგი წერდა: „აფხაზები მათი მოსაზღვრე მეზობლების — ჩერქეზების მსგავსად, ძველთაგანვე ყაჩაღები იყვნენ... მიუხედავად იმისა, რომ ბზიფი არასანაოსნოა, ჩერქეზები მაინც დაცურავენ პატარა ნაგებით, იმალებიან მის კლდოვან ნაპირებზე და ხელსაყრელ დროს თავს ესხმიან აფხაზეთს...

აფხაზთა სახის წყობა გამოირჩევა ჩერქეზთაგან; მათი ნაკეთები ნაკლებ სწორია... მოსისხლე მტრები არიან მეზობელი მთის ხალხების... ისინი ჩერქეზებივით იცემენ“ (72, 212-224).

რ. უილბრაჰამი 1837 წელს, კახეთის სანახებში ნანახი ადიღელი წარჩინებულის შესახებ შენიშნავდა: „ახალგაზრდა ჩერქეზმა თავადმა... გამოოცა და აღმაფრთოვანა თავისი ოსტატური და გამბედავი ჯირითით, რომლის მჯობი იშვიათად თუ მინახავს; ის მთელი სიჩქარით მიაქროლებდა ცხენს უსწორმასწორო გზაზე, თან ჯამბაზობდა“ (140, 33).

რუსეთის იმპერიის მიერ ადიღელ ხალხებთან წარმოებული კოლონიური ომის შესახებ ინგლისელი მოგზაური წერდა: „ჩერქეზებთან ომი ბევრ უსიამოვნებას იწვევს და თუმცა ანგარიშები, რომლებსაც გაზეთებში ყოველ კვირა კვითხულობთ რუსეთის ჯარის მძიმე დანაკლისის შესახებ გადაჭარბებულია, ამის მიუხედავად, ისინი მაინც ბევრს კარგავენ ბრძოლებშიც და ავადმყოფობისაგან. წლეულს ოფიცერი, გვარად ბესტუჟევი (ნაგულისხმევია დეკაბრისტი ალექსანდრე ბესტუჟევი. ნ. ჯ.) მოუკლავთ ადლერის შეტაკებაში. ის მათი ყველაზე პოპულარული მწერალი იყო და საერთოდ, რუსეთის უოლტერ სკოტს ეძახდნენ...

ბევრ ოფიცერს ვესაუბრე, რომლებიც მთებში იბრძოდნენ და მხოლოდ ის გავიგე, რომ ეს არის პარტიზანული ომი. ყველა აღიარებს, რომ მთიელები ფოლადივით უდრეკნი არიან და ომს ბოლო არ უჩანს“ (140, 38).

გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური მორიც ვაგნერი, რომელმაც კავკასიაში 1843-1846 წლებში იმოგზაურა, 1850 წელს, ქ. ლაიფციგში გამოცემულ თავის წიგნში „მოგზაურობა კოლხეთსა და კავკასიის იქითა მხარეს მდებარე გერმანულ კოლონიებში“ წერდა: „ჩერქეზ მეომარს, რომელიც ტფილისში იშვიათად ჩნდება,

ამ ხალხთა ჭყლეტაში მაშინვე იცნობ რაინდული აღნაგობით, სახის კეთილშობილური პროფილით, რომლის ხასიათი რბილ სინაზეს კი არ გამოსცემს, არამედ მამაკაცურ სითამამესა და ენერგიას და არესის სურათს უფრო ჰგავს, ვიდრე აპოლონისას.

ამაყი მიხერა-მოხერით გაივლის ჩერქეზი ბაზრის სივიწროვეს და ყველა გზას უთმობს, თვით მთვრალი კაზაკიც, მიუხედავად იმისა, არის თუ არა ეს მებრძოლი სულის მთიელი სრულ იარაღში ჩამჯდარი. ჩერქეზების უმრავლესობა, რომლებიც ტფილისში ვნახე, იყვნენ ბელადები, ანდა, სულ მცირე, გავლენიანი უზღენები“ (119, 34).

აღსანიშნავია, რომ ადიღური წარმომავლობის ტყვეებს ზოგჯერ ქართველებად აცხადებდნენ. მაგალითად, მ. ვაგნერი ყურადღებას ამახვილებდა რა ქართველ ქალთა საყოველთაოდ განთქმულ მშვენიერებაზე, შენიშნავდა: „განსაკუთრებული სილამაზის სახელი, რომლითაც ქართველი ქალები განთქმულნი არიან არა მარტო აღმოსავლეთში, არამედ დასავლეთშიც და ზოგიერთი ხალხების პოეზიაშიცაა შეჭრილი, ნაწილობრივ ემყარება საყოველთაოდ გავრცელებულ გაუგებრობას, რომ თურქული ჰარამხანის ლამაზი მონები მეტწილად საქართველოდან ან ჩერქეზეთიდან წარმოსდგებიან.

ყველა მშვენიერ მონას, რომლებიც პონტოს მეზღვაურებს მოჰყავთ ბათუმიდან, სოხუმ-კალადან და ტრაპეზუნტიდან კონსტანტინოპოლში, ჰყიდიან როგორც ქართველებს“ (119, 43).

ფრანგმა მწერალმა ალექსანდრე დიუმამ (1802-1870), რომელმაც კავკასიაში 1858-1859 წლებში იმოგზაურა, თავის გახმაურებულ ნაწარმოებში „კავკასია“ ქართველთა და ჩერქეზთა საინტერესო დახასიათება მოგვცა. იგი წერდა: „ამბობენ, ჩერქეზები დედამიწის ზურგზე ყველაზე ლამაზი ხალხიაო. ეს შეიძლება ითქვას მხოლოდ მამაკაცებზე, ქალების მიმართ კი სადავოა.

ჩემი შეხედულებით, ქართველს სრულიად თავისუფლად შეუძლია შეეცილოს ჩერქეზს სილამაზეში. ჩემს დღეში არ დამავიწყდება ის შთაბეჭდილება, რომელიც ნოღაის ველებში პირველი ქართველის შეხვედრამ გამოიწვია.

ერთი თვის წინათ ჩვენ ვნახეთ ყალბუხები და მონღოლები, რომელთა შორისაც ვიმოგზაურეთ და რომლებიც უცილობლად წარმოადგენენ ადამიანური სიმაზინჯის ორ აშკარად გამოკვეთილ ტიპს, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი, ევროპელების თვალსაზრისით. ყვითელი ფერის ქონიანი კანი, წვრილი და განზე გაზიდული თვალები, მიჭეჭყილი, თითქმის უჩინარი ცხვირი, თხელი წვერი, აბურძგნილი თმა, უსუფთაობა, რაც უკვე ყველას მიერაა ყბადაღებული, — აი, რა “ასიამოვნება” ჩვენს თვალს დიდიდან საღამომდე.

უეცრად, ერთ სადგურზე მისვლისას, ჩვენ შევამჩნიეთ ასე, ოცდახუთი წლის კაცი, რომელიც კარებში იდგა და მოზდენილად ეყრდნობოდა კარის საპირეს... ფერმკრთალ სახეს გარს ევლებოდა საუცხოო აბრეშუმივით მბზინავი რბილი თმა. შავი წვერი და წარბები მხატვრის ყალბით მოხატულს უგავდა. ცეცხლოვან შავ თვალებს უჩრდილავდა ხავერდოვანი წამწამები. ცხვირი ისეთი ფორმის ჰქონდა, თითქოს მის ყალიბზე ყოფილიყოს გამოკვეთილი აპოლონ პითიელის ცხვირი. შავი წვერიდან გამოშვრალი მარჯნისფერი ტუჩები შესანიშნავად აჩენდა სადაფის კბილებს. ყოველივე ამასთან ერთად, ეს მიწაზე ჩამოსული ბერძენთა ღვთაება, ეს დიოსკური, რომელსაც დაგვიანებოდა ოლიმპზე ასვლა, შემოსილი იყო დახეული ჩოხით...

მე და მუანემ ალტაცებისაგან შეეყვირეთ. იმდენად ფასობს სილამაზე ცივილიზებულ ხალხებში, რომ უსარგებლოა შეედავო მას, შეუძლებელია არ აღიარო იგი, გვევლინება ის მამაკაცისა თუ ქალის ნაკეთებში. ახალგაზრდა კაცის ეროვნება რომ ვიკითხეთ, გვიპასუხა — ქართველი ვარო.

ამგვარად, ჩვენი აზრით, ერთადერთი უპირატესობა, რომელიც ჩერქეზს ქართველის წინაშე აქვს, ეს არის ის, რაც საერთოდ მთის მცხოვრებს აქვს ქალაქელის წინაშე: ესე იგი სრულყოფილ ფორმებს მიმატებული ერთგვარი ცხოველმყოფელი ძალა.

მჯილზე შევარდენდასმული ჩერქეზი მხრებზე წამოგდებული ნაბლით, თავზე ყაბალახითა და ქამარზე ხანჯლით, შეიარაღებული

ხმლითა და თოფით, — ეს არის აღმდგარი, მეცხრამეტე საუკუნეში მოვლენილი მეთხუთმეტე საუკუნე.

ქართველი კი, თავით ფეხებამდე აბრეშუმისა და ზავერდის ტანისამოსში გახვეული, — ეს არის მერვიდმეტე საუკუნის ცივილიზაცია, ეს არის კენეცია, სიცილია, საბერძნეთი“ (59, 112-114; 262, 64-66).

აქვე უნდა ითქვას, რომ გვიანფეოდალურ ხანაში საქართველოში დიდი პოპულარობა მოიპოვა ჩოხამ, რომელიც ადილური ეროვნული ტანისამოსის მსგავსი იყო. სწორედ ამის გამო, ქართულ ჩოხაში გამოწყობილ მამაკაცს ზოგჯერ მაინც “ჩერქეზულად ჩაცმულად” მიიჩნევდნენ.

ზემოთქმულთან და ქართული მენტალიტეტის თავისებურებასთან დაკავშირებით საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიტანოთ ერთი მოგონება, რომელიც დიდ ქართველ საზოგადო მოღვაწეს, მრეწველსა და ქველმოქმედს დავით სარაჯიშვილს (1848-1911) შეეხება.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიას (1868-1953), რომელიც დაახლოებული იყო დ. სარაჯიშვილთან, იგონებდა: “1900 წელს “კვალში” დიდი პოლემიკა იყო გამართული. მაინტერესებდა დავითის აზრი.

— ჩემი აზრი? უნდა იცოდე შენა: სოციალიზმი ხომ ღარიბი ხალხის ფილოსოფიაა, ჩვენი ხალხისთანა ღარიბი ქვეყანაზე არ არის, ის სწორედ თქვენსკენ წამოვა, — მოკლედ მოსჭრა მან.

ერთხელ, მის კანტორაში ძლიერ დაღონებული ვნახე, დაღონება კი იშვიათად იცოდა. რა ამბავია? — შევეკითხე.

— ჩვენ მერმისი არა გვაქვს, — დამიწყო მან. შენ ამბობ, წერილი ბურჟუაზია მსხვილს წარმოშობსო, მე კი ამას ვერ ვხედავ. ამისათვის საჭიროა სამოქალაქო კულტურა, ჩვენ კი სოფლელები ვართ. ჩვენებური წერილი ვაჭრების მიზანია, ორიოდ გროში იშვოვს, ჩერქეზულად ჩაიცვას, ლეკური და ხანჯალი დაიკიდოს, “კნიაზი” გახდეს და თავისი მეზობლები ფულის ხარჯვით გააკვიროვს. სომხის მიზანი სულ სხვაა, ის ფულს ფულზე აწეებს, რომ ერთ დროს “კუპეცი” შეიქმნეს, კლუბში ჩაეწეროს, ხმოსნად გავიდეს — ერთი სიტყვით, მოქალაქედ გადაიქცეს.

- გამოდის, რომ ძველი იჭერს ახალს, – ეუპასუხე.
- ძველი იჭერს რომელია, სამარისაკენ მიგვათრევს, – მომიგო მან.

განმათავისუფლებელი მოძრაობის დროს დავითმა აღფრთოვანებით მითხრა: ქართველები რევოლუციის გვარდიად გახდა, მაგრამ რევოლუციით ხალხი ვერ იცხოვრებს, ცხოვრებისათვის შრომაა საჭირო, შრომა კი არ ვიცით და არც გვინდა ვიცოდეთ. ქართველს მეომრის ტრადიცია აქვს, ის რევოლუციაში ისე მიდის, როგორც წინათ მიდიოდა ომში ან ჯირითში, კულტურას კი მუშაობა ქმნის. თუ ამ მოძრაობამ მუშაობა გვასწავლა – დიდი საქმე იქნება” (207, 138).

გფიქრობთ, ზემოთ მოტანილი მოგონებიდან კიდევ ერთხელ დასტურდება, რომ ქართველი და ადიღელი ხალხების ეროვნულ მენტალიტეტში მრავალი საერთო თვისება მოიძებნება. მხნეობა და სამხედრო საქმისადმი ლტოლვა მათთვის ყოველთვის დამახასიათებელი იყო.

ამრიგად, ქართველ და ადიღელ ხალხებს განგებამ საერთო ტრაგიკული ხვედრი არგუნა. ბედის უკუღმართობის გამო, ამ ხალხების მრავალი საუკეთესო წარმომადგენელი თავიანთი სამშობლოს ნაცვლად უცხო სახელმწიფოთა სამსახურში იდგა და მათ ინტერესებს ემსახურებოდა.

3. დინასტიური ქორონიკები ქართველთა და ადილშეთა სამეფო-სამთავრო სახლების წარმომადგენლებს შორის (XVI-XVIII სს.)

ქართული სამეფო-სამთავროების კავშირის გაღრმავებას ყაბარდოსთან მათ მმართველ დინასტიათა შორის პოლიტიკური შეუღლებანიც მოჰყვა. ადილური წარმომავლობის წარჩინებული ასულნი მრავალჯერ გამხდარან ქართველ მეფე-მთავართა მეუღლენი.

ქართველ მეფე-მთავრებს სათანადოდ ჰქონდათ გაცნობიერებული კავკასიონის ქედის გადაღმა მცხოვრებ მთიელებთან მჭიდრო კავშირის დამყარების დიდი სამხედრო-პოლიტიკური მნიშვნელობა. ამიტომ, ისინი ყოველთვის ცდილობდნენ კეთილმეზობლური და მეგობრული ურთიერთობების დამყარება-შენარჩუნებას ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებთან.

ჩვენამდე მოღწეული ცნობების თანახმად, ადილელი წარჩინებულის ასული პირველად XVI საუკუნეში დაქორწინდა ბაგრატიონთა ათასწლოვანი სამეფო დინასტიის წარმომადგენელზე.

1563 წელს ყაბარდოს ერთ-ერთი მთავრის ასული რუსუდანი ცოლად გაჰყვა იმერეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრეს, შემდეგ კი მეფეს გიორგი II-ს (მეფობდა 1565-1583 წლებში).

აღნიშნული ისტორიული მოვლენის შესახებ ვახუშტი ბატონიშვილი წერდა: „მოიყვანა გიორგი მეფემან ცოლად ჩერქეზის ბატონის ასული რუსუდან და იქორწინა მის თანა“ (76, 815).

იმერეთის დედოფალ რუსუდანს (გარდაიცვალა 1578 წ.) ორი ვაჟი – ბაგრატ (1565-1578) და ლევან (1573-1590) ბატონიშვილები შეეძინა. ლევანი მამის გარდაცვალების (1583) შემდეგ ავიდა იმერეთის ტახტზე და 1590 წლამდე მეფობდა.

ცნობილია, რომ შინაფეოდალური დაპირისპირებისას, ცალკეულ ქართულ სამეფო-სამთავროთა კავშირს ყაბარდოსთან გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა (42, 72).

XVI საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულს, დასავლეთ საქართველოს ურთიერთდაპირისპირებულმა მეფე-მთავრებმა, ადილელ

წარჩინებულ ასულთა მეშვეობით, ერთმანეთს შორის მშვიდობა დამყარეს.

აღნიშნულ პერიოდში იმერეთის მეფის, ზემოხსენებული გიორგი II-ის მეუღლის – „ჩერქეზის ბატონის ასულის“ რუსუდან დედოფლის და ცოლად ჰყავდა გურიის მთავარს გიორგი II გურიელს (მთავრობდა 1564-1583 წლებში).

1573 წელს გიორგი II გურიელმა ტახტიდან ჩამოაგდო სამეგრელოს მთავარი გიორგი III დადიანი (მთავრობდა 1572-1582 წლებში) და მთავრად მისი უმცროსი ძმა – მამია დადიანი დასვა. გიორგი III დადიანმა დაზმარებისათვის იმერეთის მეფეს გიორგი II-ს მიმართა, რომელმაც მთავართა მორიგება სცადა.

ზემოხსენებული ფაქტის შესახებ ვახუშტი ბატონიშვილი მოგვითხრობს, რომ გიორგი დადიანმა „სთხოვა მეფესა ცოლის და თუსი, რომელსა ზრდიდა მეფე, რათა მისცეს ცოლად და მით იქმნეს სარწმუნოდ. ხოლო უკეთუ არა რით დაერწმუნოს ყოფად ამისა, ამისთეს მისცა მეფემან ცოლის და თუსი გიორგი დადიანსა... იქმნა ამითი სამთავე შორის მშვიდობა“ (76, 818).

ამავე ცნობას ადასტურებს XVIII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი ბერი ეგნატაშვილიც, რომელიც წერს: „დადიანი გიორგი მოაჯე ექმნა მპყრობელსა იმერეთისასა გიორგის. მაშინ აღუთქვა შეწევნა მპყრობელმან იმერეთისამან, რამეთუ ჟამსა ამას ესუა ცოლად გიორგის, მპყრობელსა იმერეთისასა, ასული ჩერქეზის ბატონისა. და კუალად ჰყვანდა გურიელსაცა მეორე და მისი ცოლად, და კუალად მესამე და ამათი იყო გაუთხოვარი სახლსა შინა იმერეთის მპყრობელის გიორგისასა, რომელი აღეზარდა მათ. და ესე უმცირესი ასული ჩერქეზის ბატონისა სთხოვა დადიანმან გიორგი მპყრობელსა იმერეთისასა... და მაშინ მისცეს ასული იგი ჩერქეზის ბატონისა და გაერთდენ სამნივე“ (71, 503).

ამრიგად, იმერეთის მეფემ გიორგი II-მ სწორი გადაწყვეტილება მიიღო და თავისი ჩერქეზი ცოლის და, რომელიც ქუთაისის სასახლეში იზრდებოდა, 1578 წელს გიორგი III დადიანს მიათხოვა. ასე დამყარდა მშვიდობა დასავლეთ საქართველოში.

პროფ. თ. ბოცვაძის მართებული შენიშვნით, ზემოხსენებული ფაქტიდან ირკვევა, რომ „ყაბარდოელი წარჩინებულის ქალი ყველაზე პირისისხლიანი ხელისუფლებისათვის ბრძოლის პირობებში, წარმოადგენდა მშვიდობის ერთგვარ გარანტიას“, რადგან ქართველი მეფე-მთავარი ადიღელებთან „კავშირით უფრო იყვნენ დაინტერესებულნი... მასალების მიხედვით შეიძლება ვიმსჯელოთ, რომ გიორგი იმერთა მეფემ, როდესაც ცოლად ითხოვა ყაბარდოელი თავადის ქალი, მას იმერეთში თან ჩამოჰყვნენ დები, შესაძლებელია მასზე უმცროსები და დაიზარდნენ იმერთა სამეფო კარზე, საიდანაც გათხოვდნენ კიდევ. არ არის გამორიცხული, რომ ყაბარდოს დიდი მთავრების შვილები იზრდებოდნენ... ქართლ-კახეთისა და სხვა სამთავროების კარზეც. ორ მხარეს შორის ასეთი დაახლოება, დამოყვრება და დანათესავება საწინდარი იყო კეთილმეზობლური ურთიერთობისა და კავშირისა, რაც თავის მხრივ, ხელს უწყობდა თავისუფალ ეკონომიკურ თანამშრომლობასაც“ (42, 73-74).

ყაბარდოელებთან კავშირის დამყარებას ცდილობდა სამეგრელოს (ოდიში) მთავარი ლევან II დადიანი (1591-1657), რომელიც თითქმის ნახევარი საუკუნის (1611-1657 წლები) განმავლობაში მთავრობდა. იგი სამეგრელოს სამთავროს ისტორიაში ერთ-ერთი უძლიერესი მმართველი იყო, როგორც სამხედრო-პოლიტიკური, ასევე ეკონომიკური თვალსაზრისით, რომელსაც თავისი ძალაუფლების გავრცელება დასავლეთ საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე სურდა (24, 133).

ყოველივე ზემოთქმულის გამო, სამეგრელოს მთავართან დაკავშირება ყაბარდოს მთავრის ინტერესებშიც შედიოდა. მათი დანათესავება სწორედ ამ მიზნით მოხდა.

1640 წლის 1 მარტს ყაბარდოს დიდ მთავარს ალექსეო შეგენუკოს ეახლა სამეგრელოს მთავრის მიერ გაგზავნილი ელჩი და ლევან II-ის უფროსი ვაჟისათვის – ალექსანდრესათვის ქალიშვილის ხელი სთხოვა. ამაზე ალექსეომ თანხმობა განაცხადა (292, 210-222).

სამეგრელოს მთავრის ვაჟის ყაბარდოს დიდი მთავრის ასულზე დაქორწინების შესახებ იუწყება 1633-1649 წლების გან-

მავლობაში სამეგრელოში მცხოვრები იტალიელი მისიონერი არ-
ქანჯელო ლამბერტი (98, 82).

აღსანიშნავია, რომ 1657 წლის მარტში ლევან II-მ თავისი
ზემოხსენებული ვაჟის – ალექსანდრეს მცირეწლოვანი ძე სამეგ-
რელოს სამთავრო ტახტის მემკვიდრედ გამოაცხადა, თუმცა მისი
გამთავრება ვერ მოხერხდა (217, 98).

ღინასტიური ქორწინებები ტრადიციულ ხასიათს ატარებდა
სვანეთის მთავართა – გელოვანთა და დადემშქელიანთა საგვარეუ-
ლოებისა და ჩრდილოკავკასიელ (და მათ შორის ადიღელ) ფეო-
დალთა ცალკეული გვარების წარმომადგენელთა შორის.

მაგალითად, ცნობილია, რომ სვანეთის ერთი ნაწილის (თემე-
ბის: ბეჩო, ეცერი და ცხუმარი) მფლობელს – თათარყან (ნიკო-
ლოზ) ციოყის ძე დადემშქელიანს (მოკლეს 1849 წელს) ცოლად
ჰყავდა ჩრდილოკავკასიელი თავადის ასული – თამარ ვახოვა.
მათი უფროსი ვაჟი, ბეჩოს მფლობელი – ოთარ დადემშქელიანი
(გარდაიცვალა 1854 წელს) დაქორწინებული იყო ყაბარდოელი
თავადის ურუსბიევის ასულზე – მინატზე (261, 88-89).

ადიღელ ხალხებთან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის და-
მყარებას ემსახურებოდა ქართლის მეფის ვახტანგ V-ის (მეფობდა
1658-1676 წლებში) შეილიშვილის ვახტანგ ლევანის ძის (1675-
1737) დაქორწინება ყაბარდოს მთავრის ასულზე.

ეს ფაქტი დიდმნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენა იყო იმის
გამოც, რომ ყაბარდოელთა (საისტორიო წყაროს მოხელვით –
ჩერქეზთა) ქართველი სიძე – ვახტანგ ბატონიშვილი თვითონაც
ფრიად გამოჩენილ სახელმწიფო მოღვაწეს წარმოადგენდა. იგი
ექვსი წლის (1703-1709 წწ.) განმავლობაში მართავდა ქართლის
სამეფოს, როგორც რეგენტი, სპარსეთში მყოფი თავისი ბიძის –
მეფე გიორგი XI-ის ნაცვლად, ხოლო 1716-1724 წლებში
ქართლის ტახტზე მეფედ ვახტანგ VI-ის სახელით იჯდა.

საინტერესოა, ვინ იყო ქართლის დედოფლად მირონცხებული
ადიღელი ასული და რატომ შეარჩიეს იგი ასეთი საპატიო მისი-
ისათვის?

აღსანიშნავია, რომ ყაბარდოს მთავრის ასული – რუსუდანი ქართლის მეფის გიორგი XI-ის ვაჟის – ბაგრატ ბატონიშვილის საცოლედ იყო ჩამოყვანილი. ამ პოლიტიკური შეუღლებით მეფე გიორგის განზრახული ჰქონდა ჩერქეზეთის მფლობელთან დანათესაება (44, 11).

სპარსეთში მყოფი ბაგრატის გარდაცვალების (1694) გამო, გიორგი XI-მ თავისი სარძლო უკან აღარ გააბრუნა და იმავე წელს თავისივე ძმისწულს – ვახტანგს მიათხოვა (128, 11).

ვახტანგ VI-ის დაქორწინების ისტორია მოთხრობილია ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში, რომელშიც გვითხულობთ: „ჩერქეზის ბატონის ასული რუსუდან, რომელი მოეყვანა ძისა თვსისათეს მეფესა, ესე პირველვე მიეცა ძმისწულისა თვსისა ვახტანგისათეს და შემდგომად ქაიხოსროს წარსვლისა წარიყვანა ვახტანგ იგი და დედინაცვალი თესი და ძმანი თვსნი და მივიდა ხარაგეულს და მუნ ნებითა მეფისათა ჰყო ქორწილი“ (76, 474).

რუსუდან დედოფლის წარმომავლობის შესახებ ჩვენთვის ცნობილი ყველა საისტორიო წყარო ცალსახად იუწყება, რომ იგი აღიღური მოდგმის ფეოდალის, კერძოდ კი ჩერქეზი (ყაბარდოელი) თავადის ასული იყო, თუმცა ცნობები მისი გვარის შესახებ ერთმანეთისაგან განსხვავდება.

ფეიქრობთ, აღნიშნული საკითხის გარკვევასთან ერთად, ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს იმდროინდელი ყაბარდოს საშინაო ვითარების სურათის დადგენა.

ყაბარდო ძველი დროიდან ორ ნაწილად: დიდ და მცირე ყაბარდოდ იყოფოდა. ეს ნაწილებიც, თავის მხრივ, დაყოფილნი იყვნენ ცალკეულ ფეოდალურ სამფლობელოებად.

XVI-XVIII საუკუნეებში ყაბარდოს მცხოვრებნი ორ ძირითად კლასად: ფში-უორკებად (ანუ თავადაზნაურობად) და ფშიტელებად (ყმა-გლეხობად) იყოფოდნენ. გაბატონებული კლასიც, თავისი მხრივ, ორი ნაწილისაგან შედგებოდა:

1. ფშიები (თავადები) და I ხარისხის უზდენები ანუ ტლი-აზოტლიაჟები (დიდი აზნაურები), რომლებიც მიწათმფლობელები იყვნენ;

2. II, III და IV ხარისხის უზდენები, ანუ მცირე და წერილი აზნაურები: ღიუენუგოები, ბესლან-უორკები, უორკ-მაუთლუზუსები და ფშეკეუები. გაბატონებული ფენის ეს კატეგორია მიწათმფლობელი არ იყო.

აღნიშნულ პერიოდში, ყაბარდოში ცალკეული ფეოდალური პოლიტიკურ-სოციალური გაერთიანებები – “სამთავროები” და “სათავადოები” ყალიბდებოდა.

ამ სამფლობელოებს სათავეში ედგნენ შემდეგი ფეოდალური გვარები: *იღაროვები*, *ალეგუკინები* (უფრო ზუსტად – *კაიტუკინები*), *ტალოსტანოვები*, *მუდაროვები*, *აღჯოვები* და სხვები. თითოეულ ასეთ სამფლობელოს გააჩნდა თავისი საზღვრები, ადმინისტრაცია, სასამართლო, ლაშქარი და ამა თუ იმ სახის ერთგვარ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნს წარმოადგენდა (282, 256).

მათ მმართველ თავადებს საკმაო ძალა შესწევდათ იმისათვის, რომ ყმა-გლეხობა მორჩილებაში ჰყოლოდათ და თავიანთი სამფლობელოს საზღვრები მეზობელ ფეოდალთა თავდასხმისაგან დაეცვათ (42, 15-16).

ხსენებული პერიოდის დიდ ყაბარდოში არსებულ წარჩინებულ სათავადო საგვარეულოთა შორის იყვნენ: *მისოსტოვები*, *ჯამბულატოვები* (მოგვიანებით, ამავე გვარისაგან წარმოიშვნენ *ბეკმურზინები* და *კაიტუკინები*), *ატაუუკინები*, ზოლო მცირე ყაბარდოში – *გელეხსტანოვები* (*მუდაროვები*) და *ტაუსულტანოვები* (26, 215).

საგულისხმოა, რომ ყაბარდოელ ფეოდალთა საერთო წინაპრად მიჩნეული იყო ლეგენდარული მთავარი – *ინალი*. ამიტომ, ისინი ერთმანეთის ნათესაებად ითვლებოდნენ. მიუხედავად ამისა, თითოეული ფეოდალური საგვარეულო საკუთარ „უფროს მთავარს“ ირჩევდა და ზოგჯერ არც ერთმანეთთან ბრძოლას ერიდებოდა.

ყაბარდოელ ფეოდალთა ნათესაობა იმაში გამოიხატებოდა, რომ ისინი ირჩევდნენ ყაბარდოს „უფროს მთავარს“ („ფში-უელი“). ეს ხდებოდა თავადთა და წარჩინებულ აზნაურთა (ანზოროვები, კუდენეტოვები, ტამბიევი და სხვები) ყრილობებზე, სადაც ამ

საპატიო თანამდებობისათვის შესაფერის ღირსეულ პიროვნებას სხვადასხვა საგვარეულოდან მორიგეობით ირჩევდნენ.

“უფროს მთავრად” არჩეული პიროვნება გარდაცვალებამდე უცვლელი რჩებოდა, რის გამოც ამ პატივის მოპოვება, ყაბარდოელ ფეოდალთა შორის სერიოზული დაპირისპირების მიზეზი ხდებოდა.

საგვარეულოთა მორიგეობის დადგენილი წესი ხშირად ირღვეოდა, რაც ფეოდალთა შორის ურთიერთმტრობას აძლიერებდა და სისხლისღვრას იწვევდა. მრავალი ფეოდალი იძულებული ხდებოდა, რომ თავისი ყმებითურთ აყრილიყო და სხვაგან გადასახლებულიყო. ზოგჯერ იგი თავის მამულს მარტოდმარტო, ყმების გარეშეც ტოვებდა. ასეთი ვითარება საბოლოო ჯამში ყაბარდოს ასუსტებდა და მის განვითარებას აფერხებდა (282, 256).

ზოგჯერ მთელი ყაბარდოს “უფროსი მთავრის” ძალაუფლება ნომინალურ ხასიათს ატარებდა. ეს იმით იყო განპირობებული, რომ მას ცალკეულ სამფლობელოთა „უფროსი მთავრები“ ყოველთვის არ ემორჩილებოდნენ (96, 98).

რუსი ისტორიკოსის პეტრე ბუტკოვის ცნობით, ქართლის დედოფალი იყო დიდი ყაბარდოს თავადის — *მისოსტოვის* ასული, რომელსაც საქართველოში ჩამოსვლისა და გაქრისტიანების შემდეგ რუსუდანი ეწოდა (239, 505).

ყაბარდოელ მსხვილ მემამულეთა, თავად მისოსტოვთა (იგივე მისოუსოვთა) საგვარეულო ჩრდილო კავკასიაში საყოველთაოდ იყო განთქმული. ეს ძლიერი ფეოდალური გვარი ყაბარდოს ისტორიაში ხშირად იხსენიება.

ისტორიკოს ე. ნალოვეას გამოკვლევებიდან ირკვევა, რომ XVIII საუკუნის შუა ხანებში, კარაგაჩის რაიონში მდებარე სამი სოფლის გამო, თავად კასაემ მისოსტოვს კონფლიქტი ჰქონდა თავად ჟამბოლატ კაიტუკინთან. ამ ნაშრომში კვითხულობთ: “Указанные деревни принадлежали мелким уоркам Атухову и двум братьям Кучмазоковым — вассалам князя К. Мисостова” (286, 24).

პ. ბუტკოვის მიერვე მოწოდებული მეორე ცნობის თანახმად, შესაძლებელია, რომ რუსუდანი მცირე ყაბარდოს თავადის — ტაუსულტანოვის საგვარეულოდან იყო (239, 505).

რუსუდან დედოფლის გვარის შესახებ რუსი მკვლევარის ნაშრომში დაცული ზემოხსენებული ორივე ცნობის სისწორე თანაბრად დასაშვებად არის მიჩნეული აკადემიკოს ბ. პიოტროვსკის რედაქტორობით გამოცემულ წიგნში „ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორია უძველესი დროიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე“ (267, 404).

არსებობს ცნობა, რომ რუსუდანი იყო ჩერქეზთა მთავრის ყილჩიყო ბაყიშვილის (რუსულად „Келчик Бакишвили“) ასული (250, 44-47).

მკვლევარ ნიკოლოზ ტარსაიძის ვარაუდით, პ. ბუტკოვის ნაშრომში დაცული ერთ-ერთი ვერსია, რომლის თანახმადაც რუსუდანის მცირე ყაბარდოს თავადის ტაუსულტანოვის ასული იყო, შესაძლოა იმით აიხსნას, რომ ეს ტერიტორია ქართლთან უფრო ახლო მდებარეობდა, ვიდრე დიდი ყაბარდო.

მისივე მოსაზრების მიხედვით, უნდა გავითვალისწინოთ ის ფაქტიც, რომ რუსუდანის ღვიძლი ძმის — თავად ადილ-გირეის სამფლობელოში შედიოდა დიგორი და სხვა ოსური სოფლები, რომლებიც მცირე ყაბარდოს ესაზღვრებოდა (297, 99).

რუსუდანი გარეგნულად მშვენიერი, ხოლო იმავედროულად, სათნო და გონიერი ადამიანი ყოფილა. იგი ერთგულად ამოუდგა მხარში თავის გვირგვინოსან მეუღლეს და მისი ჭირისა და ღვინის ჭეშმარიტი თანამოზიარე გახდა (44, 11).

ყოველივე ამის გამო, რუსუდან დედოფალმა ქართველთა შორის დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა. სწორედ ამან განაპირობა, რომ მისი სახელი ქართულ საისტორიო წყაროებში გამორჩეული მოწიწებით არის მოხსენიებული.

მაგალითად, ისტორიკოს სეხნია ჩხეიძის თხზულებაში აღნიშნულია, რომ როდესაც ვახტანგ VI „დაჯდა სამეფოსა ტახტსა და დაისვა გვერთსა, მზებრ ბრწყინვალე დედოფალი რუსუდან“ (195, 31-32).

ისტორიკოსისა და მწერლის ოლეგ ოპრიშკოს საისტორიო-დოკუმენტურ თხზულებაში „Через века и судьбы“ აღნიშნულია, რომ ვახტანგ VI-ის მეუღლე მცირე ყაბარდოში მცხოვრები თავადის გელეხსტანოვის („Гиляхстанов“) ასული იყო. მისი ძმები იყვნენ ადილ-გირეი, რომლის მამულებიც ტატარტუპში მდებარეობდა და ყანჩოკო. მათი ბიძაშვილი იყო თავადი ყაზი მინბოლათოვი (289, 128-129).

ო. ოპრიშკო წერს: „Княжна Гиляхстанова стала женой наследника картлийского престола, а потом и царицей Картли. Грузинские современники называли ее “солнцепоподобно сияющей царицей Русудан”. Она была верной и надежной спутницей в нелегкой жизни Вахтанга VI, деля с ним горести и тревоги того беспокойного времени” (289, 128).

რუსუდან დედოფლის წინდახედულობა და ჰუმანურობა აშკარად გამოჩნდა, როდესაც მისი უშუალო ჩარევით მძიმე სასჯელისაგან გაანთავისუფლეს ვახტანგ VI-ის ძმები — ჯერ კათოლიკოს-პატრიარქი დომენტი (გარდაიცვალა 1742 წელს), ხოლო შემდეგ, 1714-1716 წლებში ქართლის სამეფო ტახტზე მჯდარი იესე (1680-1727).

რუსუდანის სახელი პატივით არის მოხსენიებული XVIII საუკუნის პირველი მესამედის ქართულ საისტორიო წყაროებში. მაგალითად, ვახტანგ VI-ის მიერ ქართლის თავადების ელიზბარ და ვახტანგ ორბელიანებისადმი ბოძებულ სიგელში ვკითხულობთ: „მეფეთ მეფემან, პატრონმან ვახტანგ და თანა-მემცხედრემან ჩვენმან, ჩერქეზ ბატონის ასულმან, დედოფალთ დედოფალმან, პატრონმან რუსუდან, პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმან მეფემ ბაქარ და გიორგიმ, ესე ამიერ უკუნისამდე ხანთა და ჟამთა გასათავებელი და საბოლოოდ გამოსადეგი წყალობისა და მამულის წიგნი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თქვენ, ჩვენთა ღიდათ ერთგულთა და თავდადებით ნამსახურთა ორბელის შვილს, სახლთუხუცეს ელიზბარს და ძმასა შენსა ვახტანგს“ (45, 310).

ყაბარდოელმა ასულმა ღირსეული შთამომავლობა აღუზარდა თავის მეორე სამშობლოს — საქართველოს. მათ შორის იყვნენ

ბატონიშვილები: როსტომი (1695-1698); თამარი (1696-1746); ანა (1698-1746); მარიამი (თუთა) (1699-1746); ბაქარი (1700-1750) და გიორგი (1712-1786).

დედოფალი რუსუდანი თან ახლდა 1724 წლიდან რუსეთში გადასახლებულ თავის მეუღლეს. გარდაიცვალა მოსკოვში 1740 წლის 30 დეკემბერს (250, 44-47).

რუსუდანის შეილთაგან განსაკუთრებით გამორჩეულნი იყვნენ: ბაქარ ბატონიშვილი, რომელიც მამის სპარსეთში ყოფნის პერიოდში (1716-1719) ქართლის მეფე იყო, გიორგი ბატონიშვილი, რომელმაც რუსეთის საიმპერიო არმიაში დიდი სამხედრო წარჩინება მოიპოვა და გენერალ-ანშეფის უმაღლესი სამხედრო წოდება დაიმსახურა (256, 16).

აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ VI-ისა და რუსუდან დედოფლის უფროსი ქალიშვილის თამარ ბატონიშვილის (1696-1746) მეშვეობით, ბაგრატიონთა დინასტიის კახეთის სამეფო შტოს წარმომადგენლებს მნიშვნელოვნად გაუადვილდათ ქართლისა და კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება, რაც XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან და პროგრესულ მოვლენას წარმოადგენდა.

1712 წელს 16 წლის თამარ ბატონიშვილი ცოლად გაჰყვა ბაგრატიონთა დინასტიის ერთ-ერთი შტოს – კახეთის სამეფო სახლის წარმომადგენელს, ტახტის მემკვიდრეს თეიმურაზ ბატონიშვილს (1695-1762), რომელიც 1709-1715 წლებში კახეთის სამეფოს გამგებელი იყო, ხოლო 1733 წლიდან მეფე გახდა.

ქართლის სამეფო კარზე აღზრდილ თამარ ბატონიშვილს გარეგნული მშვენიერება, სათნოება და დიპლომატიური გამჭრიახობა თავისი მშობლებისაგან (და მათ შორის ყაბარდოელი დედისაგან) მემკვიდრეობით გადაეცა.

თამარ დედოფალმა თავისი მოხერხებულობით დიდად შეუწყო ხელი მეუღლეს – თეიმურაზ II-ს, რათა იგი ქართლის ტახტზე ასულიყო, როგორც სიმე და იმავდროულად მემკვიდრე რუსეთში გარდაცვლილი ქართლის კანონიერი მეფისა ვახტანგ VI-ისა.

აღსანიშნავია, რომ ქართლის სამეფო ტახტის დაკავება თეიმურაზ II-მა არ იქარა. მან რუსეთში გახიზნულ თავის სიმამრს ვახტანგ VI-სა და ცოლისძმას ბაქარ ბატონიშვილს არაერთხელ სთხოვა, რათა ისინი დაბრუნებულიყვნენ და უპატრონოდ მიტოვებული ქართლისათვის მიეხედათ. ამავე საკითხში შუამდგომლობის გაწევის თხოვნით მან რუსეთის საიმპერიო კარსაც მიმართა.

1736 წელს თეიმურაზ II იმპერატრიცა ანა იოანეს (მეფობდა 1730-1740 წლებში) სწერდა: “ათას ოთხასი წელიწადია ამ ქვეყანას ქრისტიანობა არს...

უკეთუ არ გვეწევის ხელი ბრწყინვალის სიმაღლისა ამაღლებულის მეფობის თქვენისა, სრულიად აღმოიფხვრების სჯული ქრისტესი და მივეცემით უსჯულობასა. უკეთუ მაგათი დიდებული სიმაღლე და ძალა მეფობისა მაგათისა შეგვეწოდეს, ბაქარ – მეფის ვახტანგის შვილი ქართლში გამოისტუმროს და, თუ ხემწიფის ძალი და წყალობა იქნების, მე და მაგას თავს დაგვადგას სამსახური ღვთისა და მაგათის ამაღლებულის ძალით სამსახურს ვეცდებით და წინაც წავიყვანთ” (237, 213).

ზემოთქმულის მიუხედავად, ვახტანგ VI-ს და ბაქარს სამშობლოში დაბრუნება, მთელ რიგ მიზეზთა გამო, განუხორციელებელ ოცნებად დარჩათ. ორივე მათგანი რუსეთში გარდაიცვალა და იქვე დაკრძალეს.

1744 წლიდან თეიმურაზ II ქართლის მეფე გახდა. ამის შემდეგ, კახეთის სამეფო ტახტი მან თავის უფროს ვაჟს – ერეკლე II-ს (1720-1798) დაუთმო.

თამარ დედოფლის მოხერხებულობას და დიპლომატიურ ნიჭს აღიარებდა თვით აღნიშნული გაერთიანებისა და პირადად ერეკლე II-ის სასტიკი მოწინააღმდეგე, XVIII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე და მწერალი ალექსანდრე დიმიტრის ძე ამილახვარი (1750-1802). იგი მეფის წინააღმდეგ 1765 წელს მოწყობილ შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის, მკაცრად დასაჯეს, თუმცა, მცირეწლოვნების გამო, ცოცხალი დატოვეს. ამის შემდეგ, მან რუსეთში გაპარვა (1772 წ.) მოახერხა

და თავისი ცხოვრების უმთავრეს ამოცანად ერეკლე II-სთან უკომპრომისო ბრძოლა დაისახა.

ქართლ-კახეთის მეფის მაღალი საერთაშორისო რეპუტაციის შელახვის მიზნით, ა. ამილახვარმა 1779 წელს, სანკტ-პეტერბურგში რუსულ ენაზე გამოაქვეყნა ავტობიოგრაფიული ხასიათის თხზულება „გეორგიანული ისტორია ჭაბუკ თავად ამილახვარზე, რომელსაც მისი ქვეყნის მოკლე ისტორიის დართვით, თავის ამხანაგებს უამბობს ანატოლიელი ვაჭარი – უსიმი“ (22, 28).

აღნიშნული წიგნის რუსული სახელწოდება იყო – „История георгианская о юноше князе Амилохорове“ (229). მასში ერეკლე II-ის მოღვაწეობა ძირითადად უსაფუძვლოდ არის გაკრიტიკებული. ავტორმა სცადა მეფის წარმოჩენა ქართლის სამეფო ტახტის უზურპატორად. მეფის მიმართ ამილახვარის შეურიგებელი დამოკიდებულების მთავარ მიზეზს მისდამი დაუფარავი პირადი მტრობა წარმოადგენდა.

თავის თხზულებაში ა. ამილახვარი ამტკიცებდა, რომ ქართლისა და კახეთის ერთ სამეფოდ გჰერთიანებაში თამარ დედოფალმა გადაწყვეტი როლი შეასრულა.

ზემოხსენებულ ნაწარმოებში გკითხულობთ: „ქართლის მეფის ასული თამარი... ჯერ კიდევ თავის მამის, ვახტანგ მეფის სიცოცხლეში მისთხოვდა კახეთის მფლობელს თეიმურაზს... ეს თეიმურაზი, შემდეგ, ამ დაქორწინების წყალობით, ქართლის მეფე გახდა... თამარმა უწარჩინებულეს თავადიშვილებს სთხოვა, ნება მომეცით სამეფოს მართვა-გამგეობა ვიკისრო, სანამ რუსეთიდან ჩემი ძმები დაბრუნდებოდნენ; ჩემი ქმარი და შვილი არ ჩაერევიან მმართველობის საქმეებშიო.

თამარმა იცოდა, რომ ქართლები, განსაკუთრებით ჩვენი გვარის წევრები, წინააღმდეგნი იყვნენ მისი ქმრისა და შვილისა, მაგრამ ამ ქალმა თავისი მოხერხებული თხოვნითა და ალერსით ყველა დააჯერა, რომ შაჰისათვის მისი მმართველად დაყენება ჩაეგონებინათ.

იგი გაემგზავრა სპარსეთში, სატახტო ქალაქ ისპაჰანში და შაჰს სთხოვა, ნება მომეცით, ჩემს ძმებს შენი და ჩემი სახელით

მიწერო — სამშობლოში დაბრუნდნენ და წინანდებურად იმეფონ სჯულის გამოუცვლელადო; ხოლო მათ დაბრუნებამდე, ქართლის მმართველად მე ვიქნებო. რადგან შაჰმა, თავადების თანხმობით თამარს ამის ნება დართო, ის ქართლში დაბრუნდა და მმართველი გახდა“ (22, 42-43).

ა. ამილახვარი იმასაც შენიშნავს, თუ როგორ მოხერხებულად გადააბარა ქართლის ტახტი თამარ დედოფალმა თავის მეუღლეს. იგი წერს, რომ თამარმა „სიკვდილის წინ, დიდგვაროვან თავადი-შვილებს სთხოვა, ჩემი მეუღლე დასტოვეთ სამეფო ტახტზე, სპარსელების ბატონობას მისი ბატონობა გირჩევენითო“ (22, 54).

ზემოთ მოტანილ ამბავს ა. ამილახვარი მისთვის სასარგებლო ინტერპრეტაციით იუწყება. სინამდვილეში, სპარსეთის თვითმპყრობელმა ნადირ-შაჰმა თეიმურაზ II — ქართლის მეფედ, ხოლო მისი ვაჟი, ერეკლე II — კახეთის მეფედ ჯერ კიდევ 1744 წლის ივნისში სცნო. რაც შეეხება თამარს, იგი მეუღლის ქართლში გამეფებიდან ორი წლის შემდეგ — 1746 წელს გარდაიცვალა. მიუხედავად ამისა, უდავოა, რომ ქართლისა და კახეთის ტახტზე მამა-შვილის ასვლაში თამარმა ფრიად პოზიტიური როლი შეასრულა.

პროფ. ლოვარდ ტუხაშვილი შენიშნავდა, რომ თამარ დედოფალს “დიდი წვლილი მიუძღვის კახი ბაგრატიონების (ამ შემთხვევაში ქმრისა და ვაჟის — თეიმურაზისა და ერეკლეს) წარმატებებში. არ ვიცით, ქართლის სამეფო კარის ეს წარმომადგენელი მეფე-ქმრის ბრძანება-რჩევას ასრულებდა თუ საკუთარი მოსაზრებებით ხელმძღვანელობდა, ერთი კია, მან მოახერხა ერთდროულად მოეპოვებინა ნადირ-შაჰის ნდობაც და ქართლელი თავადების ანტიკახური განწყობილების შენელებაც.

აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც. 1740 წელს, როდესაც შაჰი საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ ქართლის გამგებლად დანიშნული ვერც სპარსი (სეფი-ხანი) და ვერც ქართველი (ალი-მირზა — ალექსანდრე, დავით იმამ-ყული-ხანის ვაჟი — ასლამაზ-ხან ორბელიანი) მოხელეები ვერ ართმევდნენ თავს საქმეს. ქართლში გაგზავნა თამარი, ხოლო თეიმურაზს მხოლოდ ამ უკანასკნელის თანადგომა დაეწალა. თამარმა აღუთქვა ქართლელ თავადებს, რომ

იგი თავისი ძმების ქართლში დაბრუნებამდე განაგებდა სამეფოს; თეიმურაზ II-მ მარჯვედ გამოიყენა საკუთარი მეუღლის ეს მანევრი და საბოლოოდ დაეუფლა ქართლის ტახტს” (162, 19).

საგულისხმოა, რომ თამარის შთამომავალთა შორის, ადილელ ასულთა ცოლად მოყვანა ერთგვარ ტრადიციად დამკვიდრდა. მისი დამკვიდრების ინიციატორად მეფე ერეკლე II მოგვევლინა.

სწორედ აღნიშნული ტრადიციის გამო, მისი უფროსი ვაჟი, ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე გიორგი XII (მეფობდა 1798-1800 წლებში), ჯერ კიდევ ყმაწვილობაში დანიშნეს ერეკლე II-ის მეგობრისა და თანამებრძოლის – წარჩინებული ადილელი ფეოდალის ქალიშვილზე.

პლატონ იოსელიანი წერდა: გიორგი „ჯერეთ რვისა წლისა, ძეულთა დროთა ჩვეულებისა გამო, დანიშნეს ჩერქეზ ბატონის გირეი ოძისა ქალზედ, რომელიცა ახლდა მეფეს ირაკლის თვისთან, ვითარცა მეგობარი.

განსასწავლებელად ქალისა, წარუვლინეს მას თავადი შარიდან შალიკაშვილი, 6 მოახლე ქალი და აზნაურიშვილის ქვლივიძისა ქერივი ნინო, სოფლისა კავთისხევიდამ, დედაკაცი მწიგნობარი, ძლიერი სიტყვითა და ბრძენი ჭკუითა. დიდი ცხენოსანი იყო, ბრძანებდა სადმე თვით მეფე გიორგი და გულოვნობისათვის მისისა დიდად პატივს სცემდნენ მას სასახლეშიაო“ (87, 7).

სამწუხაროდ, ქართველი ბატონიშვილის ადილელ ასულზე დაქორწინების ჩანაფიქრი, ამ უკანასკნელის მოულოდნელად გარდაცვალების გამო, ჩაიშალა.

აღნიშნული ფაქტის შესახებ პ. იოსელიანი შენიშნავდა: „ქალი ესე ჩერქეზთა, დანიშნული გიორგიზედ, შემდგომად ოთხისა წლისა მზადებისა, ჯერეთ მოუნათლავი, მოკვდა ყვაილისა სენითა სამშობლოსა თვისსა სახლსა და უკუქცეული ნინო შედგა მონაზონად და მწუხარე თვითცა მოკვდა სამღვდელმთავროსა მრავლისა ეკლესიისა კარზედ სოფელს რუისს“ (87, 7).

საგულისხმოა, რომ ადილელი თავადის ასულზე დანიშნული იყო მეფე გიორგი XII-ის უმცროსი ძმაც, ასევე მეფე ერეკლე II-ის ვაჟი – ალექსანდრე ბატონიშვილი (1770-1844).

ალექსანდრეს სასიამორო იყო ქართლ-კახეთის მეფესთან დაახლოებული ჩერქეზ-ქირმანის ბატონი, სახელად უცი (87, 191).

სამეფო ოჯახის სარძლო თვით ერეკლე II-მ შეარჩია. მან თავის ძეს „მოუძებნა ცოლად ქალი ქირმანის ბატონისა ყაბართოდან. მოიყვანეს ქალი ესე თორმეტი მოახლითა 14 წლისა თფილისს, წითელისა თალათინითა მშვენიერად წელ-რტყმულითა ზორტებითა, იშვიათისა მშვენიერებისა. შემდგომად ორის კვირისა ნათელ სცეს მას სასახლისა ეკლესიასა, უწოდეს სახელად ნინა“ (87, 192).

1790 წელს ყაბარდოელი მთავრის ასული ქართლ-კახეთის სამეფოს სატახტო ქალაქში, თბილისში ჩამოიყვანეს. ქართული ადამ-წესების შესათვისებლად იგი აღსაზრდელად მიაბარეს ერეკლე II-ის რძალს – სალომე ამილახვარს.

ერეკლე II-ის ყაბარდოელმა სარძლომ, ქრისტიანობის მიღებასთან ერთად, წარმატებით შეითვისა ქართული ზნე-ჩვეულებები, საღმრთო და საერო საგნები, ხელსაქმე.

აღნიშნული მოვლენის შესახებ საყურადღებო ცნობებია დაცული ქართული ემიგრაციის ცნობილი წარმომადგენლის თამარ პაპავას (1888–1976) მიერ პარიზში გამოძვალ ჟურნალ „კავკასიონში“ 1932 წელს გამოქვეყნებულ ნარკვევში „ალექსანდრე ბატონიშვილის ოჯახის ბედი“ (130).

თ. პაპავა წერს: „ალექსანდრემ სიყრმის ჟამს დანიშნა ყაბარდოს თავადის მისოსტოვის მშვენიერი ასული. ამ შესანიშნავი ოჯახიდან ადრევეც მოჰყავდათ ბაგრატიონებს მშვენიერი ასულნი და მათში ალბათ ყველაზე შესანიშნავი უნდა ყოფილიყო ვახტანგ მეექვსის მეუღლე, რომელსაც მონათელის შემდეგ სახელად რუსუდანი ეწოდა და იყო დედა შესანიშნავი დედოფალ თამარისა (თეიმურაზ მეორის ცოლისა) და ბებია უფრო შესანიშნავ მეფე ერეკლესი...

ალექსანდრე ბატონიშვილს ალბათ ერთგვარ გადარჩენის ნიშნად მიაჩნდა უკვე „დაქანებული“ საქართველოსათვის რძლად იმ ქალის მოყვანა, რომელიც ერეკლეს ბებიას სისხლთან იყო დანათესავებული. მშვენიერი ასული ყაბარდოს თავადისა, მართალია, საქართველოს ესტუმრა, მაგრამ პატარძლობას ვეღარ შეეს-

წრო და ალექსანდრეს ცოლად ვერ იქცა, ისე უეცრივ და მოულოდნელად მიიცვალა“ (130).

სამეფო ოჯახის ყაბარდოელმა სარძლომ – ნინომ საქართველოში ნახევარი წელიწადი გაატარა.

თ. პაპავა შენიშნავდა: „დიდ ფუფუნებაში და სიყვარულში ჰყვანდათ ახალი საპატარძლო, მაგრამ ეს უღამაზესი და შესანიშნავი ტანადობის ქალი მალე დასნეულდა და ჭლექით მიიცვალა“ (131, 35).

საპატარძლოდ გამზადებული ნინო ჯვრისწერამდე გარდაიცვალა. იგი პატივით დაკრძალეს მეტეხის ეკლესიაში (87, 192).

ნინოს სიკვდილი სამეფო ოჯახმა ფრიად განიცადა. ამ უბედურებამ „მთელი სასახლე დიდ ჭირს და გლოვას მისცა“ (131, 35).

ალექსანდრე ბატონიშვილის დამ – მარიამმა (1755-1828), რომელიც ცოლად ჰყავდა თავად დავით ციციშვილს, უდროოდ გარდაცვლილი სარძლოს ხსონას საგანგებო ლექსი მიუძღვნა.

ამ ლექსის ხელნაწერი დაცულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოს კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში (16). მისი არსებობის შესახებ მიუთითა აკად. ექვთიმე თაყაიშვილმა (179, 80-81), ფრაგმენტი დაბეჭდა თამარ პაპავამ (131, 35), ხოლო ვახტანგ სუხიტაშვილმა სრული სახით გამოაქვეყნა (156, 55-56).

ლექსში ვკითხულობთ:

„ყაბარდოს იყო ერთი მზე ბრწყინვალე მანათობელად,
მისივე ხანთა ასული, ვინ არის ჩერქესთ მფლობელად.
რძლად მოუწოდა მეფემან პალატეს შესამკობელად,
იესოს ქრისტეს სძლად ექმნა უმანკო დაუჭკნობელად.

იქმნა ქალწულთა მოდასათ სიწმინდით სახელიანად,
იგი სოფლისა მნათობი ვარდი ჰყვარდა იანად,
დასთმო სოფლისა დიდება, ედემას ტახტს ზის სეიანად,
აწ რა ქნას მისგან ხმობილმან ნახვა მიხედების გვიანად.

წარმოვთქვი მისი შექება – თუ მიხედვს ჩემი გონება,
ხელმკლავთა ნაზად აზიდვა, შავთა წამწამთა ქონება...
ვისთვის გასწირა სიცოცხლე, მკერდს ველარ დაეკონება.

ეთხოვოდა სოფელსა ქვეყნად მნათობი მზეო და,
ან დაუტეო სოფელი სად ვიშვი ოდეს მეო და,
სად არის ჩემი დიდება, ლომგულო მეფის ძეო და
ველარ მიხილვენ მშობელნი, ჟამი მაქვს მცირე დღეო და.

დაელელნეს მელნის ტბანი, ინდოელნი სცავდნენ ჯარად.
ლალთა კარნი დაერაზნეს, ელვა კრთების აღარ ჩქარად.
ენა ტკბილად მოუბარი აღარა ხმობდა ნარნარად,
ბრძოლის თითნი დაეკრიფნეს ქალალზედან დასაფარად.

მეფე მობრძანდა კრებულით, ახლდნენ მნათობნი ასული.
მისი სანდომი შუენება ვით დაეთმო სოფლით გასული
და საბრალონო მშობელნო იგ ვისი იყო ასული,
ველარა გნახოს მამამა ყაბარდოს შიგან მისულნი.

თვით დედოფალცა ნარნარად საღმობდა, ხმობდა ამასა,
მელნის ტბაშიგან ნადები ვარდი დაელტო ნამასა,
ბძანა უშენოდ მნათობნი ველარ მისცემენ ღრამასა,
შენის მეტ არა ყავსა რა შენგან ბნელქმნილსა მამასა.

საქმროსთან

სატრფოთ მქონდა თქუენი ხლება, ხელმწიფის შვილო
სვიანო.

მსურდა თქუენი სიახლოვე ტანად ალვისა ხიანო,
ტანახოვანო ჭაბუკო, მებძოლთა თქუენტა ზიანო,
ნუ დამივიწყებ შენთვის მკედარს, მეფის ძევ, დავითიანო!
დაეფლა მიწას მნათობი, ყაბარდოს მეფის ასული,
ბაგე ლალისა მბაძავი, ნაზი ნარნარად მკობილი,

იაგუნდისა ბაგესა შიგ მარგალიტი წყობილი
ელემის სიტყვით ველარ ხმობს, იქმნა სოფლისგან
ჭკნობილი“.

ვფიქრობთ, ყოველივე ზემოთქმული აშკარად მეტყველებს რუსუდანის დიდ ავტორიტეტზე. ამის ნათელი გამოხატულება იყო ის ფაქტი, რომ რუსუდანის შვილთაშვილებმა – გიორგი და ალექსანდრე ბატონიშვილებმა, მამის რჩევით, გადაწყვიტეს აღედგინათ ბაგრატიონთა სამეფო სახლისათვის დამახასიათებელი ტრადიცია ადიღელ წარჩინებულ ასულთა ცოლად მოყვანისა.

აღსანიშნავია, რომ პირმშვენიერი ჩერქეზი ასულები გამორჩეული ავტორიტეტით სარგებლობდნენ არა მხოლოდ ბაგრატიონთა სამივე (ქართლის, კახეთისა და იმერეთის) სამეფო სახლის, დასავლეთ საქართველოს სამთავროების (სამეგრელო, სვანეთი, აფხაზეთი, გურია) მმართველ საგვარეულო დინასტიათა და წარჩინებული ქართველი თავადაზნაურობის წარმომადგენელთა შორის, არამედ დაბალ სოციალურ წრეებშიც, რის შესახებაც წინამდებარე ნაშრომის XII თავში ვისაუბრებთ.

ამრიგად, დინასტიური ქორწინებანი ქართული და ადიღური სამეფო-სამთავრო სახლების წარმომადგენელთა შორის XV-XVIII საუკუნეებში ფართოდ გავრცელებულ მოვლენას წარმოადგენდა. ეს პოლიტიკური შეუღლებანი მათი მოკავშირეობის ერთგვარი საფუძველი ხდებოდა. ეს ცხადყოფს იმ დიდ პატივისცემასა და დაფასებას, რომელიც ქართველ და ადიღურ ხალხებს ერთმანეთის მიმართ ტრადიციულად ახასიათებდათ.

4. ჩერქეზიშვილთა საგვარეულოს ისტორიისათვის

ჩერქეზიშვილნი ერთ-ერთი გამორჩეული გვარიშვილნი არიან ქართულ წარჩინებულ საგვარეულოთა შორის. ამ საგვარეულოს წარმომადგენელნი კახეთში – თავადნი, ხოლო ქართლში – სამეფო აზნაურნი იყვნენ.

იოანე ბაგრატიონის (1768-1830) გენეალოგიურ გამოკვლევაში „შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა“ ჩამოთვლილ და დახასიათებულ კახეთის 24 სათავადო გვარს შორის, თავადი ჩერქეზიშვილები საკმაოდ საპატიო, მეცხრე ადგილას იხსენიებიან (35, 42).

თავად ჩერქეზიშვილთა წარმომავლობის შესახებ ი. ბაგრატიონი წერს: „ესენი არიან მისევე დროსანი (იგულისხმება XII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედი. ნ. ჯ.) მოსრულნი ჩერქეზ-ქიმონიდან და ადგილისა გამო მიიღეს გვარად ჩერქეზის შვილობა და თავადობა თამარ მეფისავე დროსა და აწცა არიან მოსახლელ მანავს: 1) რამაზის შვილები, 2) ჯანასლანის შვილები, 3) გიორგის შვილები, 4) ნიკოლაოზის შვილები და სხვანი“ (35, 42).

ქართლში მცხოვრებ აზნაურ ჩერქეზიშვილებს თავად ჩერქეზიშვილთაგან განსხვავებული წარმომავლობა აქვთ.

თავისი ნაშრომის ერთ-ერთ ქვეთავში „სამეფო აზნაურნი ქართლისანი“ ი. ბაგრატიონი შენიშნავს: „ამათნი წინაპარნი იყვნენ ჩერქეზთა მთავართა აზნაურნი და ოდეს ჩერქეზთა მებატონეთა ქალი რუსუდან შეირთო მეფემან საქართველოსმან (იგულისხმება იმერეთის მეფე გიორგი II. ნ. ჯ.), მაშინ მოყვა დროსა გიორგი მეფისასა 1562 წ. ზითევს შინა ჩერქეზი ვინმე აზნაური და მეფემან უბოძა ადგილნი გვერდის ძირს და უწოდა გვარად ჩერქეზის შვილობა გვართა ამათთა და არიან აწ რაოდენმე მოსახლელ გვარნი ამათნი და მუნიდან იწოდებიან ჩერქეზის შვილებად“ (35, 53).

ზემოთ მოტანილი ციტატიდან ირკვევა, რომ აზნაურ ჩერქეზიშვილთა წინაპარი იმერეთის მეფის გიორგი II-ის მეუღლეს – რუსუდან დედოფალს ჩამოჰყვა საქართველოში და აქვე დამკვიდრდა. სავსებით შესაძლებელია, რომ მართლაც ასე მომხდარიყო.

პროფესორ ს. ბუშუევის რედაქტორობით გამოცემულ წიგნში “ადილეს ისტორიის ნარკვევები” აღნიშნულია, რომ თავად ჩერქეზიშიველითა წინაპრები ყაბარდოდან საქართველოში რუსუდან დედოფალს ჩამოჰყვნენ (291, 145).

გვიჩქრობთ, რომ იმერეთის დედოფლად მირონცხეხული ყაბარდოელი ასულის ამალაში სწორედ ქართლელი აზნაური (და არა კახელი თავადი) ჩერქეზიშიველების წინაპრები უნდა ყოფილიყვნენ.

ჩანს, რომ თავად ჩერქეზიშიველითა წარმომავლობის ორივე ზემოხსენებული ვერსია მცდარია.

რეალურად, თავად ჩერქეზიშიველითა წინაპარი კახეთში XVII საუკუნის II ნახევარში დასახლდა.

ცნობილია, რომ კახეთის მეფე თეიმურაზ I-ს (1589-1648), ადილელ ფეოდალებთან მჭიდრო კავშირი ჰქონდა. ამის გამო, მისი მეფობის ხანაში (1606-1648), ზოგიერთი ყაბარდოელი თავადი კახეთში ჩამოსახლდა.

საინტერესოა, რამ გამაჰირობა ადილელ ფეოდალთა საქართველოში გადმოსახლება?

გიორგი ნიკოლოზის ძე ჩერქეზიშიველის (1886-1971) მოგონებების მიხედვით, ჩერქეზი მთავარი ალადალი, მის წინააღმდეგ ყაბარდოში მოწყობილი აჯანყების გამო, იძულებული გახდა, დაეტოვებინა სამშობლო და თავისი ოჯახითურთ საქართველოში გადმოსახლებულიყო. გაქრისტიანების შემდეგ ალადალს და მის შთამომავლობას ქართველმა მეფემ სოფელი მანავი უბოძა. ამის შემდეგ, მათ საქართველოს წინაშე დამსახურებისათვის, სხვადასხვა დროს ებოძათ გარეკახეთში მდებარე სოფლები: თოხლიაური, ჩაილური, ნინოწმინდა, გიორგიწმინდა და სხვ. ჩერქეზიშიველითა საგვარეულოს უფროსი შტო თოხლიაურში დასახლდა.

ზემოთ მოტანილი მოგონებების სრული ტექსტი, რომელიც რუსულ ენაზეა დაწერილი, დაცულია მისი ავტორის ვაჟის — ნიკოლოზ (ნიკა) გიორგის ძე ჩერქეზიშიველის ოჯახში.

საისტორიო წყაროებიდან, დგინდება, რომ 1662 წელს თეიმურაზ I-მა თავის ერთგულ თავადს „გიორგი ჩერქეზს“ — „საფიც-

რის წიგნი“ და გარეკახეთში, მდინარე ივრის ნაპირას მდებარე მამული და ყმები უბოძა.

აღნიშნულ საბუთში ვკითხულობთ: “ეს საფიცრისა წიგნი, ფიცი და პირი გიბოძეთ ჩვენ ზელმწიფეჲმან მეფეთ მეფეჲმან პატრონმან თეიმურაზ და ძემან ჩვენმან, პატრონმან ერეკლემ ჩვენსა ერთგულსა და მრავალფერად თავდადებით ნამსახურსა და ჩვენის მორჯჳა განდიდების მცდელსა ჩერქეზს ალადაღის შვილს მოურავს გიორგის და შვილთა თქვენსა” (42, 85).

გიორგი ჩერქეზი თეიმურაზის ნდობით სარგებლობდა, რის გამოც იგი კახეთის სამეფო კარზე აღზევებულია და ზურაბ არაგვის ერისთავის სიძეც გამხდარა.

კახეთის მეფე იმდენად ენდობოდა გიორგის, რომ როდესაც შაჰის მოთხოვნით სპარსეთში თავისი შვილიშვილი, ერეკლე ბატონიშვილი (მომავალი მეფე – ერეკლე I) გაგზავნა, მას თან ზსენებული ჩერქეზი თავადიც გააყოლა (56, 28).

გაქართველებული ჩერქეზი ფეოდალის შთამომავლები საისტორიო წყაროებში თავად ჩერქეზიშვილებად იხსენიებიან. მაგალითად, 1671 წელს იხსენიება *მაძუკა ჩერქეზიშვილი* (209, 119).

ჩერქეზიშვილთათვის გარეკახეთში ყმა-მამულის ბოძების შესახებ ცნობები სხვა წყაროებშიც გვხვდება. მაგალითად, 1675 წლით დათარიღებულ წყალობის წიგნში ვკითხულობთ: “გვიბოძებია მამუკასა და ალადაღისათვის ჩერქეზში ნასოფლარი ბუზდიან მისი სიმძლავრითა აყნაზარას არხი და რაც იორის პირსა ბუზდის ჰქონდეს და გასადევარითა თავითა და ბოლოთა მითითა და ბარიითა და წყლითა და წისქვილითა ყოვლითურთ უკლებლად” (42, 85).

გარეკახეთის წარჩინებული თავადები, ძმები: *ჯან-ასლანი, აი-დემური, გიორგი* და მათი ვაჟები *ქაიხოსრო* და *მაძუკა* ჩერქეზიშვილები მოხსენიებულნი არიან ქართლის მეფის ერეკლე I-ის (მეფობდა 1688-1703 წლებში) მიერ 1703 წელს გაცემულ სიგელში. მეფემ მათ ქარალისა და შახვერდის მოურავობა უბოძა (5, 109).

XVIII საუკუნეში თავადი ჩერქეზიშვილები გარეკახეთში მდებარე სოფლების – მარტყოფისა და კაკაბეთის მოურავები და ტა-

რუდანი იყვნენ. მათი სათავადოს რეზიდენცია სოფელ მანავში მდებარეობდა (103, 536).

ზემოთქმულთან დაკავშირებით საკმარისია გავიხსენოთ ხალხური ლექსი, რომელშიც მითითებულია, თუ სად რომელი ფეოდალის რეზიდენცია მდებარეობდა. ლექსში ვკითხულობთ:

„მუხრანში — მუხრანიანი;
ქალაქში — ყაფლანიანი;
ავჭალას — გურამიანი;
მანავში — ჩერქეზიანი“ (103, 536).

აღსანიშნავია, რომ ამ ლექსში იგულისხმებიან თავადები: ბაგრატიონ-მუხრანელები, ორბელიანები, გურამიშვილები და ჩერქეზიშვილები.

ჩერქეზიშვილთა სათავადოს — „საჩერქეზო“ ეწოდებოდა. მასში შედიოდა ამჟამად საგარეჯოსა და გურჯაანის რაიონებში შემავალი სოფლები (ან ნასოფლარები): გიორგიწმინდა, ანთოკი, მარიამჯვარი, თოხლიაური, მანავი, თარაქი, ბურდიანი, ყანდაურა, შიბლიანი, კაკბეთი, კაჭრეთი და ნანიანი ჯიშითაჲდე. ეს ტერიტორია მოიცავდა მეტწილად მინდვრიან ადგილებს მდინარე იორის ნაპირას და განთქმული იყო სიმინდის უხვი მოსავლით (103, 532).

საჩერქეზო, როგორც საფეოდალო, არაერთ საისტორიო წყაროშია მოხსენიებული. მათ შორის არის პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული XVIII საუკუნის ქართული ხელნაწერი, სადაც საქართველოს ისტორიის 1373-1683 წლების პერიოდის ქრონიკაა მოცემული. მასში ვკითხულობთ, რომ 1649 წლის გაზაფხულზე, ქართლ-კახეთის მეფე როსტომი, სამგორში ნადირობის შემდეგ, სოფელ „სათისჭალაში დადგა. იქით აიყარა და საგარეჯო და საჩერქეზო ჩაისიერნა“ (209, 101).

თავადი ჯან-ასლან ჩერქეზიშვილი ასევე იხსენიება კახეთის მეფის კონსტანტინეს II-ის (1722-1732) მიერ 1722 წლის 11 მაისს გაცემულ სიგელში. მეფემ მას მანავის მორაეობა დაუბრუნა.

აღნიშნულ სიგელში ხაზგასმით არის ნათქვამი, რომ სოფელ მანავის მართვა ძველთაგანვე მინდობილი ჰქონდათ თავად ჩერქეზი-შვილებს, რომლებიც კახეთის სამეფო ხელისუფლების მიმართ ურყევი ერთგულებით გამოჩნდნენ. ისინი თავდაუზოგავად ებრძოდნენ კახეთის შემოსეულ მტრებს და ბრძოლის ველს მხოლოდ მძიმედ დაჭრილები ტოვებდნენ (2, 3).

თავად ჩერქეზიშვილთა საგვარეულოს ცნობილი წარმომადგენელნი იყვნენ: XVIII საუკუნის I ნახევრის სასულიერო მწერალი, რუსთველი ეპისკოპოსი *ნიკოლოზ ალადაღის ძე ჩერქეზიშვილი* და იმავე საუკუნის II ნახევრის სასულიერო მოღვაწე — *ტრიფილე ჩერქეზიშვილი* და მწერალი *დოსითეოს ჩერქეზიშვილი*.

რუსთველი ეპისკოპოსი *ნიკოლოზ ალადაღის ძე ჩერქეზიშვილი* საისტორიო საბუთებში 1711-1722 წლებში იხსენიება.

კახეთის მეფის დავით II-ის სახელით 1722 წელს გაცემულ გუჯარში, რომელშიც სამეფო სახლის იმდროინდელ სხვა წევრებთან ერთად, მეფის ძმები, მომავალი მეფეები — კონსტანტინე (კონსტანტინე II) და თეიმურაზ (თეიმურაზ II) ბატონიშვილები იხსენიებიან, აღნიშნულია, რომ ზემოხსენებულ სასულიერო მოღვაწეს დიდ პატივს მიაგებდნენ.

წყაროში ვკითხულობთ: “განვაგეთ... დიდი მამამთავარი რუსთველი მიტროპოლიტი *ნიკოლოზ ძე ჩერქეზიშვილის* ალადაღისა, მიუბოძეთ და დავსვით რუსთველად და დაუდგინეთ საყდარსა მას მღთეებისასა, გარნა პირველთაგან არა ყოფილ იყო და არცა საქართველოთა მეფეთა და მეპატრონეთაგან წეს კმნილ იყო წინა რუსთველთა მიერ შემოსა ბისონთა. არამედ ვინადგან იყო რუსთველი უფალი სპათა ჩვენთა ბივრაცისა და პატრონი მხედართა, ამად...

მიუბოძეთ საუფლო კაბა ჩვენი პორფირბისონი და შთავაცვით კვართი სამთავრო და შევმოსეთ მეფეთა სამოსელითა და მიტროპოლიტად განვაწესეთ რომელ დღეის წადმართ ყოველნი რუსთველნი ესრეთ ბისონითა კურთხევასა მიიღებდნენ (მეფე-კ-ზნი და ერისთავნი დაამტკიცებდეთ)...

რუსთველი პატიოსან ვყავით, ვინადგან ჩვენ მივანიჭეთ ესე პატივნი და ადგილნიცა უმაღლესნი პალატთა ჩვენთა, რათა მარცხენით ჩვენსა ყოველთა რუსთველთა თავს დასმიდენ ჴელარგანოსანი ჩვენი ამათ პირთათვის, ვი/ნადგან მეფეთა თანამზრახობა და სპათა ქცეულებისა საქმე და მოთხრობა პირითა ამისით მოეხსენებინა მეფეთა, აგრეთვე ბისონთა შთაცმითა და სპათა თავადობითა არ ერგებოდა უქვედაესთა საინაჴეთა მჯდომარეობა” (134, 85-86).

საბუთში აღნიშნულია, რომ ნ. ჩერქეზიშვილს ძველი გუჯრები განუახლეს, ვინაიდან “მარტყოფისა მოურაობა რუსთველისა ყოფილან სამკუდროდ და დროშაც მისთვის მიუციათ” (134, 86).

ქართლის კათოლიკოს ანტონ I-ის ლიტერატურული სკოლის წარმომადგენელი — დოსითეოს ჩერქეზიშვილი ფრიად ნაყოფიერ მოღვაწეობას ეწეოდა. იგი იყო ნეკრესის ეპისკოპოსი (დაახლოებით 1758-1789 წლებში), რის გამოც ნეკრესელად იწოდებოდა. ლიტერატურული მოღვაწეობა მან მეფე ერეკლე II-ის მიერ გახსნილ თელავის საღვთისმეტყველო სკოლაში დაიწყო, სადაც იგი ერთხანს სწავლობდა. თავი გამოიჩინა, როგორც მჭევრმეტყველმა მქადაგებელმა და ბრწყინვალე მთარგმნელმა.

1794 წლით დათარიღებული ერთი საისტორიო საბუთიდან ირკვევა, რომ დოსითეოს ჩერქეზიშვილს სოფელ შილდის ციხის კარზე შემდეგი ნეკრესელი ეპისკოპოსის — ამბროსი მიქაძის (ამბროსი ნეკრესელი) მიმართ მიძღვნილი ასეთი ლექსი წაუწერია:

“შემდგომად ჩემსა მოსრულო, ეკელესიისა სიძეო,
თუ ჩემებრ ქცევით იცხოვრო, დოსითეოსმან გიძეო,
იყავ ცნობითა მაღლითა, გონება განაღვიძეო,
და, აწ თუ ჰსცნობ სიბრძნით ადვილ არს, არ მცირე
უნჯი გიძეო” (134, 428).

ტრიფილე ჩერქეზიშვილი აღმოსავლეთ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ანტონ I-ის ერთგული მოწაფე იყო (91, 14).

ჩერქეზიშვილები ქართველ მეფეებთან დიდად დაახლოებული ფეოდალები იყვნენ.

1736 წლის ივლისში ისპაჰანში, ნადირ-შაჰთან ჩასულ კახეთის მეფეს თეიმურაზ II-ს სხვა თავადებთან ერთად, *ქაიხოსრო ჩერქეზიშვილიც* თან ახლდა (146, 68).

1749 წლის ივლისში, როდესაც კახეთის მეფემ ერეკლე II-მ მეტეხის ციხე აიღო, მასში თავად ალადალ *ჩერქეზიშვილის* ხელმძღვანელობით ჩააყენა 60-კაციანი გარნიზონი (146, 92).

აღნიშნულის შესახებ პ. ორბელიანი მიუთითებს, რომ ერეკლე II-მ „მეტეხის ციხეში დააყენა ალადალ *ჩერქეზისშვილი* კახის კაცითა“ (126, 148).

ერეკლე II, რომელიც თავადაც უებრო მეომარი იყო, აღტაცებას ვერ მალავდა თავად ჯან-ასლან ჩერქეზიშვილის შვილიშვილის – *ქაიხოსროს* მიერ ლეკებთან ბრძოლაში გამოჩენილი სიმამაცისა და მის მიერ დროულად გამოგზავნილი მეტად მნიშვნელოვანი ინფორმაციის გამო.

„ყოჩაღ და ათასგზის ყოჩაღ!“ – ასეთ ზოტბას ასხამდა ქაიხოსრო ჩერქეზიშვილისადმი გაგზავნილ წერილში მეფე თავის ერთგულ და გონიერ ქვეშევრდომს. იმავდროულად, ქაიხოსროს მისაშველებლად გაგზავნილი რაზმის თითოეულ წევრს ერეკლე II ჰპირდებოდა დიდი ოდენობით ფარჩას, ხოლო ქაიხოსროს ბიძაშვილსა და თანამებრძოლს მამუკა ჩერქეზიშვილს – ძვირფას ხალათს აღუთქვამდა (2, 4).

თავის ერთგულ თავად ჩერქეზიშვილებს ერეკლე II წყალობას არ აკლებდა.

ი. გიულდენშტედტი კახეთის თავადთა შორის მეორე ადგილას (ჩოლოყაშვილთა შემდეგ) ასახელებს ჩერქეზიშვილებს, რომელთაც თავიანთი საფეოდალოს ერთ-ერთი ცენტრი სოფელ ვეჯინში ჰქონდათ (53, 227). მისივე ცნობით, ერეკლე II-ის მეფობის ხანაში, კერძოდ 1772 წელს, თავად ჩერქეზიშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენელი თუშეთის მოურავი იყო. იგი ამ მთიან მხარეს კახეთიდან, სოფელ ბალისყურიდან (შესაძლებელია იყოს „ლალისყური“) განაგებდა (53, 263).

1786 წლის 6 თებერვალს გაცემული სიგელით, ერეკლე II-მ უმემკვიდრეოდ გარდაცვლილი ავთანდილ ჩერქეზიშვილის ყმა-

მამული მისივე ბიძაშვილებს – *ჰაქუნა, ივანე და ჯან-ასლან* ჩერქეზიშვილებს უბოძა (5, 1).

აღნიშნული ყმა-მამული ჩერქეზიშვილებს ხელუხლებლად შეუნარჩუნეს ერეკლე II-ის შთამომავლებმა, შვილმა – მეფე გიორგი XII-მ (1798 წლის 11 იანვრის სიგელით) და შვილიშვილმა – დავით ბატონიშვილმა (1801 წლის 13 თებერვლის სიგელით), რომლებიც ამ საგვარეულოს წარმომადგენლებს ასევე წყალობის თვალთ უყურებდნენ (5, 3).

საისტორიო საბუთებში სხვადასხვა დროს იხსენიებიან თავად ჩერქეზიშვილთა საგვარეულოს შემდეგი წარმომადგენლები: *საამი* (1731 წ.), *ქაიხოსრო, რამაზი, ალადალი და დემეტრე* (1739 წ.), *დემეტრე* (1765 წ.), *იორამი, ავთანდილი* და მისი ბიძაშვილი *ჯან-ასლანი* (1777 წ.), *იასაული გოგია* (1779; 1781 წწ.), *კაკაბეთის* მოურავი *ჯანასლანი* (1782-1783 წწ.), *ავთანდილი* და *მამუკა*, აგრეთვე, მარტყოფის მოურავი *სულხანი* (1783 წ.), *ჯან-ასლანი* (1789 წ.), *ბოქაულთუხუცესი ფირანი* (1790; 1796 წწ.), *ჯან-ასლანი*, მისი ძმა *იოანე* და მათი ბიძაშვილი *ავთანდილი* (ბოლო ორი გარდაცვლილია 1792 წლისათვის), *იოანე* (1794 წ.), *რამაზი* და *გივი* (1800 წ.).

ქართლ-კახეთის უკანასკნელი გვირგვინოსნის გიორგი XII-ის მეფობის (1798-1800) პერიოდში, სოფელ მანავის მოურავი იყო თავადი *ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ჩერქეზიშვილი* (გარდაიცვალა 1820 წლამდე), სოფელ კაკაბეთისა – თავადი *ივანე (ნინია) ქაიხოსროს ძე ჩერქეზიშვილი*, ხოლო ბოქაულთუხუცესი, აზნაური *ფირან საამის ძე ჩერქეზიშვილი* შიდა ქართლის სოფლებში: *კიწნისში*, *ტყვიავსა* და *ღვიდისში* მოურავობდა (87, 271-273).

ამრიგად, ჩერქეზიშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენელნი ღიდად დაფასებულნი და პატივდებულნი იყვნენ ბაგრატიონთა სამეფო კარზე, როგორც კახეთში (თავადნი), ასევე ქართლში (აზნაურნი).

სათავადაზნაურო საკრებულოს ერთ-ერთი სხდომის ოქმში ვკითხულობთ: „წინაპარნი ამა თავადთა ჩერქეზიშვილთანი, ყოველი ესე ყოფილან თავადობის ცხოვრებით და განსვენებულთა საქართ-

ველოს მეფეთაგანაცა ღირსებით პატივცემულნი, სახელოებითა არა მცირედითა, ყმითა და მამულთა, რომელნიცა აწცა მასზედა მფლობელობენ და არცა ოდესმე ყოფილან იგინი არა რომელსამე საქმესა და გამოსაღების ქვეშე მყოფელნი“ (5, 8).

1801 წლიდან რუსეთის მესვეურებმა გააუქმეს ქართლ-კახეთის სამეფო და იგი იმპერიის ერთ-ერთ განაპირა მხარედ აქციეს.

მრავალსაუკუნოვანი ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობას ქართველი ერის ღირსეული ნაწილი არასდროს შეგუებია. ამას მოწმობს იარაღით თავსმოხვეული რუსული საიმპერიო მმართველობის წინააღმდეგ მოწყობილი ის გაუთავებელი აჯანყებები, რომლებსაც სათავე ქიზიყის (კახეთი) 1802 წლის აჯანყებით დაედო.

ამასთან დაკავშირებით ქართული ემიგრაციის ცნობილი წარმომადგენელი, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი მესვეური ალექსანდრე ცომაია (1907-1956) შენიშნავდა: „რუსეთის ასეთ უხეშ პოლიტიკას მოჰყვა ქართველების წინააღმდეგობა: იწყება ეროვნული თავისუფლებისათვის, ეროვნული სახელმწიფოს აღსადგენად, მთელი საუკუნე გაგრძელებული უმაგალითო ბრძოლა... პირველი აჯანყება კახეთში, ქიზიყში დაიწყო 1802 წლის აგვისტოში და იმ დროიდან 1917 წლამდე ქართველობამ 27 აჯანყება მოაწყო, ე. ი. საშუალო რიცხვით, ყოველ 4 წელიწადში ახალი ბრძოლებია“ (205; 206, 371).

1805 წლის ივნისში ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის მაძიებლის – იულონ ბატონიშვილისა (1760-1816) და მისი ძმის ფარნაოზ ბატონიშვილის (1777-1852) ამაღაზე რუსთა ჯარის ნაწილის თავდასხმისას, მოკლეს აზნაური ფირან ჩერქეზიშვილი, რომელიც იულონის ერთგული მხლებელი იყო (58, 92).

აღნიშნული შემთხვევის თაობაზე ისტორიკოსი და პუბლიცისტი ალექსანდრე ყიფშიძე (1862-1916), რომელიც ცნობილი იყო „ფრონელის“ ფსევდონიმით, წერდა: “24 თიბათვეს სოფ. აბისში შეერთდნენ ცხინვალიდან წამოსული შტაბს-კაპიტანი ნოვიცკი 40 ეგერით და სოფ. ბრეთიდან ამოსული ესაული კონდრაშევი ყაზახებით. ბატონიშვილებს ტკბილად ეძინათ დაბურულ და უტეხ ტყეში; მათს ბინას, თუ არ ამ მხრის კაცი, ვერა სულიერი ვერ

მაგნებდა. იმ ალაგს, საცა ბატონიშვილებს დაეცათ ბინა, რქმევია საწურბლე და იქნებოდა ასე 40 ვერსზე ქართლის სამზღვრიდან.

ნოვიცკისა და კონდრაშევს წინ გაუძღვა თავადი იაგორ ამირაჯიბი და მალულად რუსის მხედრობა ზედ თავზედ წააყენა ბატონიშვილთა ამაღას. შეიქნა საშინელი ხელჩართული და უწყალო ყლელტა. რომ თ. იაგორ ამირაჯიბმა მოულოდნელად წააყენა თავსა რუსის მხედრობა ბატონიშვილების ამაღას, მტკიცდება იმითი, რომ ნოვიცკისა და კონდრაშევს თითქმის არავითარი ზარალი არ მოსვლიათ; მოუკლეს მხოლოდ ერთი ეგერი და ერთი ყაზახი დაეჭრათ, როდესაც ბატონიშვილებს მოუკლეს 20 კაცი და მათ შორის ტეტია თარხნიშვილი და ფირან ჩერქეზიშვილი. თვით ბატონიშვილი იულონ ძლივს გადარჩა სიკვდილს. ნოვიცკის ეგერებმა, ცოტას გასწყდა, კინალამ ხიშტზე ააგეს, დროზე რომ ნოვიცკის არ დაენახა ბატონიშვილი, არ ეცნო ტანისამოსზე და არ გადაერჩინა სიკვდილსა. გადარჩა ტყვეობას იმჟამად მხოლოდ ფარნაოზი” (169, 239-240).

1812 წელს კახეთში მომხდარ აჯანყებაში თავადი ჩერქეზიშვილები აქტიურად მონაწილეობდნენ.

გიორგი ნიკოლოზის ძე ჩერქეზიშვილის (1886-1971) ზემოხსენებულ მოგონებათა მიხედვით, რუსეთის საიმპერიო მმართველობის წინააღმდეგ აჯანყებულ კახელთა შტაბი სოფელ თოხლიაურში, თავად ედიშერ ჩერქეზიშვილის სახლში მდებარეობდა.

აჯანყებაში მონაწილე ჩერქეზიშვილთა შორის იყვნენ: კაკაბეთის ყოფილი მოურავი, ზემოხსენებული *ივანე (ნინია) ქაიხოსროს ძე*, აგრეთვე, *ბარძიმი, ჩერქეზი* (168, 216), *კონსტანტინე, რამაზი, გივი, ედიშერ ჰაქუნას ძე* და *ივანე (ნინია) ნიკოლოზის ძე*, რომელიც რუსეთის საიმპერიო არმიის პროპორშიკი იყო.

ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრე დავით ბატონიშვილი (1767-1819) კახეთის აჯანყებაში მონაწილეთა შორის ასახელებს: ბარძიმ, იოანე ნიკოლოზის ძე და ნინია ალაღაღის ძე ჩერქეზიშვილებს (58, IV).

კახეთის აჯანყებას სხვა წარჩინებულ თავადებთან – ჩოლოყაშვილებთან, ქობულაშვილებთან და სხვებთან ერთად, ჩერქეზიშვი-

ლებიც ხელმძღვანელობდნენ. 1812 წლის 20 ნოემბერში მათ სხვა თავადებთან ერთად, თავიანთი რაზმით თელავის ციხეს ალყა შემოარტყეს (51, 226).

საოკუპაციო ჯარების მიერ კახეთის აჯანყების სისხლში ჩახშობის შემდეგ, აჯანყებულ ქართველ თავადებსა და აზნაურებს წოდებები, რეგალიები და ქონება ჩამოართვეს, ხოლო ზოგიერთი მათგანი რუსეთის შორეულ გუბერნიებში გადასახლეს. რაც შეეხება აჯანყებაში მონაწილე სასულიერო პირებს, მათ ღვთისმსახურება აუკრძალეს, ხოლო გლეხობის დიდი ნაწილი სიკვდილით დასაჯეს (51, 310-312).

ციმბირში გადასახლებულთა შორის იყვნენ გარეკახელი თავადები: ზემოხსენებული *ივანე (ნინია) ქაიხოსროს ძე ჩერქეზიშვილი*, რომელიც 1818 წელს იქვე გარდაიცვალა (51, 313), *ბარძიმ ჩერქეზიშვილი*, რომელიც გადასახლებიდან 1816 წელს დაბრუნდა და *ივანე (ნინია) ალადაღის ძე ჩერქეზიშვილი* (58, 201). ეს უკანასკნელი პატიმრობაში მყოფ თავის 17 მეგობართან და თანამოაზრესთან ერთად მხოლოდ 1820 წლის 1 დეკემბერს გამოცემული ამნისტიის შემდეგ განთავისუფლდა (168, 219-220).

დაპატიმრებულთა და გადასახლებულთა შორის იყვნენ ასევე: *კონსტანტინე, ედიშერ, რამაზ, გივი* და *ბარძიმ ჩერქეზიშვილები* (7, 11). რაც შეეხება *ჩერქეზ ჩერქეზიშვილს*, მან თავი სპარსეთს შეაფარა (165, 18).

მოსკოვში, ცენტრალურ სახელმწიფო სამხედრო საისტორიო არქივში (ЦГВИА) დაცულია კახეთის 1812 წლის აჯანყებასთან დაკავშირებული დოკუმენტები, რომლებიც მოიძია და გამოსაცემად მოამზადა პროფ. შოთა ხანთაძემ (61).

აღნიშნულ დოკუმენტებთან ერთად, არქივში დაცულია, აგრეთვე, „საჩერქეზიშვილოს მოხსენება“ (61, 120-127). იგი 1812 წლის 17 მარტს გაეგზავნა რუსეთის იმპერატორის მიერ საქართველოს მთავარმართებლად დანიშნულ გენერალ მარკიზ პაულუჩს, რომელიც ამ თანამდებობაზე 1811-1812 წლებში მუშაობდა.

მოხსენებას, რომელსაც ხელს აწერენ თავადები: *იოანე, რამაზ, გივი* და *ედიშერ ჩერქეზიშვილები*, დამაჯერებლად არის დასაბუთე-

ბული და პუნქტებად ჩამოყალიბებული რუსეთის საიმპერიო ადმინისტრაციის წარმომადგენელთა უსამართლო მმართველობა და უზნეო საქციელი, რამაც თავისუფლებისმოყვარე ქართველებს აჯანყებისაკენ უბიძგა. კერძოდ, დოკუმენტის დასკვნით ნაწილში ვკითხულობთ: „ყოველივე ჩვენზედ მოსრული მწუხარება, უწყალოება და სამართლის არ მოცემა ჩვენ მიერ ძნიად იყო შესაძლებელ და მოსათმენელ“ (61, 126).

1813 წლის 29 დეკემბერს აჯანყებაში მონაწილეობისათვის დაპატიმრებული და გადასახლებული თავადის, სოფელ თოხლი-აურში მცხოვრები მემამულის კონსტანტინე ჯან-ასლანის ძე ჩერქეზიშვილის ოჯახს რუსეთის საიმპერიო ადმინისტრაციის წარმომადგენელი, ხერსონის გრენადერთა პოლკის მაიორი შმატოვი ეწვია. მან აღწერა ოჯახის უძრავ-მოძრავი ქონება, რომლის უდიდესი ნაწილი კანონიერ მფლობელს კონფისკაციის წესით ჩამოერთვა და სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა (7, 39).

კ. ჩერქეზიშვილი პატიმრობიდან მხოლოდ 1818-1820 წლების ამნისტიის საფუძველზე განთავისუფლდა და სამშობლოში დაბრუნდა. მისი სათავადო ღირსება აღიარებულ იქნა იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის მიერ 1850 წლის 6 დეკემბერს გამოცემული ბრძანებულების საფუძველზე. ამის შემდეგ იგი თავის ოჯახთან ერთად შეიყვანეს ქართველ თავადაზნაურთა ნუსხაში (4, 21).

ამ წარჩინებული საგვარეულოს გამოჩენილი წარმომადგენელი, რუსეთისა და საქართველოს რევოლუციური მოძრაობის ცნობილი მოღვაწე, ანარქისტი, თავადი ვარლამ ჩერქეზიშვილი (1846-1925) სწორედ ზემოხსენებული კონსტანტინეს ვაჟის — ჯან-ასლან ანუ იგივე ესტატე (ტატო) ჩერქეზიშვილის ოჯახში დაიბადა (4, 25).

ვარლამს შვიდი და-ძმა ჰყავდა. მათ შორის იყვნენ: ილია, დარია, ელისაბედ, სოფიო, მიხეილ, დავით და სიმონ ჩერქეზიშვილები (4, 22; 6, 28).

რევოლუციურ მოძრაობაში ვარლამი სრულიად ახალგაზრდა, კადეტთა კორპუსში სწავლის პერიოდიდან ჩაება. იყო წევრი „საიდუმლო საზოგადოებისა“. სხვადასხვა დროს თანამშრომლობდა ნ. იშუტინის, ს. ნეჩაევის, პ. კროპოტკინის წრეებთან, აგრეთვე, მ.

ბაკუნინის მიმდევრებთან. იყო დაპატიმრებული (1866-1867), ხოლო შემდეგ გადასახლებული ციმბირში, ქ. ტომსკში (1873 წ.), საიდანაც 1876 წელს საზღვარგარეთ გაიქცა და პოლიტიკური საქმიანობა კვლავ აქტიურად განაგრძო. მისი მოღვაწეობა მიმართული იყო მარქსიზმის წინააღმდეგ.

ავტორია ფრანგულ ენაზე გამოქვეყნებული წიგნისა „ფურცლები სოციალიზმის ისტორიიდან“ (1896), რომელიც მრავალ ენაზეა თარგმნილი.

1906 წლიდან ვ. ჩერქეზიშვილი საქართველოში დაბრუნდა. თანამშრომლობდა ქართულ პრესაში, მონაწილეობდა ანარქისტული გაზეთების დაარსებაში.

თავისი მოღვაწეობის უკანასკნელ ოცწლეულში ვ. ჩერქეზიშვილი აშკარად დადგა ეროვნულ პოზიციაზე. 1907-1917 წლებში იგი ევროპაში საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჭეშმარიტ დესპანს წარმოადგენდა.

1918 წელს მხცოვანი მამულიშვილი სამშობლოში დაბრუნდა. იმხანად საქართველო დემოკრატიული რესპუბლიკა იყო და ვ. ჩერქეზიშვილმაც სცადა თავისი წვლილი შეეტანა დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოს მშენებლობაში.

საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური ელიტა — მმართველი სოციალ-დემოკრატიული პარტია, მარქსიზმის (ანუ მათი) სასტიკი მოწინააღმდეგის ჩამოსვლას გულგრილად შეხვდა. ეს არც იყო გასაკვირი, რადგან ქართველი სოციალ-დემოკრატები ზარ-ზეიმით ვერ მიიღებდნენ კაცს, რომელმაც მათ იდეურ ლიდერებს — კარლ მარქსსა და ფრიდრიხ ენგელსს „საქვეყნოდ გაუტეხა სახელი, ეჭვი შეიტანა მათ დამსახურებაში“ (187, 318).

მიუხედავად ამისა, ქვეყნის არსებული ხელისუფლებისადმი იდეურად დაპირისპირებული ვ. ჩერქეზიშვილისათვის იმდენად აღმაფოთებული აღმოჩნდა საბჭოთა რუსეთის შეიარაღებული ძალების მუხანათური შემოჭრა საქართველოში, რომ 75 წლის მოხუცმა იარაღი აისხა და მტერთან საბრძოლველად ფრონტზე წავიდა.

ოკუპირებულ და იძულებით გასაბჭოებულ სამშობლოში ცხოვრება ვ. ჩერქეზიშვილისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა. ამიტომაც, იგი 1921 წლის გაზაფხულიდან კელაქ ემიგრაციაში წავიდა.

1925 წლის 18 აგვისტოს ლონდონში მყოფი ვ. ჩერქეზიშვილი 79 წლის ასაკში გარდაიცვალა. ამას დასავლეთ ევროპის ქვეყნების პრესა ფართოდ გამოეხმაურა (187, 327-330).

ვ. ჩერქეზიშვილის კალამს მრავალი საყურადღებო სტატია და წიგნი ეკუთვნის. მათ შორის განსაკუთრებით საინტერესოა მისი ნაშრომები საქართველოს საკითხის შესახებ, რომლებიც ინგლისურ და ფრანგულ ენებზე გამოიცა, პირველი – 1895 წელს, ლონდონში (303) და მეორე – 1919 წელს, პარიზში (307).

გამოჩენილი რევოლუციონერისა და ანარქისტის ასეთი გარდასახვის შესახებ დიდი ქართველი მწერალი გრიგოლ რობაქიძე (1880-1962) წერდა: „მოცებს ვარლამის მოვლინება, მსოფლიო ისტორიაში იგი ერთადერთია როგორც ანარქიზმისა და ნაციონალიზმის შემზავებელი. მოწყვეტილი მამულს, მოცილებული დედულს, ბავშვობიდანვე უცხოეთში გადახვეწილი, მარტო თავის თავს მიყენებული, იგი, სათნო და გულჩვილი „ანგრეკს“ წარმოსახვით სახელმწიფოებს. ამავე დროს, დარბის თავქუდმოგლეჯილი, ხან ამ სამინისტროში შევარდება, ხან იმ სამინისტროში. არ ასვენებს არცერთ უწყებას, გაიხსნება რაიმე კონფერენცია, უმაღლვე იქ გამოჩნდება, თავს „აწუხებს“ გამოჩენილ პოლიტიკოსებს საფრანგეთში თუ ინგლისში თუ კიდევ სად, აქვეყნებს ჟურნალებში და გაზეთებში წერილებს, იბრძვის ქადაგად დავარდნილი, იბრძვის ტრაქტატისათვის, საქართველოსა და რუსეთს შორის 1783 წელს დადებულია. ალბათ, “შერეკილი” ეგონათ, “გადაქანებული”, ხანდახან “სასაცილოც”. გარნა სასაცილო არაა სერვანტესის უკვდავი რაინდი, რომელიც იმავე დროს და – ესაა უმაგალითო მსოფლიო ლიტერატურაში – გენიით არის აყვანილი! ამავე გენიით იყო ატეხილი ვარლამი: იგი კარდუს დონ კიხოტია!... ვარლამი იყო... საქართველოს ქვემირებიდან სულდგმული... ღრმად იყო იგი იმ ძირებში ჩაფესვილი. ბავშვობიდანვე სამშობლოს გარე მყოფს გადავიწყებული ჰქონდა ქართული. იცოდა: რუსული, ინგ-

ლისური, ფრანგული. სიკვდილის ჟამს რუსულიც დააეწყო, ინგლისურიც და ფრანგულიც – თურმე ქართულად დაიწყო ლულ-ლული.

აი, ვინ იყო, ქართველნო, ვარლამ ჩერქეზიშვილი! მარტოდ-მარტო „ტრაქტატი“ ეჭირა ხელში?! „ტრაქტატი“ აქ მხოლოდ გარე-სახე იყო კარდუს „მზიური ელვარისა“, რომელიც მეწამული და შუაგულ თეთრ-ალ-გაწვდილი – ბაგრატიონთა ალამად გაიშალა“ (210, 326-327).

ვ. ჩერქეზიშვილის, როგორც ავტორიტეტული რევოლუციონერის ბიოგრაფია, შეტანილია „რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის მოღვაწეთა ბიობიბლიოგრაფიულ ლექსიკონში“ (235, 445). მისი ბიოგრაფიული ნარკვევი რუსმა მკვლევარმა ბ. ნიკოლაევსკიმ 1926 წელს გამოაქვეყნა (273, 222-232). ქართველი პოლიტიკური მოღვაწის სახელი მოხსენიებულია აგრეთვე რუსი მკვლევარის ბ. კოზმინის ნაშრომსა (276, 23) და გერმანელი მეცნიერის მ. ნეთლუს გამოკვლევაში (305, 421).

ვ. ჩერქეზიშვილის შესახებ ფრიად საყურადღებო გამოკვლევები გამოაქვეყნეს პროფ. დიმიტრი შეელიძემ (187) და დოც. გოჩა ფერაძემ (166).

სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკის თანამშრომელი, სოფელ თოხლიაურში მცხოვრები თავადი *ლევან ლევანის ძე ჩერქეზიშვილი* (1851-1930) ცნობილი საზოგადო მოღვაწე იყო.

იგი სწავლობდა სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტში, საიდანაც სტუდენტურ მოძრაობაში მონაწილეობისათვის გარიცხეს და ციმბირში გადასახლეს. სამშობლოში დაბრუნებული მონაწილეობდა საგარეჯოს თეატრის დაარსებაში (1875 წ.), ხოლო შემდეგ, მასში რეჟისორად და მსახიობად მოღვაწეობდა.

ლ. ჩერქეზიშვილს ახლო მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა ამავე ბანკის გამგეობის თავმჯდომარესთან, ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერთან, დიდ მწერალთან და საზოგადო მოღვაწესთან ილია ჭავჭავაძესთან (1837-1907), აგრეთვე ცნობილ მწერალთან, მთარგმნელთან, პუბლიცისტთან და საზოგადო მოღვაწესთან ივანე მაჩაბელთან (1854-1898).

აღსანიშნავია, რომ ილია ჭავჭავაძე იყო ნათლია ლევან ჩერქეზიშვილის ვაჟისა — ივანე ჩერქეზიშვილისა (1884-1938), რომელსაც ცოლად ივანე მაჩაბლის ასული — ელენე ჰყავდა.

1918 წლის 26 მაისს, საქართველოს ეროვნული საბჭოს მიერ მიღებულ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტზე, იმდროინდელ ცნობილ ქართველ მოღვაწეებთან ერთად, ხელი ზემოხსნებულმა ივანე ლევანის ძე ჩერქეზიშვილმაც მოაწერა. მისი ფაქსიმილე 49-ე ადგილზე გვხვდება ეროვნული საბჭოს 88 წევრის ხელმოწერას შორის (185, 54).

თავადი ეასილ ნიკოლოზის ძე ჩერქეზიშვილი (1857-1910) ცნობილი საზოგადო მოღვაწე იყო.

თბილისის რეალური საწავლებლის დამთავრების შემდეგ იგი სანკტ-პეტერბურგის საგზაო-საინჟინრო სამთო ტექნოლოგიურ ინსტიტუტში სწავლობდა. მოღვაწეობდა სათავადაზნაურო ბანკში, სადაც იგი ქართველ თავადაზნაურთა სადეპუტატო საკრებულოს მდივანი იყო. ენერგიულად ზრუნავდა სოფლის მეურნეობის განვითარებისათვის.

1886 წელს რაფიელ ერისთავის თავმჯდომარეობით გამართული „დრამატული საზოგადოების სხდომაზე“ ვ. ჩერქეზიშვილი თეატრალური საზოგადოების წევრად აირჩიეს.

საზოგადოებრივი საქმიანობის პარალელურად იგი ლიტერატურულ მოღვაწეობასაც ეწეოდა. ადგილობრივ პრესაში ხშირად იბეჭდებოდა მისი როგორც ეთნოგრაფიული, ასევე ბელეტრისტული ნაწარმოებები. საინტერესოა მისი პირველი ნარკვევი „აფხაზი ქალი“.

თანამშრომლობდა პეტერბურგში გამოძვეალ გაზეთ „გოლოსში“, სადაც მეტწილად ქართული გაზეთებიდან თარგმნილი მისი წერილები იბეჭდებოდა. 1892-1897 წლებში იყო გაზეთ „კავკაზის“ რედაქტორის მოადგილე.

დიდი ხნის განმავლობაში მოღვაწეობდა თბილისის თვითმმართველობაში. 1901 წელს იგი აირჩიეს ქალაქის თავის მოადგილედ, ხოლო 1905 და 1907-1910 წლებში — ქალაქის თავად.

ამ საპატიო და იმავე დროს საპასუხისმგებლო თანამდებობაზე მოღვაწეობის პერიოდში, იგი თავგამოდებით ზრუნავდა ქალაქის კეთილმოწყობისათვის და სკოლებში უფასო სწავლების დაკანონებას მოითხოვდა. საკითხი ქალაქის საზღვრების გაფართოების შესახებ სწორედ მან დასვა. მისი ინიციატივით გამგეობამ დაადგინა თბილისისათვის იმ მიწების მიერთება, რომლებიც ვარაზისხევიდან სოფელ წყნეთამდე მდებარეობდა. ქალაქისათვის საბურთალოს შეერთება ასევე მისი ინიციატივით გადაწყდა.

თავისი მოღვაწეობით იგი ხელს უწყობდა სხვადასხვა ერთა შორის მეგობრობას, რის გამოც თბილისის მცხოვრებთა დიდი სიყვარული დაიმსახურა. მისი მუდმივი ზრუნვის საგანს კავკასიის ხალხთა ინტერესების დაცვა წარმოადგენდა.

ქალაქის თავი ითვალისწინებდა ვაჭართა ინტერესებსაც. 1905 წელს, როდესაც მკაცრი რეპრესიების ზანა დაიწყო და მრავალი სავაჭრო დაწესებულება დაკეტეს, ხოლო მათი ზოგიერთი მუპატრონე დაატუსაღეს, ვასილი მათ დახმარებას ყოველნაირად ცდილობდა.

1907 წლის 3 სექტემბერს გამართულ თბილისის ქალაქის საბჭოს სხდომაზე ვ. ჩერქეზიშვილმა ისაუბრა ილია ჭავჭავაძის ტრაგიკული სიკვდილის შესახებ და აღნიშნა, რომ იგი იყო “ქართველი ხალხის პირველი მგოსანი და საზოგადო მოღვაწე”.

ხელმძღვანელობდა დიდი ქართველი მამულიშვილის დაკრძალვის ცერემონიალს. ილიას ცხედარი სიონის საკათედრო ტაძრიდან მან სხვა ღირსეულ მოღვაწეებთან ერთად გამოასვენა და გამოსათხოვარი სიტყვა მთაწმინდის პანთეონში, მამადავითის მოედანზე მანვე წარმოთქვა (189).

1910 წელს ვ. ჩერქეზიშვილი 53 წლის ასაკში გარდაიცვალა. მისი ნაადრევი სიკვდილი ქართველმა მოწინავე საზოგადოებრიობამ აუნაზღაურებელ დანაკლისად აღიქვა.

ხსენებული წლის 18 ივლისს, თბილისში გამომავალი პოლიტიკური და სამეცნიერო-ლიტერატურული ჟურნალის „ერის“ პირველ გვერდზე გამოქვეყნდა გამოსათხოვარი წერილი “ვასილ ნიკოლოზის ძე ჩერქეზიშვილი” (74).

მასში განსვენებულის მოღვაწეობას ფრიად მაღალი შეფასება ეძლევა. ამასთანავე, სტატიაში აღნიშნული იყო, რომ იმხანად არსებულ რთულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ვითარებაში, როდესაც თბილისის მმართველობის სათავეში ძირითადად მდიდარი არაქართველები მოდიოდნენ, გულმხურვალე ქართველი მამულიშვილის – ვასილ ჩერქეზიშვილის მოღვაწეობას ქალაქის თავის თანამდებობაზე, საქართველოსათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

წერილში ვკითხულობთ: “ტფილისის თვითმმართველობიდან დროთა ბრუნვამ თითქმის გამოგვამკევა. განსაკუთრებით ამ ბოლო დროს, ქართველობა ხმოსნებადაც ვერ გადის და თუ ორიოდე პირს ირჩევენ, ჩვეულებრივ უპიროვნო ადამიანს ეძებენ, რომელიც ვერც მტერს დააკლებს და ვერც მოყვარეს შემატებს რამეს.

არსებითად, ქალაქის თვითმმართველობა ერთი დიდი საზოგადოებრივი მეურნეობაა და მისი ჩარხის ასე თუ ისე ტრიალს დიდი მნიშვნელობა აქვს მცხოვრებთათვის. რომ ეს ჩარხი დღეს ღარიბ ხალხისთვის და განსაკუთრებით ქართველობისთვის უკუღმა ტრიალებს, ეს ყველასათვის ცხადია, ვისაც კი ძალა შესწევს გაარჩიოს მაღალ ფრაზების ბურუსში გახვეული სამეურნეო საქმიანობა.

აშკარაა, ერთს და ორს ადამიანს არ ძალუძს შესცვალოს ქალაქის მმართველობის ხასიათი, მაგრამ ვასილ ჩერქეზიშვილი ისეთი ძლიერი ზნეობრივი პიროვნება იყო, რომ აქაც კი თავისი კვალი დააჩნია და მისი მოქმედება იყო ერთნაირი შესწორება, კორექტივი ქალაქის მმართველთა მოქმედების ცალმხრივობაში” (74, 1).

სტატიაში ხაზგასმული იყო: „როგორც პიროვნება, ვასილ ნიკოლოზის ძე იყო რაინდი, ზნეობრივად ფაქიზი, მტკიცე, ბუნებით დემოკრატი, ძლიერი ძლიერთან, ლმობიერი და შემბრალებელი სუსტთან, განურჩევლად მომპყრობი ყოველი მოქალაქისა. მასთან ის იყო იშვიათი ადამიანი ჩვენში, როგორც მუშაკი, შესვენება არ იცოდა, დღე და ღამეს ასწორებდა, მუდამ საქმიანობდა, ზოლო ეს მისი საქმიანობა მიმდინარეობდა ჩუმად, წყნარად, უჩინრად, თითქო ეს ყველაფერი ასე უნდა იყოსო. და სხვებიც მისი შემცქერალები, მის ზნეობრივ სიფაქიზეში, მის თავდადებაში, მის მოქალაქეობრივ სიმტკიცეში ჰპოვებდნენ მაგალითს და გამხნევებას!

ცხოვრების ტალღისაგან გამოსროლილი ქალაქის თავად სწორედ მაშინ, როცა ყველაფერი რყევაში იყო, როცა ქალაქის თვითმმართველობას ცეცხლი ეკიდებოდა, განსვენებული საოცარი მოხერხებით და თავგანწირულ პირდაპირობით ამ დროსაც იცავდა ქალაქს და მის თვითმმართველობას მასზე მოტანილ იერიშისაგან და თუ არა ის თავისი დამამშვიდებელი და შეუდრეკელი ზასიათით, ვინ იცის, კიდევ რამდენი უბედურება დატრიალდებოდა ჩვენში.

მისი ბიბლიური, მშვიდი და სპეტაკი სახე, მისი ზნეობრივი სხივოსნობა ერთნაირი გამამხნეველი ძალა იყო სუსტიისა და დაჩაგრულისთვის და როცა მას უცქეროდი, აუცილებელივ იმედი გულს გიმხნევებდა უკეთეს მომავლის მოლოდინში.

სწორედ რომ დიდი დანაკლისია ჩვენთვის ასეთი პიროვნების დაკარგვა და ამიტომაც მისი გარდაცვალება წრფელ მწუხარებას იწვევს მთელ ხალხში“ (74, 1).

ღვაწლმოსილი მამულიშვილის ცხედარი სიონის საკათედრო ტაძრიდან დიდუბის პანთეონისაკენ მიმავალ გზაზე სხვადასხვა ეროვნების ათასობით თანამოქალაქემ გააცილა. მის კუბოს ამშვენებდა 70 გვირგვინი, რომელთაგან ერთ-ერთს ეწერა: “ტფილისის მცხოვრებთა ნამდვილს მეგობარს და კეთილშობილ მოქალაქეს, ტფილისის ქალაქის თავს ვასილ ნიკოლოზის ძე ჩერქეზიშვილს”.

განსვენებულთან გამოსათხოვარი სიტყვები წარმოთქვეს: ი. ნაკაშიძემ, ს. მერკვილაძემ, ნ. ელიავამ, ი. სუნდუკიანცმა და სხვებმა.

ვ. ჩერქეზიშვილის მიმართ პატივისცემის ნიშნად, თბილისის ერთ-ერთ სკოლას და ქუჩას მისი სახელი მიენიჭა (189).

თავად ჩერქეზიშვილთა საგვარეულოდან ცნობილი სამხედრო მოღვაწენიც გამოვიდნენ. ზოგიერთი მათგანი რუსეთის იმპერიის არმიაში მსახურობდა. რუსულ ენაზე შედგენილ ოფიციალურ დოკუმენტებში ისინი თავად „ჩერკეზოთა“ გვარით იხსენიებოდნენ. მათ შორის რამდენიმე პიროვნება გამოირჩეოდა.

თავადი გიორგი ედიშერის ძე ჩერქეზიშვილს (დაბადებულს 1819 წელს) ცოლად თავად ჭავჭავაძეთა წინანდლის შტოს წარმომადგენელი – ეკატერინე ჭავჭავაძე ჰყავდა. მათი ვაჟები – ესტატე და ნიკოლოზი სამხედრო ასპარეზზე მოღვაწეობდნენ.

ესტატემ ვორონეჟის კადეტთა კორპუსის დასრულების შემდეგაც არმიაში სამსახური ოფიცრის წოდებით დაიწყო. მან სამხედრო სამსახური პოლკოვნიკის წოდებით დაამთავრა.

ნიკოლოზი (1852-1890) სამხედრო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ, პოდპორუჩიკის წოდებით გაანაწილეს ტამანის ქვეით პოლკში, რომელიც იმხანად თურქესტანში, გუქ-თეფეში (აშხაბადის მაზლობლად) იმყოფებოდა. ბრძოლაში გამოჩენილი მამაცობისათვის იგი წმ. გიორგის ორდენით დააჯილდოვეს.

მისმა ვაჟმა — გიორგი ჩერქეზიშვილმაც (1886-1971) სამოღვაწეოდ სამხედრო ასპარეზი აირჩია. მან განათლება სანკტ-პეტერბურგში მიიღო, სადაც ალექსანდრეს სახელობის კადეტთა კორპუსი დაამთავრა. მასთან ერთად სწავლობდნენ იმდროინდელი რუსეთისა და ევროპის ქვეყნების წარჩინებული ოჯახების შვილები, მაგალითად, დიდი მთავრის კონსტანტინე კონსტანტინეს ძე რომანოვის ვაჟი ბორისი, სერბეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრე გიორგი პეტრეს ძე კარაგეორგევიჩი (1887-1972) და სხვები.

გიორგი ჩერქეზიშვილი მონაწილეობდა I მსოფლიო ომში, რომლის დროსაც რუსეთ-ოსმალეთის ფრონტზე იბრძოდა. საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის (1918 წ.) შემდეგ, იგი ქართულ არმიაში მსახურობდა.

ამავე საგვარეულოს წარმომადგენლები იყვნენ პოლკოვნიკი *დიმიტრი გიორგის ძე ჩერქეზიშვილი* (1836-1905) და მისი ვაჟი — პოდპოლკოვნიკი *ნიკოლოზ დიმიტრის ძე ჩერქეზიშვილი*. ეს უკანასკნელი 1872 წელს დაიბადა და ჯერ რუსეთის საიმპერიო არმიის, ხოლო შემდეგ თეთრგვარდიელი ოფიცერი იყო. 1919 წლის 26 ნოემბრიდან იგი სათავეში ედგა კავკასიის მსროლელი დივიზიის I ბრიგადას (242, 613).

აზნაურ ჩერქეზიშვილთა ღირსეული შთამომავალი იყო ქართული რეალისტური სამსახიობო სკოლის ცნობილი წარმომადგენელი *ელისაბედ ალექსანდრეს ასული ჩერქეზიშვილი* (1863-1948). მან არაერთი შესანიშნავი სახე შექმნა, როგორც ქართული თეატრის სცენაზე, ასევე კინოშიც. იყო საქართველოს სახალხო

არტისტი (1926 წ.). დაკრძალულია დიდუბის პანთეონში. თბილისის ერთ-ერთი ქუჩა მის სახელს ატარებს.

აღსანიშნავია, რომ „საჩერქეზო“ XX საუკუნის II ნახევარშიც კი იხმარებოდა, როგორც საგარეჯოს რაიონში შეძავალი ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილის აღმნიშვნელი ტერმინი. ამის შესახებ ქვემოთ მოტანილი შემდეგი ამბავიც მეტყველებს.

1961 წელს საქართველოში ჩამოსულმა სსრკ-ის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის გენერალურმა მდივანმა ნიკიტა ხრუშჩოვმა საგარეჯოს რაიონიც მოინახულა. ერთ-ერთი შეხვედრისას, მან გარეკახელ გლეხობას, რომელთათვისაც სიმინდი ტრადიციულ კულტურას წარმოადგენს, უტიფრად დაუწყო ახსნა, თუ როგორ უნდა მოეყვანათ სიმინდი.

„ყოლისმცოდნე“ ხრუშჩოვის ასეთმა საქციელმა იმდენად აღაშფოთა იქ მყოფი გლეხობა, რომ ერთ-ერთმა მათგანმა ვეღარ მოითმინა და ჩაილაპარაკა: „რეებს არახუნებს, რო არახუნებს, ეგ ჯოჯო. მაშ მაგან უნდა მასწავლოს, „საჩერქეზოში“ როგორი სიმინდი მოვიყვანო? რად მინდა, მაგის ლაი-ლაის რომ ვისმენ აქ. მაგან უნდა მასწავლოს ჭკუა?“ (152, 62).

თავად ჩერქეზიშვილთა გამოჩენილი შთამომავალია საერთაშორისო სამართლის ცნობილი სპეციალისტი *ნიკოლოზ (ნიკა) გიორგის ძე ჩერქეზიშვილი* (დაბადებული 1928 წელს).

დაამთავრა მოსკოვის საერთაშორისო ურთიერთობათა ინსტიტუტი საერთაშორისო სამართლის სპეციალობით (1952 წ.).

სხვადასხვა დროს მუშაობდა: ხელმძღვანელ თანამდებობებზე საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის აპარატში (1957-1965); საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორად (1965-1973); საქართველოს კპ ცკ-ის კულტურის განყოფილების გამგედ (1973-1976); რესპუბლიკური გაზეთების „ზარია ვოსტოკასა“ და „კომუნისტის“ რედაქტორად (1976-1990). ეწეოდა სამეცნიერო-პედაგოგიურ მოღვაწეობას.

თავმჯდომარეობდა საქართველოს დამოუკიდებელ ჟურნალისტთა კავშირს (1990-1992), რომელიც ჟურნალისტთა საერ-

თაშორისო ორგანიზაციაში გაერთიანდა. მისი ძალისხმევით შეიქმნა „საქართველოს ჟურნალისტის პროფესიული ეთიკის კოდექსი“ – პირველი ნორმატიული დოკუმენტი ამ დარგში.

არის: დოცენტი, საქართველოს დამსახურებული ჟურნალისტი (1980), საკონსტიტუციო სასამართლოს წევრი (1996 წლიდან), უმაღლესი კვალიფიკაციის მოსამართლე (1999), საქართველოს სსრ-ის მინისტრთა საბჭოს პრემიის ლაურეატი (1982) და სახელმწიფო ჯილდოების კავალერი (2001).

ამავე საგვარეულოს ცნობილი წარმომადგენელია ზემოხსენებულ ლევან ლევანის ძე ჩერქეზიშვილის ვაჟის – ივანეს შვილიშვილი, გეოფიზიკოსი დავით მიხეილის ძე ჩერქეზიშვილი (დაბადებული 1946 წელს). იგი მუშაობდა საქნავთობგეოფიზიკის ტრესტში (1971-2003). თავისი სპეციალობით მოღვაწეობდა სირიაში, ქ. ალეპოში (1976-1978).

სირიაში მუშაობის პერიოდთან დაკავშირებით დავით ჩერქეზიშვილმა შემდეგი საყურადღებო ფაქტი გაიხსენა: “ერთხელ, ჩემს მეუღლესთან და ქალიშვილთან ერთად, ალეპოს ერთ-ერთ მუზეუმს ვეწვიე. ადგილობრივი გიდი, წარმოსადგევი და სიმპათიური ახალგაზრდა კაცი, რომელიც გარეგნობით არაბს არ ჰგავდა, დაჟინებით დამაკვირდა. თავი უხერხულად ვიგრძენი.

გიდი მომიახლოვდა და მკითხა – ჩერქეზი ზომ არ ბრძანდებითო?

ჩემმა უარყოფითმა პასუხმა იგი არ დააკმაყოფილა. ამიტომ, იძულებული გავხდი, რომ პასპორტი მეჩვენებინა.

ჩემი გვარის დანახვისთანავე გიდს თვალები გაუბრწყინდა და გადამხეია. აღელვებით მითხრა: მე ჩერქეზ მუჰაჯირთა შთამომავალი ვარ, თქვენ კი ჩერქეზს იმდენად ჰგავხართ, რომ წინაპარი ნამდვილად ჩვენებური გეყოლებოდათ, თანაც გვარში “ჩერქეზი” გირევიათო. თქვენი ქალიშვილიც ჩერქეზს ჰგავსო.

ვუთხარი – ქართველი ვარ მეთქი, რაზედაც გიდმა მომიგო: წინაპართაგან გამიგონია, რომ ჩერქეზებსა და ქართველებს საერთო ფესვები გვაკავშირებსო. ამის შემდეგ მან თავის ოჯახში მიგვია-

ტიჟა და დიდებულად გვიმასპინძლა. მისი მეუღლეც ჩერქეზი აღმოჩნდა, შესანიშნავი გარეგნობის მანდილოსანი.

ამ შეხვედრის შემდეგ, ძალიან დავახლოვდით. სირიაში ჩემი ყოფნის თითქმის სამწლიანი პერიოდის განმავლობაში, საკმაოდ ხშირად ვხვდებოდით. თავისი ნათესავებისა და მეგობრების წრეში დიდი სიამაყით წარმადგენდა ხოლმე, როგორც ჩერქეზული წარმომავლობის ქართველ თავადიშვილს”.

თავად ჩერქეზიშვილთა ღირსეული შთამომავალია (დედის – ეკატერინე ალექსანდრეს ასულ ჩერქეზიშვილის ხაზით) საქართველოს ისტორიულ საგვარეულოთა (თავადაზნაურთა) შთამომავლებისა და მათ თანამდგომთა საკრებულოს წინამძღოლი *კონსტანტინე კონსტანტინეს ძე ჩოლოყაშვილი* (დაბადებული 1922 წელს). როგორც ეთნოლოგი, იგი უკვე ნახევარ საუკუნეზე მეტია, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში მუშაობს და ქართული იარაღის ისტორიას იკვლევს.

ამავე საგვარეულოს შთამომავალია (დედის ხაზით) მხატვარი, “ვარვარიძე დიზან ჯგუფის” წევრი *სოფიო კონსტანტინეს ასული კინწურაშვილი* (დაბადებული 1948 წელს). მისი დედა – ნინო ეგვენის ასული ჩერქეზიშვილი ზემოხსენებულ ვასილ ნიკოლოზის ძე ჩერქეზიშვილის შვილიშვილი იყო.

აღსანიშნავია, რომ 1995 წლის მონაცემებით, საქართველოში „ჩერქეზ“ ფუძეზე წარმოშობილი ხუთი გვარის მატარებელი 2.912 ადამიანი ცხოვრობს. მათ შორის არის გვარები: *ჩერქეზიშვილი* (1.046 კაცი); *ჩარგაზია* (1.064 კაცი); *ჩერქეზია* (662 კაცი); *ჩერქეზოვი* (87 კაცი); *ჩერქეზიანი* (53 კაცი) (142, 216-218).

ადილური ფუძის მქონე უნდა იყოს, ასევე ეთნონიმ *ჯიქთან* (იგივე *ზიხთან*) დაკავშირებული შემდეგი ქართული გვარები: *ჯიქია* (6.432 კაცი); *ჯიქიძე* (1.278 კაცი); *ჯიქაძე* (25 კაცი); *ზუზბაია* (920 კაცი); *ზულბაია* (79 კაცი) და სხვები (142).

ამრიგად, ადილური წარმომავლობის ქართულ წარჩინებულ საგვარეულოს – ჩერქეზიშვილთა შორის იყვნენ, როგორც თავადები (კახეთი), ასევე აზნაურები (ქართლი). მათგან მრავალი ღირსეული ქართველი მოღვაწე გამოვიდა.

5. ქართულ-ადიღური ნათესაური
კავშირები დიპლომატიის სამსახურში
(XVIII საუკუნის 20-40-იანი წლები)

1724 წლისათვის ქართლში უმძიმესი სამხედრო-პოლიტიკური ვითარება შეიქმნა. ივლისში მეფე ვახტანგ VI იძულებული გახდა, რომ ოჯახის წევრებისა და 1.208-კაციანი ამაღის თანხლებით წასულიყო რუსეთში, სადაც იგი იმპერატორმა პეტრე I-მა ოფიციალურად მიიწვია.

ცხინვალის გავლით რაჭაში ჩასული მეფის ამაღა მდინარე რიონის ხეობის სათავეში ავიდა. მათ კავკასიონის ქედი „გურძიეცკეის“ უღელტეხილის (ზღვის დონიდან 3439 მეტრი) ანუ „საქართველოს გადასასვლელის“ გავლით გადალახეს (118, 7).

ქართველოლოგიური მეცნიერების ფუძემდებელი, ფრანგი ორიენტალისტი მარი ბროსე (1802-1880) წერდა: „რუსეთიდან დაბრუნებულმა დავით ნაზარიშვილმა და ფრანგისტან თურქისტანიშვილმა იმპერატორის პეტრე დიდის სახელით მიიწვიეს მეფე ვახტანგი რუსეთს. მეფე ვახტანგმა პირველ ივლისს გადავლო რაჭა და მივიდა ყაბარდოს, საიდანაც იახლა თავისი ცოლის ძმა, ადიღ-გირეი, ბაკაევის გვარის შთამომავალი“ (46, 226).

პროფ. ალექსანდრე ფირცხალაიშვილი (1888-1965) მიუთითებდა: „ვახტანგი მთელი ოჯახითა და ამაღლით რაჭიდან გაემგზავრა თავის სიმამრთან ჩერქეზეთში“ (167, 93).

ოსურ სოფელ დიგორში ჩასული ქართველი მონარქი მისმა ადიღელმა ნათესავებმა დიდი პატივით მიიღეს. როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი მოგვითხრობს: „რაჭიდან მივიდა მეფე ვახტანგ დიგორს, მუნ მოეგება ცოლის ძმა თესი ჩერქეზის ბატონი, მუნიდამ ჩერქეზს შთასრულს მოგება სპა დიდი რუსთა და მივიდა სოლახს ახალსა ციხესა შინა“ (76, 507).

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ვახტანგ VI-ის ცოლისძმა იყო ადიღ-გირეი, რომელიც ტატარტუპში დიდ მამულებს ფლობდა (289, 128). მასვე ეკუთვნოდა დიგორი და სხვა ოსური სოფლები, რომლებიც მცირე ყაბარდოს ესაზღვრებოდა (297, 99).

ქართლის მეფის რეკომენდაციით, ადილ-გირეი რუსეთის იმპერიის სამსახურში ჩადგა (128, 136).

ყაბარდოში ჩასული ქართველები თავდაპირველად „ჩერქეზის ბატონის ბაყიშვილის“ მამულში დაბინავდნენ (237, 162).

თავისი მეუღლის სამშობლოში მყოფმა ვახტანგ VI-მ ზემოთ აღნიშნა ბრწყინვალე ქრისტიანული დღესასწაული – „მიძინება ყოვლადწმიდისა დედუფლისა ჩვენისა ღმრთისმშობელისა და მარადის ქალწულისა მარიამისა“, ანუ „მარიამობა“ და გზა განაგრძო (167, 93).

მოსკოვში მიმავალი ქართველი მეფის ამალას ჩრდილო კავკასიაში დაემატნენ, როგორც იქ მყოფი ქართველები, ასევე ყაბარდოელთა მცირე ნაწილიც. რუსეთში ჩასული ვახტანგ VI-ის ამალა მნიშვნელოვნად იყო გაზრდილი და 1885 ადამიანისაგან შედგებოდა (255, 11).

ამალის შემადგენლობაში მყოფ ყაბარდოელებთან ერთად იყო ზემოხსენებული თავად ბაყიშვილის ერთ-ერთი ძმაც, რომელიც რუსეთის მფარველობაში შესვლას ცდილობდა (237, 162).

ქართლის მეფის ამალის უდიდესი ნაწილი ასტრახანში დარჩა, ხოლო თვით ვახტანგ VI, მოსკოვში 84 კაცის თანხლებით ჩავიდა.

რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებამ დევნილი მეფის ოჯახი და მისი ამალის ნაწილი მოსკოვში დაასახლა და სახელმწიფო კმაყოფაზე აიყვანა. ამის შესახებ საყურადღებო ცნობების შემცველია რუსეთის სახელმწიფო საისტორიო არქივში დაცული 1727 წლით დათარიღებული დოკუმენტი ვახტანგ VI-ის სამეფო კარისათვის სარგოს განწესების შესახებ (294, 1-11).

ვახტანგ VI-სთან ნათესაობა ხელსაყრელი აღმოჩნდა ყაბარდოელი ფეოდალებისთვისაც, რომელთაც თავიანთ სიძეს რუსეთის იმპერატორთან შუამდგომლობის გაწევა სთხოვეს.

მათი თხოვნის შესაბამისად, ქართლის მეფემ ეკატერინე I-ს სთხოვა, რომ ხელფასი დაენიშნა „ჩერქეზი მფლობელების ყაზისა და ყანჩასთვის“, აგრეთვე, თავისი ცოლისძმის, ადილ-გირეისათვის.

ქართლის მეფე ამ მოთხოვნას იმით ასაბუთებდა, რომ რუსეთიდან საქართველოსაკენ მიმავალი გზა ყაბარდოზე გადიოდა და

უსაფრთხო მიმოსვლისათვის ყაბარდოელ თავადთა კეთილგანწყობის მოპოვება აუცილებელი იყო (128, 136).

დინასტიური ნათესაობა ქართლის სამეფო და ყაბარდოს სამთავრო სახლების წარმომადგენელთა შორის რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ თავის სასარგებლოდ გამოიყენა.

1741 წელს სპარსეთის მპყრობელმა ნადირ-შაჰ-ავშარმა დაღესტანში სამხედრო კამპანია მოაწყო, რომელიც მარცხით დასრულდა. ამის მიუხედავად, ჩრდილოკავკასიელ მთიელთა სპარსეთის მხარეს გადაბირების რეალური საფრთხე გაჩნდა.

სამხრეთით გამავალი საზღვრების უსაფრთხოებას რუსეთისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ, ყიზლარის თავდაცვის ზაზის გამაგრება რუსებმა ინტენსიურად დაიწყეს. ამასთანავე, მათთვის უპირველესი საზრუნავი იყო, რომ ყაბარდოელები ირანის მხარეზე არ გადასულიყვნენ (239, 224).

სწორედ ამ საშიშროების თავიდან ასაცილებლად, რუსეთის მესვეურებმა გადაწყვიტეს, რომ ყაბარდოელ ფეოდალებთან დიპლომატიური მოლაპარაკების საწარმოებლად მიავლინათ მთივე ნათესავი ბაქარ ვახტანგის ძე, რომელიც რუსულ არმიაში არტილერიის გენერალ-ლეიტენანტის წოდებით მსახურობდა (42, 101).

1742 წლის მარტში რუსეთის მთავრობის რწმუნებებით აღჭურვილი ბაქარი საიდუმლო მისიით ჩრდილო კავკასიაში გაემგზავრა და იქ 1743 წლამდე დარჩა (146, 76).

მასზე დაკისრებული ფრიად საპასუხისმგებლო მისია ბაქარმა დიდი წარმატებით აღასრულა. მან თავისი ნათესავი ყაბარდოელი ფეოდალებისაგან მიიღო მტკიცე გარანტია, რომ რუსეთ-სპარსეთის ომის შემთხვევაში აღიღელი ხალხები რუსეთის საწინააღმდეგო ალიანსს არ შეუერთდებოდნენ.

ერთგული და თავდადებული სამსახურისათვის ბაქარის დიდი სამხედრო-პოლიტიკური და დიპლომატიური ღვაწლი რუსეთის სახელმწიფოს წინაშე სათანადოდ დაფასდა. იგი დაჯილდოვდა უმაღლესი რუსული სახელმწიფო ჯილდოთი – წმ. მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის ორდენით (250, 48).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 1725 წელს ხსენებული ორდენის პირველი ქართველი კავალერი ვახტანგ VI გახდა.

ამრიგად, ქართლის სამეფო და ყაბარდოს სამთავრო სახლების წარმომადგენელთა შორის არსებული დინასტიური ნათესაობა XVIII საუკუნის 20-იან წლებში ორივე მხარისათვის ხელსაყრელი აღმოჩნდა. ამასთანავე, ეს ნათესაური კავშირი XVIII საუკუნის 40-იანი წლების დასაწყისში მოხერხებულად იქნა გამოყენებული რუსული დიპლომატიის სამსახურში.

6. თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის გამეფება ქართლსა და კახეთში და აღიღელ შეოდალთა პოზიციი

1744 წელი უმნიშვნელოვანესი თარიღია XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიაში. ამ წლის ივლისში სპარსეთის თვითმპყრობელმა ნადირ-შაჰმა თეიმურაზ II – ქართლის, ზოლო ერეკლე II – კახეთის მეფეებად სცნო. მან თავისი წარმომადგენლის – იბრეიმ-ბეგის ზეგებით ტახტზე ასულ მამა-შვილს სათანადო რაყაში (სიგელი) და ხალათები გამოუგზავნა (126, 81).

ნადირ-შაჰმა ქართლის სამეფოს დაუბრუნა შაჰინშაჰ აბას I-ის მიერ 1605-1606 წლებში ჩამორთმეული მხარეები: ლორე, ბორჩალო, ბაიდარი, ხარკიც შეუმცირა, ზოლო იმავდროულად, ძველად არსებული წესის თანახმად, ქართლისა და კახეთის მეფეებს სპარსეთის ხაზინიდან ჯამაგირი დაუნიშნა (40, 336-337).

თეიმურაზ II-ის ჯამაგირი – 2.000 თუმნით, ზოლო ერეკლე II-სა – 1.400 თუმნით განისაზღვრა (126, 81).

მამა-შვილის გამეფების გამო, საქართველო ზეიმმა მოიცვა და როგორც მემკვიდრე წერს: „იყო სიხარული ქართლსა და კახეთსა, სიხარული უზომო“ (126, 81).

ნადირ-შაჰმა თეიმურაზ II-ს ნება დართო, რომ იგი ქართლის მეფედ ტრადიციული, ქრისტიანული წესით კურთხეულიყო.

XVIII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი და სამეფო კართან დაახლოებული პოლიტიკური მოღვაწე, თავადი პაპუნა ორბელიანი თავის თხზულებაში „ამბავნი ქართლისანი“ წერდა: „ღმერთმან მეფეს თეიმურაზს წყალობად მოუვლინა და სცხო საცხებელი მეფობისა, თორემ რამდენი წელიწადი გარდასულიყო ჟამთა ვითარებისაგან და ცხებული მეფე ქართლში არა მჯდარიყო, მაღლობდეთ ღმერთსა, რამეთუ, ვითა მოსე ეგვიპტეს წყვედულთა ისრაელთა მოუვლინა ხსნად, ეგრე ქართველთა, აგარიანთაგან ტყვექმნილთა, მოუვლინა მეფე თეიმურაზ. იწყო მზადება მეფემ კურთხევისა და მოიწივნა ყოველგნით დასნი სამღვდელონი“ (126, 101).

1745 წლის 1 ოქტომბერს (ახალი სტილით – 14 ოქტომბერს), “მცხეთობა-სვეტიცხოვლობის” ბრწყინვალე დღესასწაულზე, მცხეთაში, სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძარში, თეიმურაზ II ძველი ქართული ქრისტიანული წესით, ქართლის მეფედ აკურთხეს. მონარქს სამეფო გვირგვინი დაადგა და მირონი სცხო კათოლიკოს-პატრიარქმა ანტონ I-მა (1720-1788), რომელიც ამ თანამდებობაზე 1744-1755 და 1764-1788 წლებში მოღვაწეობდა. ანტონი (ერისკაცობაში – თეიმურაზ ბატონიშვილი) იყო ქართლის ყოფილი მეფის – იესეს ძე და დისწული თეიმურაზ II-ისა.

მეფის კურთხევას ქართლის სამეფოს სასულიერო პირებთან ერთად, დიდძალი ხალხი დაესწრო. შეკრებილ საზოგადოებას შორის, ქართველებთან ერთად, სხვა ეროვნების ხალხიც იყო.

კორონაციის საზეიმო ცერემონიალის შესახებ ვრცლად არის მოთხრობილი პ. ორბელიანის ნაშრომში. მასში ვკითხულობთ: “დაიწყეს წირვა. ოდეს მოვიდა ჟამი, წაბძანდა პატრიარქი, შებძანდა წმიდა წმიდათასა. ამის შემდგომად მიიწვიეს მეფე საკურთხეველად. ცალი მკლავი სარდალს ქაიხოსროს ეპყრა და მეორე მკლავი – [კონსტანტინე. ნ. ჯ.] მუხრანბატონს.

აღსავლის კარზე მთავარ-ეპისკოპოსი და ალავერდელი მოეგებნეს და შეიყვანეს საკურთხეველად. სცხეს საცხებელი შუბლთა, ბეჭთა და გულთა ჯვარის სახედ. თქვა პატრიარქმა სამღთო მადლი და შემდგომი ამისა, ბისონსა ზედა ჩააცვეს ღიაღიმა, წამოასხეს პორფირი, დაადგეს გვირგვინი სამეფუფო, მისცეს მარჯვენასა კელსა – ქვეყნისა სფერო, ხოლო მოვიდა ჟამი წმიდისა ზიარებისა. პირველად სამღვდელთა დასნი ეზიარნეს და მერე გარდმოასვენეს წმიდა ბარძიმი და მიიღო მეფემ წმიდა ზიარება პატრიარქის კელითა. ამისა შემდგომად სკიპტრა რევაზ ორბელიანს მოსცეს და სფერო მეთარს ზურაბს. ეგრე კელთა მტვირთველნი მეფისა მახლობელ იდგნეს.

განსრულდა ჟამის წირვა, გამობძანდა მეფე ცხებულის საკურთხეველით, ცალკერძ პატრიარქს ეპყრა მკლავი, ცალკერძ მთავარ-ეპისკოპოსს. მოიყვანეს, მარჯვნივ კერძო სამეფო ტახტი იყო, იქ დაბძანდა. მიიტანა სარდალმა ქაიხოსრო ორბელიანმა, რომელი

იყო ამირსპასალარი, ცმალი მეფისა, დაულოცეს და შემოარტყეს. პირველად მივიდნენ დასანი სამღვდელონი და ქელთა ეანბორნეს, მერე მივიდნენ დარბაისელნი, გუნდნი ერთანი და ქელთა და კვარცხლბეკთა ეანბორნეს.

ამისა შემდგომად გამობძანდა ეკლესიით, შეიქნა სროლა ზარ-ბაზანთა ანუ თოფთა, სცემდენ ქოსთა და სპილენძ-ჭურთა, რომ ყურთა ცმა აღარ ისმოდა. მაღლობდენ მორწმუნენი ღმერთსა, აკურთხევდენ დასანი სამღვდელონი, აქებდენ ერნი, ამკობდენ მგალობელნი, ლოცვიდენ გლაზაკნი, აღამაღლებდენ ცმასა ქვრივნი, შეფრფინივდენ ობოლნი და ყოველნი სულნი შეასხმიდენ ქებასა მეფესა მეფეთასა” (126, 105-106).

ამ საზეიმო ღონისძიებას ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან უკვე საკმაოდ დიდი ხანი იყო გასული, რაც ტრადიციული, ქრისტიანული წესით კურთხეული მონარქი ქართლისა და კახეთის სამეფო ტახტზე არ ასულა. აქვე დაეძენთ, რომ მას შემდეგ, რაც ქართლის სამეფო ტახტზე სპარსეთის შაჰის – სეფის მიერ გამოგზავნილი როსტომ-ხანი (ქართლში მეფობდა 1632-1658 წლებში, ხოლო ქართლ-კახეთში – 1648 წლიდან) ავიდა, აღმოსავლეთ საქართველოში დაიწყო ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის გამაჰმადიანებულ წარმომადგენელთა მმართველობის ეპოქა, რომელმაც საუკუნეზე მეტხანს გასტანა.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით, თეიმურაზ II-ის მეფედ კურთხევა ჭეშმარიტად სახალხო დღესასწაულად იქცა. როგორც ამ მოვლენის უტყუარი მემკვიდრე მოგვითხრობს: “შეიქნა ღზინი... ვითარ მართებდათ ქართველთა, ეგრე გულსრულობით სიხარულსა არა დააცადებდენ, ამით რომე დიდი ხანი გარდაცვლილიყო, ქრისტიანი მეფე არა სჯდომოდათ, მერე კურთხევით გვირგვინოსანი მეფე არ ეხილათ. ახლა ეს ღმერთის წყალობა მოვევლინათ, ქრისტეს-მორწმუნე და სარწმუნოება-შეურყვეველი მეფე დაუჯდათ, ვითაც მართებდათ, დიდნი ანუ მცირედნი მაღლობდენ ღმერთსა” (126, 106-107).

აკად. ნიკო ბერძენიშვილის მართებული შეფასებით, “ნადირ-შაჰმა, ამრიგად, დიდად შეცვალა საქართველოს მიმართ შაჰ-აბასის

პოლიტიკური ხაზი. ქართლი ძველს საზღვრებში აღდგა. ქართველთა გამაჰმადიანების პოლიტიკაც უარყოფილ იქნა. მაგრამ ეს ნადირ-შაჰის წყალობა როდი იყო. ეს იყო ქართველთა ასორ-მოცდაათწლოვანი მეღვარი ბრძოლით მონაპოვარი უფლება. ქართველები გამარჯვებას ზეიმობდნენ. მართებდათ კიდეც” (40, 337).

პროფ. ლოვარდ ტუხაშვილი წერდა: “სიმბოლურია ის ანგარიშგასაწევი ფაქტიც, რომ ამ საუკუნენახევრის გამუდმებული ბრძოლები სწორედ თეიმურაზ II-მ ასე ბრწყინვალედ დააბოლოვა. შაჰის “წყალობა” და ქართველებზე ესოდენ დიდი ფსიქოლოგიური ზეგავლენის მომხდენი 1745 წლის 1 ოქტომბრის “ზეობა” (მცხეთის სეეტიცხოველში ქრისტიანი მეფის კურთხევის საზეიმო ცერემონიალი) უკვე მომხდარი ფაქტის ოფიციალური აღიარება იყო მხოლოდ. ფაქტიურად ქართლის ტახტი თეიმურაზ II-ს 1740 წლიდან მაინც თითქმის უცილობლად აქვს დაპყრობილი.

ნიჭიერმა დიპლომატმა თეიმურაზ II-მ კარგად ისარგებლა ვახტანგ VI-ის დიდი პოპულარობით ქართლის მოსახლეობაში. თავის საყრდენად მან მოხერხებულად გამოიყენა თავისი მეუღლე თამარი, ვახტანგის ასული და საქართველოში ჩარჩენილი ერთადერთი მემკვიდრე...

ქართლის ტახტზე ქრისტიანი მეფის ასვლამ ერთბაშად გამოაცალა საფუძველი რუსეთში გადახვეწილი პრეტენდენტების ანტიირანული ექსცესების ყოველგვარ დასაბუთებას. ამიერიდან “სამშობლოსათვის” სამართლიანი ბრძოლა თანდათანობით გადაიზარდა წმინდა წყლის დინასტიურ შუღლად — ქართლელი ბაგრატიონების ლეგიტიმისტურ მოძრაობად” (162, 18-20).

მისივე მართებული შეფასებით, “რუსეთში გადახვეწილი “კანონიერი” მფლობელის ბრძოლას ქართველი საზოგადოების თვალში დაუსრულებელი დინასტიური ინტრიგის ხასიათი მიეცა.

ამიერიდან ჯერ ბაქარ ვახტანგის ძის, ზოლო შემდეგ მისი ვაჟის ალექსანდრე ბაქარის ძის პრეტენზიებს გამოეცალა იდეოლოგიური საფუძველი, რასაც მოჰყვა საყრდენი ბაზის შესუსტებაც. მართლაც, რა უნდა შეეთავაზებინათ რუსეთში გადახვეწილ უფლისწულთ ქართლის მოსახლეობისათვის? თეიმურაზ II-მ და ერეკლე

II-მ მოიპოვეს ფაქტიური დამოუკიდებლობა, აღადგინეს ქრისტიანული მმართველობა, გააერთიანეს აღმოსავლეთი საქართველო და გადააქციეს ამიერკავკასიის ჰეგემონად, დაიკვეს ქვეყანა, დაამყარეს მტკიცე წესრიგი. ასე რომ, ღინასტიური სამართლიანობის საეჭვო დასაბუთების გარდა, ვახტანგ VI-ის ნაშეერთ აღარაფერი შემორჩათ” (162, 27-28).

აღსანიშნავია, თავიანთი ნათესაების ქართლსა და კახეთში გამეფებამ ადილელ ფეოდალებში გულწრფელი სიხარული გამოიწვია. მათ ყაბარდოდან მალევე გამოგზავნეს თავიანთი საგანგებო წარმომადგენელი, რომელმაც ქართველ მეფეებს ტახტზე ასვლა მიულოცა და საჭიროების შემთხვევაში სამხედრო დახმარებისათვის მზადყოფნა აღუთქვა. თეიმურაზმა და ერეკლემ ადილელი სტუმარი და მისი თანმზლები პირნი სათანადო პატივით მიიღეს და უხვად დააჯილდოვეს.

ამ ფაქტის შესახებ პაპუნა ორბელიანი წერდა: „გარდმოვიდა ერთი ჩერქეზი დიდის კაცის შვილი, მოართვა მეფეს მისართმევი, დაპირდა სამსახურსა და ჯარის მორთმევასა. უბოძა ხალათი და გაისტუმრა წყალობით, ეგრევე კაცთა მისთა გასცა უხვად მისაცემელი, დაჯდა ნადიმად, ნახა ლხინი და გასცა ყოველთა ზედა“ (126, 83).

ამრიგად, 1744-1745 წლებში აღმოსავლეთ საქართველოში ფრიად მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. ქართლისა და კახეთის სამეფოებში ტახტზე მამა-შვილი — თეიმურაზ II და ერეკლე II ქრისტიანული წესით ავიდნენ. მათმა გამეფებამ როგორც საქართველოში, ასევე მის მეგობარ ქვეყნებსა და ხალხებში დიდი სიხარული გამოიწვია.

გვირგვინოსან მამა-შვილს ტახტზე ასვლა ერთ-ერთმა პირველებმა მათივე ნათესავმა ადილელმა ფეოდალებმა მიულოცეს და თავიანთი წარმომადგენლის ხელით საგანგებო ძღვენიც გამოუგზავნეს. ამით ადილელებმა თავიანთი ტრადიციულად კეთილმეზობლური და მეგობრული დამოკიდებულება ქართველი ხალხისა მიმართ კიდევ ერთხელ დაადასტურეს.

7. ქართველი და ადიღელი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან (XVIII ს. შუა ხანები)

ქართველი და ადიღელი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორია სათავეს ძველი დროიდან იღებს.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ქართულ საისტორიო წყაროებში ჯიქებად წოდებული ადიღური მოდგმის ტომები საქართველოს ჯარის შემადგენლობაში ჯერ კიდევ I საუკუნის 70-იან წლებში ჩანან. სხვა ჩრდილოკავკასიელ ტომებთან ერთად, ჯიქებმა მონაწილეობა მიიღეს ქართველთა ხელმძღვანელობით მოწყობილ კოალიციურ ლაშქრობაში სომხეთის გაძლიერებული სამეფოს წინააღმდეგ (120, 45).

ხსენებული ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ყველაზე მნიშვნელოვანი მონაკვეთია XVIII საუკუნის შუა ხანები. იმ პერიოდში ადიღელები მრავალჯერ ამოუდგნენ მხარში ქართლისა და კახეთის მეფეებს, თავიანთ ნათესავეებს – მამა-შვილს თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს.

ინგლისელი ქართველოლოგი დევიდ მარშალ ლენგი (1924-1991) აღნიშნავდა, რომ თეიმურაზ II იყო „უშიშარი მეფე“ (100, 168), რომელიც „არაჩვეულებრივი სიმტკიცითა და სამშობლოს სიყვარულით გამოირჩეოდა“ (100, 153).

მამა-შვილს მეფობა უმძიმეს ვითარებაში, გამუდმებული ბრძოლების პირობებში მოუწიათ. ეს მდგომარეობა დამახასიათებელი იყო საქართველოს მთელი ისტორიული წარსულისათვის.

XVIII საუკუნის შუა ხანებისათვის საქართველოში არსებულ უჭიმქმეს საგარეო და საშინაო ვითარებაში, თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს სათანადოდ ჰქონდათ გაცნობიერებული ადიღელ ხალხებთან მჭიდრო კავშირის შენარჩუნებისა და განმტკიცების საჭიროება. მათი სახით მამა-შვილს ერთგული და ძლიერი მოკავშირე ეგულებოდათ, რომელიც ასევე მამაცობითა და მხნეობით გამორჩეულ ქართულ ჯარს გვერდით ღირსეულად ამოუდგებოდა.

ყაბარდოსთან აღმოსავლეთ საქართველოს კავშირის განმტკიცებაზე დადებითად იმოქმედა გეოგრაფიულად მათ შორის მდებარე ფაქტობრივად დამოუკიდებელი საფეოდალოების – არაგვისა და ქსნის საერისთავოების გაუქმებამ და მათმა ქართლ-კახეთის შემადგენლობაში შესვლამ. 1743-1744 წლებში ეს მნიშვნელოვანი ღონისძიება ერთობლივად განახორციელეს თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ. ამის შემდეგ, ქართლ-კახეთსა და ყაბარდოს შორის მიმოსვლა გაცილებით ინტენსიური გახდა, რადგან მას ხელოვნურად ველარავინ აფერხებდა.

1747 წლის ივნისში, ზორასნის მახლობლად, ნადირ-შაჰი მის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების მსხვერპლი გახდა. ამის შემდეგ, სპარსეთსა და მის ქვეშევრდომობაში მყოფ სახანოებში ფრიად არასტაბილური ვითარება შეიქმნა. სპარსეთის ბატონობისაგან განთავისუფლებულ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ჰეგემონობის მოსაპოვებლად სისხლისმღვრელი ბრძოლა გაჩაღდა. მისი მიმდინარეობისას აშკარად გამოიკვეთა უპირატესობა ქართლისა და კახეთის სამეფოებისა, რომლებსაც მამა-შვილი სრული ურთიერთგაგებით, კოორდინირებულად მართავდნენ.

აღნიშნულ პერიოდში, “პატარა კახი” სრულიად ახალგაზრდა (27 წლის) იყო, მაგრამ როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილი შენიშნავს, იგი “არა მარტო ბრწყინვალე სამხედრო ნიჭს იჩენდა, ის ფრთხილი პოლიტიკოსი და გამჭრიახი სახელმწიფო მოღვაწე ჩანდა” (40, 340).

XVIII საუკუნის II ნახევრიდან, ამიერკავკასიაში იმხანად არსებული 14 სახანო სპარსეთის ქვეშევრდომობაში მხოლოდ ნომინალურად რჩებოდა. არსებული მდგომარეობიდან გამომდინარე, ერევნის და განჯის სახანოთა მმართველებმა დახმარებისათვის ქართლისა და კახეთის მეფეებს მიმართეს. საგარეო საფრთხისაგან თავდაცვის უზრუნველყოფის მიზნით, მათ ქართველ მეფეთა მფარველობაში შესვლა ამჯობინეს.

ეს ვითარება თეიმურაზმა და ერეკლემ თავიანთ სასარგებლოდ გამოიყენეს და ხსენებულ სახანოთა შემოერთებისათვის 1748-1750

წლებში მნიშვნელოვანი ბრძოლები აწარმოეს. მათ ამ პროცესში ადიღელი ხალხების სამხედრო ძალაც დაიხმარეს (40, 104).

პ. ორბელიანის ცნობით, ერევნის სახანოს დასამორჩილებლად გამართულ ბრძოლაში ქართლისა და კახეთის მეფეებს „ჩერქეზის ბატონიც ჯარით თან ახლდათ“ (126, 161), ხოლო განჯის სახანოსათვის კი ქართველების მხარდამხარ, სხვა ჩრდილოკავკასიელ მთიელებთან ერთად, „ჩერქეზნიც“ იბრძოდნენ (126, 165).

ერთობლივი სამხედრო ოპერაციების დროს მიღწეული გამარჯვების შემდეგ მოპოვებული აღაფის გარკვეული წილი ყაბარდოელ მოკავშირეებს ერგოთ.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით საისტორიო წყარო გვამცნობს: „დაითხოვა ბატონმა [იგულისხმება თეიმურაზ II. ნ. ჯ.] ჩერქეზი ბატონი, უბოძა მრავალი, აგრეთვე ჯარსა მათსა... აღავსო ყოველნი საბოძერით და გაისტუმრა ქვეყანასა თვისსა“ (126, 172-173).

ამის შემდეგ, თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის მიერ მოწყობილ ლაშქრობებში, ადიღური მოდგმის ხალხები საკმაოდ ხშირად მონაწილეობდნენ. ერთგულ და ძლიერ მოკავშირეებს ქართველი მონარქები უხვი საბოძერით აჯილდოებდნენ, რასაც ბრძოლის ველზე ერთობლივად მოპოვებული ნაღავლის ნაწილიც ემატებოდა.

ამიერკავკასიურ სახანოთა მნიშვნელოვანი ნაწილის ქართლისა და კახეთის ქვეშევრდომობაში შესვლას ამ რეგიონში ძალთა გადანაწილება მოჰყვა. ამან გამოიწვია შაქის სახანოს დამაარსებლისა და მისი პირველი დამოუკიდებელი მმართველის აჯი-ჩალაბის (ჰაჯი ჩელები ყურბან-ოღლუ) გაღიზიანება და დაღესტნელ ტომთა შემოსევების გახშირება ქართლ-კახეთში.

თავდაპირველად, აჯი-ჩალაბი ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკურ უპირატესობას აღიარებდა და 1749-1750 წლებში ყარაბაღის დასამორჩილებლად მოწყობილ ლაშქრობაში ქართველ მეფეთა მოკავშირე იყო.

აკად. ნიკო ბერძენიშვილი წერდა: “შაქი-შირვანის ხანი აჯი-ჩალაბი სათვალმწენოდ, მართალია, ქართველ მეფეებს მეგობრობდა, მაგრამ რაც უფრო ძლიერდებოდა მეზობელი საქართველო, მით უფრო, ხანს მოსვენება ეკარგებოდა. ჭარბელაქნისა და კაკ-ენის-

ლის დაპყრობით ქართველები შაქს უშუალოდ უმეზობლდებოდნენ. ამიტომ აჯი-ჩალაბი გადამწყვეტი ომისათვის საიდუმლოდ ემზადებოდა” (38, 201).

1751 წლის იანვარ-თებერვალში, ქართლ-კახეთის ჯარის მიერ ჭარ-ბელაქნის ე.წ. „უბატონო თემების“ დასამორჩილებლად მოწყობილ ლაშქრობაში აჯი-ჩალაბიც მონაწილეობდა. იქ მან უღალატა ქართველებს და 11 თებერვალს, მდინარე აგრიჩაისთან (ახლანდელი აზერბაიჯანი) გამართული ბრძოლის გადამწყვეტ მომენტში, მოწინააღმდეგის მხარეზე გადავიდა. ამ ბრძოლაში გამარჯვებულმა აჯი-ჩალაბმა კაკის სასულთნო და ჭარ-ბელაქანი დაიმორჩილა (161, 308-309).

ყოველივე ამის შემდეგ, აჯი-ჩალაბს აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში პირველობის პრეტენზია გაუჩნდა და ჩამოაყალიბა ანტიქართული კოალიცია, რომელშიც შაქთან ერთად შევიდნენ: ხუნძახის (ავარიის), ყუბის, ყარაყაიტაგისა და სხვა სახანოები (42, 105).

1752 წლის აპრილში, ქ. განჯასთან გამართულ ბრძოლაში აჯი-ჩალაბის მრავალრიცხოვანმა ლაშქარმა, ქართულ ჯარს მეორედაც სძლია (126, 194-195).

ქართლისა და კახეთის სამეფოთა საერთაშორისო პრესტიჟის შესანარჩუნებლად, აუცილებელი გახდა გათავზებული ყოფილი ქვეშევრდომის – აჯი-ჩალაბის საკადრისად დასჯა. ამიტომ, ერეკლე II-მ და თეიმურაზ II-მ გადამწყვეტი ბრძოლისათვის სამზადისი დაუყოვნებლივ დაიწყეს. მათ ჩრდილო კავკასიელთა დაქირავებული ლაშქარი კვლავ მოიხმეს. ყაბარდოდან ჯარის ჩამოსაყვანად თავადი ზურაბ ზედგინიძე გაგზავნეს (126, 196).

საშიში მტრის გასანადგურებლად ენერგიულად დაწყებული მზადების “სული და გული ერეკლე იყო” (38, 202).

ერეკლე II-ის შვილიშვილი ბაგრატ გიორგის ძე ბაგრატიონი (1776-1841) თავის თხზულებაში „ახალი მოთხრობა“ წერს: „აჯი ჩალაბმა გამოსრულმან შაქელმან ქეთხუდამან, რომელმანცა აღამალლა თავი თვისი შირვანსა შინა, ამან დაიპყრა ნუხი და შამახია. მან შეჰყარნა მხედრობანი შაქისა, შირვანისა, განჯისა და ყარაბაღისა და დაღისტნისა და წარმოემართა ქართლისა დასაპყრო-

ბელად. მოვიდა და დაიპყრა კერძონი მამულნი საქართველოსანი შამშადინიდან ვიღრე ალგეთადმდე“ (58, 49).

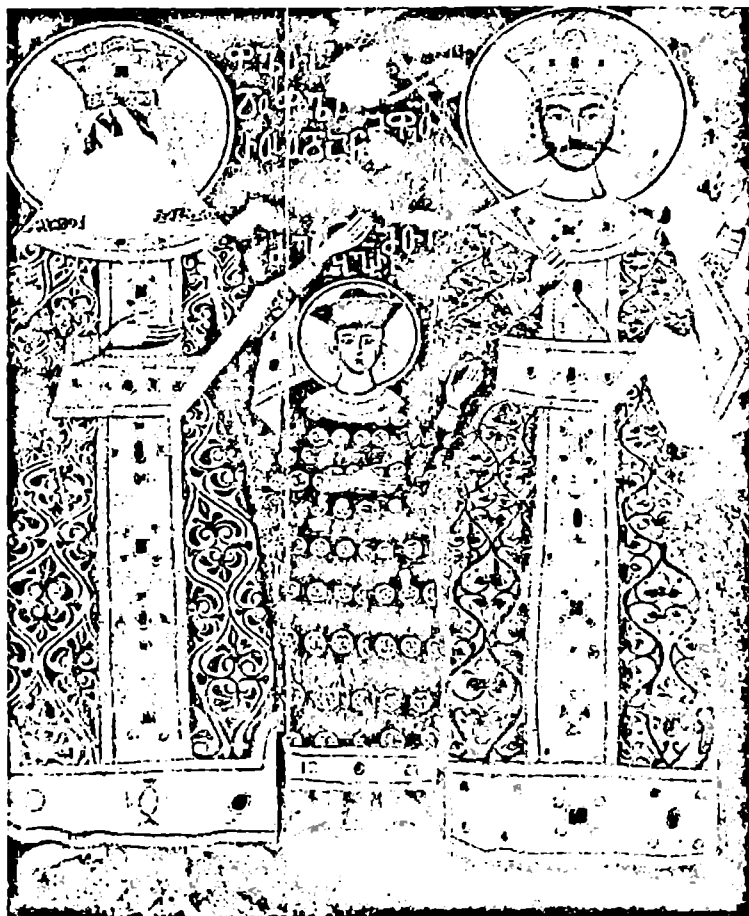
პ. ორბელიანი მოგვითხრობს: „ჩერქეზიდან... ზედგინიძე მოვიდა, ჯარის იმედი მოიტანა, მაგრამ ჯამაგირი ეთხოვნათ. კიდეც გაგზავნეს კაცნი, დაპირდნენ ჯამაგირს... გარდმოვიდნენ ჩერქეზთ თავადნი და აზნაურნი და მოისმინეს ბძანება მეფისა ჩვენისა და მათიცა სიტყვა ეს იყო. ჯარი რამეთუნი უნდოდათ, რომ იმათი ჯამაგირი იქვე გარდაკვეთილიყო და მერე ჯარი გარდმოეყვანათ“ (126, 199).

თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის ბრძანებით, სამეფო ზაზინიდან გამოიტანეს ოქრო-ვერცხლის ნივთები და თბილისის ზარაფხანაში ჯარის დასაქირავებელი ფული მოჭრეს. ამის შემდეგ, გადაწყდა, რომ ადიღელებთან მოსალაპარაკებლად და საქმის დასაჩქარებლად თვით მეფე ერეკლე წასულიყო (146, 100).

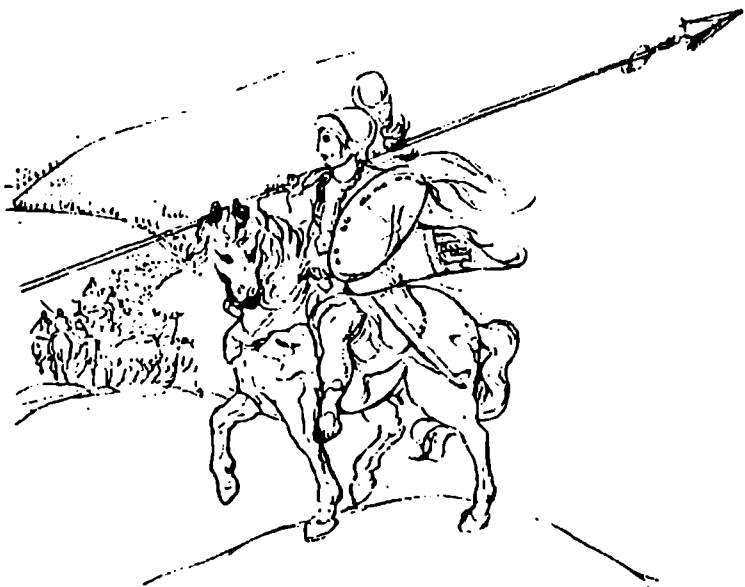
1752 წლის აპრილში ერეკლე II ადიღელ ფეოდალებთან შესახვედრად ხევში ჩავიდა. როგორც პ. ორბელიანი წერს, მეფე „წაბძანდა თვით ჩერქეზში, მიბძანდა, ხევში დადგა, იქილამ გაგზავნა თავადთა შვილნი ჩერქეზში... მოვიდნენ უფროსნი კაცნი ჩერქეზისანი და მეფეს ერეკლესთან განარჩივეს ჯარის საქმე და გაურიგეს ჯარს ჯამაგირი. წავიდნენ ესენი, შეყარეს ჯარი. წინ მოვიდა ხუთასი კაცი ჩერქეზთა და ამათ მიუძღვა მეფის ერეკლეს ბიძა, ჩერქეზის ბატონი“ (126, 199).

იმავე წლის 19 ივნისს ერეკლე II კათოლიკოს-პატრიარქ ანტონ I-ს წერდა: „კახეთში მშვიდობა არის ღვთით და თუშთაც ძალიან გაემარჯვათ ღინგას ჯარზე. ქალაქს რომ გიახელ, ჩერქეზები დამხვდნენ და ერთობით ყველამ ჩემი ჴევს ჩერქეზის ჯარის მოსაყვანად წასვლა ამჯობინეს. და გუშინ, ხუთშაბათს, ამავე თვის იღუშეთს მიველ გიორგითვე და ვახტანგს შევეყარენით. ამ ორ-სამ დღეში ღვთით ჴვეისაკენ წავალთ და ეგების ჩერქეზშიაც წასვლა მოგვიცდეს“ (176, 95-96).

ივლისში „პატარა კახი“ დამატებითი ლაშქრის ჩამოსაყვანად კვლავ ყაბარღოსაკენ გაეშურა (146, 100).

იმერეთის მეფე გიორგი II, რუსუდან დედოფალი
და მათი ძე ბაგრატ ბატონიშვილი
(გელათის ტაძრის ფრესკა)

DeThaimoratio.

*Thaimoratus Gregorius Rex Mikopu Imperatoris in orkara pugnas contra perfidos barbaros iustos
Sancti Fidis datus a Christianis Oratoribus Defensores Impugnatorem suorum Sancti Fidis*

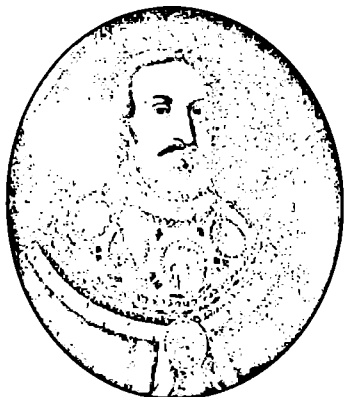
მეფე თეიმურაზ I
(კ. კასტელის ნახატი)

მეფე თეიმურაზ I
(კ. კასტელის ნახატი)

ლევან II დადიანი და მისი და – მარიაჲ დედოფალი,
მეფე როსტომის მეუღლე
(კ. კასტელის ნახატები)

მეფე ვახტანგ VI

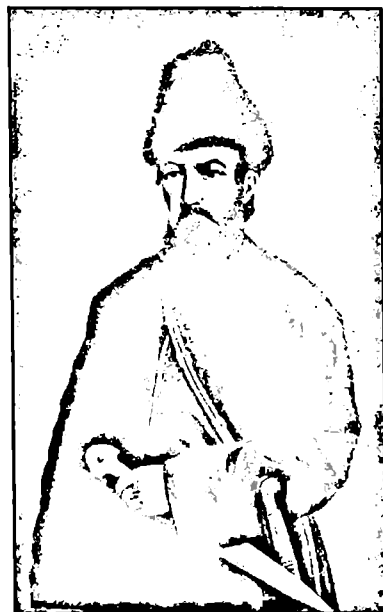

მეფე თეიმურაზ II

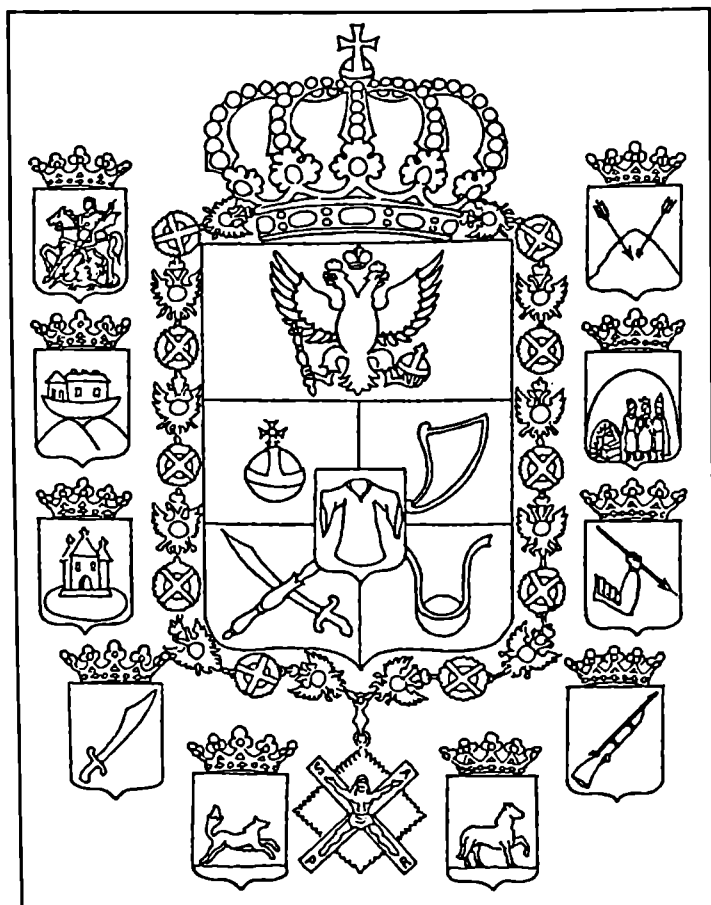

მეფე ერეკლე II

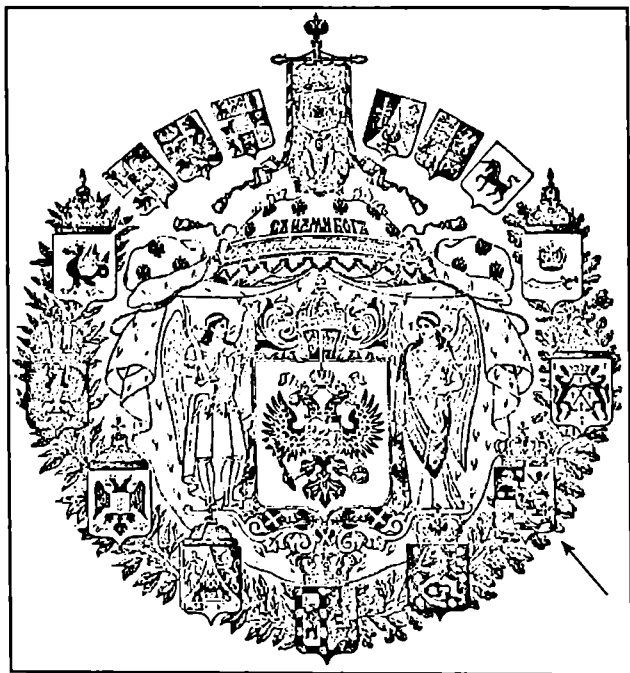
მეფე გიორგი XII

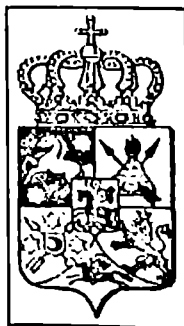
ალექსანდრე
ბატონიშვილი

ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი სახელმწიფო გერბი
 გეორგიევსკის ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელზე დასმული ბეჭდიდან
 (დედნის მიხედვით გადმოხატა დავით გულორდავაძე)

რუსეთის იმპერიის დიდი სახელმწიფო გერბი
(ისრით მითითებულია „საქართველოს სამეფოს გერბი“)

„საქართველოს სამეფოს გერბი“
(რუსეთის იმპერიის დიდი სახელმწიფო გერბიდან)

ჩერქეზი წარჩინებულები
XVIII ს. მიწურულს
(პ. პალასის ალბომიდან)

ჩერქეზი ქალი
თეთროა
(კ. კასტელის ნახატი)

ჩერქეზი ქალიშვილები
(ჯ. ბელის წიგნიდან „ჩერქეზეთ-
ში ყოფნის დღიურები“,
1837 წ.)

ჟაბარდოელი თავადი
(გ. გაგარინის ალბომიდან, 1840 წ.)

ჩერქეზი ასული
(XIX საუკუნის შუა ხანები,
უცნობი ევროპელის ჩანახატი)

ჩერქეზი ძალ-ვაჟი
(XIX ს. დასაწყისი, ე. სტუდენტის
წიგნიდან „ჩრდილო კავკასიის
ხალხთა ჩაცმულობა“)

ქართველი (ქართლელი, იმერელი და მეგრელი) თავადები
(გ. გაგარინის ალბომიდან)

ქართველი ასული
თბილისის კველ უბანში
(გ. გაგარინის ალბომიდან)

ხევსურთა მამიკარი
(გ. გაგარინის ალბომიდან)

ჩვერძეზეზი მთაში
(პ. გრუზინსკის ნახატი)

შოთა რუსთაველი (ნოღა)

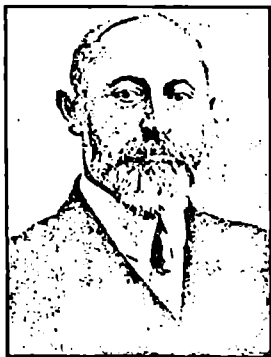
გიორგი ორბელიანი

ალექსანდრე ყაზბეგი

ვაჟა-ფშაველა

ნოე ჟორდანი

გიორგი კვინიტაძე

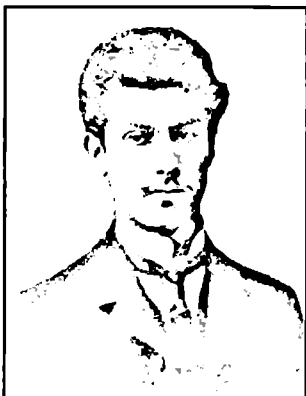
თომა ჩერმოშვი

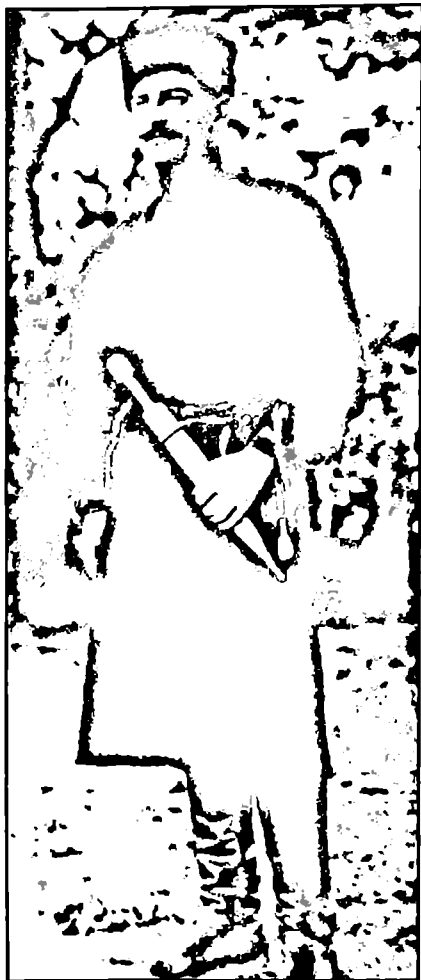
გიორგი ლასხიშვილი

შალვა ამირეჯიბი

რეზა ბაგაშვილი

ქაქუცა (ქაიხოსრო) ჩოლოყაშვილი

ჩერქეზთა ლაშქრის ჩამოსვლის შესახებ შემდეგნაირად იუწყება ერეკლე II-ის შვილიშვილი დავით გიორგის ძე ბაგრატიონი (1767-1819) თავის თხზულებაში „ახალი ისტორია“: „მეფემან თეიმურაზ წარგზავნა ძე თჳსი ირაკლი სტეფანწმინდას და მოუწოდა მხედრობასა ჩერქეზთასა. მაშინ მოვიდნენ მკედრობანი ჩერქეზთანი“ (58, 6).

ბაგრატ ბატონიშვილი წერს: „მეფემან თეიმურაზ II წარგზავნა ძე თვისი ირაკლი კავკასიად ჩერქეზთა მოსაყვანებლად. ერეკლემ თავაურ-კურთაულნი და ჩერქეზნი შეიკრიბნა და მოვიდა ქართლსა“ (58, 49).

დავით და ბაგრატ ბატონიშვილების უმცროსი ძმა — თეიმურაზ გიორგის ძე ბაგრატიონი (1782-1846) თავის თხზულებაში „ახალი ისტორია“ ასევე იუწყება ჩერქეზთა ჩამოსვლის ზემოხსენებულ ფაქტს (32, 49).

ისტორიული ხევის რეგიონში (დღევანდელი ყაზბეგის რაიონი), სტეფანწმინდაში მყოფ კახეთის მეფეს ეახლა 500 ჩერქეზი მხედარი თავად კურჩოკინის სარდლობით. მეფის ბრძანებით, არაგვის საერისთავოს მმართველმა, თავადმა ჯიმშერ ჩოლოყაშვილმა ჩერქეზები შიდა ქართლში ჩაიყვანა და მუხრანში დააბანაკა.

დიდი ყაბარდოდან დამატებითი ძალების ჩამოსაყვანად ერეკლე II-მ თავადი იესე მაჩაბელი გაგზავნა.

ახალი ლაშქრის ჩამოსვლამდე, ჩერქეზთა რაზმმა, ქართულ ჯართან ერთად, სასტიკი ბრძოლა გაუმართა ქართლში შემოჭრილ ლეკთა 1.500-კაციან მარბიელ ლაშქარს, რომელსაც მათი ბელადი ზუბეიდალა სარდლობდა.

ქართლის ლაშქარს სათავეში მუხრანის მფლობელი კონსტანტინე ბაგრატიონ-მუხრანბატონი, ჯიმშერ ჩოლოყაშვილი და გივი ამილახვარი ჩაუდგნენ. ეს წარჩინებული ქართველი თავადები ჩერქეზ თავად კურჩოკინთან ერთად „გაუძღვნენ ჩერქეზის ჯარს, შეყარნენ ლეკის ჯარს კულბითის ბოლოს. შეიბნენ, გაემარჯვათ ლეკზე დიდად, ამოწყვიტეს მრავალი ლეკი, მიჰყვნენ ორბოძლის მთის ძირამდის. გამობრუნდნენ გამარჯვებულნი, მრავლის ნაშთით ჩერქეზნი და ქართველნი“ (126, 199-200).

XVIII საუკუნის II ნახევრის ქართველი ისტორიკოსი, მდივანბეგი ომან ხერხეულიძე აგრეთვე ადასტურებს ქართველთა და ჩერქეზთა გაერთიანებული ლაშქრის ძლევამოსილ გამარჯვებას მტერზე.

თავის საისტორიო თხზულებაში იგი წერს: „დაღესტნის ბელადმა ზუბეიდამ დაღისტნის ბელადები თვისის ჯარებით შემოიყარა, მოვიდა ზემო ქართლში და ქართლს რბევა დაუწყო, გალავანს ღუანისისა შემოადგა და აიღო. შიგ მყოფნი მრავალნი სულნი დაატყვევა და მუნით წარსრული თიღვას შემოადგა. და იმ ჟამზედ მეფე ირაკლი ხევიდამ გარდმოვიდა ჩერქეზის ჯარით და ეს ამბავი დუშეთს მოერთვა. ამ ჩერქეზის ჯარს წარუძღვანა ჯიმშერ ერისთავი და გივი ამილახორი და იმ ლეკის ჯარზედ გაისტუმრა თიღვის მისაშველებლად და თვით მეფე ირაკლი კახეთს წაბძანდა ჯარების გამოსაყვანად.

ლეკთა თიღვა ვეღარ აიღეს, პატარა ლიახვს გამოღმა კარბის სოფელთან რა მოაწიეს, იქ ჯიმშერ ერისთავი და გივი ამილახორი შემოეყარნენ ჩერქეზის ჯარით, შეუტოვეს და ეს ლეკის ჯარი დაამარცხეს, მრავალი ლეკი მოკლეს და ქალაქს მეფეს თეიმურაზთან შთამოვიდნენ“ (215, 54).

ამასობაში, ერეკლე II-ს დიდი ყაბარდოდან დამატებითი ლაშქარი ჩამოუვიდა. მეფე თავად წაუძღვა ჩერქეზებს და მუხრანში ჩაიყვანა (126, 200).

ასე შეემატათ მუხრანში დაბანაკებულ, ადრე ჩამოსულ ჩერქეზებს კიდევ 1.500 ჩერქეზი მეომარი, რომელთაც თავადები ყაზი და ყანოკი სარდლობდნენ (239, 392).

ჩერქეზთა 2.000-კაციან ლაშქარს გვერდით ასევე ბრძოლისუნარიანობით გამორჩეული ქართლ-კახეთის ჯარი ამოუდგა. ისინი თბილისის მახლობლად, სოფელ დიღმის მიდამოებში დაბანაკდნენ (126, 200).

არსებობს ცნობა, რომ ყაბარდოდან ჩამოსულ ჩერქეზ მხედართა რიცხვი 4.000-ს შეადგენდა (180, 73).

კახეთიდან ლაშქარი თვით მეფე ერეკლე II-მ ჩამოიყვანა. როგორც ომან ხერხეულიძე მოგვითხრობს, ამის შემდეგ, „ორნივე მე-

ფენი ქართლ-კახეთისა და ჩერქეზის ჯარით ტფილისით განვიდ-
ნენ“ (215, 54).

ქართველთა და ჩერქეზთა კოალიციური ლაშქარი მტერთან
გენერალური ბრძოლისათვის საგანგებო მზადებას შეუდგა. მათთან
პირისპირ შეტაკებას ერიდებოდა მტრის მრავალრიცხოვანი ჯარი,
რომელსაც აჯი-ჩაღაბის ვაჟი ალა-ქიში (სხვა ცნობით — ალა-ოლ-
ლანი) სარდლობდა. მასთან ერთად იყვნენ მისი მოკავშირეები —
ლეკები და განჯის ხანი თავისი ჯარით.

ალა-ქიშმა ძლიერ მოწინააღმდეგესთან დაზავება სცადა და ამ
მიზნით, ქართველ მეფეებს სანდო ხალხი მიუგზავნა. თეიმურაზმა
და ერეკლემ დამფრთხალ მტერთან მოლაპარაკებაზე მტკიცე უარი
განაცხადეს, რადგან „უომრობა აღარ იკადრეს“ (126, 201).

1752 წლის აგვისტოს ბოლოს, ქართული ჯარი თბილისიდან
გამოვიდა. ეს საკმარისი აღმოჩნდა, რომ ბაიდარში დაბანაკებულ,
შეშინებულ მტერს პოზიციები მიეტოვებინა და ყაზახში გადაბარ-
გებულიყო.

თეიმურაზ ბაგრატიონის ცნობით, „განვიდნენ რა მეფენი ტფი-
ლისით, მცნობმან ალა-ქიშიმ იწყო უკუნ-ქეცვა“ (32, 49).

უკუქცეული მტრის გარკვეული ნაწილი ჩერქეზთა მოწინავე
ლაშქარმა გაანადგურა. მტერმა განჯასთან გამაგრება სცადა.

კოალიციურ ლაშქარს, რომელშიც ქართველებთან და ჩერქე-
ზებთან ერთად ოსებიც იყვნენ გაერთიანებულნი, სათავეში მამა-
შვილი — თეიმურაზ II და ერეკლე II ჩაუდგნენ. მათ ქვეითი ჯა-
რი მოწინააღმდეგის მიერ მიტოვებულ პოზიციებში ჩააყენეს და
მტრის გაქცეულ ლაშქარს კავალერიის თანხლებით დაედევნენ.

მოწინავე ლაშქარს სათავეში ერეკლე II ჩაუდგა. საგანგებოდ
არჩეულ, ახალგაზრდა ქართველ თავადებთან და ჩერქეზებთან ერ-
თად, მას გვერდს უმშვენებდა ქიზიყელთა ჯარი ქიზიყის მოურავის
თამაზ ანდრონიკაშვილის მეთაურობით.

I სექტემბერს თულქითაფასთან მომხდარი სისხლისმღვრელი
ბრძოლის სურათი შთამბეჭდავად არის გადმოცემული პ. ორბელია-
ნის თხზულებაში, რომელშიც ვკითხულობთ: „გაჯდა უკეთესსა
ცხენსა მეფე ერეკლე, ჰკრა მათრახი და წავიდა, ვითა შავარდენი.

ყაზახისა და შამშადილოს სამძღვარში რომ ჩავიდა აჯი-ჩალაბის შვილი, მოეწევა მეფე ერეკლე. რა ცნეს ჯარის მიწვევა, დადგნენ და შემოებნენ. ასე ძალიან მოინდომეს, რომ საცმლოდ შიგ ჯარში შემოვიდნენ. ცოტას ალაგს ოსის ჯარიც გამოაქციევს. მეფემ ერეკლემ იწყინა, მიბძანდა თვითონ, მოუძღვა ჯარს და ვითა ლომი, ეგრე მიესივა, გაერივა ცმალდაცმალ. ამის მნახველი ვინღა დადგებოდა უომრად“ (126, 201-202).

ზემოთ მოტანილი ციტატიდან კარგად ჩანს, თუ რა გადამწყვეტ მნიშვნელობას ახდენს ბრძოლის ბედზე უშუალოდ სარდლის მიერ გამოვლენილი სიმამაცე და მხნეობა. მას მაგალითის ძალა აქვს. ერეკლე II-ის შემთხვევაში ეს არც არის გასაკვირი. იგი ხომ საკუთარ თავში აერთიანებდა ქართველი და ადიღელი ხალხებისათვის დამახასიათებელ რაინდობას.

ბრძოლის ველზე თავი ისახელეს, როგორც ქართველებმა, ასევე მათმა ჩერქეზმა თანამებრძოლებმაც. განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ ქიზიყის მოურავი თამაზ ანდრონიკაშვილი და დიდი ყაბარდოდან ჩამოსული თავადიშვილი ქერუყი.

პ. ორბელიანი მოგვითხრობს: „თამაზ მოურავი მიუძღვა ქისიყის ჯარს და ამას ბძანებდი: „ამის უკეთესად ერთი მეომარი კაცი აღარ იქნებაო“. გააქციევს აჯი-ჩალაბის შვილი და განჯის ხანი. გაერივნენ ჩერქეზნი შიგა და ვითა კატათა, ეგრე ზოცდენ ყიზილბაშთა. დიდის ჩერქეზის ბატონიშვილი, რომელსა ერქვა ქერუყ, ასე შევიდა ყიზილბაშის ჯარში, ასე ეგონებოდა კაცსა, ლხინად მივაო. ქება აღარ გაეწყობოდა, ასე ლომგულად იყო, აგრევე ჩერქეზთა ჯარი, ყოველნივე ვაჟკაცურად იყვნენ და კაი ცმალი მოიქნიევს.

უბძანა ჯარს მეფემ თეიმურაზ შეტევები, მოიშალა რაზმი, გაერივნენ ქართველნი, კახნი, ჩერქეზნი ყიზილბაშთა ჯართა შინა. გაიყარნეს წინ და ზოცით განჯის მინარამდის მიყვნენ, ამოწყვეტეს, ყათლანი დამართეს, მკედარს გარდა, ათას ხუთასი აჯი-ჩალაბისა და განჯის ხანის ჯარისკაცი დაინარჩუნეს, შირვან-შამახისა დიდროვანი კაცები დაიჭირეს, აჯი-ჩალაბის სარდლები დაზოცეს, დარჩათ საქონელი, ჯორი, აქლები, ყოველივე საცხოვრებელი მათი“ (126, 202).

ბ. ბატონიშვილი წერს: „მეფემან თეიმურაზ შეკრიბნა კახნი და ქართველნი, მდგომსა აჯი ჩალაბსა მიუჴდა ბაიდარსა შიგან მდგომსა. ხილველი აჯი ჩალაბი აიყარა და უკუნ იქცა შიშვნე-ული. ქართველნი უკან შეუდგნენ, ეწივნენ ზაგმის წყალზე შამშა-დინში, შეიბნენ, მოსცა ძლევა ღმერთმან ჩვენთა მეფეთა, აოტეს აჯი ჩალაბი მხედრობითა, მოსწყვიტნეს ურიცხვნი ლეკნი და ტყვე ჰყვეს და ალაფი მათი აღიღეს და დევნა უყვეს ვიდრე განჯადმდე, რომელნიცა მცირედნილა განერნეს ლეკნი და შემოიქცეს მეფენი გამარჯვებულნი“ (58, 49).

თ. ბაგრატიონის ცნობით, ეს ბრძოლა მოხდა შამშადილოში, „თულქი-თაფად წოდებულსა ადგილსა, იკვეთნენ მუნ, იძლიეა ალა-ქიში, რომელსაცა მიჰყვნენ კაფით შამქორამდინ“ (32, 49).

მტრის ჯარის დამარცხების შემდეგ, თეიმურაზმა და ერეკლემ თავიანთ ერთგულ მაჰმადიან ფეოდალებს დიდი წყალობა უბოძეს, ხოლო ზოგიერთს დაკარგული სამფობელოც დაუბრუნეს. აჯი-ჩა-ლაბის მხარეზე გადასული თავიანთი ყოფილი ქვეშევრდომები, ქართველმა მეფეებმა ღალატისათვის საკადრისად დასაჯეს.

დიდი გამარჯვება თბილისში სათანადო ზეიმით აღინიშნა. კა-თალიკოს-პატრიარქმა ანტონ I-მა სიონის ტაძარში უფლის სამად-ლობელი პარაკლისი გადაიხადა. „შეიქნა სროლა ზარბაზანთა და ცემა ქოს-ნაღარათა და სპილენძ-ჭურთა, იყო ქალაქსა შიგან სიხა-რული ფრიადი“ (126, 203).

ჩერქეზ მოკავშირეებს ქართველებმა სათანადო პატივი სცეს. მათ „ჩერქეზის ბატონები და მათი თავადნი ქალაქსა შიგან დაა-ყენეს და მათი ჯარი დიღომს, ხუთი დღე მეჯლისით და ღვინით განუსვენეს. მეხუთე დღესა უკან დაეთხოვნენ ჩერქეზნი და წასას-ვლელად დაემზადნენ. მისცეს მრავალი ბატონთა ჩერქეზისათა და თავადთა მათთა ოქრო, ვერცხლი, ღარი ტურფანი და აგრევე ჯა-რთა მათთა თეთრი, რომელსა დაპირებოდა მეფე ერეკლე. წავიდნენ ჩერქეზნი გამარჯვებულნი და საქონლით სავსენი ქვეყანათა თვისთა“ (126, 203).

წასვლისას ჩერქეზთა მეთაური ქართველ მეფეებს შეპირდნენ: „რასაც დროს თქვენი ბძანება მოგვივიდეს, მაშინვე ჯარით გიახლოთო, ჩვენი თავი თქვენს სამსახურზე დაგვიდვიაო“ (126, 203).

აკად. ნიკო ბერძენიშვილის შეფასებით: „ამ გამარჯვებას საქართველოსათვის დიდი შედეგები მოჰყვა. მაჰმადიანური სახანოების კავშირი, შაჰის ხანმა რომ საქართველოს დაუპირისპირა, ჩქარა დაიშალა. რევენის, განჯის და სხვა ხანები თეიმურაზისა და ერეკლეს მიმართ ისევ მეგობრობა-მორჩილების გზას დაადგნენ“ (38, 203).

1754 წელს, ხუნძახის (ავარიის) მფლობელმა ნურსალ-ბეგმა ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ ახალი სამხედრო კოალიციის ჩამოყალიბება სცადა. ნურსალ-ბეგის გამარჯვების შემთხვევაში, მოლაპარაკების თანახმად, ამ კოალიციაში გასაერთიანებლად მზად იყვნენ: შაჰის ხანის აჯი-ჩალაბის ვაჟი ალა-ქიში, შირვანის მფლობელი ფანა-ხანი, განჯის ხანი, კაკის სულთანი და დაღესტნელი სურხავი თავ-თავიანთი ჯარებითა და ჭარულ ლეკთა ლაშქარი.

პ. ორბელიანის ცნობით: „ამათ ყოველთა პირი მიეცათ. თუ ხუნძახის ბატონი ქართველსა და კახს ბატონზე გაიმარჯვებდა, ეს კაცნი სულ ქართლსა და კახეთზე მოვიდოდნენ და ვითაც მტერნი იყვნენ, ეგრევე აოჯრებდნენ, დაატყვევებდნენ“ (126, 215).

თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ თავიანთი ერთგული თანამებრძოლები კელავ მოიხმეს. „გაგზავნეს მეფეთა კაცნი ჩერქეზში, აღუთქვეს მისაცემელი ფრიადი და დაიჭირეს ჯარი, ეგრევე ოსისა და მთის ჯარები, კავკასილამ მოიწვიეს ჯარები“ (126, 215).

ქართლ-კახეთის ცალკეული დასახლებული პუნქტების (რუის-პირი, ახმეტა, ღუშეთი და სხვ.) დარბევისა და გადაწვის შემდეგ, იმავე წლის აგვისტოში, ნურსალ-ბეგის მრავალრიცხოვანმა ლაშქარმა მჭადიჯურის ციხეს ალყა შემოარტყა.

ჩრდილოკავკასიელთა დაგვიანების გამო, ერეკლე II იძულებული გახდა, რომ მტერს მხოლოდ ქართველთა ლაშქრით შეებოდა.

16 აგვისტოს გამართულ სისხლისმღვრელ ბრძოლაში, წარმატებებით გათამამებული მოწინააღმდეგე ქართველებმა სასტიკად დაამარცხეს, ხოლო მტრის სარდლის ბიძა და ბიძაშვილი მოკლეს.

საისტორიო წყაროში აღნიშნულია, რომ ქართველები „მოსაწონად შეიბნენ, რომ იმ დღეს მათი ქება ბევრისაგან მოგვესმნეს, ვითა ქართველთა და კახთა ომისა სიკეთე და წმალთი განთქმულა ყოველგან. იმ დღეს იმისთანა გამარჯვება მოუხდათ“ (126, 218).

უკვე გამარჯვებულ მეფეს ჩრდილო კავკასიიდან დაბარებული მრავალრიცხოვანი ლაშქარიც ეახლა. როგორც მემკვიდრე მოგვითხრობს: „ჩამოვიდნენ ანანურს ჯარი ჩერქეზისა, კალმუხისა, ჯიქისა, ქიშტიისა, ლილივისა, ნოლისა და ოსისა. ამა ქვეყნების ჯარები თავ-თავისისა უფროსითა კაცითა იყვნეს... გამოუძღვა ერისთავი ჯიმშერ და ჩამოიყვანეს ქალაქსა თბილისსა მახლობელ, დააყენეს დიდუბეს, დააყენეს მემანდარნი და უბოძეს ულუფა კმა სამყოფელად მათთა“ (126, 219).

მთიელთა მრავალრიცხოვანი მაშველი ჯარის ჩამოსვლამ და თბილისთან დაბანაკებამ საქართველოს მტრები ძლიერ შეაშფოთა. როგორც საისტორიო წყარო გვაუწყებს, „გავარდა ყოველგან ჴმა: „ქართველ ბატონს უცხო ჯარები უშოვნია და დიდი ჯარი შეუყრიო“. შეშინდნენ გარემოს მტრები და ფიქრი შეექნათ, ხუნძახის ბატონზე გამარჯვებაც შეეტყვოთ“ (126, 220).

ჩრდილოკავკასიელთა ლაშქარი, მოგვიანებით, დიღმის ველზე გადაიყვანეს და იქ დააბანაკეს. ვინაიდან, მათი შიშით, მტერმა თავდასხმა ვეღარ გაბედა, მაღლიერმა ერეკლე II-მ მთიელები უხვად დააჯილდოვა და სამშობლოში გაისტუმრა.

დამარცხებით გაბოროტებულმა ნურსალ-ბეგმა ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ ახალი კოალიცია ჩამოაყალიბა. მასში გაერთიანდნენ: თარღუს შამხალი, სურხაი-ხანი, აჯი-ჩალაბის შვილი ალა-ქიში, კაკის სულთანი, განჯის ხანი თავ-თავიანთი ჯარებითა და ჭარელი ლეკები. დაღესტნისა და ჭარ-ბელაქნის ეს მძლავრი, მრავალრიცხოვანი ლაშქარი კახეთისაკენ დაიძრა.

ყაბარდოდან ჯარის ჩამოსაყვანად ერეკლე II-მ თავადი რამაზ ანდრონიკაშვილი გაგზავნა. ჩამოსულ ჩერქეზთა მცირერიცხოვან ლაშქარს სათავეში ერეკლე II-ის ძის, გიორგი ბატონიშვილის სასიამორო – ჩერქეზი ფეოდალი ედგა (126, 228).

მტერმა ყვარლის ციხეს ალყა შემოარტყა, მაგრამ ვერ აიღო. ციხე კარგად იყო გამაგრებული, რის გამოც მისი ალყა გაჭიანურდა. ერეკლე II-მ მოწინააღმდეგის კოალიციური ჯარის დაქსაქსვა სცადა. ამ მიზნით, მან ქიზიყელთა რჩეულ ცხენოსან ჯარს ჭარბელაქანი დაალაშქვრინა, რითაც ჭარელი ლეკები იძულებულნი გახადა, რომ ალყა მოეხსნათ და სამშობლოში დაბრუნებულიყვნენ. ამ ფაქტმა მოკავშირეთა შორის უთანხმოება ჩამოაგდო.

ჭარელების მაგალითს მალე სხვებმაც მიბაძეს. კაკის სულთანნი, სურხავი და აჯი-ჩალაბი თავ-თავიანთი ლაშქრებითურთ წავიდნენ და ხუნძახის მფლობელი მარტო დატოვეს. მტრის მძლავრი კოალიცია ქართველმა მეფემ ასე მოხერხებულად დაშალა.

ჩანს, რომ ჩერქეზებმა თავი ამ სამხედრო კამპანიაშიც ისახელეს, რადგან თბილისში დაბრუნებულმა ქართველმა მეფეებმა ისინი ქართლ-კახეთის ლაშქრის გამორჩეულ მეომრებთან ერთად დააჯილდოვეს. როგორც მემატიანე გვამცნობს, ჩერქეზ მოკავშირეებს „უბოძეს ლარნი კმასაყოფელნი თვისნი“ (126, 233).

არსებობს ცნობები, რომელთა მიხედვითაც განსაცდელში ჩავარდნილ ადილელ ხალხებს დახმარების ხელი ქართველებმა გაუწოდეს. ასეთი ცნობები დაფიქსირებულია ყაბარდოულ ფოლკლორში, რაც ფრიად საგულისხმოა (42, 112).

XVI-XVII საუკუნეებში შექმნილი თქმულების „აიღამირყანის“ ერთ-ერთ ვარიანტში მოხსენიებულია ქართველი ერისთავი, რომელმაც ყაბარდოულ თავადთა წინააღმდეგ მიმართული სახალხო მოძრაობის ჩახშობაში მათ დახმარება გაუწია (288, 114-117).

თქმულება „არაბხანი“ მოგვითხრობს, რომ ნოღაელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ყაბარდოელებს ქართველები დაეხმარნენ (231, 6).

ამრიგად, ქართულ-ადილური საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორია საუკუნეებს ითვლის, ხოლო მის გამორჩეულ მონაკვეთს XVIII საუკუნის შუა ხანები წარმოადგენს. იმ პერიოდში არსებულმა ქართულ-ადილური სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსმა პოზიტიური როლი შეასრულა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ქართლ-კახეთის სამეფოს ჰეგემონობის შენარჩუნებაში.

8. ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II – უძლიერესი კავკასიელი მონარქი და აღიღელთა საამაჟო ნათესავი

1761 წელს ქართლის მეფე თეიმურაზ II ოფიციალური ვიზიტით სანკტ-პეტერბურგში ჩავიდა. 28 აპრილს იგი იმპერატორს ელისაბედ პეტრეს ასულს (1709-1761) წარუდგა.

ქართლის მეფემ რუსეთის ხელისუფლებას სამხედრო ძალით დახმარება სთხოვა და საყურადღებო გეგმა შესთავაზა. ამ გეგმის თანახმად, ქართველ მეფეებს, დაღესტნულ მთიელთა ალაგმვისა და სპარსეთში გალაშქრების შემდეგ ტახტზე უნდა დაესვათ შაჰ-როჰის ვაჟი, რომელიც რუსეთისა და საქართველოს მიმართ ლოიალურად იქნებოდა განწყობილი. ვინაიდან იმ პერიოდში რუსეთი “შვიდწლიან ომში” (1756-1762) იყო ჩაბმული, ეს გეგმა ვერ განხორციელდა (40, 389-390).

1762 წლის 8 იანვარს თეიმურაზ II სანკტ-პეტერბურგში გარდაიცვალა. ამის შემდეგ, მისმა ვაჟმა, კახეთის მეფემ ერეკლე II-მ ქართლის სამეფოც შეიერთა. ქართლ-კახეთის გაერთიანებულ სამეფოს იგი 36 წლის განმავლობაში, გარდაცვალებამდე (1798) მართავდა.

ბაგრატ ბატონიშვილი წერს: „მეფემან კახთამან ირაკლიმ II... შეაერთა ქართლი და კახეთი ერთ სამეფოდ, განყოფილი სამასის წლისა და იმეფა წელი 54 ბედნიერად და სახელოვნად“ (58, 51).

მეფე ერეკლე მხედართმთავრული ტალანტით, გონებამახვილობითა და სანაქებო ცხენოსნობით გამოირჩეოდა (100, 203).

ნიჭიერი და მამაცი მებრძოლის სახელი მან ჯერ კიდევ ყმაწვილობისას დაიმკვიდრა. ეს ნათლად გამოჩნდა 1738 წელს, როდესაც ნადირ-შაჰის მიერ ინდოეთში მოწყობილი ლაშქრობისას 18 წლის ერეკლე ბატონიშვილმა თავი განსაკუთრებით ისახელა.

გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური ელჟარდ აიხვალდი (1795-1876), რომლის შესახებაც წინამდებარე ნაშრომის მეორე თავში ეწერდით, თავის გამოკვლევაში აღნიშნავდა, რომ მართალია, სპარსეთის თვითმპყრობელმა ნადირ-შაჰმა ქართლისა და კახეთის მეფეებს „ყაზახისა და ბორჩალოს პროვინციები გადასცა, მაგრამ ინდო-

ეთში საბრძოლველად ქართველ აზნაურთა თითქმის საუკეთესო ნაწილი თან წაიყვანა. შაჰ ნადირის გარდაცვალების (1747 წელი) შემდეგ, თეიმურაზი და მისი ვაჟი ერეკლე მამაცად იცავდნენ თავს სპარსელებისა და ლეკების შემოსევებისაგან. პირველი 36-წლიანი მეფობის შემდეგ გაემართა რუსეთში 1760 წელს და გარდაიცვალა 1762 წელს. მეფე ერეკლე კი, პირიქით, უფრო გაძლიერდა და თავისი მტრებისათვის მრისხანე გახდა“ (72, 61-62).

აღმოსავლეთ საქართველოს გაერთიანება და მის სათავეში მეფე ერეკლე II-ის მოსვლა უდიდესი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენას წარმოადგენდა. ქართლ-კახეთში გამეფებით ერეკლე II-მ საბოლოოდ სძლია ქართლის სამეფოს აღდგენის მომხრეებს.

ერეკლე II მტკიცედ ცდილობდა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ჰეგემონობის შენარჩუნებას და თავისი მეფობის ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის (1744-1798) განმავლობაში ამას საკმაოდ წარმატებით ახერხებდა.

სახელოვანი მონარქის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ მრავალი გამოკვლევა არსებობს. მათგან განსაკუთრებით საყურადღებოა ცნობილი ქართველი მწერლის გერონტი ქიქოძის (1885-1960) ნაშრომი „ერეკლე II“ (168).

აღსანიშნავია, რომ ენერგიული ქართველი მეფე დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა როგორც კავკასიასა და აზიის ქვეყნებში, აგრეთვე ევროპაშიც. მის გმირულ მოღვაწეობას ევროპული პრესა საკმაოდ ხშირად ასახავდა.

ერეკლე II-ის საერთაშორისო ავტორიტეტი იმდენად გაიზარდა, რომ მის სამხედრო წარმატებებს ევროპული პრესა ზოგჯერ გადაჭარბებულად წარმოადგენდა. მაგალითად, 1752 წლის 3 სექტემბერს გაზეთი „სანკტ-პეტერბურგის უწყებანი“ წერდა: „კონსტანტინოპოლიდან 2 თებერვალს, სპარსეთიდან მიღებული წერილების მიხედვით იტყობინებიან, რომ ამჟამად იქ არსებობს თექვსმეტზე მეტი სახანო, რომელთა მმართველები სამეფოს უზომოდ აოხრებენ. ქართველმა პრინცმა ერეკლემ, ხსენებული შფოთიანობა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა, ისე, რომ ჯარით თითქმის მთლიანად შემოარტყა ალყა ისპაჰანს და დიდი იმედიც აქვს, რომ

სპარსეთის ტახტს დაეუფლება“ (47, 15). რასაკვირველია, ეს და მსგავსი ინფორმაციები რეალობას აშკარად დაშორებული იყო.

ერეკლე II-ის ავტორიტეტი განსაკუთრებით შესაძრწევი იყო გერმანულენოვან სახელმწიფოებში (304, 110-119).

ავსტრიის სახელმწიფო არქივში მუშაობისას პროფ. ილია ტაბაღუამ 1969 წელს მიაკვლია ერთ საბუთს, სადაც ერეკლე II იხსენიება, როგორც „ჰერაკლიუს პრინც ფონ გეორგიენ“ (158, 64).

ქართველი მეფის პოპულარობა ევროპულ დრამატურგიაშიც აისახა.

გერმანული კლასიკური ლიტერატურის კორიფეს გოტჰოლდ ეფრაიმ ლესინგის ცნობილ კომედიაში „მინა ფონ ბარნჰელმი ანუ ჯარისკაცის ბედნიერება“, რომელიც 1767 წელს პირველად დაიდგა ქ. ჰამბურგის თეატრის სცენაზე, ერეკლე II წარმოჩენილია „აღმოსავლეთის დიდ გმირად“ და „მამაც ვაჟკაცად“.

საინტერესოა ხსენებული პიესის ორ მოქმედ პირს შორის გამართული დიალოგი, რომლის დროსაც პაულ ვერნერი ეკითხება იუსტს:

„იუსტ, ხომ არაფერი გაგიგონია პრინც ერეკლეს შესახებ?

იუსტი: ერეკლე? არ ვიცი, ვინ არის.

პაულ ვერნერი: ნუთუ არაფერი იცი აღმოსავლეთის დიდი გმირის შესახებ?... ადამიანო, მე მგონია შენ გაზეთებსაც ისე იშვიათად კითხულობ, როგორც ბიბლიას. მაშ, არ იცნობ პრინც ერეკლეს? იმ მამაც ვაჟკაცს, რომელმაც სპარსეთი დაიპყრო და დღეს თუ ხვალ თურქეთის კარიბჭეში შეიჭრება“ (104).

1754 წელს პარიზში გამოქვეყნდა ფრანგი კომერსანტის შარლ დე პეისონელის წიგნი “მოთხრობა ახლანდელ არეულობაზე სპარსეთსა და საქართველოში”, სადაც ერეკლე II-ის შესახებ მსჯელობას მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი (306).

მომდევნო წელს, ეს წიგნი მაინის ფრანკფურტში გერმანულ ენაზეც გამოიცა. მისი სახელწოდება იყო: „სპარსეთისა და საქართველოს მღელვარებათა ამბავი, რომელიც ამავე დროს შეიცავს პრინც ჰერაკლიუსის მართალ გენეალოგიას და მისსავე უმნიშვნე-

ლოვანეს საქმეებს“. აქ, მსგავსად ლესინგის ზემოხსენებული კომედიისა, ერეკლე II მოიხსენიება “პრინც პერაკლიუსად” (30, 14).

1766 წელს ლისაბონში პორტუგალიურ ენაზე გამოიცა ორი ბროშურა, სადაც მოთხრობილია ერეკლე II-ის შესახებ. პირველი მათგანის სათაურია “ახალი ცნობები სახელოვან ბრძოლასა და ბრწყინვალე გამარჯვებაზე, რომელიც სახელგანთქმულმა ქართველთა მეფემ ერეკლემ მოიპოვა თურქეთის თავზედი სულთნის საშინელი ჯარის წინააღმდეგ”, ხოლო მეორისა — “ახალი ცნობები წარმატებით გამარჯვებაზე, რომელიც მეფე ერეკლეს ჯარებმა 1766 წლის 16 ივლისს მოიპოვეს ქალაქ ტრაპიზონის აღების დროს”.

მართალია, ამ ბროშურებში გადმოცემული ფაქტების ერთი ნაწილი (მაგალითად, ტრაპიზონის აღება), დაშორებულია რეალობას, მაგრამ ჩანს, ტექსტის ავტორს სურდა, რომ ევროპის საზოგადოებისათვის საქართველო და ქართველი გვირგვინოსნის გმირული მოღვაწეობა გაეცნო (158, 58-59).

გამოჩენილ მხედართმთავარსა და ევროპაში უმძლავრესი არმიის შემქმნელს — პრუსიის სახელოვან მონარქს ფრიდრიხ II-ს (1712-1786) უთქვამს: „ევროპაში მე ვარ და აზიაში — ერეკლე II-ო“. ეს გამონათქვამი დაიმოწმა ცნობილმა გერმანელმა მწერალმა პუბლიცისტმა არტურ ლაისტმა თავის წიგნში „საქართველოს გული“ (97, 127).

იმპერატრიცა ეკატერინე II ქართლ-კახეთის მეფეს მოიხსენიებდა, როგორც “Знатнейшим из всех Грузинских владетелей” (113, 16).

რუსეთის იმპერიის კანცლერი ვორონცოვი ერეკლე II-სადმი გაგზავნილ წერილში მას მიმართავდა, როგორც “Светлейшему царю грузинскому и кахетинскому Ираклию” (70, 630).

1769 წლის სექტემბერში, ეკატერინე II-ის ბრძანებით, მეფე ერეკლე II დაჯილდოვდა რუსეთის უმაღლესი ჯილდოთი წმ. მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის ორდენით (146, 124).

1783-1787 წლების განმავლობაში ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე მყოფი რუსეთის ოფიციალური წარმომადგენელი სტეფანე

ბურნაშოვი (1743-1824) თავის თხზულებაში წერდა, რომ მეფე ერეკლე იყო: „გამორჩეული ინტელექტით დაჯილდოებული, არაჩვეულებრივ მოთმინებასთან და ღვთისმოსავობასთან ერთად... გასაოცრად აქტიური.

იგი დილამდე თვალმოუხუჭავად ზრუნავს სახელმწიფო საქმეებზე. მცირე ხანს სძინავს. ნაშუადღევს, მთიელთა ტომების წარმომადგენლებსა და სპარსელი ხანების ელჩებს ღებულობს.

მოსამართლეობს ქვეშევრდომთა უმნიშვნელო დავის გადაწყვეტის დროსაც. დიდი გამოცდილების წყალობით, კარგად იცნობს აზიელ ხალხთა პოლიტიკურ თავისებურებებს, რადგან ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ნადირ-შაჰს თან ახლდა ინდოეთში ლაშქრობისას. იგი არაფერს ესწრაფვის ისე, როგორც თავისი სახელმწიფოს ევროპულ ყაიდაზე გარდაქმნას“ (238, 9-10).

ინგლისელი კავკასიოლოგი უილიამ ალენი (1901-1973) მეფე ერეკლეს შესახებ წერდა, რომ თავისი „ნერვული ტემპერამენტით, ფიცხი ხასიათითა და ძლიერი ინტელექტით იგი ძალ-ღონეს არ იშურებდა თავის პატარა სამეფოში სტაბილურობის მისაღწევად“ (302, 201).

ერეკლე II-ის შესახებ მართებულად შენიშნავდა დ. ლენგი, რომ „თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში მეფის ენერგიულობა და პირადი ავტორიტეტი ფარავდა ქართლ-კახეთის სოციალური ორგანიზაციის სისუსტეს.

მოსახლეობის კლების, ცხოვრების ფეოდალური წესის შენარჩუნებისა და ცენტრალიზებული სახელმწიფო მექანიზმისათვის საჭირო ფინანსური სახსრების არარსებობის პირობებში ერეკლემ ქვეყნის დამოუკიდებლობის შენარჩუნების განსაცვიფრებელი უნარი გამოამჟღავნა. მას არცერთი შემთხვევა არ გაუშვია ხელიდან ევროპულ სახელმწიფოთაგან მხარდაჭერის მოსაპოვებლად, გულით სწყუროდა მეცნიერთა და ტექნიკოსთა მოზიდვა ევროპიდან, რომ ქვეყანას სამხედრო და სამეურნეო დარგებში უკანასკნელი მიღწევებით ესარგებლა.

საკუთარ ხალხზე მზრუნავი მეფე მუდამ ფხიზლობდა. ლაშქრობებში ის ღამეებს ათენებდა თვალმოუხუჭავად, მტრის დასახვედრად სამზადისში“ (100, 211).

XVIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისიდან მეფე ერეკლე II-მ ძლევამოსილი მონარქის სახელი დაიმკვიდრა. შისხლის-მღვრელ ბრძოლებში მოპოვებულ ბრწყინვალე გამარჯვებათა შედეგად, მან წარმატებით შეძლო დაემორჩილებინა სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე მდებარე სახანოების უმრავლესობა.

აკად. ნიკო ბერძენიშვილის შეფასებით, “ერეკლე იშვიათის ოსტატობით ერკვეოდა ურთიერთის მეტოქე ხანების ძალთა შეფასებაში და საჭირო თადარიგს ყოველთვის თავის დროზედ იჭერდა” (40, 392).

1760 წლის დეკემბერში, ჯერ კიდევ მამის რუსეთში ყოფნისას, ერეკლე II-მ სასტიკად დაამარცხა ყარაბაღის მფლობელი ფანა-ხანი და განჯაზე ქართლ-კახეთის სამეფოს ბატონობა უზრუნველყო (70, 630).

ქართველი მეფის უზენაესობა ოფიციალურად აღიარეს: ერევნის, განჯის, შაქის, შამახიის, ნახჭევანისა და ყარაბაღის სახანოთა მფლობელებმა.

ამან კიდევ უფრო განამტკიცა ძალაუფლება ერეკლე II-ისა, რომელსაც სამხრეთ კავკასიაში ჰეგემონობის მოპოვება სურდა. ეს ცნობილი გახდა რუსეთის მთავრობისათვის (112, 126).

1762 წელს სპარსეთის მპყრობელმა ქერიმ-ხან ზენდმა (მეფობდა 1752-1779 წლებში) მეფე ერეკლე II-სთან საგანგებო ელჩობა მიავლინა. მათ “პატარა კახს” ძვირფასი საჩუქრები მიართვეს და სთხოვეს, რომ სპარსეთის შაჰობის პრეტენდენტი, თავრიზის მფლობელი აზატ-ხანი, რომელიც ერეკლე II-ს თბილისში, ტყვეობაში ჰყავდა, ქერიმ-ხანისათვის გაეგზავნა.

სპარსეთის მპყრობელის ეს თხოვნა ერეკლე II-მ მომდევნო წელს შეასრულა (70, 631).

ზემოთქმულის შესახებ ბაგრატ ბატონიშვილი წერს, რომ ქერიმ-ხან ზენდმა „დაიპყრა სპარსეთი და ამანვე უწოდა თავისათვისა ვეჰილი სპარსეთისა და არა ჴემწიფე. ამან გამოავლო აზად

ხან, რომელსაცა ეპყრა სპარსეთი. ტოლვილი აზად ხან მოვიდა ქართლსა მეფეს ირაკლის თანა. ზოლო თხოვნითვე ქარიმ ხანისათა შეიპყრა მეფემან აზად ხან და წარუვლინა ქარიმ ხანსა. ამის გამო, მეგობარ იქმნენ მეფე ირაკლი და ქარიმ ხან“ (58, 52).

აკად. ნიკო ბერძენიშვილი შენიშნავდა, რომ “ქერიმ-ხან ზენდი უძლიერესი იყო ირანის ყველა მფლობელს შორის [და ერეკლემაც აზატ-ხანი საუკეთესოდ გამოიყენა. მეფემ ძვირფასი ტყვე მის მეტოქეს ხელშეკრული გაუგზავნა. ქერიმ-ხანი ამ დროიდან ოცი წლის განმავლობაში თითქმის მთელს ირანს მშვიდობიანად განაგებდა]. ქერიმ-ხანი ყაენად არ დამჯდარა. ის ირანის ვექილად (მმართველად) იწოდებოდა. ხანები ყველანი მას ემორჩილებოდნენ. ქერიმ-ხანის ვექილობა ფორმალურად არც ერეკლეს არ უარუყვია. ნამდვილად კი საქართველოს მეფე სრულიად დამოუკიდებელი იყო და ირანისადმი მორჩილების რაიმე ნიშანი, როგორც ეს ძველად იყო, საქართველოს აღარ ედვა. საქართველოს მეფის “ერთგული სამსახურის” სამაგიეროდ, ქერიმ-ხანმა იცნო ქართლ-კახეთი ერთ სამეფოდ, იცნო ერეკლეს უფლება განჯა-ერევნის სახანოებზე და ამით იცნო საქართველოს მეფის უპირატესობა ამიერკავკასიის სხვა ხანებს შორის” (40, 392).

1763 წელს ქერიმ-ხან ზენდმა სცნო რა მეფე ერეკლე II-ის კეგემონობა სამხრეთ კავკასიის სახანოებზე, უბრძანა ხანებს, რომ ქართველ მონარქს დამოჩილებოდნენ (277, 135).

ამ ცვლილებათა შემდეგ, პოლიტიკურმა საზღვარმა ქართლ-კახეთის სამეფოსა (მისი ქვეშევრდომი სახანოების ჩათვლით) და სპარსეთს შორის მდინარე არაქსზე გაიარა. ქართველი მეფის მიერ ქერიმ-ხანის ვასალობის აღიარება იმხანად მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა და ქართლ-კახეთის დამოუკიდებლობას არ ზღუდავდა (70, 631-632).

პროფ. მამია ღუმბაძის მართებული შეფასებით: “ქერიმ ხანთან ერეკლეს შეთანხმება არსებითად ორი თანაბარი მხარის ზავს წარმოადგენდა და იმის დადასტურება იყო, რომ ირანის გამგებელი ქართლ-კახეთში ვერ გაბატონდებოდა. ერეკლეს სახელმწიფო კიდევ უფრო გაძლიერდა” (70, 632).

აღსანიშნავია, რომ ქართლ-კახეთის მეფეს მისი ვასალი ხანები ყოველწლიურად უხდიდნენ განსაზღვრულ თანხას, ხოლო ზშირად მდიდრულ საჩუქრებსაც უგზავნიდნენ. მაგალითად, ერეკნის ხანი — 4.000 თავრიზულ თუმანს იხდიდა. ყოველივე ამის სანაცვლოდ, ხანები ერეკლე II-ს სთხოვდნენ ხანისა და სახანოს მთავარსარდლის თანამდებობებზე დამტკიცებას (212, 11).

შემორჩენილია სამხრეთ კავკასიურ სახანოთა მფლობელების მიერ ქართლ-კახეთის მეფისადმი გაგზავნილი წერილები, სადაც ისინი თავიანთ სიუზერენს სრულ მორჩილებას აღუთქვამენ და ერთგულებას ეფიცებიან.

მაგალითად, ერთ-ერთ ბრძოლაში გამარჯვებულ მეფე ერეკლე II-ს მისმა ვასალმა — ერეკნის ხანმა, საგანგებო ძღვენთან ერთად, შემდეგი შინაარსის წერილი გაუგზავნა: „მოვახსენებთ მაღალ აზრს, რომ ჩვენ, იმედისა და სასოების მუშაკნი, ერთგულნი და თავდადებულნი, მუდმივობის ნიშნის მქონე სახელმწიფოს კეთილის მსურველნი, თქვენი უავგუსტოესობის ლაშქრობას ველოდებოდით. ამ დროს, ჩვენ, კეთილგამზრახველებმა და ქვეყნებისა და მხარეების მბრძანებლის წყალობის მომლოდინეებმა, გავიგეთ მთვარესავით ნათელი ამალის ქაიხოსროსებრი ბრწყინვალე ბანაკის ყაზახისაკენ წასვლის სასიხარულო ამბავი.

რადგან ამოვიდა ქვეყნის მანათობელი მთვარე და ბედნიერ დროშებსა და ბატონის ბანაკს სხივები მოაფინა, სულის შეწირვის ასპარეზობის ჯარისკაცები დაიძრნენ და ერთადერთი ბატონის ამაცმა დროშებმა და აღმებმა დაჩრდილეს ბრძოლის ველი.

რადგან მსახურებმა (ბატონს) არ გაუცრუეს ერთგულებისა და თავდადების იმედი, ძლევამოსილმა ლაშქარმა უსაზღვრო ზეიმითა და სიხარულით მიიტანა იერიში. დღედაბნელებულ მტერს საბრძოლველ მოედანზე გაუცრუდა თავის იმედები. იგი გაუბედურდა და დანალღლიანდა.

ო, ღმერთო! ვიდრე მზის ამაღლა — კაშკაშა ვარსკვლავები მართავენ ამ ვრცელ ქვეყანას, ვიდრე ამ მუდმივ ქვეყანას, ამშვენებს ერთადერთი ბატონის [იგულისხმება მეფე ერეკლე II. ნ. ჯ.] ძლევამოსილი და დაუმარცხებელი ჯარები, იგი უბედურებათა შე-

მოსევებისაგან თავს დაიცავს ქვეყნის შემქმნელის სახიზნავში დამალვით.

ამ ბედნიერ დროს, ასეთი სიხარულის და ჟამკეთილობის აღსანიშნავად და გამარჯვების მოლოცვის წარმოსადგენად ჩვენს სასიხარულო მოვალეობად მივიჩნიეთ ერთ-ერთი ძველი მსახურის გამოგზავნა. მაღალადგილოვანი გავამზადეთ და გამოვუშვიტ ბრწყინვალე მაღალი ბატონის სამსახურად.

ამ ერთგულთა მოხსენება ცარიელი რომ არ იყოს, ზემოხსენებულს ცოტაოდენი ნივთები გამოვატანეთ სასახლეში სამართლიანობის საფუძველთან. გთხოვთ და გემუდარებით, იმ მრავალი წყალობისა და საჩუქრის ბაღლად, რომელიც ამ ერთგულთათვის ხშირად მოგიძღვნიათ, ეს ღარიბული მოსართმეველი იყაბულოთ და მოწყალედ შეგვინდოთ, რომ იგი თქვენი საკადრისი არ არის“ (212, 34-35).

ერთგულების ფიცს ერეკლე II-ს მის ქვეშევრდომობაში მყოფი სახანოების მოსახლეობაც აძლევდა. მაგალითად, ერევნის სახანოს მცხოვრებნი ქართველ მეფეს სწერდნენ: „სანამ ცოცხალნი ვართ, სანამ პირში სული გვიღვას, თქვენი ერთგულნი და მორჩილნი ვიქნებით, ჩვენგან საწყენი და სასაყვედურო არაფერი შეგხვდებათ, სულ თქვენს სამსახურს ვეცდებით“ (212, 19).

1783 წლის 12 სექტემბერს, ავსტრიის ელჩი რუსეთში, გრაფი იოჰან ლუდვიგ იოსებ კობენცლი სანკტ-პეტერბურგიდან ვენაში, იმპერატორისადმი გაგზავნილ წერილში წერდა, რომ ერეკლე II-მ “ყველა თავისი ვასალი დაიმორჩილა და ამ მხარეების უძლიერესი ხელმწიფეა. საჭიროების შემთხვევაში შეუძლია 40 ათასი კაცის გამოყვანა” (158, 74-75).

სამხრეთ კავკასიაში მდებარე სახანოთა ნაწილის მესვეურები თავიანთ ქართველ მბრძანებელთან საკმაოდ კარგ დამოკიდებულებაში იყვნენ.

ი. გიულდენშტედტი (1745-1781) ერეკლე II-ის ერთგულთა შორის მოიხსენიებს განჯის ხანს, „თუმცა ქართლის მეფე თავის ბატონობას ავრცელებს მასზე. ამჟამად (1772), მეფე და ხანი კარგ

დამოკიდებულებაში არიან; ასე მაგალითად, გასულ ზამთარში, ხანი ცოტა ხნით ესტუმრა ერეკლეს თბილისში“ (53, 247).

რასაკვირველია, ქართველი გვირგვინოსნისადმი მისი ვასალი ხანების ერთგულებას „პატარა კახის“ სამხედრო ძლევამოსილება განსაზღვრავდა. მართებულად შენიშნავდა ი. გიულდენშტედტი, რომ მართალია, ერეკლე II-ის ვასალი ხანები „მეფის ქვეშევრდომობაში არიან, მაგრამ გარემოებათა გამო, ხან ყარსის თურქების, ხან ერევნის ხანის მხარეზე დგებიან... არიან არასაიმედო ქვეშევრდომები“ (53, 243).

ყოველივე ამის გამო, ქვეშევრდომ სახანოთა დამორჩილება ქართველი მონარქისაგან მოითხოვდა დიდ ძალისხმევას და მუდმივ საბრძოლო შხადყოფნას, რასაც ერეკლე II თავისი მეფობის ხანგრძლივი დროის განმავლობაში შესაშური წარმატებით ახერხებდა.

დ. ლენგი წერს, რომ „ქართულ იარაღს შიშითა და პატივისცემით შესტკეპროდნენ მთელ სპარსეთში. აზერბაიჯანისა და სომხეთის ბევრი სახანო ხარკს უხდიდა თბილისის სამეფო კარს“ (100, 169).

ძლევამოსილ ქართველ მონარქთან კავშირის დამყარებით ევროპელი დიპლომატებიც დაინტერესდნენ.

1763 წელს ფრანგი კონსული ბერანჟე საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს, პერცოგ შუაზელს წერდა, რომ საჭირო იყო რუსეთის შეფერხება აზიის საზღვრებთან, რაც მას იძულებულს გახდიდა ევროპის საქმეებს ჩამოშორებოდა. ამისათვის იგი აუცილებლად თვლიდა კავშირის შეკვრას ერეკლე II-სთან (70, 632).

გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური ი. გიულდენშტედტი თავის ზემოხსენებულ ნაშრომში მიუთითებდა, რომ ერეკლე II „მართავდა ჯერ კიდევ თეიმურაზის სიცოცხლეში, მისი საქართველოდან რუსეთში წასვლის განმავლობაში... მისი დედა იყო თამარი, ასული საქართველოდან გადახვეწილი და რუსეთში გარდაცვლილი მეფის ვახტანგისა... სხვადასხვა უბედური შემთხვევებისა და გაჭირვების მიუხედავად, თავის მმართველობის დროს, მან არა თუ არც სამფლობელო და არცერთი პროვინცია არ დაკარგა, არამედ ხელიდან

გაუშვებლად, თუმცა ხანდახან საკმაო გაჭირვებით, შეინარჩუნა ტახტი” (53, 197-201).

ერეკლე II-ის სხვა დადებით თვისებებთან ერთად, გამოკვლევაში ხაზგასმით არის აღნიშნული, აგრეთვე, მეფის გამორჩეული სტუმართმოყვარეობა და თავაზიანობა. ამის შესახებ ვკითხულობთ: „ერეკლე მეფე მოვიდა ბანაკში თავისი ამალით [1771 წლის] 14 ოქტომბერს და მეორე დღეს დამინიშნა მე ოფიციალური აუდიენცია. მან გამოთქვა დიდი კმაყოფილება ჩემი მოსვლის გამო და დამპირდა ყოველგვარ დახმარებას, რაც კი დასჭირდებოდა ჩემს ექსპედიციას. ეს დაპირება მე ამომწურავად გამოვიყენე. მან ნება დამართო გავყოლოდი მას და მის რაზმებს, რაც ჩემთვის სასარგებლო იყო. ლაშქარმა გაიარა ზევით მტკვრის გასწვრივ, დაახლოებით 120 ვერსი, თურქულ ქალაქ ჰენტიონისამდე, იგივე ხარტისამდე [მთარგმნელის შენიშვნით – ხერთვისამდე], რომელსაც ლაშქარი თავს დაესხა და დაარბია. შემდეგ მეფე დაბრუნდა თბილისში...

მისი მეფური უმაღლესობა მე ყოველდღიურად მიწევდა აქ მფარველობას, ზრუნავდა და ხელს უწყობდა ყველა ჩემი გეგმის განხორციელებას, სამეფო კარი და დიდებულები იჩენდნენ მეტად სანაქებო მზადყოფნას – დამხმარებოდნენ მე. მთელს ექსპედიციას ჰქონდა ქალაქში კარგი ბინები...

ერეკლე მეფემ ბრძანა ჩემთვის დაეჭირათ ნადირები, მოეტანათ მინერალები და ზშირად დიდხანს და არაჩვეულებრივად თავაზიანად მესაუბრებოდა მე.

15 ნოემბერს მეფემ მიმიწვია და მელაპარაკა ძალიან თავაზიანად ჩემს გეგმებსა და მიზნებზე, თავისი ქვეყნის მდგომარეობის შესახებ, პრუსიის ომზე და ა. შ. ამის შემდეგ ის მე ზშირად მიხმობდა კარზე, მაჩვენებდა ხოლმე მინერალებს, ეცნობოდა მათი დამუშავების ხერხებს; იგი დამპირდა ნება დაერთო მე მოგზაურა მის ქვეყანაში, სადაც მოვისურვებდი; დამეთვალყურებინა და შემესწავლა ყველაფერი. მეტწილად ეზვდებოდი მე მასთან პატრიარქ ანტონს... იგი თან ახლდა მეფეს მაშინაც, როდესაც ერთხელ პა-

ტივი დამდო მეფემ და მესტუმრა, რათა ენახა ჩემი კოლექციები“ (53, 5-7).

გერმანელმა მოგზაურმა და ექიმმა იაკობ რაინეგსმა ანუ ქრისტიან-რუდოლფ ელიხსმა (1744-1793), რომელმაც 1778-1784 წლებში კავკასიაში რამდენჯერმე იმოგზაურა, თავის ნაშრომში „კავკასიის საყოველთაო ისტორიულ-ტოპოგრაფიული აღწერა“ ქართლ-კახეთის მეფეს მაღალი შეფასება მისცა და იგი გონიერ, მამაც, კეთილშობილ და გულუხვობით გამორჩეულ პიროვნებად წარმოაჩინა.

ი. რაინეგსი წერს: „მხოლოდ კახეთი... მედგრად აღუდგა წინ ყველაფრის ჩამდენი თათრების თავდასხმებს. მაინც საბოლოოდ ეს წინააღმდეგობა შესუსტდებოდა, რომ მეფე ერეკლეს ზან ბრძოლით, ზან დაპირებებითა და ძღვენით ბოლო არ მოეღო ამ გამძანაგებელთა თავდასხმებისათვის. ამ მბრძანებლის დროს იწყეს უკაცურმა ადგილებმა აყვავება და დასახლება“ (137, 147).

ი. რაინეგსისავე ცნობით, XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებში შექმნილი უმძიმესი პოლიტიკურ-ეკონომიკური ვითარებისაგან განსხვავებით, „სულ სხვა მდგომარეობაშია საქართველოს ის მოსახლეობა, რომელიც მეფე ერეკლეს ხელქვეით ცხოვრობს.

ინდოეთში ლაშქრობამ, სადაც ეს ბატონი ნადირ-შაჰს ახლდა, ერეკლეს დაანახვა და ასწავლა ამოერჩია საშუალებანი ცხოვრების წესების სირბილესა და უხეშ სიმკაცრეს შორის.

მუდმივი ურთიერთობა მეზობელ მფლანგველ სპარსეთის მმართველებთან და თურქეთის ფაშებთან, მათი ელჩების გაუთავებელი სტუმრობა, ყოველივე ამან აიძულა ის, საჭიროებისამებრ უფრო მდიდარი ყოფილიყო და ეფეიქრა საშუალებებზე, რათა, სულ ცოტა, სათანადო სიმყუდროვე მაინც მოეპოვებინა, რასაც მას მისი ქვეყანა სთავაზობს და რასაც მას მისი მდგომარეობა და გვარი ავალბენ. ყველა სარგებელი გამოცხადებულ იქნა კანონიერად; ეძებდნენ ყოველ შესაძლო საშუალებას, რათა ებრწყინათ; და გარკვეული დანაკლისის შეესება ვაჭრებს მიანდო, რომლებიც

რუსეთიდან, სპარსეთიდან და თურქეთიდან ამ მხარეში ვაჭრობდნენ“ (137, 180).

1780 წლის 21 იანვარს, ი. რაინეგისი მიერ თბილისიდან ლაიბახში, პროფესორ პაკეტისადმი გაგზავნილ წერილში ვკითხულობთ: „მეფე ერეკლეში მე ვნახე ღირსეული კაცი, როგორიც კი ბუნებას შეუძლია შექმნას; მე ის შევიყვარე და ჩვენი მეგობრობა ისე გაღრმავდა, რომ მას მამასაც კი ვეძახდი.

ბედმა ამ მეფის მოწყალება კიდევ უფრო მეტი ძალით მომანიჭა. მეფის უფროსი ვაჟი და ტახტის მემკვიდრე გიორგი ზანი ძალზე მძიმედ გახდა ავად. ჩემმა ევროპულმა პრაქტიკულმა ცოდნამ ის კვლავ ფეხზე დააყენა.

ერეკლემ არ დაიშურა ჩემთვის თავისი წყალობა: მეფური ტანსაცმელი, საუკეთესო ქსოვილები, ძვირფასი ბეწვეული, მნიშვნელოვანი ფულადი თანხა ჩემსკენ ნიაღვრად წამოვიდა. გარდა ამისა, ნება მომეცა სუფრასთან ყოველთვის მეფის გვერდით ვმჯდარიყავი და მისი ვაჟების საზოგადოებაში დაუბრკოლებლად გამოვჩენილიყავი. მან მე მიბოძა ბეგის ტიტული – ამ ქვეყანაში აზნაურთა უმაღლესი ხარისხი; აგრეთვე მიწყალობა 7 სოფელი 500 კომლით, სანამ საქართველოში დავრჩებოდი. აქედან მე ყოველწლიურად დაახლოებით 4000 გულდენის შემოსავალი მქონდა“ (137, 89).

გერმანელმა მეცნიერმა ი. დ. გერსტენბერგმა ი. რაინეგისის ზემოხსენებული ნაშრომი მისი ავტორის ვრცელი ბიოგრაფიული ნარკვევის თანხლებით, 1797 წელს წიგნად გამოსცა. ქართლ-კახეთის მონარქის შესახებ იგი შენიშნავდა, რომ ერეკლე II იყო იმ მასშტაბის სახელმწიფო მოღვაწე, „რომლის მსგავსი საუკუნეებში ერთი თუ იბადება. ეს ის კაცია, რომელიც ნადირ ყული-ხანს ინდოეთში ახლდა და საქართველოში დაბრუნებისთანავე აქ გაბატონებული თურქების ჯარები ისე დაამარცხა და გაჟანტა, რომ ვეღარ ბედავენ მისი სამფლობელოს საზღვრებში შემოსვლას.

ეს ის კაცია, ვინც დააძაბუნა სპარსეთი, რომელიც ადრე დიდი ძალებით უტევდა, ვინც ჯარების სარდალი და მბრძანებელი აზაზ ხანიც კი დაატყვევა და მაშინდელ მმართველ ქერიმ-ხანს სპარსეთში გაუგზავნა, ზოლო თავის ქვეყანაში 22 წელია სიმშვიდე და-

ასადგურა! მაგრამ ყველა ეს საქმე ამ პრინციის განსაზღვრულად არასაკმაო იქნებოდა, რომ მას თავისი შინა მტრები არ გაენადგურებინა და კავკასიაში მცხოვრები ის ხალხები თავის სამსახურში არ ჩაეყენებინა, რომელთაც ადრე არაფერი იცოდნენ ყმობისა...

ასეთი მმართველი, რომელიც გარდა ამისა, არის კაცთმოყვარე, თავისი ხალხის მზრუნველი მამა და მეცნიერებათა მოყვარე, რაც აქ ძალზე აკლიათ, განა არ იმსახურებს საყოველთაო აღიარებას?“ (137, 81-82).

ქართველი მონარქი არა მხოლოდ კავკასიის, არამედ ახლო აღმოსავლეთის ხალხებში დიდი პატივისცემით სარგებლობდა. მისმა “გამოღიერებამ 60-იან წლებში გამოაცოცხლა ახლო აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხების, უპირატესად ქრისტიანების განმათავისუფლებელი მოძრაობა (სომხები, აისორები, ქურთთა ზოგიერთი ტომი, ანატოლიელი ბერძნები და სხვ.), რომლებიც იმ დროს საქართველოს დახმარებით ფიქრობდნენ თავისუფლების მოპოვებას და ერეკლეს მფარველობას მოითხოვდნენ” (70, 635).

ერეკლე II-ის მიმართ მოწიწება თანაბრად შესამჩნევი იყო როგორც ქრისტიანთა, ასევე მუსლიმთა შორის.

სახელმწიფოებრიობადაკარგული სომეხი ხალხის ერთადერთი გამაერთიანებელი ძალის — სომხური სამოციქულო ეკლესიის მესვეურები მეფე ერეკლე II-ის მიერ მოპოვებულ სამხედრო-პოლიტიკურ გამარჯვებებს დიდი იმედით უმზერდნენ. მათ ქართველი მეფე სომხური მიწა-წყლის გამომხსნელად და მრავალტანჯული სომეხი ერის მფარველად მიაჩნდათ.

ყოველთა სომეხთა კათოლიკოსი ლუკასი სიხარულით აღნიშნავდა, რომ ქართველმა მონარქმა ბრძოლით „დაიმორჩილა ბორჩალოს, ყაზახის, ერევნის, განბაკის, არცახისა და სიენიეთის მფლობელნი, გვირგვინი დაიდგა და გამეფდა საქართველოსა და სომხეთში“ (70, 614).

ყოველთა სომეხთა კათოლიკოსი სიმეონ ერევანცი (ამ თანამდებობაზე იმყოფებოდა 1763 წლიდან) თავის ნაშრომში „ჰიშატაკარანი“ („მეშუარები“) წერდა: „ქართველთა მეფემ ერეკლემ, ღვთივ ძლიერმა და ეკლესიის მამაცმა დამცველმა, ვაჟკაცურად აღმართა

ხელი წმინდა ეკლესიისა და თავის მტერზე... და მათს ბოროტებას სიკვდილითა და სასჯელით უპასუხა. ამით დიდი სიხარული მოუტანა მთელ ქართველთა სახლს“ (52, 117).

ქართული სახელმწიფოს გაძლიერება-განმტკიცება დიდი ნუგეში იყო სომეხი ფეოდალებისათვისაც. ისინი მათივე ქვეყანაში გაბატონებულ უცხოელ წარჩინებულებთან შედარებით, გაცილებით ნაკლები უფლებებით სარგებლობდნენ და იერარქიული კიბის დაბალ საფეხურზე იდგნენ. განმათავისუფლებელი ბრძოლის წარმოება მათ მხოლოდ ძლიერი ქრისტიანი მფარველის დახმარებითა და წინამძღოლობით შეეძლოთ ამიტომ, მათ გეგმებში ქართველ გვირგვინოსნებთან კავშირს გამორჩეული ადგილი ეკავა. ამის მაჩვენებელი იყო სომეხ წარჩინებულთა ერთი ნაწილის მიერ საკუთარი სამშობლოდან საქართველოში გადასახლება და ქართველ მეფეთა ქვეშევრდომობაში შესვლა (109, 238-239).

სომეხი ისტორიკოსი ლეო (არაქელ ბაბახანიანი) (1860-1932) ფრიად დადებით შეფასებას აძლევდა ქართველი მეფის მოღვაწეობას. იგი წერდა: „ერეკლე კავკასიის ქრისტიანების ერთადერთი იმედი იყო. ერეკლე ერევანში მოდის, როგორც ძლიერი მებრძოლი და ბედნიერება მოაქვს მრავალტანჯული ქვეყნისათვის.

1762 წელს ერეკლე თავის ხელისუფლებას უმორჩილებს საქართველოს ორ ურთიერთმტრულად განწყობილ სამეფოს – კახეთსა და ქართლს, აგრეთვე საქართველოს საზღვრებს გარეთ მყოფ თურქ ხანებს, ამაგრებს ქვეყანას და მის მისადგომებს.

ამიერკავკასიის თურქი ხანები დიდხანს ებრძოდნენ ერთმანეთს, თითოეული ისე დასუსტებული და დაქანცული იყო სპარსთა ცენტრალური ხელისუფლებისაგან, რომ ადვილი შესაძლებელი იყო უფრო ძლიერის ხელში მოქცევა.

ერეკლემ შესანიშნავად გამოიყენა ეს მდგომარეობა – ერევნისა და განჯის ხანები მისი მოხარკეები გახდნენ, ხოლო სხვები მის მეგობრობას ეძიებდნენ. ადამიანებისა და სხვა ქვეყნების თვალში ერეკლე იმითაც ამაღლდა, რომ იგი ყველგან ებრძოდა დაღესტნელ მთიელებს, რომლებიც შიშის ზარს სცემდნენ კავკასიის ქვეყნებს.

მისი შეწევნით სამხრეთ კავკასიის ხალხები იშვიათადღა ხედავდნენ ლეკებს“ (52, 25-26).

ერეკლე II ერთიანი ქართულ-სომხური სამეფოს მონარქად ჰყავდა წარმოდგენილი ინდოეთში მცხოვრებ სომეხ ვაჭართა წრიდან გამოსულ სომეხთა განმათავისუფლებელი მოძრაობის თვალსაჩინო მოღვაწეს, იოსებ ემინს (1726-1809). ამ და სხვა საკითხებთან დაკავშირებით იგი რამდენჯერმე ეახლა თბილისში ქართველ მეფეს, რომელთანაც საკმაოდ ხშირი მიმოწერა ჰქონდა (264).

ი. ემინის ბიოგრაფიიდან ნათელი ხდება, რომ ოსმალეთის შემადგენლობაში მყოფი სომხეთის ტერიტორიაზე წმ. კარაპეტის მონასტრის წინამძღვარი ოენანი ამზადებდა შეიარაღებულ გამოსვლას ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლების მიზნით, რომელსაც მხარს ქურთებიც უჭერდნენ (70, 635).

ერთიანი ქართულ-სომხური სამეფოს ჩამოყალიბების მიზანს ემსახურებოდა მჭიდრო კავშირის დამყარება მეფე ერეკლე II-სა და ინდოეთის სომხურ კოლონიას შორის, რამაც XVIII საუკუნის 80-90-იან წლებში განსაკუთრებით ინტენსიური ხასიათი შეიძინა.

„პატარა კახი“ თავადაც დაინტერესებული იყო მსხვილი კაპიტალის მქონე სომეხი ვაჭრების მოზიდვით. გარდა იმისა, რომ დიდვაჭრები სამეფო ხაზინას საგრძნობ შემოსევას აძლევდნენ, იმავდროულად, ისინი მეფის ხელისუფლების საიმედო პოლიტიკურ დასაყრდენსაც წარმოადგენდნენ.

ქ. მადრასში (ინდოეთი) მცხოვრები სომეხი მილიონერი შაამირ შაამირიანი და მისი თანამოაზრენი თავიანთი სოლიდური კაპიტალის საქართველოში გადმოტანას კონკრეტულ პოლიტიკურ ამოცანებს უკავშირებდნენ. მათი უმთავრესი მიზანი იყო ერეკლე II-ის ხელმძღვანელობით სომხური მიწების განთავისუფლება და ერთიანი ქართულ-სომხური სამეფოს შექმნა (110, 162-163).

შ. შაამირიანი ერეკლე II-ს მოკრძალებით ურჩევდა, რათა მას ქართლ-კახეთში ბატონყმური წყობილება გაეუქმებინა. ასეთ შემთხვევაში, მეფის, ეკლესიისა და ფეოდალების ფინანსურ კომპენსაციას შაამირიანი თვითონ კისრულობდა. ამასთანავე, იგი მზად იყო, რომ მთელი თავისი ქონებითა და ყმებით საქართველოში

გადმოსახლებულიყო, რის შემდეგაც ქართლ-კახეთში დანერგავდა ახალ ტექნიკურ კულტურებს: შაქრის ღერწამს, ბამბას და ა. შ. და მათ გადამამუშავებელ მრეწველობას შექმნიდა. ამ დიდი პროექტის ფინანსურად უზრუნველსაყოფად იგი მზად იყო, რომ 10 მილიონი რუპია გაეღო (110, 163).

აღსანიშნავია, რომ შ. შამშირიანმა ქართველ მონარქს გამოუგზავნა ოქროს გვირგვინი, სამეფო ხელისუფლების სხვა ნიშნები და მის მიერ საგანგებოდ შექმნილი წარჩინების ნიშანი. ბრილიანტებით მოოჭვილ და ოქროსჯაჭვიან ამ ძვირფას ჯილდოზე აღბეჭდილი იყო გაერთიანებული ქართული და სომხური გერბები შუაში გამოსახული კრავით (109, 280).

მადრასელ მილიონერს ვალში არც ერეკლე II დარჩა. მან შ. შამშირიანს ქართველი თავადის წოდება და საბფლობელოდ ღორე უბოძა (109, 280).

საკუთარ სახელმწიფოებრიობას მოკლებულ და ჩაგრულ აისორთა იმედსაც ერეკლე II წარმოადგენდა. ამიტომაც, აისორთა ნაწილი ქართლ-კახეთში გადმოსახლებას აპირებდა (70, 635).

ერეკლე II-ის ერთგულ ქვეშევრდომთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ისლამური რელიგიის მიმდევარი იყო. მათ შორის ყაზახის მხარის (ამჟამად მდებარეობს აზერბაიჯანში) მოსახლეობაც იყო.

ი. რაინეგსი წერდა: „მართალია, ყაზახელები მაჰმადიანები არიან, მაინც ყველაზე მამაცი და ერთგული ჯარისკაცები არიან ერეკლესი...“

ყაზახს ეძახიან კიდევ ხალხს, რომელიც, როგორც მათ მიერ დასახლებული ქვეყანა, იწოდება შამშადილად. მისი მოსახლეობის ნახევარზე მეტნი არიან აგრეთვე მაჰმადიანები, დანარჩენები კი — სომხები, რომლებიც, როგორც ყაზახელები, ომიანობისას ასევე გულადები და ერთგულები არიან თავისი ბატონისა“ (137, 161).

ქართლ-კახეთის მეფის პატივისცემელთა შორის გამორჩეული ადგილი ეკავათ ადიღელ ფეოდალებს. მათი ერთგულება თავიანთი საამაყო ნათესავის — ერეკლე II-ის მიმართ XVIII საუკუნის 80-იან წლებში კიდევ ერთხელ გამოჩნდა. ამას წინ შემდეგი მოვლენები უძღვოდა.

რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა მიზნად დაისახეს, რომ საქართველოს გაძლიერება, როგორც სამხედრო-პოლიტიკური, ასევე სამრეწველო-ეკონომიკური თვალსაზრისით არავითარ შემთხვევაში არ დაეშვათ.

XVIII საუკუნის 70-იან წლებში ერეკლე II ამაოდ სთხოვდა რუსეთის საიმპერატორო კარს, რომ ყიზლარში ორი წლის განმავლობაში უქმად მდგარი რუს მალაროელთა რაზმი მასთან გაეგზავნათ. ეს იმით იყო განპირობებული, რომ „რუსეთს არ სურდა, რათა იმჯერად დამოუკიდებელ საქართველოს საკუთრივ განეგებინათ თავისი სამთო საქმე. რუსეთისათვის უფრო ხელსაყრელი იყო ნედლეულით მდიდარი, მაგრამ ჩამორჩენილი საქართველო, ვიდრე განვითარებული ქვეყანა, რადგან ისეთის დაპყრობას უფრო ადვილად შესძლებდა“ (53, 087).

1768-1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში საქართველოც აქტიურად მონაწილეობდა.

რუსეთის იმპერიის მესვეურთა მოწოდებას ანტიოსმალურ სამხედრო ბლოკში გაერთიანების თაობაზე ქართველი მეფე-მთავარნი დიდი ენთუზიაზმით გამოეხმაურნენ.

ეს გარკვეულწილად იმანაც განაპირობა, რომ ქართველ მეფე-მთავრებს შესაძლებლად მიაჩნდათ დაბრუნება საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების იმ ნაწილისა, რომელიც ოსმალეთის იმპერიის საზღვრებში იყო მოქცეული.

იმხანად, ქართლ-კახეთის “სამეფო კარზე სერიოზულად იდგა სამცხე-საათაბაგოს პრობლემა. ამ სანუკვარ ოცნებას მაშინ პირდაპირ ეხმაურობოდა დიდი რუსეთის იმპერია, რომელიც ოსმალეთთან ახალ ომს იწყებდა და კავკასიელი ქრისტიანების მიმხრობას ცდილობდა. ამ ომით კიდევ უფრო მეტად იყო დაინტერესებული სოლომონ იმერთა მეფე. იგი წარმატებით ებრძოდა საქართველოს ზღვისპირეთზე თუ იმერეთის ციხეებში მოკალათებულ ოსმალებს და ამ საქმეში რუსთა დახმარების მონატრული იყო” (70, 635-636).

საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში ქართველმა მეფე-მთავრებმა თავი დიდად ისახელეს.

მიუხედავად ამისა, საომარი კამპანიის დასრულების შემდეგ, სანკტ-პეტერბურგიდან მოსული სათანადო ბრძანების შესაბამისად, რუსულმა სამხედრო ნაწილებმა კრიტიკულ მომენტში მიატოვეს თავიანთი ერთგული ქართველი მოკავშირეები და უკან გაბრუნდნენ.

საქართველოდან რუსული ჯარების მოულოდნელმა წასვლამ ქართველი მეფე-მთავარი ფრიად მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა.

სამხრეთ კავკასიაში რუსთა გამოჩენით გაბოროტებული ოს-მაღეთისა და ირანის პირისპირ საქართველო კვლავინდებურად მარტო, მხოლოდ საკუთარი ძალების ამარა დარჩა.

იმხანად შექმნილ ურთულეს საგარეო-პოლიტიკურ ვითარებას ერეკლე II სავსებით ობიექტურად აფასებდა და რუსეთის საიმპერატორო კარს წერდა: „გველებივით პირდაღებული თურქები რკალს გვარტყამენ, სპარსელები მძვინვარე ლომებივით შემოგეჟურებენ, ხოლო ლეკები მშვიერი მგლებივით ჩვენზე კბილებს იღესავენ“ (299, 408).

შექმნილი სიტუაციიდან გამომდინარე, აუცილებელი გახდა, რომ ერეკლე II-ს ოსმალეთის სულთანთან საერთო ენა გამოენახა, რაც მან წარმატებით მოახერხა.

1774 წელს ქართლ-კახეთის მეფის ელჩი გურგინ ენაკოლო-ფაშვილი კონსტანტინოპოლში ჩავიდა, სადაც სულთან აბდულ-ჰამიდის კარზე იგი დიდი პატივით მიიღეს. ამას მოჰყვა ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობების მოწესრიგება ჯერ ახალციხის საფაშოსთან, ხოლო შემდეგ ოსმალეთთან (113, 92-93).

1776 წელს ოსმალეთთან დადებულმა ხელშეკრულებამ და ფაქტობრივად სულთნის მფარველობაში შესვლამ (43, 226) ერეკლე II-ს შესაძლებლობა მისცა, რომ ერევნის სახანო უშუალოდ შეეერთებინა ქართლ-კახეთისათვის და ამით სამხრეთ კავკასიაში ჰეგემონობა კვლავ შეენარჩუნებინა.

ერეკლე II-ის კავშირმა რუსეთის ტრადიციულ მტერთან — ოსმალეთის სულთანთან სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო კარი დიდად შეაშფოთა. მათ გარკვეული კონტრზომები მიიღეს, კერძოდ, ქართლ-კახეთის სამეფოში ვითარების დესტაბილიზაციის მიზნით, კავკასიაში გამოგზავნეს ვახტანგ VI-ის შვილიშვილი, რუსეთში

მცხოვრები ბატონიშვილი, იზმაილის პოლკის ლაიბ-გვარდიის ოფიცერი, ბატონიშვილი *ალექსანდრე ბაქარის ძე* (1726-1791), რომელიც ქართლის ტახტის დაუფლებაზე ოცნებობდა (212, 8).

რუსეთის მმართველ წრეებთან დაახლოებულ ალექსანდრე ბატონიშვილს ცოლად ჰყავდა პეტრე I-ის უახლოესი მეგობრის, გენერალისიმუს ალექსანდრე მენშიკოვის შვილიშვილი დარია ალექსანდრეს ასული მენშიკოვი (250, 48).

აღსანიშნავია, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი ჯერ კიდევ 1765 წელს ჩავიდა მოზდოკში, სადაც ქართლ-კახეთის მეფის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების წარმატებით დასრულებას ელოდებოდა. შეთქმულების მონაწილეთა მარცხისა და მათი მკაცრად დასჯის შემდეგ, ალექსანდრეს ოცნებებს ფრთები შეეკეცა. იგი იძულებული გახდა, რომ თავისი გეგმების განხორციელება დროებით გადაედო (70, 635).

XVIII საუკუნის 70-იანი წლებიდან ალექსანდრე ბატონიშვილი კვლავ ამოქმედდა. მისი გამოყენება ერეკლე II-ის წინააღმდეგ ბრძოლაში განზრახული ჰქონდა სპარსეთის მპყრობელს — ქერიმ-ხან ზენდს. იგი ქართლის სამეფოს აღდგენის საბაბით, 1778-1779 წლებში საქართველოში დამსჯელი ექსპედიციის მოწყობას გეგმავდა. ეს ლაშქრობა ქერიმ-ხან ზენდის მოულოდნელი გარდაცვალების (1779 წ.) გამო ჩაიშალა (236, 72).

ბაგრატ ბატონიშვილის ცნობით, 1778 წელს, როდესაც ქართული ჯარი ერეკლე II-ის სარდლობით გარშემორტყმული იყო ერევნის ციხეს და დღე-ღღეზე მოელოდა ურჩი ვასალის უსეინ ალი-ხანის დანებებას, „მეფემან სოლომონ იმერთამან უბრკმა მეფესა ირაკლის, მოიყვანა ბაქარისშვილი ალექსანდრე სპარსეთით და აღუდგინა შფოთი ქართლსა შინა. მისი მსმენელი მეფე ირაკლი და უსეინ ალი ხან დაზავდნენ. მეფემან ირაკლიმ დასდვა ხარკი ერევანს წელიწადში ექვსი ათასი თუმანი, რომელსაცა იღებდნენ ვიდრე დროდმდე მეფის გიორგის ძისა მისისაცა“ (58, 56-57).

აკად. ნიკო ბერძენიშვილის მოსაზრებით, ალექსანდრეს გააქტიურება განაპირობა რუსეთის საიმპერატორო კარის უკმაყოფილებამ ერეკლე II-ის საგარეო პოლიტიკით. იგი წერდა: „ჩანს, რუ-

სეთის კარი შეშფოთებულია ერეკლეს პოლიტიკური ნაბიჯებით. უეჭველია, რუსეთი შეეცდება სათანადო ღონისძიებანი მიიღოს, რომ ერეკლეს გეზი შეაცვლეინოს (ჩერქეზ გადმოსახლებულთა დაკავება, ალექსანდრე ამილახერის აშეება, ალექსანდრე ბაქარის ძის ფათალი-ხანთან გაჩენა და თვით ფათალი-ხანის აქტიურობა ერეკლეს წინააღმდეგ – ყველა ეს რუსეთის მეფის მიერ მიღებული კონტრზომები ჩანს)“ (39, 169).

1781 წლის აგვისტოში ალექსანდრე ბაქარის ძე იმერეთის სამეფოში ჩავიდა და კვლავ სოლომონ I-ს შეეხიზნა. ვინაიდან იმჯერად იმერთა მეფე მას ძველებური პატივით აღარ დახვდა, მომდევნო წლის დასაწყისში, ალექსანდრე, რვა კაცის თანხლებით, რაჭიდან ჯერ ყაბარდოში გადავიდა, ხოლო იქიდან ტარკის შამხალ ყაზბულატთან წავიდა. მას დაგეგმილი ჰქონდა ჩრდილოკავკასიელი მთიელების გამოყენება თავისი მამიდაშვილის – ერეკლე II-ის ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტიდან ჩამოგდებისა და ქართლის ტახტის დასაკუთრების მიზნით (40, 117).

ტახტისმადიებელი ბატონიშვილი ჩრდილოკავკასიელ მთიელთა თავკაცებს გზადაგზა წყალობის სიგელებს ურიგებდა და მხარდაჭერისათვის ფულად თანხას (თითოეულს ხუთ თუმანს) ჰპირდებოდა (146, 147-148).

ალექსანდრე ბატონიშვილს განსაკუთრებით თავისი ნათესავი ადილელი ფეოდალების მხარდაჭერის იმედი ჰქონდა.

ამის მიუხედავად, ადილელთა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ამ ავანტურას ისინი არ აპყენენ. მათ არ იკადრეს თავიანთი ნათესავისა და თანამებრძოლის – მეფე ერეკლეს ღალატი, თუმცა ალექსანდრე ბაქარის ძეც ასევე მათი ნათესავი იყო.

ერეკლე II-ის ენერგიულმა მოღვაწეობამ ფრიად გაართულა მისი ურთიერთობა სპარსეთთან და ოსმალეთთან. ქართველი გვირგვინოსანი იძულებული გახდა, რომ მათგან თავდასაცავად ევროპის ძლიერ სახელმწიფოთაგან და მათ შორის რუსეთისაგან დახმარება ეთხოვა.

აღსანიშნავია, რომ ერეკლე II-ის (და ასევე მისი მამის – თეიმურაზ II-ის) მმართველობით უკმაყოფილო ყველა პიროვნება

ქართლის სამეფოს აღდგენის იდეით გამოდიოდა. მათ შორის მეფის ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური მოწინააღმდეგე იყო რუსეთში გაზიზნული თავადი ალექსანდრე ამილახვარი (1750-1802), რომლის შესახებაც წინამდებარე ნაშრომის მესამე თავში ვწერდით. იგი ალექსანდრე ბაქარის ძესთან ერთად გეგმავდა მეფე ერეკლე II-ის ხელისუფლების დამხობას და ქართლის სამეფოს აღდგენას.

აღნიშნულის თაობაზე ბაგრატი ბატონიშვილი წერს, ალექსანდრე ამილახვარის საქმიანობის მთავარი მიზანი იყო „რათამცა შურ ეგო მეფისა ირაკლისად, რომელიცა იყო მოკლებულ ნასალითა დროს პაატა ვახტანგ მეფის ძისათანა შეთქმულებისა გამო“ (58, 57).

ზემოთქმულის მიუხედავად, ისტორიის ჩარხის უკან დაბრუნება უკვე შეუძლებელი იყო.

პროფესორების გიორგი პაიჭაძისა და ვახტანგ ჯაფარიძის მართებული შეფასებით: „ქართლელ ბაგრატიონთა რესტავრაციის ყველა ცდა უკვე რეგრესულ ხასიათს ატარებდა, რადგან თეიმურაზი და ერეკლე აღმოსავლეთ საქართველოს ფაქტიურად გაერთიანების პირობებში საერთო ეროვნულ პოლიტიკას წარმატებით ახორციელებდნენ.

რადგან ვახტანგ VI-ის შთამომავლები რუსეთის მფარველობაში იმყოფებოდნენ, ადვილად გასაგებია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში გამეფებულ მამა-შვილს რუსეთის მთავრობის მხრიდან თეიმურაზ II-ის ქართლის მეფედ ოფიციალურად ცნობა განსაკუთრებით ესაჭიროებოდათ. ამით რუსეთი ხელს აიღებდა ვახტანგ VI-ის შთამომავლებისათვის პოლიტიკურ მხარდაჭერაზე, ხოლო ერეკლე II-ს ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრედ აღიარებდა.

ვახტანგის მემკვიდრეობის მაძიებელთა პოლიტიკური პოზიციების ასეთი დასუსტება თავის მხრივ არსებითად შეარყევდა ბაგრატიონთა კახური შტოსადმი მტრულად განწყობილი ქართლელი თავადების ოპოზიციას“ (129, 6).

1783 წლის 24 ივლისს, კავკასიის ხაზის ციხესიმაგრე გეორგიევსკში გაფორმდა ტრაქტატი ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუ-

სეთის იმპერიას შორის. ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის მფარველობაში ოფიციალურად შევიდა.

ეს ხელშეკრულება შედგებოდა პრეამბულის, 13 ძირითადი და 4 საიდუმლო, სეპარატული არტიკულისაგან. მას დართული ჰქონდა ტექსტი ფიცისა, რომელიც ერეკლე II-ს უნდა მიეღო, თანახმად III არტიკულისა.

ტრაქტატის მიხედვით, რუსეთის იმპერიამ ივალდებულა ქართლ-კახეთის სამეფოს დაცვა საგარეო საფრთხისაგან. მართალია, ქართლ-კახეთის სამეფო ნებაყოფლობით თმობდა დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის გატარების უფლებას, მაგრამ ამ შეზღუდვის მიუხედავად, ინარჩუნებდა საერთაშორისო სამართლის სუბიექტის სტატუსს, როგორც გარესამყაროს, ასევე თვით რუსეთის იმპერიის მიმართაც (21, 192-193).

1783 წლის 3 ნოემბერს ერეკლე II-მ სანკტ-პეტერბურგიდან ეკატერინე II-ისაგან გამოგზავნილი აღნიშნული ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელი მიიღო.

1784 წლის 24 იანვარს, თბილისში, ერეკლე II-მ ტრაქტატის რატიფიკაცია მოახდინა.

მეფე ერეკლე II-ის უდიდეს ავტორიტეტზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ იმერეთის თავადაზნაურობამ მას ამ სამეფოს შეერთება შესთავაზა. ეს ისტორიული მოვლენა შემდეგმა მიზეზებმა განპირობა.

1784 წლის 23 აპრილს გარდაიცვალა იმერეთის სახელოვანი მეფე სოლომონ I. ტახტზე ავიდა მეფის ბიძაშვილი დავით გიორგის ძე (დავით II), ნაცვლად კანონიერი მემკვიდრისა, სოლომონ I-ის ძმისწულის – დავით არჩილის ძისა, რომელიც დედის ზაზით ერეკლე II-ის შვილიშვილი იყო.

დავით II-ის მმართველობით უკმაყოფილო იმერეთისა და სამეგრელოს თავადაზნაურობის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა მისი შეცვლა გადაწყვიტა. გაჩნდა აზრი, რომ იმერეთი შეერთებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს, ხოლო საქართველოს ერთიან სამეფოს სათავეში მეფე ერეკლე II ჩასდგომოდა.

ამასთან დაკავშირებით, თბილისში ჩამოვიდა იმერეთის სამეფოს წარჩინებულთა დელეგაცია, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ: სასულიერო წინამძღოლნი ექვთიმე გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, სახლთხუცესი ზურაბ წერეთელი, პაატა მიქელაძე, სეხნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე, აგრეთვე ფიცისკაცნი: ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხვები (87, 15).

იმერეთის თავადაზნაურთა დელეგაცია მეფე ერეკლე II-ს და მის მიერ მოწვეულ დარბაზს არწმუნებდა, რომ მთელი დასავლეთ საქართველო, როგორც იმერეთის სამეფოს, ასევე სამეგრელოსა და გურიის სამთავროთა ჩათვლით, დიდი სიხარულითა და იმედით ელოდება ქართლ-კახეთის სამეფოსთან შეერთებას და ამის შედეგად მთელი საქართველოს გაერთიანებას.

დელეგაცია მეფე ერეკლე II-ს სთხოვდა: „ინებოს და შეიერთოს თვისდა სამეფოდ იმერეთი, ვითარცა იყო ერთ მთავრობისა დროთა... ყოვლადი სამეფო იმერეთისა მოელის სიქადულით და მხია-რულებით საქმისა ამის დასასრულსა; თვით მთავართა გურიისას და ოდიშისას სურთ და სწყურიანთ ესე. მცხოვრებთა გლეხთაცა იციან ესე და უხარისთ ბატონობა თქვენი იმერეთსა, მტერთაგან ჯარისა გაოხრებულსა“ (87, 15).

იმხანად არსებული არახელსაყრელი საერთაშორისო ვითარების გათვალისწინებით, ერეკლე II-მ გადაწყვიტა, რომ იმერეთის სამეფო ტახტი მის ლეგიტიმურ მემკვიდრეს, ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის იმერეთის შტოს წარმომადგენელს – დავითს (1772-1815) უნდა დაეკავებინა. აქვე დავძენთ, რომ იგი იყო ვაჟი იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის ძმის – არჩილ ბატონიშვილისა (გარდაიცვალა 1775 წელს) და იმავდროულად, შვილიშვილი (დედის – ელენეს ხაზით) მეფე ერეკლე II-ისა.

მეფე დავით II-ის ტახტიდან ჩამოგდების შემდეგ, იმერეთის მეფედ აკურთხეს დავით არჩილის ძე, რომელსაც თავისი სახელოვანი ბიძის პატივსაცემად – სოლომონ II ეწოდა.

მიუხედავად დავით II-ის მცდელობისა, რომ ტახტი დაებრუნებინა, ქართლ-კახეთის ჯარის დახმარებით, უზრუნველყოფილ

იქნა მეფობა სოლომონ II-ისა, რომელიც იმერეთს 1789-1810 წლების განმავლობაში მართავდა.

1790 წელს თბილისში დაიღო ტრაქტატი ქართველ მეფე-მთავართა შორის, რომლის მიზანიც საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ სამეფო-სამთავროთა შორის მჭიდრო სამხედრო კავშირის დამყარება იყო.

ქართლ-კახეთის სამეფოს ვიცე-კანცლერის სოლომონ ლიონიძის ძალისხმევით შედგენილი ამ ტრაქტატის ძალით, ქართველმა მეფე-მთავრებმა: ქართლ-კახეთის მეფემ ერეკლე II-მ, იმერეთის მეფემ სოლომონ II-მ, სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლ დადიანმა და გურიის მთავარმა სიმონ გურიელმა ივალდებულეს ურთიერთ-დახმარება გარეშე საფრთხის დროს (208, 62).

აღნიშნული თავდაცვითი კავშირის მონაწილე ქართველმა მეფე-მთავრებმა თავიანთ წინამძღოლად ერთხმად აღიარეს მათ შორის ყველაზე ძლიერი და ავტორიტეტული გვირგვინოსანი — ერეკლე II.

1783 წლის ტრაქტატის დადების შემდეგ, ქართლ-კახეთის სამეფოს საგარეო მდგომარეობა, გაუმჯობესების ნაცვლად, მკვეთრად გაუარესდა. სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის შესვლით შემოფოთებულმა სახელმწიფოებმა და მათ შორის უპირველესად, სპარსეთმა რევანშის აღება გადაწყვიტეს. ასეთ ვითარებაში რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა არ შეასრულეს მათ მიერვე ნაკისრი ვალდებულება ქართლ-კახეთის სამეფოს საგარეო საფრთხისაგან დაცვის თაობაზე, რასაც საქართველოსათვის კატასტროფული შედეგები მოჰყვა.

1795 წლის სექტემბერში სპარსეთის შაჰობის პრეტენდენტის აღა-მაჰმად-ხანის მრავალრიცხოვანი არმია საქართველოში შემოიჭრა. ქართველთა მცირერიცხოვანი ჯარის გმირული წინააღმდეგობის მიუხედავად, მტერმა თბილისი აიღო და ააოხრა.

მართალია, ამ საფრთხის რეალურობის შესახებ ერეკლე II-მ დროულად გააფრთხილა ეკატერინე II-ის საიმპერატორო კარი (207, 124), რუსეთმა თავისი ერთგული ქართველი მოკავშირე კრიტიკულ ვითარებაში კვლავ სრულიად დაუცველი დატოვა. ეს იყო რუსული დიპლომატიის დიდი შეცდომა (21, 213).

1798 წლის 11 იანვარს, 78 წლის მეფე ერეკლე II თელავის სასახლეში გარდაიცვალა.

აკად. ნიკო ბერძენიშვილის მართებული შეფასებით, ერეკლე II იყო “ქვეყნის თავდადებული მოამბე, დიდი სახელმწიფო მოღვაწე, ბრწყინვალე სარდალი და თავისი ღრის მოწინავე კაცი. მოხუცებულობის მიუხედავად, მისი დაკარგვა აუნაზღაურებელი დანაკლისი იყო აფორიაქებული ქვეყნისათვის” (38, 240).

მეფე ერეკლე II სამჯერ იყო დაქორწინებული. მისი პირველი მეუღლე იყო იმერეთის წარჩინებული თავადის ზაალ მხეიძის ასული – ქეთევანი.

1744 წელს, ქეთევან დედოფლის გარდაცვალების შემდეგ, ერეკლე II-მ ცოლად შეირთო იმერეთის წარჩინებული თავადის ზაალ აბაშიძის ასული – ანა (1730-1749). მათი ძე იყო გიორგი XII – ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე.

ანა დედოფლის გარდაცვალების შემდეგ მეფემ ჯვარი დაიწერა სამეგრელოს მთავრის ოტია დადიანის ძმის შვილის, გიორგი კაციას ძე დადიანის ასულზე – დარეჯანზე (1734-1807).

საგულისხმოა, რომ ერეკლე II-ის ერთ-ერთი ვაჟი მესამე ქორწინებიდან – მირიან ბატონიშვილი (1766-1834), რომელიც რუსეთის იმპერიის არმიის გენერალი და სენატორი იყო, 1797 წლიდან „ყაბარდოს პოლკის“ შეფი გახდა (41, 104-105).

პოლონელი მეცნიერი იან პოტოცკი შენიშნავდა, რომ იგი ჩრდილო კავკასიაში მოგზაურობისას შეხვდა და დაუმეგობრდა მირიან ბატონიშვილს. 1797 წლის 1 დეკემბერს მან თავის დღიურში ჩაწერა: „ეკატერინოგრადში მე საქართველოს მეფის ძის, უფლისწულ მირიანის სტუმარი ვარ, რომელიც რუსეთის არმიაში გენერალ-მაიორის ჩინით მსახურობს. ახალგაზრდა ბატონმა მშვენიერად იცის რამდენიმე ენა და აზიის ისტორია“ (80, 338).

მიუხედავად იმისა, რომ ერეკლე II-ს მრავალრიცხოვანი შთამომავლობა დარჩა, მისი პირდაპირი ნაშვირნი (მამაკაცთა ზაზით) დღეისათვის ძალიან ცოტანი არიან. მათ შორისაა მხოლოდ ორი ოჯახი, რომელთაგან ერთი თბილისში (ბაგრატ ბატონიშვილის

შთამომავლობა), ხოლო მეორე — მოსკოვში (ბაგრატიის უმცროსი ძმის — ილია ბატონიშვილის შთამომავლობა) ცხოვრობს.

მათგან უფროსი შტოს წარმომადგენელია თბილისში მცხოვრები ნუგზარ პეტრეს ძე ბაგრატიონი-გრუზინსკი (დაბადებული 1950 წელს). იგი დიდი ქართველი მეფის პირდაპირი შთამომავალია (მეექვსე თაობა). მისი გენეალოგიური ხაზი შემდეგნაირად გამოიყურება: ერეკლე II (1720-1798) — გიორგი XII (1746-1800) — ბაგრატ ბატონიშვილი (1776-1841) — ალექსანდრე (1820-1865) — პეტრე (1857-1922) — პეტრე (1920-1984).

ამრიგად, ქართლ-კახეთის სახელოვანი მეფე ერეკლე II დიდი საერთაშორისო ავტორიტეტით სარგებლობდა. მისი თავდადებული მოღვაწეობის შედეგად, სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე არსებულ სამეფო-სამთავროებსა და სახანო-სასულთნოებს შორის ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო — ქართლ-კახეთის სამეფო იყო. ქართველმა მეფემ თავისი ქვეშევრდომობის ქვეშ ერცელი ტერიტორია მოაქცია. XVIII საუკუნის 60-80-იან წლებში მისი პეგემონობა აღნიშნულ რეგიონში აშკარა იყო.

ქართლ-კახეთის მეფის მიმართ პატივისცემით იყვნენ განმსჭვალულნი კავკასიელი ხალხები, რომელთაგან ამ მხრივ განსაკუთრებით ერეკლე II-ის ნათესაეები და ერთგული მოკავშირენი — ადიღელი ფეოდალები გამოირჩეოდნენ. უძლიერესი კავკასიელი მონარქი მათ დიდად აფასებდა და ენდობოდა.

9. ყაბარდოელთა საძარტველოში
ჩამოსახლების პროექტი
(XVIII საუკუნის 70-80-იანი წლები)

გახშირებული სამხედრო ზარჯები მძიმე ტვირთად აწევბოდა ქართლ-კახეთის სახელმწიფო ბიუჯეტს. გამუდმებული ბრძოლების შედეგად, ქართული ჯარის რაოდენობაც თანდათან მცირდებოდა.

ამის გამო, დამატებითი, დაქირავებული ლაშქრის სახით, მეფე ერეკლე II ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებ თითქმის ყველა ხალხს იყენებდა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იმ პერიოდის ქართულ ჯარში თავს ხშირად იყრიდნენ, როგორც ადიღური ხალხები, ასევე ჩეჩნები, ინგუშები, ოსები, ყალმუხები, ნოღაელები და სხვები.

აღსანიშნავია, რომ ერეკლე ადვილად ახერხებდა არა მხოლოდ ჩრდილოკავკასიელთა, არამედ სომხების, ქურთების, აისორებისა და თურქულენოვანი ხალხების მიმხრობასაც (113, 32-33).

მიუხედავად ამისა, ჩანს, რომ სხვა კავკასიელ ხალხთა შორის, ერეკლე უპირატესობას ანიჭებდა თავისი სათაყვანებელი დედის ნათესავ ადიღელ ხალხებს, რომლებსაც ყველაზე გამორჩეულ და ერთგულ მებრძოლებად მიიჩნევდა.

მართლაც, იმ დროისათვის, ყაბარდოს ისეთივე პეგემონობა ჰქონდა მოპოვებული ჩრდილო კავკასიაში, როგორიც ქართლ-კახეთს — სამხრეთ კავკასიაში. თუ ქართლ-კახეთის სამეფოს ქვეშევრდომობაში შედიოდნენ სამხრეთ კავკასიის სახანოები, ყაბარდოელთა მორჩილებაში იყვნენ ჩრდილოკავკასიელი ხალხები: ოსები, ბალყარელები, ყარაჩაელები და ვეინახთა ნაწილი, კერძოდ ინგუშები (26, 224-233).

გარეშე მტერთან გამუდმებულმა ბრძოლამ ადიღელები საუკეთესო მეომრებად აქცია. ისინი თავიანთ შვილებს სამხედრო საქმეს ბავშვობიდანვე ასწავლიდნენ და მათ საომარ წრთობას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ (291, 258).

სწორედ ადიღელი ხალხებისათვის დამახასიათებელი ზემოთ აღნიშნული მებრძოლი ბუნების გამო გადაწყვიტა ერეკლე II-მ, რომ მათი ნაწილი საქართველოში ჩამოესახლებინა და ამით მუდ-

მივი, ერთგული და ბრძოლისუნარიანი სამხედრო ძალა გაეჩინა. ქართული ჯარის სიმცირის დაბალანსებას იგი ამ ღონისძიების განხორციელებით შეეცადა.

იმ პერიოდში ყაბარდოში რთული ვითარება იყო შექმნილი. ყაბარდოელებს სერიოზული პრობლემები ჰქონდათ ჩრდილო კავკასიაში რუსეთის კოლონიზაციის გაფართოების გამო.

გ. ქიქოძე შენიშნავდა, რომ იმპერიული პოლიტიკით უკმაყოფილო ყაბარდოელებმა და ჩერქეზებმა „პრიმიტიული შეიარაღების მიუხედავად, გმირული ბრძოლა დაიწყეს კაზაკთა ახალშენებისა და რუსის ჯარის წინააღმდეგ. მათი პარტიზანები სწვაოდნენ კაზაკების ნათესებს, ხოცდნენ ჯარისკაცებს და იტაცებდნენ ქვემეხებსა და პროვიანტს. თავის მხრით, რუსის ჯარი ულმობლად უსწორდებოდა კავკასიის მთიელებს, მათ აულებს დედამიწის პირიდან ჰკვიდა, ხოლო მათ ჯოგებს ეპატრონებოდა.

ერეკლეს უნდოდა, თავისი დაცარიელებული პროვინციების დასასახლებლად გამოეყენებინა ეს კონფლიქტი და 1778 წელს დიდი და პატარა ყაბარდოს მფლობელებს მოციქულები გაუგზავნა წინადადებით, ქართლში გადმოსახლდით და კარგს ადგილებს მოგცემთ“ (180, 124-125).

საქართველოში გადმოსახლების სანაცვლოდ მეფე ერეკლე ყაბარდოელებს ნაყოფიერ მამულებსა და ხელფასს ჰპირდებოდა.

ამ სამხედრო პროექტის განხორციელების მიზნით, 1778 წლის დეკემბერში ერეკლე II-მ ყაბარდოში საგანგებო ელჩობა მიაავლინა. ადილელ ფეოდალებთან მოსალაპარაკებლად წარგზავნილი ამ მისიის შემადგენლობაში იყვნენ “ივანე შუქიაშვილი, აზნაური, თარხანი და სომეხი ზურაბი”. მათი საშუალებით მეფემ ადილელებს შესთავაზა: “თქვენის ყმით გადმოსახლდით საქართველოში და იმერეთსა და ახალციხეს შუა დაგაბინავებთ”. მოზღოკში ჩასული ელჩები რუსებმა დააკავეს (146, 143).

ამ წამოწყებას მხარი ადილელ ფეოდალთა ერთმა ნაწილმაც აუბა. მაგალითად, დიდი ყაბარდოს თავადები კაიტუკი და კელმეტი თანახმანი იყვნენ, რომ თავიანთი ქვეშევრდომებითურთ საქართველოში გადასახლებულიყვნენ (269, 334).

ყაბარდოელი ფეოდალი ასლან-გირეი მურტაზინი იმდენად მონდომებული ჩანდა საქართველოში გადასახლებით, რომ თუკი მისი ქვეშევრდომები თან ნებით არ გაჰყვებოდნენ, მზად იყო, იძულებით წაეყვანა (269, 334).

ადილელი ფეოდალების, განსაკუთრებით კი წვრილი აზნაურებისათვის საქართველოში გადასახლება და იქ ყმა-მამულის მიღება უდავოდ მომგებიანი იყო, რადგან ყაბარდოში ისინი ყოველივე ამის ნაკლებობას განიცდიდნენ.

ამის მიუხედავად, ეს უმნიშვნელოვანესი პროექტი რუსეთის იმპერიის ხელისუფალთა აქტიური ჩარევით ჩაიშალა.

გ. ქიქოძე წერდა, რომ ერეკლე II-ის „მოციქულები რუსეთის ხელისუფლებამ მოზღოკში დააკავა და ისინი ხელცარიელნი დაბრუნდნენ თბილისში“ (180, 125).

ადილელთა ჩამოსახლების მიზნით, ერეკლე II-მ ყაბარდოში ელჩობა 1782 წელსაც გაგზავნა.

იმავე წლის 19 ოქტომბერს მცირე ყაბარდოს მფლობელმა ფეოდალებმა მუსა კანშოვმა და ამფოკი ტაუსულტანოვმა რუსეთის იმპერიის ხელისუფლების წინაშე ოფიციალურად ივალდებულეს, რომ ისინი თავიანთ ქვეშევრდომ აზნაურებს, რომლებიც ქართლ-კახეთში გადასახლებას აპირებდნენ, ამის განხორციელებაში ხელს ყველანაირად შეუშლიდნენ. აქვე დავსძენთ, რომ გადასახლება სურდათ მათ აზნაურებს: მურთაზოვებს, კოგოლკოვებს, ანზოროვებს, მოროზოვებს, ელიუზოვებს და სხვებს (269, 343).

1783 წლის ივლისში ადილელ ფეოდალთა ნაწილმა საბოლოოდ სცადა საქართველოში გადმოსახლება, რაც რუსეთის ხელისუფლებამ კვლავ არ დაუშვა (146, 154).

არსებობს აზრი, რომ რუსეთი თავად იყო დაინტერესებული ჩრდილო კავკასიის კოლონიზაციითა და ადილელებიც, როგორც საიმედო სამხედრო ძალა, თვითონვე სჭირდებოდა (42, 114-116).

აკად. ნ. ბერძენიშვილი სავსებით მართებულად თვლიდა, რომ ყაბარდოელთა ჩამოსახლების გეგმის ჩაშლა რუსეთის მიერ ერეკლე II-ის დასასუსტებლად შეგნებულად გადადგმული ნაბიჯი იყო (39, 169). მისივე აზრით, ამით ქართველ მონარქს „მოაკლდა ის

ძალა, რომლითაც იგი ზშირად, წარმატებით იგერიებდა მტრების საშიშ შემოსევებს“ (38, 226).

ფაქტია, რომ ადიღელთა ჩამოუსვლელობით ერეკლე II-მ მართლაც დაკარგა მნიშვნელოვანი სამხედრო რეზერვი (70, 684), რომლის მეშვეობითაც ყოველი მხრიდან მოძალებულ მტრებს უმკლავდებოდა.

ცხადია, იმპერიის მესვეურებმა იმიტომ არ დაუშვეს ამ პროექტის განხორციელება, რომ მუდმივი სამხედრო ძალის შექმნით მომძლავრებულ ქართლ-კახეთში რუსეთის შეღწევის შესაძლებლობა მცირდებოდა. იმპერიის მესვეურთ ერჩიათ, რომ საქმე დასუსტებულ ქართულ სახელმწიფოსთან ჰქონოდათ, რომელიც სამხედრო დახმარებას მხოლოდ მათგან ითხოვდა და რომელსაც თავის საზღვრებში უფრო იოლად მოაქცევდნენ.

ამრიგად, XVIII საუკუნის 70-80-იან წლებში ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-მ ყაბარდოელთა საქართველოში ჩამოსახლება სცადა. ამას სიხარულით გამოეხმაურა ადიღელ ფეოდალთა მნიშვნელოვანი ნაწილი. ეს გეგმა, რომელიც მუდმივი ჯარის შექმნას და ამით ქვეყნის გაძლიერებას ითვალისწინებდა, რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა ჩაშალეს.

10. ქართულ-აღიღუბი ურთიერთობები XVIII-XIX საუკუნეში მიჯნაზე

აღიღული თავადები ასევე პატივისცემით ეპყრობოდნენ მეფე ერეკლე II-ის შთამომავლობას. მათ ახლო მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდათ „პატარა კახის“ ვაჟებთან და განსაკუთრებით ტახტის მემკვიდრესთან – გიორგი ბატონიშვილთან.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ გიორგი XII (მეფობდა 1798-1800 წლებში) ყმაწვილობისას ჩერქეზი თავადის სასიძო იყო.

ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მონარქის ბიოგრაფი პ. იოსელიანი მოგვითხრობს: „მეფის ძე გიორგი, დროთაგან ყმაწვილობისა, ვიდრე 40 წლამდე ცხოვრებისა თვისისა, იყო ტანით წვრილი, მაღალი და ბრგე. 1785 წელიწადიდან შევიდა სიმსუქნეში, განსქელდა დიდად და თუმცა ესრეთმა სიმსუქნემან უფრო აზოვანჰყო იგი, გარნა ველარ ჯდებოდა ცხენსა თავისუფლად და ვერცა იქმნებოდა მარდი, ვითარცა პირველ“ (87, 24).

ამის გამო, „ჩერქეზ ქირმანის ბატონმან უცმან, ალექსანდრე მეფის ძის სიმამრმან და მეფეთა თანა დაახლოვებულმან ადრითგან, მოართვა მეფესა გიორგის 6 ცხენი ყაბარდოული, ორი თეთრი და ოთხი სხვისა ფერისა, ტანოვანნი და ძლიერნი. დიდ სხეულოვანობისა გამო მეფისა, ვერ სადამე უძლებდნენ მას ცხენები და ამისთვის გამორჩევით, მცნობმან მოყვარემან მოართვა ძღვნად“ (87, 191).

თავისი ერთგული ჩერქეზი მეგობარი გიორგი XII-მ უხვად დაასაჩუქრა. როგორც წყაროში ვკითხულობთ: „იამა მეფესა და მიუძღვნა ნაცვლადგებისა საჩუქარი მას და რიცხვით სახლეულობისა მისისა ქალთა ოთხი ბეჭედი აღმასისა იაგუნდ მოდებულნი თანასწორისა ფასისა და ხელოვნებისა და გულსაკიდი მარგარიტისა ძეწკვი. თვით მას წარუვლინა დიდი საგზაო აზარფეშა ვერცხლისა შიგნით მოოქროვილი და თოფი, რომელიცა აღრევე აქვნდა ნაჩუქრად ინგლისისა ვაჭრისაგან, თფილისს მოსულისა მეფისა ირაკლისავე დროსა“ (87, 191).

უსაჩუქროდ არც ცხენების ჩამომყვანი ჩერქეზი მხედრები დაუტოვებიათ. პ. იოსელიანის ცნობით, „კაცთა, საჩუქრისა მომტანთა უბოძა ტანსაცმელი მდიდარი და შესაბამისი მათდა იარაღი და გაისტუმრა ღიახვისა ხეობითა, იმავე გზითა, რომლითაცა მოვიდნენ. ესენი ჩააბარა მშვიდობითისა გზავრობისათვის იასე მაჩაბელსა, ღიახვისა ბატონსა და დავით ამირეჯიბს“ (87, 191).

ზემოთ გადმოცემული ისტორიული ფაქტი პ. იოსელიანისათვის მეფე გიორგი XII-ის ძეს – მიხეილ ბატონიშვილს (1783-1862) მოუყოლია (87, 191).

გიორგი XII-ის ვაჟი – იოანე ბაგრატიონი (1768-1830) იმ პერიოდის ცნობილი ქართველი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე, ქართული არტილერიის თოფჩიბაში (სარდალი) იყო. იმავედროულად, იგი, როგორც გამოჩენილი მეცნიერ-ენციკლოპედისტი, ფრიად საყურადღებო კანონშემოქმედებით საქმიანობასაც ეწეოდა.

1799 წლის 10 მაისს იოანე ბატონიშვილმა თავის გვირგვინოსან მამას წარუდგინა ქართლ-კახეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი რეფორმების პროექტი – „სჯულდების“ სახელწოდებით. ეს პროექტი მიზნად ისახავდა სამეფოს სახელმწიფოებრივი წყობის მოდერნიზაციასა და ევროპეიზაციას.

დაუყოვნებლად გასატარებელ სხვა რეფორმებთან ერთად, იოანე ბატონიშვილი საჭიროდ მიიჩნევდა ურთიერთობის განმტკიცებას ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებთან და მათ შორის, უპირველესად ადიღელებთან. იგი თვლიდა, რომ მთიელებთან ინტენსიური კონტაქტის შენარჩუნება უნდა მიენდოთ არაგვის საერისთავოს გამგებლად დანიშნული ვახტანგ (ალმასხან) ბატონიშვილისათვის (1761-1814) – რომელიც მეფე ერეკლე II-ის ვაჟი იყო მესამე ქორწინებიდან.

სჯულდებაში ვკითხულობთ: „არაგვის საერისთავო ებაროს ისევ ვახტანგს... ამასვე ეკითხებოდეს ჩერქეზისა და თავურ-ქურთაულისა ქიშტების საქმე“ (33, 34).

ადიღელ ხალხებთან მჭიდრო კავშირის შენარჩუნება საქართველოსათვის ფრიად მომგებიანი იყო როგორც სამხედრო-პოლიტიკური, ასევე სავაჭრო-ეკონომიკური თვალსაზრისითაც. მაგალი-

თად, საყოველთაოდ განთქმული ჩერქეზული ჯიშის ბედაური, ისევე როგორც სხვა ქვეყნებში, საქართველოშიც დიდად ფასობდა.

აღსანიშნავია, რომ ადიღელთა ჯარის საუკეთესო სახეობას სწორედ კავალერია წარმოადგენდა (291, 263). რჩეულ ჩერქეზულ ცხენებზე ამზედრებული ადიღელთა ლაშქარი თვით მასზე ბევრად მრავალრიცხოვან მტერსაც კი შიშის ზარს სცემდა.

ფრანგი მოგზაური ჟაკ ფრანსუა გამბა წერდა: “ჩერქეზულ ცხენებზე დიდი მოთხოვნილებაა: ისინი წვივმაღალი, მოხდენილი, ძლიერი აღნაგობისა არიან და სირბილსა თუ დაღლას იოლად იტანენ. ამ ჯიშის ცხენის თავი ოდნავ წააგავს ყვავის მოკაუჭებულ ნისკარტს, აღნაგობით კი ინგლისურ ცხენს მოგვაგონებს. ჩერქეზები დიდად ზრუნავენ იმაზე, რომ ცხენების გარკვეული ჯიშები არ გადაშენდეს... ყირიმში... თითო ცხენში დაახლოებით 200 პიასტრს იძლევიან, ხოლო ამ ქვეყნის ზოგიერთი საუკეთესო ჯიშის ცხენი დაახლოებით რვა მონა ღირს” (50, 256-257).

ზემოთქმულის გამო, ჩერქეზული ჯიშის ბედაურები საქართველოშიც სისტემატურად შემოჰყავდათ.

არაგვის საერისთავოს გაუქმებისა და მისი საუფლისწულო მამულად გადაქცევის შემდეგ მისი მფლობელი ბატონიშვილების ვახტანგისა (1742-1760) და ლევანის (1756-1781) მილახვარს აზნაურ ბაბანა ჭილაშვილს ტრადიციულად ევალებოდა “ჩერქეზიდან მოსულის ცხენების ბაჟის აღება” (146, 149-150).

ვახტანგ (აღმასხან) ბატონიშვილის მიერ 1782 წლის 30 აპრილს გაცემული სიგელიდან ირკვევა, რომ არაგვის საერისთავოს ამ უკანასკნელმა მფლობელმა თავის ერთგულ აზნაურს — ბაბანა ჭილაშვილს კვლავ უბოძა მილახვრობა და სხვა მოვალეობებთან ერთად, დააკისრა: “ჩერქეზიდან მოსულის ცხენების მებაჟეობა” (146, 150).

მართალია, რუსეთის იმპერიის მესვეურთა მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების (1801) შემდეგ, ქართულ-ადიღური სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობები მნიშვნელოვნად შეფერხდა, მაგრამ მთლიანად არ შეწყვეტილა.

1804 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში იფეთქა აჯანყებამ რუსეთის კოლონიური რეჟიმის წინააღმდეგ. მისმა სულისჩამდგმელებმა და ხელმძღვანელებმა, თავისუფლებისმოყვარე მთიულებმა მოციქულები გაუგზავნეს მეფე ერეკლე II-ის ვაჟებს – იმერეთში თავშეფარებულ იულონ (1760-1816) და ფარნაოზ (1777-1852) ბატონიშვილებს და აჯანყებაში ჩართვა სთხოვეს.

იულონ ბატონიშვილმა, რომელიც მეფე ერეკლე II-ის იმხანად ცოცხალ შთამომავალთა შორის ყველაზე უფროსი იყო და მეფობის პრეტენზია ჰქონდა, ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენისათვის აქტიური ღონისძიებების გატარება სცადა. მან ოსმალეთში ელჩობა მიაღწინა და სულთანს სამხედრო დახმარება სთხოვა.

კავკასიიდან რუსთა განდევნის უდიდესი სურვილი მუდამ ჰქონდათ როგორც ოსმალეთის სულთნებს, ასევე სპარსეთის შაჰინშაჰებს. მიუხედავად ამისა, იმხანად შექმნილი არახელსაყრელი საერთაშორისო ვითარების გამო, აჯანყებული ქართველებისათვის დახმარების გაწევა ოსმალეთმა რეალურად ვერ შეძლო.

ტახტისმადიებელმა იულონმა, იმავე მიზნით, ელჩები ყაბარდოშიც გაგზავნა, რომლებიც ქართველთა ტრადიციულად ერთგულმა მოკავშირე ადიღელებმა დიდი პატივისცემით მიიღეს.

ამის თაობაზე ალექსანდრე ყიფშიძე (1862-1916) ანუ “ფრონელი” შენიშნავდა: „რაინდულად მოიქცნენ მხოლოდ ჩერქეზნი, სწორედ ისე, როგორც შეეფერებოდა ამ მამაცს და ვაჟკაცობით განთქმულ ერსა... მაშ რად უნდა გაგვიკვირდეს, თუ ასეთი ხასიათის ხალხმა სიამოვნებით მიიღო ბატონიშვილის მოწოდება დახმარება-შემწეობის შესახებ!“ (169, 232-233).

1804 წლის მაისში, ადიღელ ფეოდალთა ნდობით აღჭურვილი ოთხი წარჩინებული ჩერქეზი თავადიშვილი საქართველოში ჩამოვიდა და იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებს წარუდგა. მათ ქართველ ბატონიშვილებს შესთავაზეს: „გადმოხდნით ყაბარდოში და თქვენი ყურ-მოჭრილი ყმები შევიქნებითო; რაც შეგვიძლიან, ჩვენ თავს არ დავზოგავთო. საქართველოში შემოსასვლელი გზები... ჩვენ ხელშია და ამისათვის არ გაგვიჭირდება თქვენი დახმარება. თუ მაინცა და მაინც არ ინებებთ ყაბარდოში გადმოხდნებას, ქალ-

აღლი გვიბოძეთ და დაწვრილებით აღნუსხეთ, რა გეჭირვებათ და ჩვენც შეძლებისადაგვარად ვეცდებით სამსახური გაგიწიოთ“ (169, 233).

ბატონიშვილთა მზღებლის, სოფელ რუისელი აზნაურის გიორგი სააკაძის ზემოთ მოტანილი ცნობით ნათელი ხდება, რომ ჩერქეზები მზად იყვნენ ქართველებთან ერთად ებრძოლად საერთო მტრის წინააღმდეგ.

აღსანიშნავია, რომ მოგვიანებით, როცა მთიულეთის აჯანყება რუსთა საოკუპაციო ჯარებმა სისხლში ჩაახშეს, ზოლო გ. სააკაძე ლორის მაზრის სასამართლოში გაასამართლეს, მას ჰკითხეს, თუ რა შედეგი გამოიღო ქართველ ბატონიშვილებსა და მათ ნათესავ ადილელ ფეოდალებს შორის წარმოებულმა მოლაპარაკებამ. ამის შესახებ გ. სააკაძეს განუცხადებია: „რითი გათავდა მოლაპარაკება, ან რა დააწყეს, რა მოისაზრეს ბატონიშვილმა და ჩერქეზთა მოციქულებმა, არ ვიცი, ყური ვერ მოვკარიო“ (169, 233).

ამრიგად, ქართულ-ადილური თანამშრომლობა XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნამდე ანუ ქართლ-კახეთის სამეფოს არსებობის უკანასკნელ პერიოდამდე გრძელდებოდა. მეფე ერეკლე II-ის შთამომავლობას ადილი თავადები დიდი პატივისცემით ეპყრობოდნენ. მათ ახლო მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდათ ქართლ-კახეთის უკანასკნელ მეფესთან, ჩერქეზი თავადის ყოფილ სასიძოსთან, გიორგი XII-სთან.

ქართულ-ადილური სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობების შემდგომ გაგრძელებას და განვითარებას ხელი შეუშალა ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებამ და მისმა მოქცევამ რუსეთის იმპერიის საზღვრებში. მიუხედავად ამისა, ქართველი და ადილელი ხალხების ღირსეულ ნაწილს ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირი შემდგომ პერიოდშიც არ შეუწყვეტიათ. ამის ნათელი მაგალითია ჩერქეზთა მზადყოფნა — მთიულეთის აჯანყების (1804 წ.) დროს, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ქართველებთან ერთად ებრძოლათ.

11. ადილური სიმბოლიკა საძაბრთველოს სამეფოს გერბზე

ქართული ჰერალდიკის ანუ გერბმცოდნეობის ძეგლთა შორის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს და სრულქმნილ ნიმუშად ერეკლე II-ის მეფობის პერიოდის ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი სახელმწიფო გერბი ითვლება.

ცნობილია, რომ რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის 1783 წლის 24 ივლისს, გეორგიევსკში დადებული ტრაქტატი შემდეგ რატიფიცირებულ იქნა იმპერატრიცა ეკატერინე II-ისა და მეფე ერეკლე II-ის მიერ.

1784 წლის 24 იანვარს ერეკლე II-ის მიერ გაცემულ სარატიფიკაციო სიგელზე დასმულ ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდ სახელმწიფო ბეჭედზე სრული სახით არის დაფიქსირებული ზემოხსენებული გერბი. მასზე გამოსახულია ქართველი მეფის ქვეშევრდომობაში შემავალი სხვადასხვა სამეფოებისა და სამფლობელოების გერბები.

ქართველი მეფის ტიტულატურა ასეა წარმოდგენილი რატიფიცირებული ტრაქტატის შესავალში: „ირაკლი მეორე, წყალობითა ღმრთისათა მეფე ქართლისა, მეფე კახეთისა, მემკვიდრე მფლობელი სამცხე-საათაბაგოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსი, მთავარი შამშადილოსი, მთავარი კაკისა, მთავარი შაქისა და მთავარი შირვანისა, მფლობელი და მბრძანებელი განჯისა და ერევანისა“.

ტიტულატურის ეს ფორმა, რომელშიც ქართველი მონარქი სამხრეთ კავკასიის მთელი აღმოსავლეთი ნაწილის მფლობელად არის წარმოდგენილი, უცვლელად არის დაფიქსირებული მეფე ერეკლე II-ის მიერ 1783-1785 წლების განმავლობაში გაცემულ სიგელებზე.

იმდროინდელი ევროპის სახელმწიფოებში არსებული წესის თანახმად, ბაგრატიონთა საგვარეულო გერბის გარშემო გამოსახულია უპირველესად ქართლისა და კახეთის გერბები, ხოლო მათ შემდეგ, ქართლ-კახეთის გაერთიანებულ სამეფოსთან ვასალურ და-

მოკიდებულებაში მყოფ სამხრეთკავკასიურ სამფლობელოთა გერებ-
ბი (94, 86-87).

ქართლ-კახეთის დიდ სახელმწიფო გერებზე შემდეგი თანამიმ-
დევრობით წარმოდგენილ გერებზე გამოსახულია:

1. ქართლის სამეფოს გერბი – ცხენზე ამხედრებული წმ.
გიორგი ლახერავს გველეშაპს;

2. კახეთის სამეფოს გერბი – აღმოდებული მთა ორი ისრით
გახვრეტილი;

3. ერევნის სახანოს გერბი – არარატის მთაზე შემდგარი
ნოეს კილობანი (ეს სიმბოლო თანამედროვე სომხეთის რესპუბ-
ლიკის სახელმწიფო გერბის ცენტრშია დამოსახული);

4. განჯის სახანოს გერბი – ქრისტეშობის სცენა: ღვთისმშო-
ბელი ყრბითა და სამი მოგვი (ერეკლე II-ის მიერ ხელმოწერილი
დოკუმენტის მიხედვით, აქ გამოსახული უნდა ყოფილიყო სამი
აღმოდებული მწვერვალი, რომელიც შემდეგ ბაქოს გუბერნიის
გერბი იყო, ხოლო ამჟამად აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმ-
წიფო გერბს წარმოადგენს);

5. სამცხე-საათაბაგოს გერბი – მონასტერი ტბის პირას;

6. ყაზახის გერბი – ხელი, რომელსაც შუბი უპყრია;

7. ბორჩალოს გერბი – ხმალი;

8. შამშადილოს გერბი – თოფი;

9. შირვანის გერბი – მგელი;

10. შაქის გერბი – მელია (94, 86-87).

ამ გერბზე დაკვირვება საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ
ქართლ-კახეთის სამეფოს სათავეში მყოფი ბაგრატიონთა დინასტია
(კდილობდა, რომ თავი იმდროინდელი ევროპის მოწინავე ქვეყნების
მმართველი დინასტიების თანასწორად წარმოეჩინა.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით პერალდიკოსი დავით კლდიაშ-
ვილი მართებულად შენიშნავდა: “მოწინავე ქვეყნების გერბებში,
მთავარი სიმბოლოს გარშემო, მეფის ტიტულატურის მიხედვით,
ტერიტორიული მცირე გერბების გამოსახვა ფართოდ იყო გავრ-
ცელებული. დიდი სახელმწიფო გერბის ამგვარი სახე პერალდიკამ
ქრისტიანული ხატწერიდან შეითვისა, სადაც ქრისტეს გარშემო

წმიდანების გამოსახვა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ასე რომ, ადრიანე ევროპული ორიენტაციის მქონე საქართველო და ქართველი ხალხი უკვე ევროპის დიდი და ცივილიზებული ოჯახის წევრად გრძნობდა თავს” (94, 87).

აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთის იმპერიის დიდ სახელმწიფო გერბში შეტანილ “საქართველოს სამეფოს გერბს” საფუძვლად სწორედ ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი სახელმწიფო გერბი დაედო.

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და მისი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლის შემდეგ, საქართველოს სამეფოს გერბს ტრადიციულად გამოსახავდნენ რუსეთის დიდ და საშუალო სახელმწიფო გერბებზე.

დიდ სახელმწიფო გერბზე მოთავსებული იყო რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შემავალი სხვადასხვა სამფლობელოების გერბები. მათ შორის, ყველაზე ვრცელი აღწერილობა სწორედ საქართველოს სამეფოს გერბს ჰქონდა. მასზე ქართული სამეფოების გერბებთან ერთად, გამოსახული იყო საქართველოს შემადგენლობაში სხვადასხვა დროს შემავალი კავკასიური სამფლობელოების აღმნიშვნელი გერბებიც.

რუსეთის იმპერიის დიდი სახელმწიფო გერბის ოფიციალურ აღწერილობაში ვკითხულობთ: “საქართველოს სამეფოს გერბი – ოთხნაწილიანი ფარი დაბოლოებითა და შუაში მცირე ფართურთ:

– შუა მცირე ფარზე – *საქართველოს გერბი*: ოქროს მინდორზე წმ. დიდმოწამე და ძლევამყნოსილი გიორგი, ლაჟვარდის აღჭურვილობით, მკერდზე ოქროს ჯვრითა და მეწამული მანტიით, ოქროს არშიის მქონე შავ ცხენზე ამხედრებული, მეწამული შუბით ლახერავს შავფრთიან, მეწამული (წითელი) ფერის თვალებიან და ენიან მწვანე გველეშაპს;

– პირველ ნაწილში – *ივერიის გერბი*: მეწამულ ფარზე ყალყზე შემდგარი ვერცხლის ცხენი, ზედა მარცხენა და ქვედა მარჯვენა კუთხეებში რვაქიმიანი ვერცხლის ვარსკვლავები;

– მეორე ნაწილში – *ქართლის გერბი*: ოქროს ფარზე ცეცხლისმფრქვეველი მთა, ორი შავი ისრის პირით ზევით ჯვრისებრად გახვრეტილი;

– მესამე ნაწილში – *ყაბარდოს მიწების გერბი*: ლაჟვარდოვან ფარზე ვერცხლის ორ, პირებით ზევით გადაჯვარედინებულ ისარზე ოქროს მცირე ფარი მარჯვნივ შებრუნებული, მეწამული ნახევარმთვარით; პირველ სამ მეოთხედში ვერცხლის ექვსქიმიანი ვარსკვლავები;

– მეოთხე ნაწილში – *სომხეთის გერბი*: ოქროს მინდორზე მეწამული გვირგვინოსანი ლომი;

– დაბოლოებაში – *ჩერქეზი და მთიელი თავადების გერბი*: გაჭნეულ შავ ცხენზე ამხედრებული ჩერქეზი, ვერცხლის აღჭურვილობით, მეწამულ ტანისამოსში და შავი ბეწვის მოსასხამით, მარჯვენა მხარზე გადებული შავი შუბით” (284, 297-298).

ქართული სამეფო გვირგვინით დამშვენებული ეს მრავალსახოვანი გერბი უნიკალურ პერალდიკურ ნიმუშს წარმოადგენს. იგი სიმბოლურად განასახიერებს ბაგრატიონთა ათასწლოვანი სამეფო გვირგვინის ქვეშ გაერთიანებულ სრულიად კავკასიას.

გერბის შინაარსიდან გამომდინარე, საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში უბირველესად გაერთიანებულია ქართული სამეფოები, კერძოდ, ქართლ-კახეთის სამეფო – მისი ვასალი სამხრეთ კავკასიური მაჰმადიანური სახანოებითურთ და იმერეთის სამეფო – მისივე ქვეშევრდომობაში მყოფი დასავლეთ საქართველოს სამთავროებითურთ (სამეგრელო, აფხაზეთი, გურია და სვანეთი).

ამავე გერბის თანახმად, საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში ასევე გაერთიანებულია სომხეთი და ჩრდილო კავკასია. ეს უკანასკნელი წარმოდგენილია ადიღელი ხალხებით დასახლებული მიწების (ყაბარდო), “ჩერქეზი და მთიელი თავადების” სამფლობელოების სახით. ცალკე მოხსენიებულ “მთიელ თავადებში” იგულისხმებიან არაადიღური წარმომავლობის ჩრდილოკავკასიელი წარჩინებულები, კერძოდ, ვეინახები, დაღესტნელები, ოსები, ბალყარელები და ყარაჩაელები.

საინტერესოა, რატომ იყვნენ რუსეთის იმპერიის მესვეურები დაინტერესებულნი საქართველოს სამეფოს გერბის ასეთი გავრცობილი სახით წარმოდგენით?

პერალდიკოს თორნიკე ასათიანის მართებული შეფასებით, “რუსეთს სურდა გამოემზეურებინა მის საზღვრებში მოქცეული უამრავი სამფლობელო (აქ, ჩვენი აზრით, გერმანული გავლენა გამოსჭვივის) და ვინაიდან ყველა მათგანის სიმბოლოებს ცალკე ვერ გამოჰყოფდა, არჩია, საქართველოს ფარში მოექცია ისინი...

ზოგადად გერბი... ძლიერ საინტერესოა ქართული პერალდიკოსათვის. იგი თავისუფლად გამოდგებოდა “პრეტენზიის”, ან ეთქვათ, საქართველოს იმპერიის, ასეთი რომ არსებულებით, გერბად. მოცემული გამოსახულება გარკვეულ სიქადულსაც იწვევს იმ მნიშვნელობის ასახვით, რომელსაც საქართველო წარმოადგენდა რეგიონისათვის ან თუნდაც რუსეთისათვის... რაც არ უნდა უცნაურად მოგეჩვენოს, საქართველოს გერბის ყველაზე განვრცობილი ვარიანტი, ზემოთ აღწერილი კომპოზიციის სახით, დამპყრობლის – რუსეთის პერალდიკაში მოგვევლინა” (28, 19).

ასევე საყურადღებოა, რომ საქართველოს სამეფოს გერბს ორიგინალური “ქართული გვირგვინი” ამკობს.

თ. ასათიანისავე ვარაუდით, ამ ფორმის ქართული გვირგვინი “რუსულ პერალდიკაში უთუოდ ძველი ქართული ტრადიციიდან არის შესული. ამის მტკიცების საფუძველს პირველყოვლისა, ე. წ. ქართული გვირგვინის, თუნდაც იგივე გეორგიევსკის ტრაპეტატიის საბეჭდავზე გამოსახული ერეკლე II-ისეული სახელმწიფო გერბის დამამშვენებელი გვირგვინთან მეტად ახლო გარეგნული მსგავსება გვაძლევს. აქვე ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ, ასე ეთქვათ ცარიელ ადგილზე იმპერიული პერალდიკა სპეციალურად საქართველოს სამეფო გერბისთვის ორიგინალურ გვირგვინს ნამდვილად არ შექმნიდა. ჩვენი ამ უკანასკნელი მოსაზრების დადასტურებაა პოლონეთისა და უკრაინის მაგალითიც – ესოდენ მსხვილ, მდიდარი ისტორიის მქონე ქვეყანათა გერბებს, საქართველოსაგან განსხვავებით, საკუთარი გვირგვინების ნაცვლად, შესაბამისად რუსუ-

ლი საიმპერატორო გვირგვინი და მონომახის ქუდი ადგათ თავს” (28, 19).

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ, ქართული სამეფო გვირგვინი, რომელიც 1799 წელს, იმპერატორ პავლე I-ის ბრძანებით, საგანგებოდ მეფე გიორგი XII-ისათვის დაამზადეს, მოსკოვში ჩაიტანეს და კრემლში, “საჭურვლის პალატაში” მოათავსეს.

1831 წლის შემოდგომაზე მოსკოვში მყოფმა გამოჩენილმა ქართველმა პოეტმა, სამხედრო და საზოგადო მოღვაწემ, ინფანტერიის გენერალმა გრიგოლ ორბელიანმა (1804-1883) “საჭურვლის პალატაში” დაცული ქართული სამეფო გვირგვინი და სკიპტრა საკუთარი თვალით იხილა.

ამის შესახებ იგი თავის დღიურში წერდა: “გვირგვინი საქართველოს სამეფოსი, — ემსგავსების იმპერატორის გვირგვინს, არს ჩამოსხმული ოქროსი, შემკობილი თვლებითა, გვირგვინზე არს ემსგავსებული ანუ ბურთი და ჯვარი, ეგრეთვე ოქროსი... სკიპტრა საქართველოს მეფისა, არწივით თავზე, — არს ოქროსი, მწვანეს (ემალ-ით) დაფარული და შემკობილი თვლებით” (125, 201).

აღსანიშნავია, რომ რუსეთის დიდ სახელმწიფო გერბზე აღბეჭდილ და იმპერიის შემადგენლობაში შემავალ სხვადასხვა სამფლობელოთა გერბებს შორის “საქართველოს სამეფოს გერბი” საკმაოდ საპატიო, მეექვსე ადგილას იყო გამოსახული. მის შემდეგ იყო წარმოდგენილი: კიევის, ვლადიმირის, ნოვგოროდის და ფინეთის სამთავროთა გერბები (284, 296-298).

ასევე საყურადღებოა, რომ რუსეთის იმპერატორობა ტიტულატურაში 1801 წლიდან დამკვიდრდა ტიტული “*მეფე საქართველოსი*”. ამ ტიტულით სარგებლობდნენ იმპერატორები: ალექსანდრე I, ნიკოლოზ I, ალექსანდრე II, ალექსანდრე III და ნიკოლოზ II (256, 15).

აღნიშნულ ტიტულს, რომელსაც ტიტულატურის სრულ ჩამონათვალში საკმაოდ მოწინავე, მეცხრე ადგილი ეკავა, იმპერატორის მფლობელობაში შემავალი ქვეყნების გრძელი სია მოსდევდა. მაგალითად, სრულიად რუსეთის იმპერატორი მხოლოდ “საქართველოს მეფედ” სახელდების შემდეგ იხსენიებოდა “*ფსკო-*

ვის ხელმწიფედ, სმოლენსკის, ლიტვის, ვოლინის, პოდოლსკისა და ფინეთის დიდ მთავრად; ესტლანდიის (იგივე ესტონეთის), ლიფლანდიის, კურლანდიის, სემიგალის, სამოგიტის, ბელოსტოკის, კარელიის, ტვერის, იუგორსკის, პერმის, ვიატკის თავადად” და სხვა მრავალ სამფლობელოთა მფლობელად (284, 6-7).

ყოველივე ზემოთქმული კიდევ ერთხელ მიგვანიშნებს საქართველოს უმნიშვნელოვანეს როლსა და ადგილზე არა მხოლოდ კავკასიაში, არამედ რუსეთის იმპერიის პოლიტიკაში.

ამრიგად, რუსეთის იმპერიის დიდ სახელმწიფო გერბში საპატიო ადგილას გამოსახულ “საქართველოს სამეფოს გერბზე” ქართული სამეფოებისა და სომხეთის გერბებთან ერთად, მოთავსებული იყო აგრეთვე, ჩრდილო კავკასიაში მდებარე ქვეყნების აღმნიშვნელი გერბებიც. მათ შორის იყო ადიღური სიმბოლიკაც, კერძოდ, “ყაბარდოს მიწებისა” და “ჩერქეზ და მთიელ თავადათა” გერბები. ამით რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა თავიანთ უმნიშვნელოვანეს სიმბოლოზე — სახელმწიფო გერბზე ოფიციალურად დააფიქსირეს, რომ კავკასიის რეგიონში შემაჯალ ქვეყნებს შორის საქართველო ტრადიციულად ჰეგემონ სახელმწიფოს წარმოადგენდა.

12. ადიღური თემა ქართულ ფოლკლორში

ქართულ ფოლკლორში ადიღურ თემას საპატიო ადგილი უკავია. აქვე უნდა ითქვას, რომ ადიღელი ხალხები ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში “ჩერქეზთა” საერთო სახელწოდებით მოიხსენიებიან.

ჩერქეზები იხსენიებიან ერთ-ერთ უძველეს ქართულ ხალხურ ლექსში “ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა”, რომელშიც გადმოცემულია ქართლის სახელოვანი მეფის ვახტანგ გორგასლის ძლევა-მოსილი ლაშქრობა ჩრდილო კავკასიაში.

ხსენებული ლექსის ერთ-ერთ ვარიანტში ვკითხულობთ:

“ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა,
ციდან ჩამოესმა რეკა;
იალბუზზედ ფეხი შედგა,
დიდმა მთებმა შექმნა ღრეკა;
ოსებში გადაიარა,
ჩერქეზები გადარეკა” (178, 13).

ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში ნაქებია ადიღელი ხალხებისათვის დამახასიათებელი თვისებები: სიმამაცე, ბრძოლისუნარიანობა, გარეგნული მშვენიერება და შრომისმოყვარეობა.

ჩერქეზები “ჩარგასის” სახელით იხსენიებიან ხალხურ ლექსში “გამობრძანდა კახი მეფე”, რომელშიც ასახულია მეფე ერეკლე II-ის მოკავშირე ადიღელთა ბრძოლა საქართველოს დროშის ქვეშ.

ამ ლექსში ვკითხულობთ:

“გამობრძანდა კახი მეფე,
თან გამოჰყვა დიდი ჯარი,
სულ ოსი და სულ ჩარგასი,
დარაზმული რაზმის ჯარი,
ჯერ კი იხმარეს თოფები,
მეგრე ამოიღეს ხმალი” (178, 59).

ერთ-ერთი ხალხური ლექსიდან ნათელი ხდება, რომ ქართველები ჩერქეზებს მიიჩნევდნენ კარგ მეომრებად, კერძოდ, ჩინებულ მოისრებად, რომელთა განატყვორცნი ისარიც უკვალოდ იკარგებოდა. ლექსში აღნიშნულია:

“გადამაგდე და გამტყორცნე,
როგორც ჩერქეზმა ისარი,
შენ ჩემ გულს ველარ მოიგებ,
ჩემი სათქმელი ის არი” (177, 247-248).

ჩერქეზთა მშვილდოსნობა ნაქებია ქართულ ხალხურ სიმღერებშიც. მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ხალხური სიმღერების უბადლო შემსრულებლის ლელა თათარაიძის მდიდარ და მრავალფეროვან რეპერტუარში არის მშვენიერი სიმღერა (მისი მუსიკის ავტორი ქ-ნი ლელა თავადაც არის), რომელშიც ხსენებული ლექსის ოდნავ განსხვავებული ვარიანტი გვხვდება.

წინამდებარე ნაშრომში უკვე აღვნიშნეთ, რომ ჩერქეზ ასულთა მშვენიერება განთქმული იყო არა მხოლოდ ქართველ მეფე-მთავართა და თავადაზნაურთა შორის, არამედ დაბალ სოციალურ წრეებშიც. ამის შესახებ მეტყველებს ქართული ხალხური ლექსი – “ნატერა”, რომელშიც წარმოდგენილია გლეხის ოცნება.

ამ ლექსის ერთ-ერთ ვარიანტში ვკითხულობთ:

„ნეტავი ნატერა მანატრა,
ეს ნატერა ამიხდინაო,
ოქროს სასახლე ამიგო,
ვერცხლის ფანჯრითა წინაო,
მუხრან ბატონი ყმათ მომცა,
ამილახვარი შინაო.
ჩერქეზის გოგოს აქებენ,
ის გვერდით დამიწვინაო.
კახური ღვინო წითელი
მიღებით მომიდინაო,

მუკუზნის ღვინით დამათრო,
ახმეტას დამაძინაო.
თორმეტი კოდი კორკოტი
ერთ ჯერად გამიჩინაო.
ლალის ყურის გალავანი
ჯამათ დამედგა წინაო,
სადაც დიდი ჭანდარია,
კოვზადაც მამცა შინაო” (177, 162).

იგივე ფოლკლორული ტექსტის ერთ-ერთ სხვა ვარიანტში, რომელიც 1990 წელს ჩავიწერეთ სოფელ წინანდალში (თელავის რაიონი) მცხოვრები გიორგი ნიკოლოზის ძე გოგბაიძისაგან (1914-1994), კვითხულობთ:

„ნეტავი ნატვრა მანატრა,
ეს ნატვრა ამიხდინა:
მუხრანბატონი ყმად მომცა,
ამილახვარი – შინა.
ჩერქეზული ბედაურით
მთა-ბარი მათქერინა,
სპარსეთი დამალაშქრინა,
ზარკი ამაკრეფინა.
თელიანის საფერავი
მილით შინ მომიდინა,
ზარჯიხვის მწვადით გამაძლო,
სიმღერით მომალხინა.
წინანდლის ღვინით დამათრო,
ახმეტას დამაძინა,
ჩერქეზის გოგოს აქებენ,
ის გვერდით დამიწვინა“.

ხალხურ პოეზიაში შემონახულია საყურადღებო ფოლკლორული ტექსტი *“ლეკებმა რო დამიჭირეს”* (იგივე *“მთიბლური”*), რო-

მელშიც მთქმელი ზოტბას ასხამს ჩერქეზ ასულთა მომაჯადოებელ
სიმღერას და მათ გამრჯე, შრომისმოყვარე ხასიათს.

ამ ლექსის ერთ-ერთ ვარიანტში ვკითხულობთ:

„ლეკებმა რო დამიჭირეს,
დამდეგ იყო მკათათვისა,
ათი მთა გადამატარეს,
მთები კავკასიონისა.
გავხედე ჩერქეზთ მინდორსა —
ნისლი იწვა შავი ზღვისა,
შვიდი ქალი ყანას მკიდა,
შვიდივ ჩერქეზ ბატონისა.
ხელში ეჭირათ ცელები,
პირები აქეთ აღმასისა,
მარმარილოს სალესავით
აუწყობდნენ ცელებს პირსა.
ასეთ სიმღერას ამბობდნენ,
ვით ბულბულნი ბაღებისა,
არ მენახა, გამიკვირდა
მუშაობა ქალებისა!“ (177, 17).

ამავე ლექსის სხვა ვარიანტში ჩერქეზ ქალთა სიმღერა შედარებულია ანგელოზთა გალობასთან, კერძოდ, აღნიშნულია, რომ „სამნივ ისე დასძახობდნენ, როგორც ანგელოზი ცისა“ (172, 164).

აღსანიშნავია, რომ ზემოთ მოტანილი ქართული ზალხური ლექსების სხვა ვარიანტებიც არსებობს.

ადილელთა გარეგნული სილამაზე და საუკეთესო პიროვნული თვისებები ნაქებია არა მხოლოდ ქართულ ზალხურ შემოქმედებაში, არამედ ლიტერატურაშიც, რის შესახებაც ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ჩერქეზები ქართული ფოლკლორის სხვა ნიმუშებშიც იხსენიებიან. ამ მხრივ საყურადღებოა სვანეთში ჩაწერილი ფოლკლორული ტექსტები, რომელთაგან გამოირჩევა სიმღერები: „დიდება ღამ-რი უშგელაშის“ (დიდება უშგელის მარიამს), „თაებეჟილა“, „ბეჟი

ლაშგარ” (“ბეროს ლაშქარი”) და “ციოყ ი მიჩა ლაშგარ” (“ციოყი და მისი ლაშქარი”). მათში ჩერქეზები “ქაშაგებად” მოიხსენიებიან.

“თავბეჭილაში” აღნიშნულია, რომ თავბეჭილა ჩეგემლებმა დაატყვევეს და ყუბანის ბატონს მიჰყიდეს. როდესაც თორმეტწლიანი ტყვეობის შემდეგ, თავბეჭილამ გაქცევა მოახერხა, მან გზად ჩერქეზთი გაიარა, სადაც ჩერქეზთა ბატონი დახვდა და სევანეთისაკენ მიმავალს გზა დაულოცა. ტექსტში ვკითხულობთ:

“ჟი შმცედხვი ქაშაგითე,
ქაშგი ფუსდა ჩუ ჭურ ემხენდ,
შუკ[ვ] მიმაზრე, ქა ხოფიშულა” (148, 32).

ამ ტექსტის შინაარსი ასეთია:

“ამოვსულვარ ჩერქეზეთში,
ჩერქეზეთის ბატონი დამიხვდა,
გზა დამილოცა, გაუშვივარ” (148, 33).

მიუხედავად იმისა, რომ სიმღერებში “ბეროს ლაშქარი” და “ციოყი და მისი ლაშქარი” გადმოცემულია ბრძოლა სევანებსა და ჩერქეზებს შორის, ჩერქეზები ამაყ ხალხად მოიხსენიებიან. მაგალითად, პირველ ტექსტში ვკითხულობთ: “ეჩქად ქაშგარ გვეყარულეხ, ლისედ ლეჟდუს მად ზოშგელახ” (“მანამდე ჩერქეზები გვიდარაჯებენ, დარჩენა ამაყებს არ უკადრებიათ”) (148, 42-43).

ზემოხსენებული ფოლკლორული ტექსტების სხვადასხვა ვარიანტების მიხედვით შექმნილი სიმღერები ტრადიციულად სრულდებოდა და ამჟამადაც სრულდება ქართულ მომღერალთა ცალკეული ანსამბლების მიერ.

ამრიგად, ქართულ ფოლკლორში ადიღურ თემას საკმაოდ საპატიო ადგილი უკავია. ხალხურ შემოქმედებაში ნაქებია ადიღელი ხალხებისათვის დამახასიათებელი ბრძოლისუნარიანობა, სილამაზე და შრომისმოყვარეობა.

13. აფხაზი და ადიღელი ხალხები მოწინავე ძართველი საზოგადოებრიობის თვალთ (XIX ს.)

აფხაზი და ადიღელი ხალხების მიმართ მოწინავე ქართველი საზოგადოებრიობა ყოველთვის განსაკუთრებულ პატივისცემასა და სიყვარულს ამჟღავნებდა. ეს კარგად ჩანს თუნდაც XIX საუკუნის ქართული მწერლობის საუკეთესო ნიმუშებიდან.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებოა გრიგოლ ორბელიანის (1804-1883) შემოქმედებითი მემკვიდრეობა.

ლირიკულ-რომანტიკულ პოემაში „სადღეგრძელო“ ავტორმა აფხაზებს ბრძოლისუნარიანობა, კერძოდ კი გამორჩეული მშვილდოსნობა შეუქო. პოემაში, რომელშიც ნაჩვენებია საქართველოს ცალკეული ისტორიული მხარეების წარმომადგენელთათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებები, კითხულობთ:

„თამარის დროშა გაშალეს, შეკრბა დიდუბეს ლაშქარი;
კახი ფარ-შუბით, თუში ხმლით, ფშავ-ხევსურს ჰმვენის აბჯარი,
მკლავით ძლიერი ქართლელი, ვით ციხე-ბურჯი მაგარი,
ოსი ფეხ-მარდი, მთიული ბრძოლაში შეუპოვარი!
მესხი სწავლითა ქებული, გმირი იმერი ზრდილობით,
და მშვილდოსნობით აფხაზი, გურული, მეგრი მკვირცხლობით“
(125, 93).

აქ შეგვიძლია გავიხსენოთ საყურადღებო ცნობები, რომლებიც დაცულია XI საუკუნის დიდი სპარსელი პოეტების ნაწარმოებებში.

1. პოეტისა და ლექსიკოგრაფის აბუ მანსურ ალი იბნ აჰმად ასადი ტუსის მიერ XI საუკუნის 60-იან წლებში შედგენილ განმარტებით ლექსიკონში „ლულათ-ი ჭურს“ სიტყვა „თამუქის“ განმარტებისას აღნიშნულია: „თამუქ – ისარია, რომელიც აბხაზებს აქვთ (აბხაზშია გავრცელებული) და ახლა მის პირს ყველგან ამზადებენ. მასზე ისრის პირი სუსტადაა მიერთებული, ისე რომ სხე-

ულში კი იოლად აღწევს, მაგრამ რთულია ტანიდან მისი ამოძრობა, თუ ზორცი არ ამოავლინებს, ისე გარეთ არ გამოვა“ (37, 77).

2. პოეტ ქაზრ აღ-ადინ ასად გორგანის სამიჯნურო პოემაში „ვის ო რამინი“, რომელიც XII საუკუნის I ნახევარში ქართულად პროზაულად ითარგმნა და ცნობილია „ვისრამიანის“ სახელწოდებით, ასევე ნაქებია აფხაზთა მშვილდოსნობა. კერძოდ, პოემაში აღნიშნულია, რომ ერთ-ერთი მომხიბლავი პერსონაჟის თვალ-წამში ისარს ისევე სტყორცნიდა, მოისარი აბხაზიდან (37, 79-80).

სპარსული ტექსტის ქართულ თარგმანში ვკითხულობთ: „წამშია მისთა მშვილდოსნობა აფხაზთაგან ესწავლა“ (77, 187).

პროფ. გია ბერაძის განმარტებით: „სპარსული წყაროების ამგვარი მონაცემების ღირებულების განსაზღვრისას გასათვალისწინებელია ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც ენიჭებოდა მშვილდოსნობას იმდროინდელ ირანსა და საზოგადოდ მუსლიმანურ აღმოსავლეთში“ (37, 81).

მისივე ცნობით, ზემოთ აღნიშნული პერიოდის სპარსულ და არაბულ წყაროებში ტერმინი „აბხაზ“, როგორც წესი, იხმარება საზოგადოდ საქართველოს და მის მცხოვრებთა აღსანიშნავად ისეთ ტერმინთა პარალელურად, როგორიცაა „გურჯ“, „ქურჯ“, „ჯურზან“ და სხვ. ეს გარემოება არაერთგზისაა აღნიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში“ (37, 77).

ზემოხსენებული თვალსაზრისით ასევე ფრიად საყურადღებოა შუა საუკუნეებში შექმნილი ცნობილი ქართული ხალხური ბალადა „ვეფხვი და მოყმე“, რომელშიც ასეთი ფრაგმენტი გვხვდება:

„ვინ ეტყვის მაგის დედასა, — კარს უსხენ ქადაგ-მკითხავნი,
ურთოდ არ დაიხარჯნეს ჩვენის აფხაზის ისარნი“ (184, 208).

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ ცნება „აფხაზი“ ხვესურეთში მამაციისა და ყოჩაღის სინონიმი იყო, რაც დასაბუთებული აქვს მკვლევარ გიორგი არაბულს. მისი განმარტებით, სიტყვა „აფხაზს“ ვაჟკაცის სამამაცო ზნის განმსაზღვრელი მნიშვნელობა IX-X საუკუნეებში უნდა მიეღო (27, 158-161).

1854 წლის 5 აპრილით დათარიღებულ ლექსში „ტოლუბაში-დან“, რომელიც თემირ-ხან-შურაში დაიწერა, ნათელი ხდება გ. ორბელიანის ოცნება — ერთიანი საქართველოს აღდგენის შესახებ. მასში, საქართველოს სხვა კუთხეების წარმომადგენელთა შორის, აფხაზები კვლავ საპატიო ადგილას იხსენიებიან. ლექსში ვკითხულობთ:

„ზე აღსდევ ზრმლითა, ივერო ძეგლო!
ვით სული ერთი, ქართლი, კახეთი,
აბხაზ, გურია, იმერ-მეგრელი“ (125, 147).

გ. ორბელიანის დღიური „მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურგამდის“ ქართული დოკუმენტური პროზის ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშად ითვლება. იგი იწერებოდა 1831-1832 წლებში, როდესაც გენერალ პანკრატიევის დავალებით, პოეტს კავკასიიდან პეტერბურგში რჩეული ჯარისკაცები მიჰყავდა. ისინი ნოვგოროდში მდგარი ქვეითი ჯარის საგანგებო პოლკში უნდა ჩაერიცხათ.

რუსეთის დედაქალაქისაკენ მიმავალმა გ. ორბელიანმა და მისმა თანმხლებმა პირებმა გზად ყაბარდო გაიარეს. ამიტომაც, პოეტის ზემოხსენებული დღიური ყაბარდოელთა იმდროინდელი ყოფის შესახებ ფრიად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს (125, 164-168).

ეს დღიური სრული სახითაა შეტანილი კრებულში „ქართველი მწერლები რუსეთის შესახებ“ (173, 368-463).

დღიურში ნაქებია ხსენებული ხალხის გარეგნობა, მათთვის დამახასიათებელი თავისუფლებისმოყვარეობა და რაინდული ზნეჩეულებანი.

ყაბარდოელთა სიმამაცით მოხიბლული გ. ორბელიანი წერდა: „ყაბართოელნი არიან თავისუფლების მოყვარენი, რომლისათვისცა ებრძვიან ესოდენთა წელთა რუსთა, რომელთაცა შეაიწროეს ფრიად, დაამცირეს და დაიპყრეს მთელი ყაბართო. გარნა სიყვარული თავისუფლებისა ვერა აღხოცეს მათ შორის. ესენი არიან მხნენი და ყოველთვის საომრად განმზადებულნი და მარადის ეძიებენ შემთხვევასა, რათა დაიხსნან მამული თვისი რუსთაგან“ (125, 164).

ავტორის ცნობით, ყაბარდოელთა რაოდენობის კლება გამოწვეული იყო მათი შეუპოვარი ბრძოლით რუს დამპყრობლებთან. ამ მთიელი ხალხის შესახებ იგი წერს: „უწინ ძლიერი ხალხი იყო; გარნა საშინელმან ჭირმან გაწყვიტა და შემდეგ ბრძოლამან პირისპირ რუსთა. უმეტესი ნაწილი ხალხისა, წინააღმდეგი ყოვლისა მორჩილებისა, გაიქცა ყუბანის იქით“ (125, 164).

გ. ორბელიანი ვრცლად საუბრობს ყაბარდოელთა ტრადიციული წეს-ჩვეულებების, მათ შორის, სტუმართმოყვარეობის, ქორწინებისა და სისხლის აღების წესის შესახებ.

იგი წერს: „სტუმართმოყვარეობასა არათუ ოდენ ყაბართოელნი, არამედ ყოველნი კავკასიისა ხალხნი პრაცხვენ უწმინდეს მოვალეობად. სტუმარი, გინა იყოს უცნობი, შევალს რა მათდა სახლსა შინა, იქმნების შეუხებელ ყოველთა მისთა მტერთაგან და პატივცემულ ყოვლისა სახლობისაგან. და უკეთუ გითხრა ოდესმე ძმობა ანუ მეგობრობა (ყონად), მაშინ სიკვდილამდის ექმნება ესე გრძნობა განუწყვეტელად და მეგობრისათვის არცა სიმდიდრესა და არცა სიცოცხლესა თვისსა არა დაზოგავს.

ვითარცა სხვათა კავკასიელთა, ეგრეთვე ყაბართოელთა უწყიათ სისხლისა ზღვევა სისხლითვე. უკეთუ ნათესავი მოუკლეს ვისმე, მაშინ ნათესავი მოკლულისა ყოველსა ღონისძიებასა იხმარებს, რათა ან მკვლელი და ან ახლო ნათესავი მისი შეჰქმნას მსხვერპლად შურისძიებისა. — დედაკაცი არიან მათ შორის პატივცემულნი, ესრეთ, რომელ ვინმე მისდევდეს სასიკვდილოდ მტერსა თვისსა და ამან უკანასკნელმან მიახწივა დედაკაცთან, მაშინ მფარველობასა ქვეშე დედაკაცისასა იქმნების შეუხებელ“ (125, 164-165).

ავტორი ბაზგასმით აღნიშნავს ყაბარდოელთა სიმამაცეს და გამორჩეულ ბრძოლისუნარიანობას, რისი მეშვეობითაც მათ თავიანთი მეზობელი ხალხების: აბაზების, ბესლენელების, ინგუშებისა და ოსების დამორჩილება შეძლეს.

დღიურში დაცული ცნობის თანახმად, „ყაბართოელთა აქვსთ ბუნებითი გონება და მეხსიერება... საქმე მათი არს იარაღი, ცხენი და ბრძოლა. უწინ იყვნენ მდიდარნი ჯოგებითა; გარნა აწ ბრძოლა-

მან პირისპირ რუსთა გააღარიბა ესრეთ, რომელ დიახ, ძვირადღა იპოება ყაბართოში კარგი, დარჩეული ცხენის ჯოგი.

ყაბართოელთა ჰქონდათ ჩვეულება, რომ ომში გამოსულიყვნენ ლაშაზის ტანისამოსით. თავადნი და აზნაურნი იცმენ ომში მუზარადს, ჩაჩანს, სამკლავეს და ხმარობენ მშვილდ-ისარს, ზოლო ხმალი, ხანჯალი, თოფი, დაბანჩა მარადის შინაც განუშორებლად არტყიათ. წინ არაოდეს არ დაუტყეებდენ ომში მკვდარსა თვისსა და არცა დანებდებოდიან ტყვედ. მრავალჯერ იყო მაგალითი, რომელ შემწყვდეული ყაბართოელი, რა ველარ ნახავდა გზასა გასაქცევლად, დაამსხვრევდა იარაღთა თვისთა და მხოლოდ ხანჯლითა ანუ ხმრლითა შეუტევდა მტერთა და ისე მოკვდებოდა. ტყვეობასა ერჩივნათ სიკვდილი. ყაბართოელნი ომობენ ცხენზე...

ყაბართოელთა განავრცელეს ხელმწიფება თვისი სხვათა კავკასიის ერთა ზედაცა: „ინგუშნი, ოსნი, აბაზელნი და ბისლინელნი — იყვნენ მოხარკენი მათნი. მხოლოდ ჩაჩნელნი ებრძოდნენ მარადის და არა მორჩილებდნენ მათ“ (125, 165-166).

ყაბარდოელ ფეოდალთა მიერ ხარკის აკრეფისა და მათ მიერ გატარებული დამსჯელი ღონისძიებების შესახებ საუბრისას მწერალი აღნიშნავს: “ყაბართოს თავადი თვისითა ამალითა, რომელიცა იქმნებოდა რიცხვით ასი, ანუ ორასამდის, წაეიდოდა რომელსამე ზემოხსენებულთაგანისა სოფელსა შინა, მოჰკრეფდა ხარჯსა ესე იგი: ცხვარსა, ძროხასა, ცხენსა და რაოდენი დროცა დაჰყოფდა მუნ, ამაღა მისი და თვითცა იქმნებოდნენ სოფლის ხარჯზე.

უკეთუ სოფელში აღმოჩნდებოდა ვინმე მკვლელი ყაბართოელისა, ანუ ქურდი და ანუ რითამე დამნაშავე, მაშინ თავადი უბრძანებდა და ღამე მიუგორებდნენ ლოდსა დამნაშავის კარებთან; ესე ნიშნავდა ბატონის რისხვასა და სახლის დაბეჭვდასა: ვერ ვისა ძაღლედვა შინაურთაგანსა გამოსვლა გარეთ და ლოდზე გარდმობიჯება, და ესრეთ იქმნებოდნენ შემწყვდეულ, ვიდრემდის არ აღასრულებდნენ ბრძანებასა თავადისასა. ესრეთთა დამნაშავეთა ხშირად ართმევდნენ ქალსა, რომელიცა იქმნებოდა ანუ საკუთარი დამნაშავის შვილი ანუ ტყვე.

რა დააპირებდა თავადი სოფლიდამ გამოსვლას, მაშინ მოვიდოდნენ სოფლელები და გაუშლიდნენ თავადის წინ ნაბადსა, რომელსაცა ზედა გაიხდიდა თავადი ტანისამოსს: სოფლელები, რა იხილვიდნენ თავადის ტანისამოსსა ნაბადზე, მისცვივდებოდნენ და აიტაცებდნენ თავისთვის, და ესრეთ გასცარცვიდნენ თავადს, რომელ უბრალოს ტანისამოსით გამოვიდოდა სოფლით. ჩვეულება ესე იყო ყოველთვის, რომელ შემდგომად ხარჯის მოკრეფისა თავადი დაუტევებდა სოფელში იმ ტანისამოსს, რომლითაცა მოვიდა მუნ პირველად. მოკრეფილსა ხარჯსა ამას არაოდეს არ აიღებდა თავადი თავისთვის, არამედ დაურიგებდა აზნაურთა თვისთა და ამაღლასა, რომელნიცა ახლდნენ მას, და თვით მხოლოდ კარგსა საჯდომსა ცხენსა და ანუ ჯოგისათვის ჭაკ ცხენსა ამოარჩევდა, და კვალად, თუ იქნებოდა, ტყვესაცა. სარგებლობა თავადისა იყო ესე, რომელ ესრეთთა გაცემითა უმეტეს მიემატებოდნენ მას სხვანიცა აზნაურნი და მით უფრო განძლიერდებოდა” (125, 166).

საყურადღებოა დღიურში დაცული ცნობები ყაბარდოელ ფეოდალთა ხოციალური სტრუქტურისა და მათი შეილების აღზრდის წესის შესახებ. მასში ვკითხულობთ: „თავადნი აძლევენ შეილთა თვისთა გასაზრდელად და საწაველებლად გამოცდილთა აზნაურთა თვისთა, რომელნიცა ასწავლიან ცხენზე ჯდომას, იარაღის ხმარებას და ვაჟკაცობას (ჩვეულება ესე იყო ოდესმე საქართველოშიცა)... თავადი ყაბართოში იგი შეიქმნებოდა ძლიერ, ვინცა გამოაჩენდა ომში მხნეობას და სახლში პურადობას. მასთან მივიდოდნენ მრავალნი აზნაურნი (უზდენ), ემსახურებოდნენ და ომში გაჰყვებოდნენ ჯარად“ (125, 165).

საინტერესოა ყაბარდოელთა გარეგნობის დახასიათება: „ყაბართოელნი არიან ტანადოვანნი და მარდნი. მათის ქალების წელი და კაცების ფეხი განთქმულ არიან მთელს ქვეყანას“ (125, 165).

გ. ორბელიანის ცნობით, „ქალნი არ ერიდებიან კაცთა და არცა იფარვენ სახესა... ყოველი შინაური საქმე აღსრულდების დედაკაცისა მიერ და თვით ტანთსაცმელსაცა ქმრისა თვისისათვის და ყოვლისა სახლობისათვის ქსოვს და ჰკერავს ცოლი.

ყაბართოელნი არ ეწყობიან არცა ჩიბუხსა და არცა ლოთობას ვერეთ, ვითარცა სხვანი კავკასიელნი“ (125, 166-168).

ზემოთ მოტანილი ცნობებიდან აშკარად ჩანს, რომ იმდროინდელი მოწინავე ქართველი საზოგადოებრიობა, კერძოდ, მისი თვალსაჩინო წარმომადგენელი გ. ორბელიანი აფხაზ და ადიღელ ხალხებს დიდი პატივისცემით ეპყრობოდა.

ქართულ ლიტერატურაში, ისევე როგორც ფოლკლორში, განსაკუთრებით ნაქებია ჩერქეზ ასულთა სილამაზე. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა გამოჩენილი ქართველი მწერლის ალექსანდრე ყაზბეგის (1848-1893) ვრცელი მოთხრობა „ელგუჯა“, რომელიც პირველად 1881 წელს გაგრძელებებით გამოქვეყნდა გაზეთ „დროების“ (№ 125-251) ფურცლებზე.

ამ ნაწარმოებში მწერალმა წარმოგვიდგენა ქართველი სატრფოსათვის – ელგუჯასათვის თავდადებული „მშვენიერი, მიმზიდავი, თხუთმეტ-თექვსმეტი წლის“ ჩერქეზი ასული მზალო, რომელიც „ტანადობით ისარს ემსგავსებოდა და ტუჩები ახლად გადაშლილს ვარდსა“ (183, 10-11).

დიდი ქართველი მწერლის ვაჟა-ფშაველას (1861-1915) მაღალმხატვრულ და მრავალფეროვან შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ჩრდილოკავკასიელი ხალხების, კერძოდ კი ვეინახებისა (ჩეჩნებისა და ინგუშების) და ადიღელების თემატიკას.

ვაჟა-ფშაველას ერთ-ერთი პოემის სათაურია „სისხლის ძიება (ამბავი ჩერქეზთა ცხოვრებიდან)“. 1897 წელს შექმნილ ამ ნაწარმოებში ნაჩვენებია ჩერქეზთა ლაღი, თავისუფლებისმოყვარე ხასიათი, მათთვის დამახასიათებელი მხნეობა და რაინდული თვისებები.

ნაწარმოებში ავტორი ჩერქეზეთს ასეთ ზოტბას ასხამს:

„ქორ-შეყარდენტა ბუდემა,
ჩერქეზთ ქეყყანამ მთიანმა
ბევრი გაზარდა ვაჟკაცი
თავის წყლულების საპოხლად,
თავისა სადიდებელად,
მტრისა გულ-მკერდის საპოხლად.

ნეტავ ვინ დასძრავს ბაგესა
არწივთა ბუდის საგმობლად?!“ (75, 312).

მწერალი შენიშნავს, რომ რუს დამპყრობლებთან თავისუფლებისათვის წარმოებულ ხანგრძლივ და სისხლისმღვრელ ომში ჩერქეზებმა დიდი მსხვერპლუ გაიღეს. ერთ-ერთი მინდვრის შესახებ საუბრისას, რომელზედაც მისი ნაწარმოების მთავარმა პერსონაჟმა, ჩერქეზმა გმირმა ქიჩირ-ბეიმ გაიარა, მწერალი წერს:

„აქ, ამ ადგილას ჩერქეზნი
არც როს. არ სთესენ ყანებსა.
ყვავილნი მუროიანით
ნაზად აზენენ თვალებსა.
გაუსუქებაჲ მინდორი
ჩერქეზთ და რუსთა ძვალებსა“ (75, 323).

ამ ნაომარი მინდვრის აღწერისას მწერალი აღნიშნავს:

„აქ, ამ ადგილას, იტყვიან
ამბავს, საკვირველს რამესა:
ვითომ აქ სისხლის ზღვა მდგარა,
ის შაესრუტოს მთვარესა.
ზღვა დაეყენა ბრძოლასა
ჩერქეზთ რუსებთან მწარესა.
მას აქეთ მუდამ ყვავილნი
ამკობენ ამა მზარესა.
ყვავილნი სანთლად ნათობენ,
გმირთ სულებს გააზარებსა.
მოხუცნი მოწიწებითა
დასთელიან გმირთა გვარებსა,
ყრმანი უსმენენ გულს ჟრჟოლით,
თან ჰბლუჯვენ ხანჯრის ტარებსა“ (75, 324).

ვაჟა-ფშაველა მონუმენტურად წარმოაჩენს სულიერად და ფიზიკურად ძლიერი ჩერქეზი ვაჟკაცის – ქიჩირ-ბეის გაუტეხელ ბუნებას და მხნეობას. ამის პარალელურად პოეტი გვიხატავს თანამოძმეთა გამყიდველისა და თავისი ხალხის დაუძინებელ მტრებთან, რუს დამპყრობლებთან შეკრული ჩერქეზთა დიდი მთავრის – ასლან-ბეგის სახეს, მის ორპირობას, ვერაგობას, დაუნდობლობას, სიხარბეს და სხვა უარყოფით თვისებებს, რომელიც სრულიად მიუღებელია ჩერქეზი მამაკაცისათვის ტრადიციულად დამახასიათებელი რაინდული ბუნებისათვის.

ასლან-ბეგის მიერ ღალატით დატყვევებულ და სიკვდილმისჯილ ქიჩირ-ბეის მწერალი ასეთ სიტყვებს ათქმევინებს:

„სულდგმული ღლესაც ვსულდგმულობ
მამა-პაპათა რჯულითა.
ნაგრძნობი ჩემის გულისა
არ მიწონია ფულითა.
მიყვარს ჩერქეზთა ქვეყანა
წმინდა ჩერქეზის გულითა,
მიყვარს მთები და ველები
გულ-მკერდით დაქარგულით;
ვინ იცის, ვინა ეცხონდებით
და ვინ წავწყმდებით სულითა!“ (75, 339).

ნაწარმოებიდან აშკარად ჩანს, რომ იმდროინდელი მოწინავე ქართველი საზოგადოებრიობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის – ვაჟა-ფშაველას სიმპათიები მთლიანად თავისუფლებისათვის თავდადებით მებრძოლი ჩერქეზების მხარეს იყო.

ადილელთა თაობაზე ისტორიკოსი და პუბლიცისტი, საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწე, ზემოხსენებული ა. ყიფშიძე (ფრონელი) წერდა: „რაინდულად მოიქცნენ ჩერქეზნი, სწორედ ისე, როგორც შეეფერებოდა ამ მამაცს და ვაჟკაცობით განთქმულ ერსა. ჩერქეზებმა სიცოცხლე შეაღიეს რუსებსა, იბრძოლეს თავისუფლებისათვის, ვიდრე ძალა შესწყევდათ და ბოლოს ძლეულნი, მაინც

არ დაემორჩილნენ ბედსა, ქედი არ მოიხარეს მტრისა წინაშე და ჯანაბას გადიხვეწნენ“ (169, 232-233).

პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწის, სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის, ხოლო შემდეგ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის განათლების მინისტრის გიორგი ლასხიშვილის (1866-1931) მემუარებში საყურადღებო ცნობაა დაცული მისი და ყაბარდოელი პატიმრის შეხვედრის შესახებ, რომელიც XIX საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს შედგა.

ოღესის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე სწავლის პერიოდში გ. ლასხიშვილი აქტიურად ჩაება სტუდენტთა მოძრაობაში, რისთვისაც იგი 1887 წლის დეკემბრის დასაწყისში დააპატიმრეს და სხვა ქართველ ტუსაღებთან ვასილ წერეთელთან და კოტე მესხთან ერთად, პოლიციის მეთვალყურეობის ქვეშ, საქართველოსაკენ მომავალ გზას გაუყენეს.

ჩრდილო კავკასიაში ეტაპით მგზავრობის აღწერისას გ. ლასხიშვილი წერს: „საპატიმრო ვაგონში შემოიყვანეს კიდევ ორი ტუსაღი. ერთმა მათგანმა მაშინვე მიიქცია ჩვენი ყურადღება: მაღალი, მშვენიერი, ტანადი, ჩვენებურად გამოწყობილი მოხუცი, იმერულ თავადად მივიღეთ. სალდათებმა იგი ჩვენთან დასვეს. აღმოჩნდა, რომ ახოვანი მოხუცი ყაბარდოელი იყო. მე პირველად ეხედავდი ჩრდილოკავკასიელს და ცნობისმოყვარეობით გამოვესუბრე. რუსულად მშვენივრად ლაპარაკობდა, თითქმის უაქცენტოდ და არცთუ მაინც და მაინც უსწავლელი იყო...

მე გადაკერით დაუწყევი ლაპარაკი კავკასიის მდგომარეობაზე... როგორღაც უხალისოდ მაძლევდა პასუხს და მეც თავი დავანებე. მერე ჩვენ გამოგვკითხა ვინაობა. როცა გაიგო, ქართველები ვიყავით, სიამოვნება გამოაცხადა. კარგა ხნის სიჩუმის შემდეგ ღრმად ამოიოხრა და სთქვა:

— როცა კავკასიის მზე ჩაესვენა, მთელი ჩვენი ქვეყანა მაშინ დაიღუპა.

მე ვიფიქრე, შამილს გულისხმობს-მეთქი და ამიტომ რაღაც იმის შესახებ ვკითხე.

– არა, ყმაწვილო, – მიპასუხა მოხუცმა, – მე შამილზე რო-
დი მითქვამს. კავკასიის მზე – საქართველო იყო. საქართველომ
თავი დაიღუპა და კავკასიაც თან გაიყოლია...

მასთან საუბრის საღერდელი აგვეშალა, მაგრამ მეტი ხმა აღ-
არ გაუცია ჩვენთვის“ (99, 39).

ამრიგად, აფხაზი და ადიღელი ხალხების მიმართ მოწინავე
ქართველი საზოგადოებრიობა ყოველთვის განსაკუთრებული პატი-
ვისცემითა და სიყვარულით გამოირჩეოდა. ეს კარგად ჩანს XIX
საუკუნის ქართული მწერლობის რჩეული წარმომადგენლების გრი-
გოლ ორბელიანის (1804-1883), ალექსანდრე ყაზბეგისა (1848-
1893) და ვაჟა-ფშაველას (1861-1915) მხატვრული ნაწარმოებები-
დან, აგრეთვე, ისტორიკოსისა და პუბლიცისტის ალექსანდრე ყიფ-
შიძის (1862-1916) გამოკვლევებიდან და პოლიტიკური და საზო-
გადო მოღვაწის გიორგი ლასხიშვილის (1866-1931) მემუარებიდან.

14. ძართველი საზოგადოებრიობის თანბრძნობა ადილელი ხალხების ბასაჭირში (XIX ს. II ნახევარი)

თავისუფლებამოყვარე კავკასიელ მთიელ ხალხთა ისტორიაში მუჰაჯირობა უადრესად ტრაგიკულ მოვლენას წარმოადგენდა.

მაჰმადიან მთიელთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ლიდერის იმამ შამილის დატყვევებისა (1859 წ.) და ჩაჩნეთ-დაღესტანში ომის დასრულების შემდეგ, ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში რუსეთის იმპერიის პოზიციები საბოლოოდ განმტკიცდა.

რუსეთის იმპერიის მმართველმა წრეებმა სცადეს, რომ ფეხი ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაშიც მკვიდრად მოეკიდებინათ. ამის მთავარ ხელისშემშლელ ფაქტორად ადგილობრივი მუსლიმები ესახებოდათ. ამიტომ, მათ გადაწყვიტეს, რომ დაუმორჩილებელი მთიელი ხალხები მშობლიური მიწიდან აეყარათ და ოსმალეთის იმპერიაში გადაესახლებინათ. მათ ნასახლარებზე ისინი სლავეების დასახლებას და ამით მშვიდობის უზრუნველყოფას გეგმავდნენ.

რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენელთა აზრით, კავკასიაში აუცილებელი იყო მუსლიმ მთიელთა რიცხვის იმ დონემდე შემცირება, რომ იმპერიის სტრატეგიულ ინტერესებს საფრთხე არ შექმნოდა (298, 149-150).

კავკასიელ მუსლიმ მთიელთა მიღებით ოსმალეთიც არანაკლებად იყო დაინტერესებული. მისი მესვეურები ვარაუდობდნენ, რომ რუსეთთან ომის შემთხვევაში კავკასიელები საიმედო სამხედრო ძალად გამოადგებოდნენ.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, კავკასიელ მთიელთა მუჰაჯირობა განპირობებული იყო ღრმა სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და რელიგიური ფაქტორებით. ამ პროცესში თითქოს რელიგიური ფაქტორი იყო გადამწყვეტი, მაგრამ რეალურად, მას მაინც პოლიტიკური ფაქტორი – იმპერიის კოლონიზატორული მიზანი აღემატებოდა (216, 50).

ოსმალეთში სხვადასხვა დროს გადასახლებულთა შორის იყვნენ როგორც აფხაზურ-ადილური მოდგმის ხალხები – აფხაზები, აბაზები, უბიხები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, შაფსულები და

სხვები, ასევე ვაინახები, დაღესტნელები და ისლამური აღმსარებლობის ოსები. ამ უკანასკნელ ხალხთა რიცხვი შედარებით მცირე იყო. მუჰაჯირთა ძირითად ბირთვს მაინც აფხაზურ-ადიღური მოდგმის ტომები შეადგენდნენ. მათგან ყველაზე მრავალრიცხოვანნი ჩერქეზები იყვნენ.

კავკასიელ მთიელებს ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში შემავალ ცალკეულ ქვეყნებსა და ოლქებში ასახლებდნენ. ასე გაჩნდა მათი დასახლებანი ანატოლიაში, მესოპოტამიაში, სირიაში, ორდანიასა და ბულგარეთში. ჩერქეზთა მასობრივი ჩასახლება ბულგარეთში 1864 წლის შემდეგ მოხდა, როდესაც მათი გადასახლების პროცესი სხვაგან უკვე დასრულებული იყო (197, 69).

კავკასიიდან ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლებულთა საერთო რიცხვი ნახევარ მილიონს აღემატებოდა.

მკვიდრი მოსახლეობისაგან დაცარიელებულ ტერიტორიაზე რუსეთიდან ცენტრალური გუბერნიებიდან ჩამოსული გლეხობა დასახლეს. მათთვის სრულიად უცხო გარემო პირობებთან შეგუება რუს კოლონისტებს ძალიან გაუძნელდათ.

კავკასიაში რუსული კოლონიზაციის სირთულეების შესახებ საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნებული პუბლიკაცია „სლავიანების ჩამოსახლება“, რომელშიც ვკითხულობთ: მმართველობამ მიაქცია ყურადღება ამ უპატრონოდ გაშვებულ ქვეყანასა და მოინდომა იმის დასახლება. გადაწყვიტეს შუაგულ რუსეთიდან მოყვანილი სლავიანები დაესახლებინათ. ყოველნაირი წარჩინება, ფული, სამეურნეო იარაღი და სხვა დაურიგეს იმათ, ვინც სლავიანთგანმა განაცხადა... დასახლების სურვილი. მაგრამ რა გამოვიდა? ახლად მოსულმა სლავიანებმა ვერ აიტანეს აქაური ჰავა, ბუნება და ამის გამო ზოგი დაიხოცა და ნაწილიც უკან გაბრუნდა“ (67).

ქართული პრესა მტკივნეულად აღიქვამდა როგორც მოძმე აფხაზი, ასევე ადიღელი ხალხების მუჰაჯირობას (253).

გაზეთებში „დროებასა“ და „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ სტატიებში შექებულნი იყვნენ ბრძოლისუნარიანობით გამორჩეული და ამაყი ჩერქეზები, რომელთა მხოლოდ დანახვაც კი რუსეთში შიშს

იწევდა. საგულისხმოა, რომ იმდროინდელ რუსეთში ჩერქეზები ჩრდილოკავკასიელ ხალხთა ზოგად სახეს წარმოადგენდნენ.

1871 წლის 10 სექტემბერს, გაზეთი „დროება“ წერდა: „პეტერბურგში და მოსკოვში ყოველი კავკასიელის ხანჯალს ისე ერიდებიან, რომ შიშით ახლოს ვერ ჩაუვლიან ზოლმე“ (62).

ჩერქეზთა თავისუფლებისმოყვარე ბუნება მათი ბრძოლის ტაქტიკა და რუსეთის კოლონიზატორული პოლიტიკის არსი გაზეთ „დროების“ ფურცლებზე სათანადოდ არის გაანალიზებული.

1876 წლის 16 აპრილს გაზეთი „დროება“ წერდა: „ოსმალებმა ხელი აიღეს მთიელებზე, რომელნიც მისი გავლენის ქვეშ იყვნენ. რუსებს 35 წელი დასჭირდათ მათი დამორჩილებისათვის. წარმოიდგინეთ, რომ ამ მუჭა ხალხმა, რომელიც მილიონს არ სჭარბობდა, ამდენ ხანს გაუძლო რამოდენიმე ათ მილიონს რუსებს. ეს ადგილი უფსკრული იყო რუსებისათვის.“

ომი მიჰყავდათ კავკასიის მთის ორივე მხარეს: აღმოსავლეთით ჩეჩნებთან, დასავლეთით — ადიღე-ჩერქეზებთან. ჩერქეზების ომის განსაკუთრებული თვისება იმაშია, რომ ისინი არასოდეს შეერთებულან ერთ ჯარათ. თითო სოფელი ცალკე-ცალკე შეებმებოდა ზოლმე რუსის კარს. ამ გვარად სამხედრო ზონა მართლაც მიწყო-ბილი დარჩა მდებარეობასთან.

რუსები აბრალებდნენ თავის დამარცხებას ინგლისს და ოსმალეთს, ვითომც ისინი ხელს უწყობდნენ კავკასიელებს თოფით და წამლით. მაგრამ რუსეთს ერთი შეცდომა მოუვიდათ. მათ წაბადეს მთიელებს და მათსავით პატარ-პატარა წყობებით აგზავნიდნენ ჯარს.

ბოლოს მიხვდნენ თავის შეცდომას და მრავალი ჯარი ერთად მიაყენეს ამ ხალხებს. 1864 წელს მათ დააბოლოვეს ეს ბრძოლა. რუსები მიხვდნენ, რომ ჩერქეზების გარუსება არ შეიძლებოდა და ეს ხალხი გადაასახლეს ოსმალეთში, ბოლგარიში და სერბიაში, ხოლო მათ ადგილზე რუსები ჩამოასახლეს“ (63).

1876 წლის 10 სექტემბერს გაზეთი „დროება“ წერდა, რომ ჩერქეზთა მასობრივი გადასახლება ოსმალეთში 1863 წელს მოხდა. მასში ვკითხულობთ: „დეკემბერში. 1863 წელს, იგრიალეს ჩერქე-

ზებმა და დაეშენენ შავი ზღვის ნაპირებისაკენ. მამა-კაცი და დედა-კაცი, ჩვილნი და უსუსურნი — ყველანი მიდიან ახალ სამშობლოში.

ამრიგად, 1864 წლის 10 ივლისს ჩერქეზები რიცხვით ორას ოცდათექვსმეტი ათას შეიდას თვრამეტი სული გაჩნდნენ შავი ზღვის ნაპირებზე, მცირე აზიაში. ოსმალეთის ევროპაში ჩერქეზების რიცხვი 1864 წელს შეიცავდა ორასი ათას სულს. ...შიმშილი იყო მათი სტუმარი, სიკვდილი მათი მოძმე, მოთქმა მათი გალობა!“ (64).

ცნობილია, რომ ოსმალეთში გადასახლებულ მთიელთა გარკვეული ნაწილი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში.

1877 წლის 4 მაისს გაზეთი „ივერია“ იუწყებოდა: „მას შემდეგ, რაც გუდაუთას ზარბაზნები დაუშინეს და დასწყევს, მტერი გადმოვიდა ხმელეთზე. გადმოსული ჯარი შედგება 200 კაცისაგან. ესენი არიან აქედან გადასახლებულები (ჩერქეზები). მათი მონაწილეობა საომარ მოქმედებაში დიდ დახმარებას უწევს ოსმალებსა და მის მთავრობას“ (81).

ქართულ პრესას შეუმჩნეველი არ დარჩენია ოსმალეთში გადასახლებულ მთიელთა ერთი ნაწილის ჩრდილო კავკასიაში დაბრუნება ადგილობრივი მოსახლეობის აჯანყების მიზნით.

1877 წლის 3 აგვისტოს გაზეთი „დროება“ შენიშნავდა: „ამას წინათ, ერთი როტა (135 კაცი) სალდათი გაგზავნეს გროზნოს ტყეების გასაკაფავად, რადგან ამ ტყეში იმალებიან გადმოსულები აჯანყებულ ჩეჩნებთან ერთად. ასევე ამბობენ, რომ ბაქსანის ხეობაში (დიდი ყაბარდო) გაგზავნეს ატრიადიო, იმ განზრახვით, რომ თერგის ხიდი დაიცვან იქ, რადგან შიში აქვთ ოსმალეთიდან გადმოსული ჩერქეზებისაგან, რომელთაც ადვილად შეუძლიათ ააჯანყონ აქაური მაჰმადიანები“ (65).

ქართველი ჟურნალისტებისათვის ცნობილი გახდა იმ უთანხმოების შესახებ, რომელიც ჩერქეზების მეთაურსა და ოსმალეთის გენერალიტეტს შორის მოხდა.

1877 წლის 20 აგვისტოს გაზეთი „დროება“ წერდა: „მუხთარ ფაშასა და ჩერქეზების წინამძღოლ შამილის შვილს შორის რაღაც არა სანუგეშო უკმაყოფილება მომხდარა ყოფითი პრობლემების გამო, რომლის შედეგადაც ჩერქეზებისაგან ოსმალის ჯარის თავის დანებება მოჰყავთ“ (66).

ოსმალეთის ხელისუფალთ მთიელების ნაწილი ანატოლიის სასაზღვრო ტერიტორიებზე დაუსახლებიათ.

1878 წლის 10 იანვარს გაზეთი „ივერია“ იუწყებოდა: „პორტამ (ოსმალეთის მმართველობამ) მოახდინა განკარგულება, რომ ყველა ჩერქეზი გადასახლონ ევროპიდან მცირე აზიაში (ანატოლიაში). სმოლნიდან მოგვივიდა ამბავი, რომ თებერვლის დამლევს იქ გაუვლია რამდენიმე ათას ჩერქეზს, რომლებიც მთავრობისაგან დანიშნულ სასაზღვრო სოფლებში დაუსახლებიათ“ (82).

1878 წლის 31 მარტს გაზეთ „დროების“ ფურცლებზე შემდეგი ინფორმაცია გამოქვეყნდა: „სტამბოლელი კორესპონდენტი იწერება შემდეგ ამბავს: „აქაურ ინგლისელ ელჩს ლეიარდს ხშირი მისვლა-მოსვლა და მოლაპარაკება აქვს ოსმალეთში გადმოსახლებულ ჩერქეზებთან. ის შეეკრა პირობით მუსა-ფაშას და ყაზიმ-გომას (შამილის შვილს), იბრაჰიმ-ფაშას და სხვებს, რომელთაც აღუთქვეს მას, რომ თუ საჭირო იქნება, ჩვენს თანამემამულეებში მოვაგროვებთ მხედრობას და რუსეთის წინააღმდეგ ომში მოგეხმარებითო... მე დამარწმუნეს, რომ ინგლისის ხარჯით აგროვებენო ამჟამად 50.000 ჩერქეზისა და აფხაზის ჯარსო“ (68).

აღსანიშნავია, რომ კავკასიელ მთიელთა ნაცვლად მათ მშობლიურ ადგილებში რუსთა და კაზაკთა დასახლებას მოწინააღმდეგენი რუსეთშიც ჰყავდა. ამის შესახებ საყურადღებო ცნობაა დაცული ქართულ პრესაში.

1879 წლის 4 ივლისს გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში ვკითხულობთ: „უფ. ვასილიევი ამბობს, რომ შაფსულებისა და უბიხების ნაღვომ ალაგებში მთავრობას დაუსახლებია ყაზახები (იგულისხმება კაზაკები) და შუაგული რუსეთის რუსები. ამ კოლონიების მონახულების შემდეგ 1878 წელს იქ შემდეგი სურათი უნახავს: „იქაური ყაზახები, თუმცა ეკონომიურად უკეთეს

მდგომარეობაში იყვნენ, ვინემ ადგილობრივი ჩერქეზები (შაფსუ-ლები), მაგრამ იმათ არათუ არავითარი კეთილი გავლენა მოახ-დინეს, არამედ შექმნილიც კი დაანგრის... ეს სტატია დაწერი-ლია იმათ წინააღმდეგ, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ რუსეთის სახელმწიფო ინტერესი მოითხოვს, რომ კავკასიის მთიელები რუსეთში და ოსმალეთში უნდა იყვნენ გადასახლებულნი და რუსეთიდან კი ხალხი კავკასიაში უნდა გადმოვასახლოთ“ (69).

ქართულმა პრესამ ყურადღება გაამახვილა ჩრდილო კავკა-სიაში გავრცელებული ისლამის ერთ-ერთი მიმდინარეობის – მიუ-რიდიზმის შესახებაც.

1886 წლის 17 ივლისს გაზეთი „ივერია“ წერდა: „მანსურის მიმდევრებმა ყაღმა მოლა ჰამზად ბეგმა და შამილმა განაგრძეს და გაავრცელეს მიურიდიზმი. რუსეთმა კი სამოცი წელი მოანდომა ამ მოძღვრების დამარცხებას“ (83).

1891 წლის 11 იანვარს გაზეთი „ივერია“ შენიშნავდა, რომ რუსიფიკატორული პოლიტიკა კავკასიაში სერიოზულ დაბრკო-ლებებს წააწყდა. მასში გადმოებჭდილი იყო ჟურნალში „Север-ный вестник“ გამოქვეყნებული სტატია, რომელშიც ვკითხულობთ: „უკვე ჩასახლებული კაზაკები ვერა სძლევენ მთელს იქაურს ადგი-ლ-მდებარეობას. მმართველობამ მათ თანხებიც გამოუყო და შრომის იარაღებიც, მაგრამ ეს არ შეეღის საქმეს.

თქმა არ უნდა, ეს ადგილები ვერ განვითარდება უკოლონი-ზაციოდ, ვერას იხეირებს, თუ მშრომელი და მუშა ხალხი რუსეთის შიდა გუბერნიებიდან არ დასახლდა ამ უდაბნო ქვეყანაში და ამითი არ გააფართოვა რუსეთი, რუსეთს ადგილები არ შეჰ-მატა“ (84).

მუჰაჯირობის თემაზე ქართველ პუბლიცისტთა მიერ დაწე-რილი სტატიები ზოგჯერ რუსულ პრესაშიც ქვეყნდებოდა.

1877 წლის 20 ივლისს გაზეთში „Голос“ გამოქვეყნებულ წერილში კ. მაჭავარიანი წერდა, რომ იმ პერიოდში, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ოსმალური გემიდან სამშობლოს მონატ-რებული მრავალი ჩერქეზი და აფხაზი მუჰაჯირი გადასხდა.

აღნიშნულ სტატიაში ვკითხულობთ: “На броненосце вместе с пашой находилось много абхазцев и черкесов выселившихся из Абхазии в Турцию в 1864 и 1866 годах. Если черкесы и абхазцы соблазнились идти в Абхазию, то приманкой для них служила сама Абхазия – их родной край; они льстили себя надеждою навсегда остаться на своей любимой родине” (247).

მუჰაჯირობასთან დაკავშირებულია ერთი საყურადღებო ისტორიული ფაქტი, საიდანაც კიდეც ერთხელ აშკარავდება, თუ როგორი ღრმა და საერთო ისტორიული ფესვები აკავშირებთ აღილელ და ქართველ ერებს.

აფხაზი მეცნიერი ზუზუტი ბლაჟა თავის ნაშრომში „დამწერლობის ისტორიიდან აფხაზეთში“ წერს: „ერთი აფხაზი თავადი, რომელიც ოსმალეთში გადასახლებულ თავის მუჰაჯირ ძმასთან სტუმრად იმყოფებოდა, იგონებდა: სტამბულის კავკასიურ კაფერესტორანში ხშირად იკრიბებოდნენ ჩერქეზები, როგორც იქ უწოდებდნენ ყველა კავკასიელს.

ერთხელ, ერთ ჩერქეზსა და თურქს შორის ცხარე კამათი გაჩაღდა. ისინი ცდილობდნენ, რომ ერთმანეთისათვის საკუთარი ერების უპირატესობა დაემტკიცებინათ. ჩერქეზს უთქვამს, ჩვენ სამშობლოს მოწყვეტილები ვართ, უცხო ქვეყანაში ვცხოვრობთ, მაგრამ აქაც ურიგოდ არ მიგვლის საქმე. სამშობლოში რომ ვყოფილიყავით, უკეთესად ვიქნებოდითო. თურქმა შენიშნა: „თქვენ იქაც რას წარმოადგენდით, თუ საკუთარი ანბანი, თქვენი დამწერლობა არ გაგაჩნდათ“. ამაზე ჩერქეზმა უპასუხა: „ჩვენი საერთო ანბანი ქართული იყო“ (232, 35).

აღსანიშნავია, რომ ჩერქეზთა მიერ ქართული ანბანის გამოყენების შესახებ ცნობები დაცულია სხვა საისტორიო წყაროებშიც.

გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური ელჟარდ აიხვალდი (1795-1876), რომლის შესახებაც საუბარი წინამდებარე ნაშრომის მეორე თავში გვქონდა, თავის თხზულებაში წერდა: „აფხაზურს, ოსურსა და ჩერქეზულ ენებს არა აქვთ საკუთარი ანბანი და დასაწერად იყენებენ ქართულს.

რადგან აფხაზები და ჩერქეზები უმეტესად ზორხისმიერ ბგერებს ხმარობენ, ანდა მათ განსაკუთრებული უღერადობით ამოუსტვენენ, რუსული ასოები ნაკლებად აკმაყოფილებენ ამ ენის მოთხოვნებს, თუმცა ჩერქეზთა ადგილობრივმა სწავლულებმა მათი ენისათვის რუსული ასოები შემოსთავაზეს“ (72, 191).

ამრიგად, ადიღელი ხალხების მუჰაჯირობის პროცესი და მისი შედეგები საკმაოდ ვრცლად აისახა XIX საუკუნის 60-90-იანი წლების ქართულ პრესაში. იმ პერიოდში გამოშვალ გაზეთებში „დროებასა“ და „ივერიაში“ გამოქვეყნებული მასალებიდან აშკარად ჩანს, რომ ადიღელი ხალხების ტრაგედიას ქართველები დიდი გულისტკივილითა და თანაგრძნობით შეხვდნენ.

15. ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის ისტორიიდან (1917-1945 წწ.)

რუსეთის იმპერიის დანგრევის (1917 წ. თებერვალი) შემდეგ ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხები სამხედრო-პოლიტიკურ სფეროში საკმაოდ მჭიდროდ თანამშრომლობდნენ. ეს თანამშრომლობა ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა.

1917 წლის მარტში, ქ. ვლადიკავკაზში შედგა მთიელთა I ყრილობა, სადაც ორგანიზაცია „კავკასიის გაერთიანებულ მთიელთა კავშირი“ დაფუძნდა.

ივნისში გამართულ საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის დამფუძნებელ ყრილობაზე მოხსენებით გამოსული ცნობილი ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე, მწერალი, მთარგმნელი, ლიტერატურათმცოდნე და კრიტიკოსი გერონტი ქიქოძე (1885-1960) აცხადებდა: “დროებითი მთავრობის პოლიტიკაში ეროვნულ საკითხის გარდა, ჩვენთვის ომისა და ზავის საკითხს ჰქონდა პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა.

ცნობილია, რომ პირველი შემადგენლობის მთავრობა იდუმალ იმპერიალისტურ პოლიტიკას აწარმოებდა მილიუკოვისა და გუჩკოვის მეთაურობით. ამ პოლიტიკის მიზანი კონსტანტინოპოლის და სრუტეების დაპყრობა იყო, მაგრამ პირდაპირი გზა პეტროგრადიდან კონსტანტინოპოლისაკენ საქართველოს მიწა-წყალზე გადის, ამიტომ რუსეთის იმპერიალისტები ყველაზე გვიან საქართველოს თვითმმართველობას დასთმობენ. მათი გამარჯვება ჩვენი სამშობლოს დაღუპვა იქნებოდა. ისინი ეცდებოდნენ შავი ზღვის განაპირა საქართველოს გააყუვას რუსი ემიგრანტების დასასახლებლად, როგორც ეს ჩერქეზეთსა და აფხაზეთში მოხდა ნახევარი საუკუნის წინათ.

ამიტომ, ჩვენ სიხარულით შევხვდით მთავრობის იმპერიალისტური პოლიტიკის დამარცხებას და განსაკუთრებით მილიუკოვისა და გუჩკოვის გადადგომას. ჩვენ ქართველი ხალხის უსასტიკეს მტერს გამოვეთხოვეთ” (181, 268).

ოქტომბერში რუსეთში მოხდა სახელმწიფო გადატრიალება, რასაც დროებითი მთავრობის დამხობა და ხელისუფლების სათავეში ბოლშევიკთა მოსვლა მოჰყვა. ყოველივე ეს კავკასიელ ერთა განთავისუფლების წინაპირობად იქცა.

ნოემბერში შეიქმნა ჩრდილო კავკასიის ავტონომიური სახელმწიფო ანუ “მთიელთა რესპუბლიკა”. მისი დროებითი მთავრობის ფუნქცია სწორედ ზემოხსენებული კავშირის ცენტრალურ კომიტეტს დაეკისრა.

მთიელთა რესპუბლიკის დაფუძნებამ საქართველოში დიდი სიხარული გამოიწვია. ქართული საზოგადოების პატრიოტულად განწყობილი ნაწილი დარწმუნებული იყო, რომ დამოუკიდებელი და ძლიერი ჩრდილო კავკასიის სახელმწიფო ჩრდილოეთიდან საიმედო ფარად აეფარებოდა საქართველოს. ეს საზეიმო განწყობილება იმდროინდელ ქართულ პრესაშიც აისახა.

1917 წლის 12 დეკემბერს გაზეთში „საქართველო“ გამოქვეყნდა წერილი „დაღესტან-ჩეჩნეთი“. მისი ავტორი — გამოჩენილი ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე, საქართველოს ეროვნული საბჭოსა და დამფუძნებელი კრების წევრი ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიიდან, ზოლო შემდგომში (1924 წლიდან) ქართული ემიგრაციის გამოჩენილი წარმომადგენელი შალვა ამირეჯიბი (1886-1943) აღფრთოვანებით წერდა: „კვირას, საქართველოს ეროვნული საბჭოს სხდომაზე წაკითხულ იქნა დეპეშა დაღესტან-ჩეჩნეთის ავტონომიის გამოცხადებისა. კრება ტაშით შეხვდა ამ ისტორიულ ამბავს.

ჩრდილოეთის მხარე კავკასიონის ქედისა გაბრწყინებულია უკვე თავისუფლების სხივით. იმ ფაქტში, რომ კავკასიის ყველა ერებზე ადრე მთამ გამოაცხადა ავტონომია, თვით ამ მთის ცქვიტი და მართალი ბუნება გამოსჭვივის.

ჩვენ, ბარის მცხოვრებნი, დაჩვეულნი ვართ შარა და გრძელ გზებით სიარულს — ესეც ჩვენი ბუნებაა. მთებში ბილიკებით დადიან — ბილიკი კი ყოველთვის უფრო ახლო სდევს მიზანთან. მაგრამ ბილიკი, მეტადრე მთაში, მუდამ ნაპრალის პირზე სდევს და როდესაც გუშინწინ ეროვნულ საბჭოს სხდომაზე რაშიდ-ხან

კაპლანოვის დეპეშას ვისმენდი, მე წარმომიდგა თვალწინ ის ნაპრალები, რომელზედაც გაიარა და მიდის დღესაც ლექ-ჩეჩნების ავტონომიის ბილიკი“ (23).

ჩრდილო კავკასიელ ხალხებთან კავშირის თავგამოდებულ მომხრეთა შორის ძირითადად საქართველოს მთავრობის ოპოზიციონერები იყვნენ. ისინი გულმხურვალედ უჭერდნენ მხარს მთიულთა რესპუბლიკას და მთავრობასაც ამისაკენ მოუწოდებდნენ. მათ ჩრდილოკავკასიელ პატრიოტებთან მჭიდრო პირადი კავშირი დაამყარეს.

საგულისხმოა, რომ შ. ამირეჯიბი თავის თანამოაზრეებთან ერთად, ჯერ კიდევ 1917 წლის გაზაფხულზე ჩავიდა ქ. ვლადიკავკაზში ჩრდილოკავკასიელ მთიელებთან მოსალაპარაკებლად. მის გარდა, იმხანად იქ იყვნენ მისივე პარტიის წევრები დავით ვაჩნაძე და შალვა ქარუმიძე. ქართველ პატრიოტთა დელეგაციის შემადგენლობაში ცნობილი ქართველი მეცნიერი პავლე ინგოროყვაც (1893-1983) შედიოდა.

შ. ამირეჯიბი იგონებდა: „ჩვენ მივედით კავკავში სწორედ იმ დროს, როდესაც ჩვენი ამხანაგები ჩრდილოეთ კავკასიის ერების პირველ ყრილობას ქართველი ერის სახელით სალამს უძღვნიდნენ. რადგანაც მიზანი ჩვენი მისვლის სულ სხვა იყო, თვით ყრილობაზე არ გამოვცხადებულვართ. მაგრამ იმ დღესვე გვიაშკვია, რა ენთუზიაზმით შეხვდნენ ქარუმიძეს და ჭიკაბრიშვილს ისინი...

ჩვენი დელეგატების საპასუხოდ ყრილობაზე მოლამ ლოცვა წაიკითხა და მთელმა ყრილობამ ლოცვა ფეხზე ადგომით მოისმინა. ჩვენ გვარწმუნებდნენ თვით მთიელები შემდეგ, რომ ეს იყო საუკეთესო გამოთქმა მეგობრულ გრძნობებისა ქართველი ხალხისადმი. ჩვენი მისვლა ყრილობაზე გაიგეს და მთელი აღმასრულებელი კომიტეტი შეერთებულ მთიელებისა ღამის თერთმეტ საათზე ჩვენთან იყო სასტუმროში... მცირე მეგობრული ვახშმის დროს, ჩვენ, ქართველები და მთიელები გავეცანით ერთმანეთს. აქ იყვნენ ყველა ისინი, ვისაც ეკუთვნის შესანიშნავი როლი სამშობლოსათვის დეაწლის გაწევის და რომელთაც ეხლა განთავისუფლებულ სამშობლოში მინისტრის სახელები ამშვენებენ“ (23).

ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე ასე ახასიათებდა ჩრდილო-კავკასიელ სამხედრო-პოლიტიკურ მოღვაწეებს, რომელთა ნაწილმაც შემდეგ შექმნილი მთის რესპუბლიკის მთავრობაში მინისტრის პოსტები დაიკავა: „ენერგიული ტოპა ჩერმოვეი – აფიცერი და მილიონერი, რაშიდ-ხან კაპლანოვი – თავადი და ტიპიური სტამბულელი დიპლომატი, ყაბარდოელი კოცევი, ბალყარელი შახანოვი და ახალგაზრდა არსანუკოვი, – ეს ინსპირატორი ახალგაზრდა ჩეჩნებისა, რომლის ბაგეზე სიტყვა – საქართველო – ისე თამაშობდა, როგორც საუკეთესო იმედი საკუთარ ქვეყნის მომავლისა. აქ იყვნენ წარმომადგენელნი დაღესტნისა, ინგუშებისა, ოსებისა და კიდევ სხვები“ (23).

აღნიშნული შეხვედრის მეორე დღეს ქართველთა დელეგაცია სრული შემადგენლობით დაესწრო მთიელთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომას. როგორც შ. ამირეჯიბი წერს: „ამ ხალხმა გვიჩვენა, რომ მათი იდეა არ იყო დაბადებული მარტო თებერვალ-მარტის რევოლუციის მზის სხივებზე, არამედ ის იყო მათი დიდი ხნის ფიქრი, რომელსაც თავისი მტკიცე პრინციპები და ტაქტიკა ჰქონდა“ (23).

მთიელებთან შეხვედრისას პ. ინგოროყვამ საგანგებოდ ისაუბრა კავკასიის ეთნოგრაფიული მრავალფეროვნების შესახებ, რამაც მსმენელთა დიდი ინტერესი გამოიწვია. მეორე დღეს, ქართველ პოლიტიკოსთა დელეგაცია საქართველოში დაბრუნდა (23).

ქართველთა დელეგაციის იმდროინდელ განწყობილებას შ. ამირეჯიბი ასე გადმოგვცემს: „ჩვენ ვიყავით ბედნიერები, ვისხედით ერთად. ჩვენ ვიყავით აგრეთვე ბედნიერები იმით, რომ ვამჩნევდით უსაზღვრო ბედნიერებას მათ, რომლებზედაც აქამდის ნაკლები წარმოდგენა გვქონდა“ (23).

სამშობლოში დაბრუნების წინ, მთიელებმა ქართულ დელეგაციას საპატიო გაცილება შესთავაზეს. ამაზე ქართველებმა უარი განაცხადეს, რადგან მასპინძელთა შეწუხებას მოერიდნენ. ამის თაობაზე შ. ამირეჯიბი წერს: „ჩვენ ვენახობდით, რასაკვირველია, რომ არ მოგვიხდა ამ ახალგაზრდების ხილვა, მათის ცხენებისა და მათის იარაღისა. მაგრამ მათი ახალგაზრდობა, მათი ცხენები და

მათი იარაღი, მე ვნახე სხვა დროს და მე მგონი უკეთეს პირობებში“ (23).

აღსანიშნავია, რომ ქართველი პოლიტიკოსები ჩრდილოეთ კავკასიას 1917 წელს მეორედაც ეწვივნენ. ისინი დაღესტანში, აულ ანდში დანიშნულ მთიელთა მეორე ყრილობაზე დასასწრებად ჩავიდნენ.

ქართულთა დელეგაციის შემადგენლობაში მყოფი შ. ამირეჯიბის შეფასებით: „მეორე ყრილობა ერთი საინტერესო მომენტთაგანი იყო მთის რევოლუციისა. მეორე ყრილობა ისეთ დროს მოხდა, როდესაც რევოლუციას მთაში პირველი ეტაპი განვლილი ჰქონდა. დაიწყო სამღვდელოების რეაქცია. ერთის მხრივ, შეიხები და მოლები, მეორეს მხრივ, ინტელიგენცია და აღმასრულებელი კომიტეტი – აი ორი ძალა, რომელიც დაეჯახა ერთმანეთს ანდის ყრილობაზე, რომელმაც შეუძლებელი გახადა თვით ყრილობის გახსნა და ჩვენც ანდიდან ველენოში გაგვზიზნა“ (23).

შ. ამირეჯიბი საინტერესოდ გადმოგვცემს მთიელთა ყრილობის პერიოდში განვითარებულ მოვლენებს. იგი წერს: „ჩვენ ანდამდის ვერც კი მივაღწიეთ. ეზნამის ტბის პირას, სადაც თავი მოეყარა ოცი ათას შეიარაღებულ კაცს, გამოიჩინა, რომ ყრილობა ან არ შედგებოდა, ან ველენოში მოხდებოდა.

წუთი საბედისწერო იყო, მაგრამ სურათი იმპოზანტური. არასოდეს შამილის შემდეგ ამდენ შეიხს, ჰაჯებს და მოლებს თავი ერთად არ მოეყარათ. ისინი მოვიდნენ თავის მიურიდებით, სექტებით და ბაირალებით. მათ მეთაურობდა ნაჟმუდინი, ყველაზედ სახელგანთქმული შეიხი დაღესტნისა.

დღის ორ საათზე შეგვატყობინეს, რომ ნაჟმუდინმა თავი იმამად გამოაცხადა და რომ ღლეიდან ჰაზავათი სწარმოებს.

ეს ხმები მოდიოდა ანდიდან, რომელიც ჩვენზე რვა ვერსით იყო დაშორებული და სადაც ამ დროს ჩერმოვეი და კოცევი სამღვდელოების და ნაჟმუდინის წინააღმდეგ მოქმედებდნენ. და მხოლოდ კოცევს და ჩერმოვეს უნდა უმაღლოდეს მთა, რომ იმ დღეს მთამ საბედისწერო ნაბიჯი არ გადადგა. ამ პირებმა აიძულეს ნა-

უმუდინი, საჯაროდ განეცხადებინა, რომ მისი იმამობა მისი მტრების მოგონილი ჭორია...

ამ დღეს, დაღესტან-ჩეჩნების ინტელიგენციამ უსათუოდ გაიმარჯვა სამღვდულოებაზე და საკუთარი ქვეყნის ბელი მტკიცედ იგდო ხელში“ (23).

ზემოხსენებულმა ნაჟმუდინმა ანუ ნაჟმუტდინ გოცინსკიმ ქართველთა დელეგაცია თავისთან მიიწვია. როგორც შ. ამირეჯიბი იგონებს: „ჩვენ მისივე მიურიდის პირით მადლობა შევუთვალეთ და თუმცა საინტერესო იყო ჩვენთვის ამ დღის ისტორიული პირის ნახვა – არ წავსულვართ მასთან. ჩვენ გვეშინოდა, რომ ჩვენის ოფიციალურის ვიზიტით უფრო მეტ არეულობას შევიტანდით იმ სულისკვეთებაში, რომელიც იქ იყო გამეფებული“ (23).

მთიელთა ყრილობა ქ. ვედენოში მხოლოდ ერთ დღეს გაგრძელდა. იქიდან ქართველთა დელეგაცია ვლადიკავკაზში ჩავიდა მთიელთა აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომაზე დასასწრებად (23).

საყურადღებოა ქართველი პატრიოტის თვალთ დანახული ვედენო. შ. ამირეჯიბის მოგონებაში ვკითხულობთ: „მე არ დამავიწყდება ეს პატარა ქალაქი ჩეჩნებისა, რომელიც ანდის შემდეგ პირველი ისტორიული ადგილია მთისათვის, სადაც დაღესტნიდან გამოდევნილმა შამილმა პირველი ნაჭერი მიწა იყიდა და სადაც ის ჩეჩნებისაგან იმამად იქნა გამოცხადებული. პოეტურობის, კეთილშობილ სევედის და რომანტიკის მხრივ – მან მომაგონა თელავი.

მე არ მინდოდა იქიდან მალე წამოსვლა. მე მეგონა, ყრილობა დიდხანს გასტანდა და შემთხვევა მექნებოდა დამეთვალყურებინა ყოველი კედელი, ყოველი ბასტიონი იმ ციხისა, რომელშიაც როგორც ზღაპრული ბოხჩა, ისეა გამოკრული ძველი ვედენო.

იმ დღეებში, მე მეგონა, რომ შამილის გული და სული მისი მიურიდების, ეგვიპტურ თქმულებისამებრ, ჩიტებად იყვნენ ქცეულნი და სთვლემდნენ ვედენოს ალვის ხის ტოტებზე შემაცქერალნი თავის სამშობლოს ბედისა.

მე წამოვედი იქიდან იმ იმედით, რომ ეს ჩიტები მალე დაიწყებდნენ მღერას. და ეხლა, როდესაც ერთი ამ ჩიტთაგანი, დეპეშის სახით, მთის თავისუფლების მახარობლად მოფრინდა ჩვენში, მე

ვფიქრობ, იპოვის თუ არა ის ჩვენში ტოლს, რომელიც თავის მხრივ გაფრინდება ჩეჩნეთ-დაღესტანში და შეატყობინებს, რომ საქართველოც თავისუფალია“ (23).

საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრი, შემდგომში ქართული ემიგრაციის ცნობილი წარმომადგენელი რევაზ გაბაშვილი (1882-1969) თავის მოგონებებში შენიშნავდა: „ჯერ კიდევ რევოლუციის ხანაში, ჩრდილო-კავკასიელებმა ყველაზე მეტი სიყვარული გამოიჩინეს თავისუფლებისადმი და „კავკასის ყრილობაზე“, არა მარტო აირჩიეს საერთო ხელმძღვანელობა მოლას (იგულისხმება ნაჟმუტდინ გოცინსკი. ნ. ჯ.) მეთაურობით... არამედ ჩვენგან გაგზავნილ დელეგაციასაც – შალვა ამირეჯიბი და შალვა ქარუმიძე – აღტაცებით შეხვდნენ და ფიცსა სდებდნენ საქართველოს ერთგულებაზე“ (49, 208).

1918 წლის 11 მაისს მთიელთა რესპუბლიკამ ოფიციალურად გამოაცხადა რუსეთიდან გასვლისა და სრული დამოუკიდებლობის შესახებ. მის ხელისუფლებას სათავეში ჩაუდგა ცნობილი ჩეჩენი ნავთობმრეწველი აბდულ-მეჯიდ (თოფა) ჩერმოვეი (1882-1936). წარსულში იგი რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის ცხენოსანი ამალის ყოფილი წევრი და სახელგანთქმული „ველური ღივიზიის“ ოფიცერი იყო.

მთაერობის შემადგენლობაში, სხვა ჩრდილოკავკასიელ ხალხებთან (ჩეჩნები, ინგუშები, ყუმიხები და სხვ.) ერთად, ადიღელთა წარმომადგენლებიც შევიდნენ. კერძოდ, შინაგან საქმეთა მინისტრის პოსტი დაიკავა ყაბარდოელმა პოლიტიკურმა მოღვაწემ ფშემახო კოცემა (230, 85-86).

მართალია, მთიელთა რესპუბლიკის ხელისუფლება თავის კუთვნილ ტერიტორიად მთელს ჩრდილო კავკასიას მიიჩნევდა, მაგრამ მისი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურები, რეალურად, მხოლოდ ჩეჩნეთ-დაღესტანის ნაწილში ფუნქციონირებდნენ.

1918 წლის 26 მაისს საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა გამოაცხადა.

ამდენად, 1918 წლის გაზაფხულისათვის კავკასიის უდიდესი ნაწილი რუსეთისაგან ფაქტობრივად ჩამოცილებული აღმოჩნდა. იმ დროისათვის რუსეთში უკვე მძვინვარებდა სამოქალაქო ომი (1917-1923 წწ.), რომელმაც ყოფილი იმპერიის სხვა ტერიტორიებთან ერთად, კავკასიის ერთი ნაწილიც მოიცვა. კავკასიის ზელში ჩაგდებას ბოლშევიკებიც და თეთრგვარდიელებიც მონდომებით ცდილობდნენ.

აღნიშნულ პერიოდში საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში რთული პოლიტიკური ვითარება შეიქმნა. გაჩნდა აფხაზეთის საქართველოდან ჩამოცილების რეალური საფრთხე.

1918 წლის დასაწყისიდან ბოლშევიკური ძალები აფხაზეთში განსაკუთრებით გააქტიურდნენ. მათ მარტში გაგრამი აჯანყება მოაწყვეს, დროებითი წარმატება მოიპოვეს და მალე სოხუმიც დაიკავეს. აფხაზეთის დეპუტაცია, რომელშიც შედიოდნენ სოხუმის მოურავი და აფხაზეთის ეროვნული საბჭოს სამი წევრი, აპრილის შუა რიცხვებში თბილისში ჩავიდა. მათ აფხაზეთის ბოლშევიკთაგან განთავისუფლებაში ქართველებს დახმარება სთხოვეს (108, 57).

აფხაზეთის დაბრუნება მალევე მოახერხა ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი ფედერაციული რესპუბლიკის მთავრობამ, რომლის მიერ გაგზავნილმა ქართულმა სახალხო გვარდიამ ვალიკო ჯუღელის სარდლობით 1918 წლის 17 მაისს სოხუმი ბოლშევიკთაგან გაანთავისუფლა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნის შემდეგ, ვითარება აფხაზეთში კვლავ დაიძაბა. ივნისში ბოლშევიკებმა აფხაზეთის ზელში ჩაგდება ისევ სცადეს. მათ მიერ გუდაუთის დაკავების შემდეგ საფრთხე სოხუმსაც დაემუქრა.

რუსეთ-იაპონიისა (1904-1905 წწ.) და პირველი მსოფლიო ომების სახელგანთქმული მონაწილე, გენერალ-მაიორი გიორგი მაზნიაშვილი (1870-1937), რომელიც 1918 წლიდან საქართველოს არმიაში მსახურობდა და იმ პერიოდში ქუთაისში იმყოფებოდა, თავის მოგონებებში წერს: „16 ივნისს კვლავ მოვიდნენ ჩემთან აფხაზეთის ეროვნული საბჭოს დელეგატები (დელეგატთა შორის ქალაქის მო-

ურავი აღარ იყო) და მთხოვეს მეშველა რაიმე მათთვის, რადგან ბოლშევიკები მეორედ შემოიჭრნენ აფხაზეთში.

დელეგატები კვლავ მთავრობასთან გავგზავნე.

ორი დღის შემდეგ, 18 ივნისს სამხედრო მინისტრისაგან მივიღე დეკრეტი, რომელშიაც ნათქვამი იყო, რომ მე ვინიშნები აფხაზეთის გენერალ-გუბერნატორად და შავი ზღვის ნაპირების ჯარების უფროსად.

წინადადება მეძლეოდა დაუყოვნებლივ, დეკრეტის მიღებისთანავე, წავსულიყავი ქ. სოხუმში, სადაც მივიღებდი სრულ ინსტრუქციას აფხაზეთში საქართველოს მთავრობის წარმომადგენლის – ისიდორე რამიშვილისაგან...

19 ივნისს, გათენებისას მივედი სოხუმში. ნავთსადგურში დამხვდნენ ისიდორე რამიშვილი და აფხაზეთის ეროვნული საბჭოს ზოგიერთი წევრი. მათი ლაპარაკიდან გამომდინარე, რომ ბოლშევიკებმა აფხაზი ლაქობას მეთაურობით კვლავ დაიჭირეს გულაუთი, ამოხოცეს გვარდიის მოწინავე რაზმი და მოიწვევენ სოხუმისაკენ. ამეჟამად ბოლშევიკებმა ახალ ათონს მიაღწიესო“ (108, 59-60).

აღსანიშნავია, რომ ქართული შეიარაღებული ძალები აფხაზეთის ეროვნული საბჭოს თხოვნითა და სრული თანადგომით მოქმედებდნენ. მათ სათანადოდ ჰქონდათ გაცნობიერებული, რომ ბოლშევიკთა სახით ქართველებსაც და აფხაზებსაც საერთო მტერი ჰყავდათ. მათი ხელშეწყობით გენერალმა გ. მაზნიაშვილმა მტრის წინააღმდეგ გადამჭრელი ზომები მიიღო.

სწორედ მაშინ აღდგა ქართულ-აფხაზური საბრძოლო თანამეგობრობა, რომლის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის (1918-1921 წწ.) პერიოდის საგულისხმო ფურცლებიც ჩაიწერა.

გ. მაზნიაშვილის მოგონებებში ვკითხულობთ: „მივმართე აფხაზეთის ეროვნულ საბჭოს და ვთხოვე მოეხდინათ საჩქარო მობილიზაცია აფხაზებს შორის და ამგვარად ჩაეყარათ საფუძველი აფხაზეთის ტერიტორიული ჯარისათვის, რომელიც მათ გამოადგებოდათ, როდესაც ქართული ჯარები უკან, ტფილისში დაბრუნდებოდნენ. ეროვნული საბჭო დიდი თანაგრძნობით მოეკიდა ჩემს წინა-

დადებას და ორი დღის შემდეგ ჩემს განკარგულებაში იყო 300 ცხენოსანი აფხაზი. ამგვარად, ჩემს რაზმს მიემატა კავალერიაც, რომელიც დაუყოვნებლივ გავგზავნე პოზიციაზე“ (108, 63).

ქართულ-აფხაზური ჯარის ერთობლივი მოქმედების შედეგად ბოლშევიკებმა უკან დაიხიეს. ისინი იძულებულნი გახდნენ, მთლიანად დაეტოვებინათ აფხაზეთი და თავი ჩრდილოეთით, ისტორიული ჯიქეთის ტერიტორიაზე შეეფარებინათ. როგორც გ. მაზნიაშვილი წერს: „მოწინააღმდეგე გადაუთისაკენ დაიხია, გუდაუთის პოზიციებზე არ შეჩერებულა და მივიდა გაგრამდის, მაგრამ გამანადგურებლების გამო, მოწინააღმდეგე იძულებული იყო დაეტოვებინა გაგრა, გადასულიყო სოჭში და შემდეგ ტუაფსეში“ (108, 63).

აღსანიშნავია, რომ სოჭში დაბანაკებული საქართველოს შეიარაღებული ძალების სარდლობას ბოლშევიკებთან ბრძოლის გაგრძელება და ჩრდილოეთით, რუსეთის ტერიტორიაზე წინსვლა თვით ადგილობრივმა რუსებმა შესთავაზეს. ამას ემატებოდა აფხაზეთის ეროვნული საბჭოს წევრთა გარკვეული ნაწილის გააქტიურებაც.

გ. მაზნიაშვილი წერს: „აფხაზეთის ეროვნული საბჭოს ზოგიერთი წევრი მარწმუნებდა, რომ აფხაზეთს ეკუთვნოდა არამცთუ სოჭი, არამედ აფხაზეთის საზღვრები უძველეს დროში ანაპამდეც მიდიოდა“ (108, 64).

აღნიშნულ მოგონებებში ვკითხულობთ: „სწორედ იმ ხანებში სოჭში მოვიდა ყუბანის რადას წევრი, ვინმე ლაპინი და გამოგვიცხადა მე და გიზო ანჯაფარიძეს, რომ ყუბანის რადა მადლობას გვიხდის კაზაკ-ლტოვილების მფარველობისათვის და რომ ყუბანის მთავრობა მზად არის, მოგვეყიდოს ჩვენ საკმაო პური, თუ საქართველო მიეშველება მათ და დახმარებას გაუწევს ტუაფსესა და მაიკოპის დაჭერაში“ (108, 68-69).

ქართულ-აფხაზური ლაშქრის კოორდინირებულმა მოქმედებამ თავისი გაიტანა და მათ არა მხოლოდ სოჭი, არამედ ტუაფსეც აიღეს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ ტუაფსეს ჩრდილო-დასავლეთით მდებარეობდა ციხე-ქალაქი ნიკოფსია, რომლის მახლობლადაც შუა საუკუნეებში საქართველოს ისტორიული საზღვარი გადიოდა.

ტუაფსეს აღების შემდეგ, როგორც გ. მაზნიაშვილი წერს, საქართველოს ჯარებმა „წაიწიეს სადგურ ზოდიჟენსკისაკენ, რომელიც მდებარეობს შავი ზღვისა და ყუბანის ოლქის საზღვრებზე, კაკასიონის უღელტეხილის გადაღმა“ (108, 46).

სოჭის მხარის ანუ ისტორიული ჯიქეთის საქართველოს შემადგენლობაში შემოსვლამ ქართველი ერის მოწინავე ნაწილის აღფრთოვანება გამოიწვია.

გაზეთ „საქართველოში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში „საქართველოს გაერთიანება“ მისი ავტორი — გერონტი ქიქოძე სიხარულს ვერ ჰფარავდა ქვეყნის ისტორიული საზღვრების აღდგენის გამო. იგი სიამაყით აღნიშნავდა: „მეთოთხმეტე საუკუნის შემდეგ საქართველოს აღარ ჰქვია ამოდენა ტერიტორია. სამფეოვანი დროშა ფრიალებს თვით სოჭის ოლქსა ანუ ძველ ჯიქეთში, რომელიც მხოლოდ უძლიერესი მეფეების დროს შედიოდა საქართველოს ტერიტორიაში“ (145).

საქართველოს შეიარაღებულ ძალებში იმხანად მოხალისედ ჩარიცხულ 300 აფხაზ ცხენოსანთან ერთად, ასევე თავისი სურვილით მსახურობდნენ კაზაკებით (ძირითადად ყუბანელები), რომლებიც ბოლშევიკებს პირად, დაუძინებელ მტრებად მიიჩნევდნენ და ქართული დროშის ქვეშ თავდადებით იბრძოდნენ. ცნობილია, რომ საქართველოს მთავრობა და რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების სარდლობა მათ სათანადო პატივით ეპყრობოდა (108, 66-67). საქართველოს დამოუკიდებელ, დემოკრატიულ რესპუბლიკას, თავისი არსებობის (1918-1921) განმავლობაში, მეზობელ სახელმწიფოთა შორის, განსაკუთრებით მჭიდრო და მეგობრული ურთიერთობა მთიელთა რესპუბლიკასთან ჰქონდა.

საქართველოს იმდროინდელი მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანია (1868-1953) თავის მოგონებებში წერდა: „განსაკუთრებით ყურადღებას ვაქცევდი მთიელთა რესპუბლიკას. არ იყო არცერთი შემთხვევა, მათ თხოვნაზე დახმარების შესახებ უარი გვეთქვას. გვთხოვეს სამხედრო იარაღი. მთავრობამ დაადგინა მიეცეს მათ ყოველივე, რაც სჭირათ სამხედრო საწყობიდან. არავისათვის ასეთი დახმარება არ გაგვიწევია.

ჩვენ თვითონ გვიჭირდა, სოფელ-სოფელ პატრონებს ვაგროვებდით, თითოში ორ მანეთს ვაძლევდით, ისე გვაკლდა სამხედრო მასალა. ამავე დროს, მთიელთ ასე გულუხვით ვეხმარებოდით. რატომ? ცხადია რატომ, ამას ითხოვდა ჩვენი ჩრდილო საზღვრების უზრუნველყოფა; ძლიერი, დამოუკიდებელი მთა იყო ჩვენი სიმაგრე, მოსკოვის წინააღმდეგ აღმართული. მის არსებობაში ვიყავით ყელამდე დაინტერესებულნი და ეს გვიკარნახებდა ჩვენს დამოკიდებულებას მასთან“ (136, 110-111).

თავის მემუარების სხვა ადგილას ნ. ჟორდანია იხსენებს საქართველოს მიერ მთიელთა რესპუბლიკისათვის გაწეული სამხედრო დახმარების ერთ-ერთ კონკრეტულ ფაქტს, რომელმაც გარკვეულ მიზეზთა გამო, თავის მიზანს ვერ მიაღწია. იგი წერს: „მთიელთა რესპუბლიკას შეესია ბოლშევიკები, გეთხოვეს დახმარება, ჩვენც გავეუზავნეთ ჯარის ნაწილი ბაქოს გზით, ხოლო ბაქოს მთავრობამ ის განაიარაღა. საქმეზე არ გაუშვა, ხოლო იარაღი თავისათ გამოაცხადა!

შეიქნა მიწერ-მოწერა, მუქარა, ძლივს-ძლივობით ჩვენი ზალხი უკან მივიღეთ, ბევრი უიარაღოთ“ (136, 113).

საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში საყურადღებო დოკუმენტებია დაცული 1918-1921 წლებში ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ზალხების ურთიერთობის შესახებ. მათი ნაწილი უკვე გამოქვეყნებულია (184-187).

1918 წლის 10 ნოემბერს თბილისში გამართული კავკასიური კონფერენციის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს, აზერბაიჯანისა და მთიელთა რესპუბლიკის წარმომადგენლებმა. მთიელთა რესპუბლიკას წარმომადგენდნენ შინაგან საქმეთა მინისტრი ფ. კოცევი და ფინანსთა მინისტრი ნ. ჯაბერი (13, 3).

1919 წლის 27 თებერვალს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ მთიელთა რესპუბლიკას 3 მილიონი მანეთის კრედიტი გამოუყო. ამის პარალელურად, საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრომ პროტესტი გამოუცხადა გენერალ დენიკინის ხელმძღვანელობით მოქმედ მოხალისეთა არმიას, რომელსაც მთიელთა რესპუბლიკის დაპყრობა სურდა (10, 2).

1919 წლის 29-30 მაისს თბილისში გამართული ახალი კავკასიური კონფერენციის მუშაობაში მთიელთა რესპუბლიკამ კვლავ მიიღო მონაწილეობა (8, 39-47).

ჩრდილო კავკასიელ მთიელებს საქართველო საიმედო მოკავშირედ ეგულებოდა. ამიტომაც, ისინი ხშირად მიმართავდნენ მას დახმარებისათვის. საქართველოს მთავრობაც შეძლებისდაგვარად ეხმარებოდა მთიელებს, როგორც ფინანსურად, ასევე სამხედრო-პოლიტიკური და ტექნიკური თვალსაზრისითაც. ამის მაჩვენებელია საარქივო დოკუმენტები (9, 15-21; 11, 21-52; 14, 1-2; 15, 1-2).

მიუხედავად ზემოთქმულისა, რადიკალი ოპოზიციონერი რ. გაბაშვილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას საყვედურობს იმის გამო, რომ მან მეზობელ ქვეყნებში და მათ შორის, ჩრდილო კავკასიაშიც, ბოლშევიკთა შეჭრა დაუშვა. იგი წერს: „განა ჩრდილოკავკასიელებს თავის დროზე რომ მივშველებოდით, ან აზერბაიჯანს, ან სომხეთს, რუსები შემოვიდოდნენ?“ (49, 351).

სამწუხაროდ, მთიელთა რესპუბლიკა გახდა მსხვერპლი გენერალ დენიკინის მოხალისეთა არმიისა, რომელიც მოქმედებდა ლოზუნგით: „За единую, великую и неделимую Россию!“

იმხანად შექმნილი ვითარების სირთულეს ჩრდილო კავკასიაში გამოძვალა პრესა სათანადო შეფასებას აძლევდა.

1920 წლის 15 იანვარს გაზეთი „Вольный Горец“ წერდა: „Горские народы поставлены сейчас в трагическое положение. Их счастье заключалось бы в том, если бы им была дана возможность полного свободного национального самоопределения. Очевидно, судьбе это не угодно было“ (243).

ზემოხსენებული გაზეთი იმავე წლის 19 იანვარს იუწყებოდა: „Даже политическое тягло царизма, жандарма горской свободы, казалось для горцев лучшей участью, чем кровавый режим доброармейских палачей“ (244).

გაზეთის იმავე ნომერში აღნიშნული იყო, რომ დაღესტნის უსაფრთხოების მიზნით, გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენდა ბაქოში შეფერხებული ქართული ჯარის ნაწილის იქ შესვლა. იქვე

მოტანილი იყო ჩრდილო კავკასიის რესპუბლიკის თავდაცვის საბჭოს წარმომადგენლის განცხადება, რომ „Дагестан ждет братской помощи Грузии“ (244).

ბოლშევიკთა მიერ დენიკინის არმიის დამარცხებას ჩრდილო კავკასიაში მშვიდობა არ მოჰყოლია.

1920 წლის 13 მარტს გაზეთი „Вольный Горец“ წერდა: „Естественно полагать, что Советская Россия будет расширяться до пределов возможного... Наивны те, кто думает, что победа Советской России над Деникиным начало спокойствия... Никогда еще единство демократического фронта для Кавказа не было необходимо так, как сейчас, для того, чтобы была возможность говорить и действовать от имени всего Кавказа“ (245).

საგარეო საფრთხემ აიძულა ავარიის (ხუნძახის) მმართველი, პოლკოვნიკი ყაითმაზ ალიხანოვი, რომ მისი მხარის საქართველოს შემადგენლობაში მიღება ეთხოვა.

1920 წლის 2 ივნისს ყ. ალიხანოვი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრს ევგენი გეგეჭკორს წერდა: “Кровавый хаос, который внесли на Северный Кавказ сначала добровольцы, а затем “большевики”, ввергли народ Дагестана, аварцев, в заколдованный круг...

Аварцы, видя и созная все это, с одной стороны, а с другой – не забывая того, что Авария до нашествия Тимура Самаркандского была нераздельной частью Грузии, а следовательно, близка ей по духу и крови, хотя и разбавленного веками, ныне обращает свои взоры, полные надежд, в сторону грузинского народа.

С этой целью было устроено совещание всех влиятельных лиц Аварии под моим председательством. Участники этого совещания пришли к единогласному и единодушному решению, а именно: обратиться к Грузии, чтобы она присоединила к себе Аварию на автономных началах, т. е. внешняя политика, военное дело, финансы и просвещение должны быть общи, нам же представлено – внутреннее самоуправление и суд на началах Шариата.

Для доклада Правительству Грузии воли аварского народа и выяснения взгляда грузинского народа на этот для нас животрепещущий вопрос, я и командирован сюда в Тифлисъ...

Считая свою задачу исчерпанной, я покорно прошу почтить меня ответом, дабы в случае согласия правительства Грузии принять к себе Аварию, могли бы приехать особополномоченные аварского народа для детального выяснения всех взаимоотношений" (12).

აღსანიშნავია, რომ საქართველოსა და რუსეთს შორის 1920 წლის 7 მაისს დადებული სამშვიდობო ხელშეკრულება საქართველოს შესაძლებლობას არ აძლევდა უფრო აქტიურად ემოქმედა მეზობელი ქვეყნების დასახმარებლად, რათა კავკასიის ხალხთა დამოუკიდებლობა უზრუნველყოფილი ყოფილიყო.

ჩრდილო კავკასიის ოკუპაციის შემდეგ საბჭოთა რუსეთი უშუალოდ დაუმეზობლდა საქართველოს.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების უკანასკნელი მთავარსარდალი, გენერალი გიორგი კვინიტაძე (1874-1970) თავის მოგონებებში წერს, რომ 1920 წლის გაზაფხულზე „ბოლშევიკებმა ჩრდილო კავკასია და დაღესტანი დაიკავეს. ამიტომ, ჩვენი სასაზღვრო ნაწილები შავი ზღვის სანაპიროსა და დარიალის ხეობაში მათ უშუალოდ ებჯინებოდნენ“ (90, 192).

ქართველი გენერალი თავის მოგონებებში აღნიშნავს, რომ ჩრდილო კავკასიის დაპყრობისას ბოლშევიკები მნიშვნელოვან წინაღმდეგობას წააწყდნენ, განსხვავებით აზერბაიჯანისაგან, სადაც ისინი ფაქტობრივად უომრად შევიდნენ (90, 199).

ჩრდილო კავკასიის, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ოკუპაციის შემდეგ, 1921 წლის თებერვალ-მარტში საბჭოთა რუსეთმა კავკასიაში დარჩენილი უკანასკნელი დამოუკიდებელი სახელმწიფო – საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკაც დაიპყრო.

მიუხედავად ამისა, იარაღით თავსმოხვეულ საბჭოთა რეჟიმს ქართველი პატრიოტები არ შეგუებიან. ამას მოწმობს თუნდაც სახალხო აჯანყებები სვანეთსა და ხევსურეთში (1921-1922 წწ.).

ცნობილია, რომ არსებული წყობილების მოწინააღმდეგე ქართველმა პატრიოტებმა კელავ ინტენსიურად განაგრძეს სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობა ჩრდილოკავკასიელ ხალხებთან. ქართველები საჭიროდ მიიჩნევდნენ კავკასიის ხალხთა ერთიანი ანტიბოლშევიკური ცენტრის შექმნას.

ამ მიმართულებით მუშაობა როგორც საზღვარგარეთ, ასევე საქართველოშიც წარმოებდა.

1921 წლის 8 მაისს პარიზში შედგა კავკასიელ ემიგრანტთა თათბირი, რომლის მუშაობაშიც, აზერბაიჯანისა და სომხეთის წარმომადგენლებთან ერთად, საქართველოსა (ეგგენი გეგეჭკორი, ნიკოლოზ ჩხეიძე, ნოე რამიშვილი, გრიგოლ ვეშაპელი კონსტანტინე საბახტარაშვილი, მიხეილ სუმბათაშვილი) და ჩრდილო კავკასიელ ხალხთა (ა. ჩერმოვეი) წარმომადგენლებიც მონაწილეობდნენ. საბჭოთა რეჟიმის დამხობის მიზნით, საერთოკავკასიური ბლოკის ჩამოყალიბების უზრუნველსაყოფად, თათბირზე გარკვეული გზები დასახეს.

10 ივნისს თათბირის მონაწილეებმა დადეს ხელშეკრულება, რომლითაც ერთიანი ფრონტით ბრძოლის მიზნით, კავკასიის რესპუბლიკების კავშირის საბჭო შეიქმნა (147, 8-9).

2 ოქტომბერს კონსტანტინოპოლში (ისტანბული) დაფუძნდა „კავკასიის რესპუბლიკების ერთიანი საინფორმაციო ბიურო“, რაც ფრიად მნიშვნელოვან ღონისძიებას წარმოადგენდა.

ბიუროს დაეკისრა ერთობლივი მუშაობის წარმართვა შემდეგი პრინციპების გათვალისწინებით: კავკასიის რესპუბლიკების დამოუკიდებლობის ცნობა, ყველა კავკასიელი ხალხის თვითგამორკვევის უფლების უპირობო აღიარება, ბრძოლის დემოკრატიული პლატფორმის განხორციელება, სახალხო ხელისუფლების დამყარება, მსხვილი მიწათმფლობელობის მოსპობა და გლეხობისათვის მიწის კერძო საკუთრებაში გადაცემა.

9 ნოემბერს კავკასიელ ემიგრანტთა თათბირი პარიზში კელავ შედგა. სხვა საკითხებთან ერთად, გადაწყდა, რომ კავკასიის სამხედრო საქმეთა შტაბის რეზიდენცია პარიზში უნდა ყოფილიყო, ხო-

ლო საერთო ხელმძღვანელობის ბირთვი – კავკასიის მაზლობლად (92, 120-123).

ქართველმა პატრიოტებმა, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერის სპირიდონ კელიას ხელმძღვანელობით, ჯერ კიდევ 1921 წლის მარტში, ბათუმში გამართული მოლაპარაკების დროს გადაწყვიტეს, რომ ანტისაბჭოთა აჯანყება მოეპზადებინათ. ამ აჯანყების სამხედრო ხელმძღვანელობა მათ შესთავაზეს დამოუკიდებელი საქართველოს ყოფილ ოფიცერს, თავად ქაქუცა (ქაიხოსრო) ჩოლოყაშვილს (1888-1930).

ეს უკანასკნელი ჭეშმარიტი მამულიშვილი და სიმამაცით განთქმული პროფესიონალი სამხედრო პირი იყო, რომელიც იმდროინდელი წარჩინებული ქართველი თავადაზნაურობის ზედაფენას განეკუთვნებოდა. აქვე უნდა ითქვას, რომ კახეთის 24 სათავადო საგვარეულოს შორის ჩოლოყაშვილებს უპირველესი ადგილი ეკავათ.

ქართული ემიგრაციის ცნობილი წარმომადგენელი მიხეილ ქავთარაძე (დაბადებული 1906 წელს) თავის სტატიაში ვრცლად მოგვითხრობს იმის შესახებ, თუ რატომ მიანდეს ამ ფრიად საპატიო და ამავე დროს საპასუხისმგებლო მისიის შესრულება თავად ჩოლოყაშვილს.

იგი წერს: „არჩევანი რომ სწორედ ქაქუცაზე შეჩერდა, ამას თავისი ლოგიკური საფუძველი ჰქონდა. ასეთი რაზმის ბუდე სწორედ კახეთი უნდა ყოფილიყო. ჯერ მისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო. კახეთი ტფილისსაც აკრავს, საქართველოს მთიანეთს – თუშ-ფშავე-ხევსურეთსაც და დაღესტანსაც. მხოლოდ კახეთიდან შეიძლება ერთსა და იმავე დროს მოქმედება დარიალისა და დარუბანდის ჩასაკეტად.

კახეთი ის პროვინციაა, რომელსაც აჯანყებათა ყველაზე დიდი ტრადიცია აქვს. ხშირი ტყეები და ღოვლათიანი მხარე მეომარ-პატრიოტულად განწყობილი მოსახლეობით, აგრეთვე საუკეთესო პირობებია პარტიზანული რაზმისათვის თავის შესანახად. მაშასადამე, რაზმის უფროსიც კახელი უნდა ყოფილიყო.

მართო ეს პირობები არ კმაროდა. რაზმის უფროსი ოფიცერიც უნდა ყოფილიყო, რადგან პარტიზანულ მოქმედებათა გარდა, შემ-

დღეში გაზრდილ რაზმს წმინდა სამხედრო-საომარი ამოცანებიც დაეკისრებოდა. ამასთანავე, ეს ოფიცერი ხალხთან დაახლოვებული კაციც უნდა ყოფილიყო და არა თავის კასტაში ჩაკეტილი, ხალხ-ისაგან მოწყვეტილი ინტელიგენტი შტაბის ოფიცერი.

ყველა ამ პირობათა დამაკმაყოფილებელი კანდიდატი ათობით არ იქნებოდა. ს. კელიამ ჩვენს წრეში მგონი მხოლოდ ერთხელ ილაპარაკა ამ საკითხზე და ისიც ძლიერ ბუნწად – იგი საკუთარი როლის ხაზგასმას ერიდებოდა. მაშინდელი მისი სიტყვებიდან ის შთაბეჭდილება რჩებოდა, რომ სხვა კანდიდატიც ყოფილა, მაგრამ ზემოთ მოყვანილ პირობებს გადაუწყვეტია საკითხი.

აქ მოტანილი ცნობები ს. კელიას ნაამბობის შინაარსის მეხსიერებაში შემორჩენილი გადმოცემა არის, მაგრამ აი სიტყვასიტყვით გადმოცემული მისი თქმა ქაქუცას შესახებ: როგორც ტყე წარმოშობს ხეს, მაგრამ ხეები ქმნიან ტყეს, ისე ქაქუცა წარმოშვა იმ გმირულმა ეპოქამ, რომელიც ჩვენს დამარცხებას მოჰყვა, მაგრამ ამ ეპოქის შემქმნელიც არისო. და კიდევ ერთი მაშინ ნათქვამი ფრაზა: ქართველი კაცის ყურისათვის ქაქუცას ჩოლოყაშვილობაც კმაროდა – ლეგენდას უკვე გვარი ჰქმნიდაო“ (170, 96-97).

ქ. ჩოლოყაშვილის წინამძღოლობით ჩამოყალიბებული “შეფიცულთა რაზმის” თავდაპირველ ბაზად კახეთში მდებარე პანკისის ხეობა იქცა. ქართველ შეფიცულებს მალე ადგილობრივი ქისტებიც შეუერთდნენ. მათ შორის იყვნენ დავით (დათიკო) ფარეულიძე, პასეი აჭიშვილი და სხვები, რომლებიც ქართველ თანამოაზრეებთან ერთად, ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ თავდადებით იბრძოდნენ (214, 443-444).

შეფიცულთა რაზმის ერთ-ერთი წევრი, თავადი ელიზბარ გიორგის ძე მაყაშვილი (1905-1991) საფრანგეთში, ემიგრაციაში ყოფნისას შექმნილ ლექსში თავის ქისტ თანამებრძოლებს დიდი სითბოთი იგონებდა და წერდა:

“მიყვარდა კოხტა პანკისი,
ლამაზ ბუნებით შეპყვლი,
მიყვარდა მათი მცხოვრებნი:

ქისტი, ფშაველი, გინდ თუში.
 ქისტების ლალი ცხოვრება
 და პურ-მარილი განთქმული,
 მათ ვაჟკაცობა, მხნეობა,
 პირში თქმა, ძმურად ერთგულნი.
 უშიშარ იყვნენ და ბევრმა
 სამშობლოს თავი შესწირა.
 თვალწინ მიდგანან ეხლაც კი
 იდა, მიხაკო, ბათირა,
 ჯოფოლოს ჭალის შიშინი,
 ალაზნის ტკბილი დენანი,
 ომალოს ვაჟი გმირები;
 ქოსა, ღანიში, ლევანი,
 მიტო, ზაქრო და დათიკო
 და ბევრნი სხვანი და სხვანი” (214, 445-446).

კავკასიელ მთიელებთან კავშირის დამყარებისა და კოორდინირებული მოქმედების მიზნით, საქართველოში პარტიზანული ბრძოლის ბელადის – ქაქუცა ჩოლოყაშვილის საგანგებო დავალებით, მისი თანამებრძოლი, აზნაური ალექსანდრე სულხანიშვილი ჩრდილო კავკასიაში საიდუმლოდ ჩავიდა. 1922-1923 წლების განმავლობაში, მისი კონფიდენციალური ვიზიტი რამდენჯერმე შედგა.

ქაქუცას წარმომადგენელი შეხვდა მთიელთა გავლენიან პიროვნებებს, რომელთაგან გამოირჩეოდნენ ჩეჩენი ბელადები ათაბაი უმავეი და შეიხი ალი მითავეი. ეს უკანასკნელი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა არა მხოლოდ ჩეჩენთა, არამედ, საერთოდ, ჩრდილოკავკასიელ ხალხთა შორის.

1923 წლის აპრილში, ურუს-მართანში შედგა აღნიშნული შეხვედრა ა. მითავეთან, რომლის შესახებ ა. სულხანიშვილი თავის მოგონებებში ვრცლად მოგვითხრობს. მასში ვკითხულობთ: „ალი იყო შუა ტანის, ოდნავ პირნაცყავილარი, კარგი შესახელი მაშაკაცი. ის ჩინებულად ლაპარაკობდა რუსულად... ძალიან კარგად მიგვიღო“ (154, 119).

ქართველმა პარტიზანმა თავის ჩეჩენ მოკავშირეს შემდეგი სიტყვით მიმართა: „ბატონო ალი, თქვენ კარგად მოგეხსენებათ, თუ როგორ სარგებლობდა რუსეთი კავკასიელებს შორის უთანხმოებითა და მტრობით. ის არა მარტო ხელს უწყობდა, არამედ ცდილობდა უფრო მეტად გამწვავებულიყო მათ შორის შუღლი. ისიც კარგად მოგეხსენებათ, რომ ცხოვრებაში ყველას მოსდის შეცდომები.

აი, დღეს, ნათლად ვხედავთ ჩვენი წინაპრებისა და ჩვენს შეცდომებს, რომლებიც ძვირად დაგვიჯდა. ჩვენი, მთელი კავკასიელების შეცდომა ის იყო, რომ როდესაც საქართველო ებრძოდა რუსებს, ჩრდილოეთი არაფერს არ ფიქრობდა და როდესაც მთელი კავკასიელების საამაყო შეილი შამილი ებრძოდა რუსებს, საუბედუროდ, პატარა ნაწილი ქართველებისა მიემხრო რუსებს. ეს მაშინ, როდესაც მთელ კავკასიელ ერებს, როგორც ერთს, ისე უნდა ებრძოლა რუსეთის წინააღმდეგ!

მაგრამ გაიხსენეთ, რა განწყობილება იყო წარსულში დაღესტანსა და საქართველოს შორის: როდესაც საქართველო ეომებოდა ვისმე, დაღესტანი ზურგში გვირტყამდა, ტყვედ მიჰყავდათ ქალები, კაცები, ბავშვები. ეს იყო მთავარი მიზეზი და რუსების პროპაგანდა, რომ ნაწილი ქართველებისა შამილის წინააღმდეგ წავიდა. არ იფიქროთ ერთი წუთით, რომ მე ამ გარემოებას ვამართლებ. პირიქით, ეწუხვარ. ჩვენმა წინაპრებმა ვერ გაითვალისწინეს, რომ რუსეთია ჩვენი საერთო მტერი და მათი შეცდომები დღეს ჩვენ გვიხდება ბარგად და საზიდად.

ჩვენ, კავკასიელი ერები, ძალიან ვგავართ ერთმანეთს რაინდობით, ზნე-ჩვეულებით, ტრადიციით და მრავალი სხვით. მხოლოდ რელიგიაშია განსხვავება: სამხრეთი — ქრისტიანულია, ჩრდილოეთი — მუსულმანური, მაგრამ ამან რატომ უნდა დაუშალოს ჩვენს მეგობრობასა და ჩვენი ქვეყნების ინტერესებს? ჩვენ, ქართველებს გვეყვანან ქართველი მუსულმანები, რაც სრულიად არ უშლის ჩვენს ძმობას.

ბატონო ალი, დღეს მე მოვედი თქვენთან. გამოგზავნილი ვარ ჩემი ბელადისაგან, რომელიც აგრძელებს ჩვენი წინაპრების და შა-

მილის დაწყებულ საქმეს. მე მინდა გთხოვოთ პირადად თქვენ, როგორც გაულენიან პირს ჩრდილო კავკასიაში, რომ გადასცეთ თქვენს ხალხს ჩვენი, ქართველების სურვილი და მისწრაფება: ბოლო მოეღოს ჩვენს შორის მტრობას და ყოველივე იმ საქციელს, რომელიც არ შეჰფერის ჩვენ რაინდობას და ხელს უშლის ჩვენი ქვეყნების თავისუფლებას“ (154, 119-120).

ქაქუცას წარმომადგენელს ა. მითაევმა განუცხადა: „რაც თქვენ დღეს მითხარით, მე მგონია, თითქოსდა ეს ყველაფერი მე გითხარით, იმდენად ამოჰკრიფეთ ჩემი გულთნადები... მე ვხედავ და დიდად ვაფასებ თქვენს გულწრფელ და პატრიოტული გრძნობით აღსავსე გულისთქმას“ (154, 120).

ა. მითაევმა განცვიფრება გამოთქვა ქ. ჩოლოყაშვილის ხელმძღვანელობით მოქმედი „შეფიცულთა რაზმის“ ფრიად აქტიური, თავგანწირული მოღვაწეობით და ბოლშევიკებთან მებრძოლ ქართველებს დახმარებას დაჰპირდა. როგორც ა. სულხანიშვილი შენიშნავს: „ალი მითაევმა თავის თავზე აიღო კავშირის გაბმა მეზობელ ეროვნებებთან. მისთვის ეს ბევრად უფრო ადვილი იყო, რადგან მას ყველგან ჰყავდა ნაცნობობა, რომელთა შორისაც იგი დიდი გავლენით სარგებლობდა“ (154, 121).

1923 წლის ზაფხულში ჩეჩნეთში მყოფი ა. სულხანიშვილი ა. უმაევთან ერთად ორი კვირის განმავლობაში დადიოდა ითუმყალის რაიონის სოფლებში, მართავდა კრებებს და აგროვებდა ხალხს ქ. ჩოლოყაშვილის რაზმთან შესაერთებლად. მაგალითად, ერთ-ერთ ასეთ კრებაზე მათ 1.000-ზე მეტი მეომარი შეაგროვეს, რომელთა კახეთში გადმოყვანა, საზღვრების ჩაკეტვის გამო, ვერ შეძლეს (147, 47).

აღსანიშნავია, რომ ჩრდილო კავკასიაში პირადად ჩავიდა ქ. ჩოლოყაშვილიც, რომელიც ა. უმაევსა და ა. მითაევს შეხვდა. ეს უკანასკნელი მას „დაჰპირდა დახმარების აღმოჩენას ამბოხების ორგანიზაციის საქმეში კავკასიის მასშტაბით“ (147, 46).

ქ. ჩოლოყაშვილს ა. მითაევმა აღუთქვა: „ოღონდ თქვენ – ქართველები აჯანყდით და მაშინვე მთელს კავკასიას თქვენს გვერდით დაგაყენებო“ (92, 153).

აჯანყების ერთ-ერთი აქტიური მონაწილის — იასონ ჯავახიშვილის ცნობით, 1923 წლის აგვისტოში, გიორგი წინამძღვრიშვილისადმი გაგზავნილ წერილში ქ. ჩოლოყაშვილი წერდა: “ტყუილად არ ამყარებთ რაიმე კონტაქტს ჩრდილოეთ კავკასიასთან, რომლის ხალხებსაც ერთობლივი აჯანყების მოწყობაში შეუძლიათ კოლოსალური სამსახური გაგვიწიონო. იმავე წერილში დასძენდა, პირადად ვიყავი ჩეჩნეთში ჩეჩენტა შორის ერთ-ერთ უაღრესად გავლენიან პირთან, ვინმე შეიხ ალი მიტაევთან, რომელმაც კავკასიის მასშტაბით აჯანყების მოწყობაში დახმარება აღმითქვაო”(93, 323).

იმავე წლის ოქტომბერში, საქართველოს პოლიტიკურ პარტიათა პარიტეტული კომიტეტის სამხედრო კომისიის გადაწყვეტილებით, ჩრდილო კავკასიაში ასეთივე მისიით ჩავიდნენ გიორგი წინამძღვრიშვილი და კონსტანტინე ყარანგოზიშვილი.

ქ. ჩოლოყაშვილის რეკომენდაციით, ისინი შეხვდნენ ა. მითაევს, რომელიც ანტიბოლშევიკური მოძრაობის ქართველ თავკაცებს სრულ მხარდაჭერას დაჰპირდა. მან რამდენიმე ათასი მეომრის გამოყვანა ივალდებულა. ამასთანავე, მათ გასაწვრთნელად, 50 ქართველი ოფიცერ-ინსტრუქტორის ჩეჩნეთში ჩასვლა ითხოვა.

კავკასიის ანტიბოლშევიკურ ძალთა გაერთიანების მიზნით, აუცილებელი იყო, რომ ა. მითაევი შერიგებოდა თავის მოწინააღმდეგეს — დაღესტნელ იმამს ნაჰმუტდინ გოცინსკის (გაციჩიშვილის).

აღსანიშნავია, რომ ჩეჩენი ხალხის ღირსეულმა შვილმა ამისათვის მზადყოფნა გამოთქვა და ნაჰმუტდინს წერილი მისწერა, რომელშიც მას შერიგება შესთავაზა (147, 48-49).

გ. წინამძღვრიშვილი ქ. გროზნოში თითქმის ერთი კვირა დარჩა. განსაზღვრულ საკითხთა მოგვარების შემდეგ იგი თბილისში დაბრუნდა (78, 26).

საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე გ. წინამძღვრიშვილმა თავისი მისიის შესახებ გაკეთებულ მოხსენებაში ხაზგასმით აღნიშნა: “ალი მითაევი, როგორც წმინდა პირი, ჩეჩენტა შორის განუსაზღვრელი გავლენით სარგებლობს; ჩეჩენტა ხალხის მასა კი აჯანყე-

ბისათვის კარგი მასალაა, საჭიროა მარტოდენ ცნობილი ხელმძღვანელობა" (93, 325).

ოქტომბრის მიწურულს ა. მითაევმაც გამოგზავნა თბილისში თავისი წარმომადგენელი, რომელსაც უკან დაბრუნებისას ქართულმა პატრიოტებმა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრი ლეო დგებუაძე გააყოლეს.

1924 წლის იანვრის დასაწყისში თბილისში დაბრუნებულმა ლ. დგებუაძემ განაცხადა, რომ ჩრდილო კავკასიელ მთიელ ხალხებს 60.000-მდე მეომრის გამოყვანა შეეძლოთ. მათი მომზადების მიზნით იგი საჭიროდ თვლიდა ქართულ სამხედრო ინსტრუქტორთა დიდი ჯგუფის გაგზავნას (147, 49).

საქართველოს პარიტეტულმა კომიტეტმა ჩრდილო კავკასიაში თავისი „სრულუფლებიანი პოლიტიკური წარმომადგენელი“ მიხეილ იშხნელი გაგზავნა.

იმავე თვის მიწურულს მ. იშხნელი ჩეჩნეთში ჩავიდა. სოფელ ალდუნში მან ინტენსიური მოლაპარაკებები აწარმოა ა. მითაევთან და მის მიერ საგანგებოდ მოწვეულ მეჯლისთან.

აღსანიშნავია, რომ მეჯლისის ერთ-ერთ სხდომას დაესწრა საგანგებოდ მოწვეული თერგის კაზაკთა წარმომადგენელი, პოლკოვნიკი ფედიუშკინი, რომელმაც საერთო მტერთან — ბოლშევიზმთან ბრძოლაში კავკასიელ ხალხებს კაზაკთა თანადგომა აღუთქვა (147, 51).

იმავე წლის ივნისის მიწურულს, პარიტეტული კომიტეტის დაეალებით, ჩრდილო კავკასიაში ჩავიდა საგანგებო დელეგაცია, რომელსაც სათავეში თავადი ივანე ავალიშვილი (გამოჩენილი მეცნიერის ზურაბ ავალიშვილის ძმა, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრი) ედგა. მას ახლდნენ ქართული არმიის ოფიცრები ნიკოლოზ ნაკაშიძე და ვლადიმერ ბერიძე (ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრი).

გროზნოში ჩასულმა ქართველმა დელეგატებმა ჩეჩენი ხასი ლატიროვისაგან შეიტყვეს, რომ მათი ერთგული მოკავშირე ა. მითაევი დაპატიმრებული იყო. 22 აგვისტოს ისინი თბილისში დაბრუნდნენ.

იმ პერიოდში, აჯანყების საკითხი საქართველოში უკვე გადაწყვეტილი იყო. არსებობს ცნობა, რომ „გაცხარებულ სამზადისში მყოფი პარიტეტული კომიტეტი ალი მითაევის დაპატიმრებამ მეტად შეაფიქრანა“ (147, 52).

ფაქტია, რომ ანტიბოლშევიკურ ბრძოლაში ჩრდილოკავკასიელ მთიელთა ჩაბმა, სხვა მიზეზებთან ერთად, ამ სამწუხარო ამბავაც შეაფერხა.

მიუხედავად ამისა, ჩრდილო კავკასიაში აგვისტოში გაგზავნილმა ქართველმა დელეგატებმა ი. ავალიშვილმა და ვ. ბერიძემ სცადეს, რომ ჩრდილოკავკასიელ ხალხებთან ურთიერთობა ვლადიკავკაზში მცხოვრები ზაურ-ბეკ ახუშკოვის მეშვეობით დაემყარებინათ, მაგრამ ისინი დააპატიმრეს (147, 52-53).

საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მოთავეების მჭიდრო კავშირზე ჩრდილო კავკასიელ მთიელ ხალხებთან საარქივო დოკუმენტებიც მეტყველებს (1, 25-26).

1924 წლის აგვისტოს მიწურულს საქართველოში მომხდარი ანტიბოლშევიკური აჯანყება საბჭოთა ხელისუფლებამ სისხლში ჩაახშო, რის შემდეგაც მკაცრი რეპრესიები დაიწყო. უშუალოდ ბრძოლის ველზე დაღუპულ და აგრეთვე, აჯანყებაში მონაწილეობისა და თანაგრძნობისათვის დახვრეტილ პატრიოტთა საერთო რიცხვმა 4.000 კაცს მიაღწია (93, 190).

ამ აჯანყებაში მონაწილეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი თავადაზნაურული წარმომავლობისა იყო. საქართველოს სახელმწიფო უშიშროების სამინისტროს მონაცემებით, ადგილობრივი „ჩეკას“ მიერ დახვრეტილთაგან 333 ადამიანი – ქართველი თავადი ან აზნაური იყო (73, 33).

ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ხელმძღვანელობით მოქმედი „შეფიცულთა რაზმის“ მეგრძოლები იძულებულნი გახდნენ, რომ სამშობლო დაეტოვებინათ და ემიგრაციაში წასულიყვნენ. მათთან ერთად ა. სულხანიშვილიც იყო.

მიუხედავად ამისა, ქართველ და ჩრდილოკავკასიელ პატრიოტებს ურთიერთკავშირი ემიგრაციაში წასვლის შემდეგაც არ გაუწყვეტიათ.

1924 წლის ნოემბერში, კონსტანტინოპოლში (ისტანბული), კავკასიის კონფედერაციის ბაზაზე „კავკასიის განმათავისუფლებელი კომიტეტი“ დაფუძნდა. ამ მოვლენას, გარდა სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური მნიშვნელობისა, წმინდა მორალურ-ფსიქოლოგიური დანიშნულებაც გააჩნდა.

სათანადო აქტს ხელი მოაწერეს საქართველოსა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკების, აგრეთვე ჩრდილო კავკასიის მთიელ ხალხთა წარმომადგენლებმა. მათ შორის იყვნენ: საქართველოს მხრიდან – ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრები: მიხეილ წერეთელი, დავით ვაჩნაძე, ალექსანდრე ასათიანი; ჩრდილო კავკასიის მხრიდან – ჰაიტეკ ნამიტოვი (ჩერქეზი), ვასან-გირეი ჯაბაგი (ჩეჩენი) და ალიხან კანტემირი (ოსი); ხოლო აზერბაიჯანის მხრიდან – ხოსროვ სულთან-ზადე, აბდულა ალი ემირჯანი და შეიხულ ისლამ-ზადე (249, 130).

ევროპის ცალკეულ ქვეყნებში მოქმედი კავკასიური ორგანიზაციებიდან ყველაზე ორგანიზებული იყო პოლონეთში 1925 წლიდან არსებული პოლიტიკური გაერთიანება „პრომეთე“.

საფრანგეთში გადასახლებულ ქ. ჩოლოყაშვილს თავი შეახსენა ერთ-ერთ ბრძოლაში მიღებულმა მძიმე ჭრილობამ, რის შედეგადაც იგი 1930 წლის 27 ივნისს გარდაიცვალა (194, 14-15).

სამშობლოსათვის თავდადებული გმირი ქართულმა ემიგრაციამ განსაკუთრებული პატივით დაკრძალა. დაკრძალვას, რომელიც პარიზში, სანტ-უანის სასაფლაოზე შედგა, მრავალი ერის წარმომადგენელი დაესწრო.

აღსანიშნავია, რომ ჩრდილოკავკასიელი ხალხების სახელით, ქართველი გმირის ცხედართან გამოსამშვიდობებელი სიტყვა წარმოთქვა წარსულში მთიელთა რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ჰაიდარ ბამათმა, რის შესახებაც იუწყებოდა იმ პერიოდში პარიზში გამომავალი ქართული ემიგრანტული ჟურნალი „სამშობლო“ (143).

1933 წლის მაისში „კავკასიის განმათავისუფლებელმა კომიტეტმა“ გამოაქვეყნა „კავკასიის კონფედერაციის პაქტის“ პროექტი და მიმართვა კავკასიელი ხალხებისადმი კავკასიის დამოუკიდებ-

ლობის 15 წლისთავთან დაკავშირებით. ამ პროექტს მაღალი შეფასება მისცა ქართველმა ემიგრანტმა მეცნიერმა მიხეილ მუსხელიშვილმა (122, 8-9).

1934 წლის 14 ივნისს, ბელგიის დედაქალაქ ბრიუსელში, აღნიშნულ პაქტს ხელი მოაწერეს: საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ყოფილმა თავმჯდომარემ, ხოლო იმჟამად საქართველოს ეროვნული ცენტრის ხელმძღვანელმა *ნოე ჟორდანიამ*, საქართველოს ყოფილმა სრულუფლებიანმა ელჩმა საფრანგეთში *აკაკი ჩხენკელმა*, აზერბაიჯანის ეროვნული საბჭოს ყოფილმა თავმჯდომარემ და იმჟამად ეროვნული ცენტრის ხელმძღვანელმა *ე. რასულ-ზადემ*, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მთავრობის ყოფილმა თავმჯდომარემ და დელეგაციის ხელმძღვანელმა *ალი-მარდან თოფჩიბაშმა*, ჩრდილოკავკასიელებმა – *მემედ გირეი სუნშმა*, *იბრაჰიმ ჩულიკმა* და *თაუს-ულთან შაკმანმა*.

„კავკასიის კონფედერაციის პაქტში“ ჩამოყალიბებული იყო კონფედერაციის ძირითადი საფუძვლები. იგი ემყარებოდა ურთიერთთანასწორობის პრინციპს. საგანგებოდ არჩეულ „კავკასიურ საბჭოს“ და მის აღმასრულებელ ორგანოს – პრეზიდიუმს ხელმძღვანელობა უნდა გაეწია კავკასიელ ხალხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლისათვის. მასში ნათქვამი იყო:

„აზერბაიჯანის, ჩრდილო კავკასიის და საქართველოს ეროვნული ცენტრები,

იღებენ რა მხედველობაში, რომ ერთა ყოველმხრივი განვითარება შესაძლებელია მხოლოდ მათი სრული დამოუკიდებლობის პირობებში,

დარწმუნებულნი, რომ ამ მიზნის მიღწევა უაღრესად ძნელია გარეშე კავკასიის ყველა ძალების გაერთიანებისა საერთო საზღვრების ფარგლებში,

დარწმუნებულნი, რომ კავკასიის ერთა სასიცოცხლო ინტერესების დაცვა მოითხოვს მათი საგარეო პოლიტიკის და მათი ეროვნული თავდაცვის ხელმძღვანელობას,

დარწმუნებულნი, რომ ამგვარი კავშირით კავკასიის თითოეული ერი მოიპოვებს რეალურ გარანტიას თავისი სუვერენი-

ტეტიისა, აუცილებელის ინტელექტუალური და მატერიალური ძალების სრული განვითარებისათვის,

დარწმუნებულნი, რომ იღებენ რა კავკასიის რესპუბლიკათა კავშირის საფუძვლებს, ისინი ეყრდნობიან ყველა მათ თანამემამულეთა მხარის დაჭერას,

ერთსულოვანნი იმაში, რომ კონფედერაცია, როგორც პოლიტიკური ფორმა კავკასიის სახელმწიფოთა, მოცემულია ამ ქვეყნების გეოგრაფიული და ეკონომიკური ერთობით, აცხადებენ შემდეგ საფუძვლებს კავკასიის კონფედერაციისა:

1. კავკასიის კონფედერაცია, უზრუნველყოფს რა შიგნით ეროვნულ ხასიათს და სუვერენიტეტს თითოეულ რესპუბლიკისას, იმოქმედებს საგარეოთ ყველა რესპუბლიკების სახელით, როგორც საერთაშორისო ერთეული უმაღლეს წყობისა. კონფედერაციას ექნება საერთო საზღვარი პოლიტიკური და საბაჟო.

2. კონფედერაციაში შემაჯალი რესპუბლიკების საგარეო პოლიტიკას უხელმძღვანელებს სათანადო ორგანოები კონფედერაციისა.

3. კონფედერაციის საზღვართა დაცვა მიენდობა კონფედერაციის არმიას, შემდგარს კონფედერაციაში შემაჯალი არმიებისაგან, ერთ მთავარ სარდლობით, რომელიც ექვემდებარება კონფედერაციის ხელმძღვანელ ორგანოებს.

4. ყოველივე დავა, რაც შეიძლება ატყდეს კონფედერაციაში შემაჯალ რესპუბლიკათა შორის და რომლის მოგვარება პირდაპირი მოლაპარაკების საშუალებით შეუძლებელი აღმოჩნდა, უნდა გადაეცეს სავალდებულო არბიტრაჟს, ან კონფედერაციის უზენაეს სამსჯავროს. კონფედერაციაში შესული რესპუბლიკები კისრულობენ ვალდებულებას, უცვლელად მიიღონ და აღასრულონ მათი ყველა დადგენილებანი.

5. ექსპერტთა კომისია შეიმუშავებს უახლოეს დროში კავკასიის კონსტიტუციის პროექტს ზემოთ ჩამოყალიბებული პრინციპების სახეში მიღებით. ეს პროექტი გახდება ბაზათ თითოეულ რესპუბლიკის პირველ დამფუძნებელ კრების მუშაობისათვის.

6. ამ პაქტში დატოვებულია ადგილი სომხეთის რესპუბლიკისათვის“ (144).

აღნიშნული პაქტის დადებას ევროპის ქვეყნების პრესაში დადებითი გამოხმაურება მოჰყვა.

პაქტის ისტორიული მნიშვნელობის შესახებ ნოე ჟორდანია საგანგებოდ მიუთითებდა. 1934 წელს, პარიზში გამომავალ გაზეთში „ბრძოლის ხმა“ იგი წერდა: „კავკასიის კონფედერაციის პაქტი... არ არის იმპროვიზაცია, საზღვარგარეთ გამოგონილი და შეთხზული ახალი ამბავი. ის მოდის თვით კავკასიიდან, იქ მობინადრე ერთა აუცილებელი მოთხოვნილებებისაგან და საჭიროებისაგან...

ჩვენ მხოლოდ მას მივეცით აქ იურიდიული ფორმა, ჩამოვყალიბეთ მისი სტატუსი, მივეცით წერილობითი ბაზა იმ ბრძოლას თავისუფლებისათვის, რასაც ჩვენს ქვეყანაში ეწევიან ყველა ერთად, ეროვნების განურჩევლად: თათარი, ქართველი, სომეხი და მთიელი.

ეს ოთხი ხალხი, უხსოვარი დროიდან დასახლებული ერთ ტერიტორიაზე, ერთიგვარის გვერდით, თავისი საარსებო ინტერესებით გადაჯაჭვულნი იყვნენ და არიან ერთიგვარეზე. ერთი ვერ წავა წინ, თუ მეორე არ გაიყოლია, ერთი ვერ წაიქცევა, თუ მეორეც თან არ ჩაიყოლია.

საქართველოს თავისუფლების დაკარგვას მოყვა მთელი კავკასიის თავისუფლების დაკარგვა XIX საუკუნეში; კავკასიის თავისუფლების დაკარგვას მოყვა საქართველოს თავისუფლების დაკარგვაც მეოცე საუკუნეში. ასე იყო მუდამ და ასე დარჩება მომავალშიაც. ან ერთად თავისუფლებაში, ან ცალკ-ცალკე მონობაში, მესამე გზა ისტორიას არ მოუცია.

კავკასიის ხალხებს ეს ჭეშმარიტება შეგნებული აქვთ, ისინი იბრძვიან ხელიხელ გაყრილნი ტირანიის წინააღმდეგ. ჩვენი პაქტი მხოლოდ იურიდიული გამოხატულებათა დღევანდელი ბრძოლის და ხვალინდელი გამარჯვების...

კავკასიის ერნი, დგანან რა პაქტის ნიადაგზე, მოუწოდებენ საბჭოთა კავშირის ყველა ჩაგრულ ერთ და ხალხთ, შეერთებული

ძალღონით კომუნისტური ტირანიის დასანგრევად და საერთო თანხმობით ერთა და ხალხთა ცხოვრების და ურთიერთობის ასაგებად თავისუფლების და კეთილმეზობლობის საფუძველზე“ (135).

1934 წლის 15 სექტემბერს, კავკასიის კონფედერაციის 10 წლისთავზე, ქართული კოლონიის ინიციატივით, ვარშავაში თავი მოიყარეს კავკასიური კოლონიის წევრებმა. ჩრდილოკავკასიელებს სათავეში ედგათ მემუდ გირეი სუნში.

კრება გახსნა პოლონეთში არსებული ქართული კოლონიისა და პოლიტიკური კომიტეტის თავმჯდომარემ კოტე იმნაძემ, რომელმაც 1924 წლის აჯანყებისა და მისი შედეგების შესახებ პოლონურ ენაზე ისაუბრა.

მან განაცხადა, რომ კავკასიელ ხალხთა მისწრაფება თავისუფლებისაკენ არაერთხელ იქნა ჩახშობილი, რომ კავკასიელებს მხოლოდ ერთობლივი ძალისხმევით შეიძლებოდა მიეღწიათ სანუკვარი მიზნისათვის — მოეპოვებინათ დამოუკიდებლობა. მისივე განცხადებით, კავკასიის ხალხთა წარმომადგენლებმა პაქტს ხელი სწორედ ამიტომ მოაწერეს.

1935 წლის მაისში, კავკასიელ ხალხთა მეგობრისა და მფარველის, პოლონეთის გამოჩენილი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწის, მარშალ იუზეფ პილსუდსკის დაკრძალვის ცერემონიაში კავკასიურმა კოლონიამ აქტიური მონაწილეობა მიიღო. 15 მაისს ქართველმა მღვდელმა გრიგოლ ფერაძემ ვარშავის მართლმადიდებელ ეკლესიაში განსვენებული მარშლის სულის მოსახსენებელი პარაკლისი აღავლინა.

იმავე წლის 1 ივნისს, კავკასიის დამოუკიდებლობის დღისადმი მიძღვნილ საზეიმო ღონისძიებაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს კავკასიური კოლონიის წარმომადგენლებმა. პრეზიდენტში ეკავათ ადგილი კ. იმნაძეს, კავკასიელ მთიელთა წარმომადგენელს მ. გირეის და აზერბაიჯანელ მ. ბალას.

1936 წლის სექტემბერში გამართულ კავკასიის კონფედერაციის სესიაზე მოსმენილ იქნა საქართველოს, აზერბაიჯანის, ჩრდილო კავკასიის, თურქესტანისა და უკრაინის წარმომადგენელთა მოხსენებები. 25 სექტემბერს ერთა ლიგის XVII სხდომის თავმ-

ჯდომარეს საავედრა ლამასს მათ წარუდგინეს საგანგებო დოკუმენტი, ხოლო 28 სექტემბერს — მემორანდუმში და პაქტი. მას ხელს აწერდნენ საქართველოს, აზერბაიჯანისა და ჩრდილო კავკასიის წარმომადგენლები. მემორანდუმში აღნიშნული იყო, რომ დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი კავკასიელი ხალხები დარწმუნებული იყვნენ პროგრესული კაცობრიობის მხარდაჭერასა და თანადგომაში (249, 130-132).

კავკასიურ კონფედერაციას მჭიდრო კავშირები ჰქონდა რუსეთის ყოფილ იმპერიაში შემაგალი სხვა ხალხების ანალოგიურ ორგანიზაციებთან.

ემიგრაციაში მყოფ კავკასიელ პოლიტიკოსთა რადიკალურად განწყობილი ნაწილი თვლიდა, რომ კავკასიის განთავისუფლება მხოლოდ გერმანიის მიერ საბჭოთა კავშირის ოკუპაციის შემთხვევაში მოხერხდებოდა. მოქმედებდნენ რა პრინციპით: “ჩემი მტრის მტერი — ჩემი მეგობარია”, ისინი გერმანია-სსრკ-ის ომის დაწყებას ღიდი აღფრთოვანებითა და იმედებით შეხვდნენ. მრავალი მათგანი ბოლშევიკური რეჟიმისაგან თავისი სამშობლოს განსათავისუფლებლად გერმანელთა მხარდამხარ იბრძოდა.

ზემოხსენებულ კავკასიელ ემიგრანტთა შორის, სხვა ხალხებთან ერთად, ქართველი და ადიღელი ხალხების წარმომადგენლებიც იყვნენ. მათგან და სამხედრო ტყვეებისაგან (სსრკ-ის ყოფილ სამხედრო მოსამსახურეთაგან) შეიქმნა საგანგებო სამხედრო შენაერთები — “ლეგიონები”, რომლებიც გერმანიის შეიარაღებული ძალების შემადგენლობაში გაერთიანდა.

აღსანიშნავია, რომ “ქართულმა ლეგიონმა” ბრძოლით მოაღწია ოსეთ-საქართველოს საზღვრამდე და იქ 1943 წლის 3 იანვრამდე ანუ გერმანიის ჯარის უკანდახევამდე დარჩა.

გერმანელთა მხარდამხარ მებრძოლ ქართველ პოლიტიკურ და სამხედრო მოღვაწეთა მიზნებისა და ამოცანების გამოსააშკარაებლად, საყურადღებოდ მიგვაჩნია “ქართული ლეგიონის” მესვეურის, ვერმანტის გენერალ-მაიორის — შალვა მაღლაკელიძის (1894-1976) ქვემოთ მოტანილი სიტყვა (მოგვაქვს შემოკლებით).

1943 წლის 26 მაისს, “ქართული ლეგიონის” წინაშე გამოსვლისას შ. მაღლაკელიძე აცხადებდა: “ქართველო მხედრებო! ლეგიონერებო!... დღეს შესრულდა 25 წელი მას შემდეგ, რაც თბილისის სასახლეზე აფრიალდა ჩვენი საყვარელი, შვინდისფერი დროშა და მთელ ქვეყანას ემცნო საქართველოს მკვდრებით აღდგენა. 1918 წლის 26 მაისს მრავალტანჯულმა ქართველმა ერმა კვლავ დაამსხვრია ეროვნული მონობის საუკუნო ბორკილი, დაიბრუნა სისხლითა და ბრძოლით მონაპოვარი ეროვნული თვითყოფა, საქართველო სუვერენული გახდა. იგი, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო, შევიდა საერთაშორისო ოჯახში.

საქართველოს ეროვნული აღდგომა განსაკუთრებულ პირობებში მოხდა. ჩვენი ისტორიული მტერი — თურქეთი მახვილს ღესდა, რათა დაემხო საქართველო. ხალხს თურქთა წინააღმდეგ ბრძოლა არ დაემთავრებინა, რომ ბოლშევიკებმა გადმოლახეს საზღვრები. საქართველო ვაჟკაცურად ებრძოდა მტერს. ამ საბედისწერო მომენტში ჩვენს ერს მხსნელად გამოუჩნდა დიდი გერმანია, რომელმაც შეაჩერა თურქეთი, გამოგვიწოდა მეგობრული დახმარების ხელი. საქართველო კვლავ აღსდგა, გაცოცხლდა ჩვენი მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი ტრადიცია.

ჩვენდა საუბედუროდ, ჩვენი ხალხის ნაციონალური ცხოვრება ხანმოკლე აღმოჩნდა. დაუძინებელმა მტერმა — წითელმა რუსეთმა მომართა განადგურების მახვილი. ბოლშევიკები დამკვიდრდნენ რა აზერბაიჯანსა და სომხეთში, ორი წლისა და რვა თვის შემდეგ მოადგნენ ჩვენს ქვეყანას. მოზღვავებულ მტერს წინ აღუდგა ბრძოლაში გამოწრთობილი ქართველი ხალხი. მცირერიცხოვანი ქართული ლაშქარი სასახლო და რაინდული ბრძოლის შემდეგ, იძულებული გახდა უკან დაეხია. რუსეთი შემოიჭრა ჩვენს მიწა-წყალზე და იმ დღიდან დაიწყო ჩვენი ეროვნული დიდების დამარხვა. საქართველოს მთავრობა უცხოეთში გაიხიზნა.

ბოლშევიკებმა ფეხქვეშ გასთელეს ქართველი ხალხის ეროვნული თავმოყვარეობა, ჩამოჰგლიჯეს და წაბილწეს წინაპართა სისხლით განბანილი ნაციონალური დროშა. მიუხედავად ამისა, ჩვენს ხალხს სწამდა ბრძოლა. იგი იბრძოდა და იბრძვის ნაციონალ-

ლური მეობის აღდგენისათვის. ეროვნული განთავისუფლებისათვის ბრძოლა არ შეწყვეტილა არც იქ, — საქართველოში და არც აქ — უცხოეთში.

დღეს, ჩვენს მამულში მძვინვარებს ბოლშევიკური, საღისტური ტერორი, ქართველ მამულიშვილთა ათასეულები ეწირებიან მსხვერპლად სამშობლოს. ხალხი კვლავ ებრძვის რუსეთის მონობის უღელს, ელის განთავისუფლებას.

26 მაისი — ეს დღე მეორე მხრივაცაა თქვენთვის ღირსშესანიშნავი. ერთი წლის წინათ, გერმანიის სარდლობამ მე გადმომცა ქართული ეროვნული დროშა და მოუწოდა ქართულ ლეგიონს: მიიტანოს ეს დროშა ჭაღარა თბილისში, კვლავ ააფრიალოს იგი სასახლის თავზე. ამ დროშით გავეშურეთ ჩვენ ბრძოლის ველზე. ქართველმა ლეგიონერებმა გმირული საქმეებით, სისხლით დავუმტკიცეთ ერთგულება გერმანულ სარდლობას. ჩვენ მთელი ჩვენი არსებით ვიდექით და ვიდგებით გერმანელი ჯარისკაცის მხარდამხარ. მრავალ ჩვენგანს, ახლა აქ, რიგში მდგომს ახსოვს, თუ რა თავდადებითა და აღტაცებით ვიბრძოდით ჩვენ. რომელ თქვენგანს შეუძლია დაივიწყოს ის მღელვარე წუთები, როცა სამშობლოდან 90 კილომეტრზე ვიყავით დაშორებულნი.

ჩვენ ვღვრიდით სისხლს და ვიბრძოდით. ჩვენს ბრძოლას ასულდგმულებდა მამულის სიყვარული. თქვენ ხედავდით მშობელ მთებს, მამულის მიწას და ყველაფერს ძლევედით.

ჩვენ ამჟამად აქ ვიმყოფებით დასასვენებლად, ძალის მოსაკრეფად, სამხედრო იარაღების უკეთ ასათვისებლად, ვემზადებით, რათა ხელახლა გავიდეთ ბრძოლის ველზე მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

რა არის ჩვენი ბრძოლის მიზანი? პირველ ყოვლისა — მოვიპოვოთ დამოუკიდებლობა, აღვადგინოთ ჩვენი სახელმწიფო, როგორც სუვერენული ქვეყანა. ეს შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ დიდი გერმანელი ხალხის დახმარებით, რომელიც გმირულად ანადგურებს კაცობრიობის საშინელ მტერს — ბოლშევიზმს... ჩვენი შეიარაღებული ძალის ამოცანა ნათელი და გასაგებია: აღვადგინოთ ჩვენი სახელმწიფო — საქართველო.

ერთი წლის წინათ შეკრებილ ლეგიონერებს მე განუცხადე, რომ ბოლშევიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა იქნება სასტიკი და დაუნდობელი. ჩვენი მიზანია, რაც შეიძლება დაეუახლოვდეთ ჩვენს სამშობლოს და იქ, კავკასიაში დავანთოთ ბრძოლის ნამდვილი ცეცხლი ბოლშევიკ მტარვალთა წინააღმდეგ. ეს ჩვენ შევასრულეთ.

თვითეულმა ჩვენგანმა უნდა იცოდეს, რომ ბოლშევიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა — ეს გერმანია-საქართველოს საერთო ინტერესია. კაცობრიობის მტერი — ბოლშევიზმი უნდა აღიგავოს პირისაგან მიწისა და ჩვენც, ქართველი ხალხის შვილები ვდგავართ და ვიდგებით გერმანიის მხარეზე.

ჩვენ მზად ვართ ვიბრძოლოთ იქ, სადაც ამას გერმანიის უმაღლესი სარდლობა მოითხოვს, თვითეული ჩვენგანი დარწმუნებულია ჩვენი საქმის გამარჯვებაში. ეს ამხნევებს ლეგიონერთა რაზმებს, ავსებს მათ გულებს რწმენით, რაინდული სულით.

გამარჯვებული გერმანია არავის მისცემს უფლებას მორჩილებაში იყოლიოს ქართველი ერი. დიდი გერმანელი ხალხი, რომელმაც ერთხელ გვიხსნა და მეგობრობა გაგვიწია, კვლავ შეგვიწყობს ხელს და ანგარიშს გაუწევს უკეთილშობილესი ქართველი ერის აღორძინებას...

ჩვენი მიზანია — ბრძოლა, ბრძოლა ყველა იმათ წინააღმდეგ, ვინც არ იცნობს ჩვენს სახელმწიფოებრიობას, იბერ-კოლხთა, მესხ-ჯავახთა და ყველა ქართულ კუთხეთა სრულ თავისუფლებას. ვიდრე საქართველოს სუვერენობა აღდგენილი არ იქნება, არცერთი ჩვენთაგანი თოფსა და ხმალს არ დააგდებს. სამკედრო-სასიცოცხლოდ იელვარებენ ჩვენი ხმლები, იქუხებენ თოფები, დადგება სისხლის ღვარი, ვიდრე დამოუკიდებელ ცხოვრებას არ მოვიპოვებთ...

ვინ უნდა იყოს უფრო ბედნიერი, ამაყი, თავმოძმონე, გამბედავი, მამულიშვილური რწმენით მებრძოლი, თუ არა ჩვენი ლაშქარი, რომელსაც აძიერიდან დაამშვენებს და წარუძღვება წინ ერის ღიდეების გამომსახავი მეფის, რაინდის, სარდლის — “პატარა კახის” დროშა?

მთელი ჩემი არსებით ვულოცავ მე ლეგიონერებს ამ უკვდავი სარდლის დროშის ქვეშ რაინდულად ყოფნას, ამ დროშით ბრძო-

ლას მამულისათვის და თუ ეს ქვეყანას დასჭირდება, რაინდულად სიკვდილს.

ქართველებო! იმ შენაერთის მებრძოლებო, რომელთაც გზას გაგისხივოსნებთ ერეკლეს დროშა, ბედნიერი ხართ!... ადრე მოგვადეთ, ვიდრე წავბილწოთ შეგნებულად თუ შეუგნებლად ეს წმინდა დროშა!...

მე ვთხოვ მთელს ჩემს მწყობრს, წუთით დახაროს ჩვენი დროშები და მოკრძალებით პატივი სცენ დაღუპულ ძმებს, მამულის მსხვერპლთ. ისინი გმირულად დაეცნენ ბრძოლის ველზე, მათი მთრთოლვარე ტუჩები სიკვდილის წინ უხმობდნენ სამშობლოს. მათი თვალები ერთხელ კიდეც ხედავდნენ სამშობლო მთებს. ჩვენ მთელი გრძნობით ეუერთდებით მათ ხსოვნას. სამშობლო არასოდეს დაივიწყებს ქართველ ლეგიონერებს, რომლებიც იბრძოდნენ და დაიღუპნენ ბაქსანის, ურუხის და ხაზნიდონის მიდამოებში...

ქართველო ლეგიონერებო! მალლა გეჭიროთ ჩვენი საბრძოლო დროშა!...

სამარადისო დიდება ქართველ მხნე ერს!

დეე, უკვდავი სული “პატარა კახისა” და დიდი მოურავისა დაგტრიალებდეთ თავს მტერთან ბრძოლაში!...

გაუმარჯოს დიად გერმანელ ხალხს!...

გაუმარჯოს ჩვენს შეიარაღებულ ძალას, ახალ საქართველოს იმედს, მომავალს!...” (174, 311-316).

გერმანული დროშის ქვეშ მებრძოლ ქართველ და ჩრდილო-კავკასიელ ლეგიონერებს ერთმანეთთან საუკეთესო, ჭეშმარიტად მოკავშირული ურთიერთობა ჰქონდათ.

1943 წლის 13 ივნისს ქართული ლეგიონის ბერლინში გამო-
მავალი ყოველკვირეული გაზეთის “საქართველოს” მთავარ რედაქტორს გაიოზ შალვას ძე მაღლაკელიძეს (1920-1989) მისი ჩრდილო-კავკასიელი კოლეგა, გაზეთ “პაზავათის” მთავარი რედაქტორი მანიუს მანსური წერდა: “გაზეთ “საქართველოს” არსებობის ერთი წლის გამო, ჩრდილოეთ კავკასიის გაზეთის “გაზავატის” რედაქციისაგან, თქვენი სახით, ჩვენს თანამშრომლებსა და მამაც ქართველ ლეგიონერებს ჩვენი მხურვალე, კავკასიური სალამი.

საქართველო – ტალანტებისა და გმირების ქვეყანაა. თქვენს ხალხს გააჩნია რაინდული სული, რომელიც ყოველთვის იბრძოდა თავისი ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის და ყოველთვის ამაყად ეჭირა ქართული ნაციონალური დროშა, იმ დროსაც კი, როცა ერის არსებობა ტრადიკულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა.

...საუკუნეების მანძილზე იბრძოდა ქართველი ერი დამოუკიდებლობისათვის, მაგრამ როგორც ჩვენი, ისე ქართველი ხალხის ტრადედია დაიწყო XIX საუკუნიდან, როცა ჩრდილოეთიდან შემოსულმა მტერმა მოსპო მისი სახელმწიფოებრიობა. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო დაეცა ფიზიკურად, იგი არასოდეს დაცემულა სულიერად. ნაციონალური და სახელმწიფოებრივი სული ქართველ ხალხში არასოდეს არ აღმოფხვრილა და არც აღმოიფხვრება. ის ხალხი, რომელიც მდებოდა დიდებული შოთა რუსთაველის სიტყვით “სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა, სიკვდილი სახელოვანი”, არასოდეს მონა არ იქნება...

გულმხურვალედ გისურვებთ ბატონო მთავარო რედაქტორო თქვენი გაზეთის მეორე სახელოვანი წლისთავის დღესასწაულს თავისუფალ და დამოუკიდებელ საქართველოს სახელმწიფოს დედაქალაქ თბილისში” (174, 324-325).

1944 წლის 12 ივნისს გაზეთ “საქართველოში” გამოქვეყნებულ მანიუს მანსურის მორიგ წერილში ვკითხულობთ: “დარწმუნებული ვართ, რომ დღევანდელ საბედისწერო ბრძოლაში ოთხი კავკასიელი მოძმე – საქართველო, სომხეთი, ზერბაიჯანი და ჩრდილო კავკასია, მტკიცე და ერთიან კავშირში, დიდი გერმანიის დახმარებითა და მხარდაჭერით, ბოლოს მოუღებს წითელი მოსკოვის ტერორისტულ დიქტატურას კავკასიის თავისუფლებისმოყვარე ერების მიმართ.

ჩვენი ხალხები დაკავშირებული არიან ერთმანეთთან არა მხოლოდ საუკუნეობრივი ბრძოლებით უცხოელი კოლონიზატორების წინააღმდეგ, არამედ ეროვნული ინტერესების, ეროვნული კულტურისა და ტრადიციების ერთიანობითაც. იმ მომენტში, როცა მტერი ჩვენს სამშობლოს უტევდა, ჩვენ ყოველთვის ერთმანეთს ძმურ დახმარებას ეუწევდით. ერთის ტრაგედია კავკასიის ოთხი მოძმე ხა-

ლხიდან, ყოველთვის იყო მთელი კავკასიის უდიდესი ეროვნული უბედურება.

ასე ხდებოდა ისტორიის მთელ მანძილზე. ასე იყო 1920 წელს, როდესაც ჩრდილო კავკასია პირველი მსხვერპლი შეიქნა ბოლშევიკი ოკუპანტებისა, რომელსაც მიჰყვა აზერბაიჯანი, სომხეთი და ბოლოს საქართველო. ასე არის ეხლაც, როცა სტალინმა გადაწყვიტა მთიელთა და ქართველთა განადგურება, ძალით ასახლებეს რა მათ უძველესი საცხოვრებელი ადგილებიდან. მაგრამ მტრის ვერაგ განზრახვას ჩვენ ყოველთვის დაუნდობელი შურისძიებით ეუპასუხებდით, ხოლო როდესაც დაჰკრა თავისუფლების დიდი ხნით მონატრებულმა საათმა, ჩვენმა ხალხებმა კვლავ ხელი გაუწოდეს ერთმანეთს.

ჩრდილოკავკასიელთა და ქართული ათასეულების გმირულმა ბრძოლებმა ყირიმში ბოლშევიკების წინააღმდეგ, ხელახლა დაამტკიცეს, რომ სამშობლოსათვის ბრძოლაში, სადაც არ უნდა ვიმყოფებოდეთ, შეგვიძლია ვიმოქმედოთ ისე, როგორც ჩვენი დიდი წინაპრები მოქმედებდნენ.

გაუმარჯოს ქართული ლეგიონის მამაც მებრძოლთ!" (174, 426-427).

1944 წლის 1 ივლისს, პოტსდამში, "ალტერ ფრიცის" ისტორიულ დარბაზში კავკასიის რესპუბლიკათა დამოუკიდებლობის დღის აღსანიშნავად საზეიმო საღამო გაიმართა. მასში მონაწილეობდნენ კავკასიის ხალხთა წარმომადგენლები, გერმანელი და სხვა უცხოელი სტუმრები.

საღამო გახსნა ქართული საკავშირო შტაბის წევრმა, დოქტორმა გიორგი მაღალაშვილმა. მან ვრცლად ისაუბრა კავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებლობის მნიშვნელობასა და კავკასიელთა თავდადებულ ბრძოლაზე თავისუფლების მოსაპოვებლად.

აზერბაიჯანისა და სომხეთის საკავშირო შტაბების წარმომადგენელთა გამოსვლის შემდეგ სიტყვა წარმოსთქვეს ქართული საკავშირო შტაბის წევრმა, ობერლეიტენანტმა გივი გაბლიანმა და ჩრდილოკავკასიელთა ეროვნული კომიტეტის თავმჯდომარემ აკმელ-ნაბი მაგომამ.

საღამოს მეორე ნაწილში დამსწრე საზოგადოებას თავიანთი ხელოვნება აჩვენეს კავკასიელ ხალხთა ცეკვისა და სიმღერის ანსამბლებმა. მათ შორის იყო ქართული ანსამბლი ლოტბარ დავით კავსაძის ხელმძღვანელობითა და ჩრდილოკავკასიელთა ანსამბლი ა. იუსკაევის ლოტბარობით, რომელთა გამოსვლამ სტუმართა შორის დიდი მოწონება დაიმსახურა (174, 447).

1945 წლის თებერვალში, ბერლინში, კავკასიელ ემიგრანტთა კოორდინაციის მიზნით, “კავკასიური კომიტეტი” დაარსდა. მასში გაერთიანდნენ საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის საკავშირო შტაბების, აგრეთვე ჩრდილოკავკასიელთა ნაციონალური კომიტეტის წარმომადგენლები.

ამ კომიტეტის დაარსების დეკლარაციაში ვკითხულობთ: “აზერბაიჯანის, საქართველოს, სომხეთის საკავშირო შტაბებმა და ჩრდილო კავკასიის ნაციონალურმა კომიტეტმა, რომლებიც არსებითად წარმომადგენენ აღნიშნული ერების ერთადერთ და სრულუფლებიან წარმომადგენლებს, გადაწყვიტეს დააარსონ კავკასიური კომიტეტი შემდეგი შემადგენლობით:

აზერბაიჯანის საკავშირო შტაბიდან:

1. ალიბეკოვი,
2. მაიორი ღუდანგინსკი,
3. დასახელებული იქნება მომავალში;

საქართველოს საკავშირო შტაბიდან:

1. კედია,
2. მაღალაშვილი,
3. კაპიტანი გაბლიანი;

სომხეთის საკავშირო შტაბიდან:

1. ჯამალიანი;

2. პოლკოვნიკი სარქისიანი,
3. პოლკოვნიკი ტიგრისი;

ჩრდილო კავკასიის ნაციონალური კომიტეტიდან:

1. კანტემირი,
2. მაგომა,
3. დასახელებული იქნება მომავალში.

კავკასიური კომიტეტის მიზანია: გაერთიანება, კოორდინაცია და ხელმძღვანელობა მთელი იმ საქმიანობისა, რომელსაც დღეს აწარმოებენ კავკასიის ერების წარმომადგენლები, რათა ამ გზით უფრო ნაყოფიერი მუშაობა ჩაატაროს ჩვენი სამშობლოს განთავისუფლების, აღდგენისა და დამოუკიდებლობის მიღწევისათვის” (174, 572-573).

ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი პატრიოტების სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობა II მსოფლიო ომში გერმანიის დამარცხებამდე გრძელდებოდა.

ამრიგად, ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობა აღდგა 1917 წლიდან.

საქართველოს დამოუკიდებელ, დემოკრატიულ რესპუბლიკას, თავის მეზობელ სახელმწიფოთაგან, ყველაზე ახლო და მეგობრული ურთიერთობა მთიელთა რესპუბლიკასთან ჰქონდა. დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ჩრდილოკავკასიელებს ქართველები მრავალჯერ დაეხმარნენ.

საბჭოთა რუსეთის მიერ კავკასიის ქვეყნების დაპყრობის მიუხედავად, ქართველმა და ჩრდილოკავკასიელმა პატრიოტებმა სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობა კვლავ წარმატებით განაგრძეს. მათი ურთიერთკავშირი საკმაოდ ინტენსიური იყო ემიგრაციაში ყოფნის პერიოდშიც, კერძოდ, II მსოფლიო ომის დასასრულამდე.

16. ადილური თემა ბიორბი ლეონიძის შემოქმედებაში

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ადილურ თემაზე ქართველ პროზაიკოსთა და პოეტთა არაერთი ნაწარმოებია შექმნილი. მათში ნაქებია ადილელთათვის დამახასიათებელი რაინდობა და სილამაზე.

ამ თემას საპატიო ადგილი უკავია XX საუკუნის დიდი ქართველი მწერლის გიორგი ლეონიძის (1897-1966) მდიდარ და მრავალფეროვან შემოქმედებაში.

აღსანიშნავია, რომ მწერლის შემოქმედებით შემკვიდრებას მაღალ შეფასებას აძლევდნენ არა მხოლოდ მის სამშობლოში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც. მისი შემოქმედების დამფასებელთა შორის გამოჩენილი რუსი პოეტები და მწერლებიც იყვნენ.

ზემოთქმულის დამადასტურებელი მაგალითია თუნდაც XX საუკუნის რუსული ლიტერატურის გამორჩეული წარმომადგენლის ბორის პასტერნაკის (1890-1960) შეფასება, რომელიც გ. ლეონიძის სახით ხედავდა: "Самобытнейшего поэта, больше всех связанного с тайнами языка, на котором он пишет, поэта сосредоточенных и редких настроений, нерасторжимых с почвою, на которой они родились, и с языком, на котором они высказаны, на другой язык почти непереводимых" (278, 14).

ნინო ტაბიძისადმი მიწერილ წერილში ბ. პასტერნაკი წერდა: "Я кланяюсь поэту Леонидзе и его поэзии тем же одним низким поклоном, что и его жене, и его судьбе, и дому. И я могу заставить себя быть еще точнее: я кланяюсь искре детскости, пробегающей сквозь его руки и рукописи и нисходящей на его детей.

И я говорю не о том ложном рафаэлизированном представлении детства, которого на свете нет, если не считать конфетных коробок. Но о простоте и вздорности и незащищенности ребенка, о его электропроводности. О способности детства выстроить мир на игрушке и погибнуть, переходя улицу. О зрелище ребенка в гуще большой, далеко тем временем зашедшей жизни, с которою он справляется по-детски просто, вздорно, расторопно и незащищенно...

Молодое имя вламывается и вторгается в историю и в ней остается: это больше, чем только поэт., это персонаж и сам навязывающийся воображению, точно о нем рассказали сказку”(278, 15-16).

გ. ლეონიძის პოეზიის რუსულ ენაზე ერთ-ერთი მთარგმნელი, პოეტი ნიკოლოზ ტიხონოვი (1896-1979) ქართველი მწერლის შემოქმედების შესახებ წერდა: “Его определение прекраснейшего не раз вспоминалось. Я был поражен мощью и живописностью первых строк, которые мне пришлось перевести на русский язык. Я хотел, чтобы ничего из этого богатства не пропало, чтобы строй стиха и его содержание дошли до русского читателя...

Я понял, что все эти десять тысяч песенных рек войдут в стихи поэта вместе с вечной юностью его стихов” (278, 12).

მწერალი და ლიტერატურათმცოდნე ირაკლი ანდრონიკოვი [ანდრონიკაშვილი] (1908-1990) გ. ლეონიძის შემოქმედებაში ხედავდა: “Гиперболизм, эпикуреизм, провиденье историческое, глубокий ум, силу поэтического слова, силу поэтического образа, неожиданность поэтического «ракурса», необыкновенную органичность — слияние мысли-намерения с непредвзятостью образного видения, нечаянность поэтического открытия и продуманность каждой истины” (278, 14).

გ. ლეონიძის შემოქმედებიდან აშკარად ჩანს, რომ აფხაზ და ადიღელ ხალხებს მწერალი დიდი პატივისცემით ეპყრობოდა.

1925 წლით დაწერილი ლექსი „ციცარი“ ავტორმა წინამდებარე ნაშრომში უკვე მოხსენიებული ქართული ხალხური ლექსის შემდეგი ფრაგმენტით (პირველი ორი სტრიქონი) დაიწყო:

„გადამაგდე და დამკარგე,
როგორც ჩერქეზმა ისარი,“
ასე გავარდა სამგორში,
ცას დაეხალა ციცარი.

ვამ, ნაგზაურო ციცარო,
გაზრდილო ჩემის ხელითა,
შენს სადღეგრძელოს აღარ ვსვამ
ქაფქაფა საწნახელიდან.

არც დაგილება ფრჩხილებსა,
ზაფრანა-დარიჩინითა,
წადი და იმას აკოცე
ვინც მინდურად გაგაჯირითა!

ის ბაზიერი გიყვარდეს,
გაჭმევდეს აღჯანაბადსა;
მე ჩემს გზას გამოეუდგები,
ცხენზე დავაკრავ ნაბადსა.

სათათრეთს გადავვარდები,
დამკერულად ვივლი თარისა;
ჩოხა წვიმისა მეცმევა
და ყაბალახი მთეარისა“ (102, 129).

ეს ლექსი ნ. ტიზონოვმა რუსულად თარგმნა. მას „ЦЕКАР-КА“ (*Старинная песня*) ეწოდება და ასე იწყება:

“Взяла меня, бросила,
Как черкес стрелу”.
Ринулась в Кахетию,
Волю дав крылу” (278, 26-27).

ეფიქრობთ, აქ შეიძლება პარალელის გავლება გრიგოლ ორბელიანის ზემოხსენებულ პოემაში „სადღეგრძელო“ მოტანილ ფრაზასთან, სადაც დიდი ქართველი პოეტი ჩერქეზთა მონათესავე აფხაზებს მშვილდოსნობას უქებს.

თავის პოეზიაში გიორგი ლეონიძემ ყაბარდოულ (იგივე ჩერქეზულ) ცხენებს განსაკუთრებული ზოტბა შეასხა. მაგალითად, 1927 წელს შექმნილ ლექსში „სიმღერები ელექტროფიკაციისა“ პოეტმა ელექტროენერგია ბედაურთა მკვირცხლ, თავაწყვეტილ სრბოლას შეადარა. საქართველოში ოდითგან განთქმულ ყაბარდოულ რამებს იგი ლექსში ნოსტალგიით იგონებს და წერს:

„მშვიდობით, მე რომ მიყვარდა
თქვენი მრისხანე ჩქაფანი,
თქვენი ბეჭებზე დაყრილი
ოქროიანი ფაფარი.

მშვიდობა! თქვენი სახელი
დარჩა ლექსებში უხლები,
თქრიალა ბედაურებო,
დახვითქებული მუხლებით!

გამოჩარხულო რაშებო,
ყაბარდოულო ცხენებო,
ლურჯავ, ზერდაგო, ლაფშაო,
დიდებით მოსახსენებო!

სადა გყავთ ფალავანები,
მკერდზე რომ სისხლი გაწვიმათ,
რომელ მინდორში დაეცით,
რა ხმაღმა შემოგაწვინათ.

რა მეჯინიბე გზელავდათ
რა ხელმა ჩაგალამაზა:
თქვენი ტორები სად ჩაღპა,
მაგრა რომ სცემდით ტრამალსა“ (102, 157).

ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის უბადლო ოსტატი ქებას არ იშურებს, აგრეთვე, ჩერქეზ მხედართა მიმართ, რომლებიც რჩეულ ყაბარდოულ რაშებს არნახული სიჩქარით მიაგელეებენ.

ლექსში კკითხულობთ:

„რა პალოები აუწყვეტია,
რა თვალებია მე რომ ვიწვები,
უკან მოსდევნ ექვნებიანი
მათ ვარსკვლავები – ლურჯი კვიცები!

რა დგრიალია ულაყებისა,
ბრწყინავს ნალები ღაოქროილი,
რა მათრაზია მწარე დაკრული
და ცხენი ეგრე გამოქროლილი.

აღბათ ჩერქეზი მოერეკება,
რომ აუჟანდების მესმის ჟღრიალი,
მიყვარს მე მისი დაჭიხვინება,
დაცეცხლებული თვალის ბრიალი!“ (102, 158).

ქართული პოეზიის ერთ-ერთ წინებულ ნიმუშში, 1928 წელს შექმნილ ლექსში „ყივჩალის პაემანი“ კკითხულობთ:

„ყურღანებიდან გნოლი გაფრინდა
ყაბარდოს კელი გადაიარა,
ისევე აღვსდექი!
მუხრანის ბოლოს
ჩასაფრებული ვსინჯავ იარაღს.

ქსანზედ, არაგვზედ ისევე ჰყვავიან
ზოდაბუნები თაეთუხებისა,
შენი ტუჩებიც ისე ტკბილია,
როგორც ბადაგი დადუღებისას.

— ზოხბობას გნახე, მიწურვილ იყო
როცა ზაფხული რუსთაველისა,
ნეტამც ბადაგი არ დამელია
და იმ დღეს ზმალი არ ამელესა!

ტრამალ და ტრამალ გამოგელევნე,
შემოვამტკერე გზები ტრიალი,
მცხეთას ვუმტვრიე საკეტურები,
ვლეწე ტაძრები კელაპტრიანი!

მაგრამ თვითონაც დაილეწება,
დაბადებულა ვინც კი ყივჩაღად,
მუზარადიან შემს ქმარს შემოვხვდი,
თავი შუაზე გადამიჩეხა!

მოდო, მომხვიე ხელი ჭრილობას,
ველარა გხედავ, სისხლით ვიცლები...
როგორც საძროხე ქვაბს ოშხივარი,
ქართლის ხეობებს ასდით ნისლები...

მოდო! გეძახი ათას წლის მერე,
დამნაცროს ელვამ შენი ტანისა;
ვარდის ფურცლობის ნიშანი არი
და დრო ახალი პაემანისა!...“ (102, 161-162).

უდავოა, რომ ამ უკვდავი სტრიქონების წაკითხვის შედეგად, „ყაბარდოს ველი“ მკითხველის მეხსიერებაში ცოცხლად და წარუშლელად აღიბეჭდება.

მწერლის დაინტერესება ადგილური თემით დასტურდება, აგრეთვე, მისი სამეცნიერო გამოკვლევებიდან „ჩერქეზნი“, „საჩერქეზო“, რომელიც ავტორმა 1960 წელს გამოაქვეყნა (101).

აღნიშნულ ნარკვევში მისი ავტორი წერს, რომ ისტორიულ კახეთში მდებარე სოფლის კაჭრეთის (ამჟამად მდებარეობს გურჯაანის რაიონში) სახელწოდება უნდა მომდინარეობდეს ჩერქეზული სიტყვიდან „ხაჯრეთ“, რომელიც ემიგრაციას ნიშნავს.

ამ მოსაზრების დასასაბუთებლად ქართველი მწერალი იმომებს გ. ბროილოს რედაქტორობით 1936 წელს გამოცემულ წიგნში „Кабардинский фольклор“ მოტანილ განმარტებას: „Хажрет, – позднее название черкесов, черкесский, собственно, “эмиграция”, то есть, выехавший в период русского завоевания из Кабарды на Кубань” (270, 531-532).

გ. ლეონიძე შენიშნავდა, რომ „გარეკახეთის სოფელი კაჭრეთი სწორედ იმ ფარგლებში მდებარეობს, რომელსაც ძველადაც და ახლაც „საჩერქეზო“ ეწოდება და რომელიც თავად ჩერქეზიშვილთა მამულს მოიცავდა“ (103, 532).

მწერლის მოსაზრებით, საჩერქეზოში მდებარე სოფლის – შიბლიანის (ამჟამად მდებარეობს საგარეჯოს რაიონში) სახელწოდება, შესაძლოა, რომ ჩერქეზთა წარმოდგენაში მეხისმფრქვეველ ღვთაებად მიჩნეული „შიბლესაგან“ არის წარმომდგარი (103, 536).

ჭექა-ქუხილის ღვთაების – შიბლეს სახელი ტრადიციულად იხსენიება ადიღურ ფოლკლორში. მაგალითად, არსებობს „შიბლეს ცეკვა“. ამ ღვთაების სადიდებელი რიტუალური ფერხულის მონაწილეები შიბლეს მფარველობას შესთხოვდნენ (18, 15).

აღსანიშნავია, რომ ადიღელებს ეს ღვთაება წარმოდგენილი ჰყავდათ ცეცხლოვანი გველის სახით, რომელსაც მსხვერპლს სწირავდნენ. იგი მიჩნეული იყო წყლის მფლობელად, როგორც დედამიწაზე, ასევე ზეცაშიც, სადაც ჭექა-ქუხილის ღვთაების გაიელებდა ხოლმე.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით საყურადღებოა პროფ. მედეა ქანთარიას მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც აღნიშნული წარმოდგენა საქართველოშიც ტრადიციულად არსებობდა. იგი წერს: „ქართულ ხალხურ ზღაპრებში ხშირად ფიგურირებს გველი თუ გველეშაი, რომელიც ხალხის დასჯის მიზნით ეპატრონება მდინარეს, წყაროს, საერთოდ წყალს. ამ არსების გულის მოსაგებად და წყლის მისა-

ლებად ხალხი იძულებულია შეწიროს მსხვერპლი, ხშირად ადამიანების სახითაც კი. ეს ყველაფერი კავშირშია ყაბარდოულ-ადიღური შიბლეს წყლის გველად ან წყლის პატრონად წარმოდგენასთან“ (171, 215).

გ. ლეონიძის გამოკვლევაში დამოწმებულია XVII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსის ფარსადან გორგიჯანიძის საისტორიო თხზულებაში (56) დაცული ცნობა.

ამ ცნობის მიხედვით, კახეთის ერთ-ერთ მეფეს პირველ ცოლად ჰყავდა ჩერქეზი ქალი, რომლისაგანაც მას უფროსი ვაჟი შეეძინა (103, 532). კახეთის რომელ მეფეზეა აქ საუბარი, ჯერჯერობით, დადგენილი არ არის.

გ. ლეონიძე შემდეგ ვარაუდს გამოთქვამს: „შესაძლოა, რომელიმე კახ-ბატონს ცოლად ჰყავდა ჩერქეზთ ბატონის ასული და ბუნებრივი იქნებოდა წარმოგვედგინა, რომ სადღეოფლოს ჩერქეზეთიდან თან გამოჰყვა დიდი ამაღა, მზითვის ყმები, შინაყმები – ფარეშები. მაგრამ, როგორც ჩანს, ჩერქეზ კოლონისტთა რიცხვი უფრო დიდი ყოფილა, ვიდრე დეღოფლის ამაღა; მათ გარეკახეთის მთელი დიდი სივრცე დაუკავებიათ.

ამიტომ, ვფიქრობთ, ჩერქეზთა გადმოსახლება სხვა სოციალურ-პოლიტიკურ პირობებში უნდა მომხდარიყო, რომელიც უფრო რთული შინაგანი მიზეზებითაც იყო გამოწვეული.

კახ-ბატონთან დამოყვრების გამო, ჩერქეზთა საკმაოდ მოზრდილი ახალშენი გაჩნდა სწორედ თემურ-ლენგის და უზუნ-ჰასან ყაენის შემოსევათა მიერ აწყვეტილსა, დაცარიელებულ და გადაშენებულ კახეთის ადგილებში. განსაკუთრებით მტრისაგან ნიშანში ამოღებულ იმ „ნაპირის ადგილში“ (გარეკახეთი), სადაც მეომარი ტომის, ჩერქეზების ჩასახლება კახეთის სახელმწიფო ინტერესებითაც უნდა ყოფილიყო გამოწვეული“ (103, 532-533).

ვფიქრობთ, მართებულია გ. ლეონიძის ვარაუდი, რომლის თანახმადაც ჩერქეზები საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის (1466 წ.) შემდეგ ჩამოსახლდნენ კახეთის იმ ნაწილში, რომელიც მტერთა გახშირებული შემოსევების გამო გაუკაცრიელებული იყო.

მწერალი წერს: „ჩერქეზთა მოსვლას გარეკახეთში ჩვენ ვვარაუდობთ XIV-XV საუკუნის მანძილზე. სწორედ ამ ხანებში, ჩვენის დაკვირვებით, თავს იჩენს ჩერქეზთა ნაკადის მოძრაობა, როგორც დასავლეთ საქართველოში, ისე ზემო ქართლში...“

XVI საუკუნეში „საჩერქეზო“ უკვე ცნობილია, როგორც მოსახლე... ჩერქეზნი გარეკახეთის მოსახლეობაში გათქვევნილან... ისინი ჩერქეზ-ქირმანიდან ყოფილან წამოსულები“ (103, 533-536).

საყურადღებოა მწერლის თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ XVII საუკუნის ათიან წლებში, სპარსეთის შაჰის აბას I-ის მიერ კახეთში მოწყობილი ლაშქრობების დროს, ადგილობრივ, მკვიდრ მოსახლეობასთან ერთად, გარეკახეთში იმხანად მცხოვრები ჩერქეზებიც დაზარალდნენ.

მწერლის გამოკვლევაში, რომელიც სათანადო საისტორიო წყაროებსა და ცნობილი ქართველი მეცნიერის ზურაბ ავალიშვილის (1875-1944) ნაშრომს ეფუძნება, ვკითხულობთ: „ცხადია, შაჰ-აბასი ვერ შემეუსრავდა ჩრდილო კავკასიის ჩერქეზეთს და გასაგებია, რომ აქ, საგარეჯოს მიყოლებით, გარეკახეთის „საჩერქეზო“ ანუ „ჩერქეზნი“ იგულისხმება. ამრიგად, კახეთის ამოწყვეტაში გაქართველებული ჩერქეზებიც დაზარალდებულან.“

ინგლისელ ჰერბარტს უნახავს გარეკახეთიდან აყრილი ჩერქეზების ახალშენი სპარსეთში, როცა ამბობს შირაზ-ისპაანის გზაზე, ერთი სადგურის – “მანძილი“-ს შესახებ: “ადგილი ძველი ციხით აღსანიშნავი... რომელშიაც და რომლის გარშემო არა ნაკლებ ორმოცი ათასისა, ასე გვითხრეს, ქართველები და ჩერქეზები ცხოვრობენო, სარწმუნოებით ქრისტიანები, ხოლო ტყვეებად ჩაითვლებიან და ძალით გადმოსახლებულნი არიან აქეთკენ”-ო (ზ. ავალიშვილი, თეიმურაზ I და მისი პოემები, გვ. 97).

ცხადია, აქ ლაპარაკია გარეკახეთის ჩერქეზებზე, რომელნიც შაჰ-აბაზს კახელებთან ერთად სპარსეთში გადაუსახლებია” (103, 535).

გ. ლეონიძე იმოწმებს ზ. ავალიშვილის მოსაზრებას და შესაძლებლად მიიჩნევს, რომ სპარსეთში მცხოვრები ჩერქეზები გარეკახეთიდან იყვნენ გადასახლებული.

იგი წერს: “ზ. ავალიშვილი დასძენს: “ჩერქეზები” უფრო და-
ღესტნელები იქნებოდნენ. მათი ვინაობის გამორკვევა აქ უადგილო
იქნებოდა”, თან კი ეჭვით ჰკითხულობს: “საფიქრებელია, რომ ას-
პასის ჩერქეზები შირაზის ქვეყანაში და ეს გარეკახელნი “ჩერქეზ-
ნი” ერთნი იყვნენ”-ო (97, სქ.)

მაშასადამე, გარეკახეთში ჩამოსახლებულ ჩერქეზებსაც გაუზი-
არებიათ კახელთა მწარე ბედი სპარსთა ტყვეობაში. ვფიქრობთ,
შაჰ-აბაზს ჩერქეზთა მხოლოდ ნაწილი (უდიდესი ნაწილი) დაუტყ-
ვევებია. ჩერქეზთა ნეშტი მაინც დარჩენილა და გეოგრაფიული
ტერმინი „საჩერქეზო“ კვლავაც არსებობდა.

ჩერქეზნიც გარეკახეთის მოსახლეობაში გათქვეფილან. ასე,
1660 წელს საბუთში აღნიშნულია, რომ “ჩერქეზელნი და გარე-
ჯელნი მთასა ცილობენ და ამას წინათაც ჰქონიათ სარჩელი
(ქართლ-კახეთის მონასტრების... საბუთები, გვ. 197).

1703 წ. ერთ საბუთში მოხსენიებულია “საჩერქეზოს გაღმა”
და “საჩერქეზოს ბოლო” (103, 535).

გ. ლეონიძის ზემოხსენებული ვარაუდის საფუძვლიანობას
ადასტურებს საისტორიო წყაროც, რომელშიც სპარსეთის შაჰის
მიერ 1614 წელს კახეთში მოწყობილი ლაშქრობის შესახებ ეკით-
ხულობთ: „აღიღო ყაენმან ქვეყანა იგი კახეთისა, იაყარყო და მო-
აოკრა... აღკოცა პირითა მახვილისათა ყოცქელნი ქვეყნები მთისა-
ნი — ერწო, თიანეთი, პირი არაგვისა ზემოთგან ვიდრე ავჭალამდე,
მარტყოფი, უჯარმა, საგარეჯო, ჩერქეზნი ღიღითგან ვიდრე მცი-
რედამდე“ (209, 79-80).

მწერლის მოსაზრებით, ჩერქეზთა ყოფნას დასავლეთ საქართ-
ველოში გვიდასტურებს ამჟამად საჩხერის რაიონში მდებარე სოფ-
ლის „ნაჩერქეზევის“ სახელწოდება და არსებობა ქართული გვარი-
სა „ჩერქეზია“ (103, 533).

გ. ლეონიძე ასეთ ზოტბას ასხამს ჩერქეზებს: „ჩერქეზთა რაინ-
დულ ვაჟკაცობას ქართველი ხალხი ღიდად აფასებდა“ (103, 533).
ასეთი შეფასების საილუსტრაციოდ იგი იმოწმებს ქართული ხალ-
ხური ლექსის ფრაგმენტს, რომელშიც გათხოვილი ქალი ამბობს:

„ქალაჩუნა ჩემი ქმარი გაეაჩერქეზო“ (103, 533). აქედან ჩანს, რომ სიტყვა „გაჩერქეზება“ ღავაუკაცების სინონიმი იყო.

ზემოთ მოტანილი მასალიდან აშკარად ჩანს, რომ გ. ლეონიძეს სათანადოდ ჰქონდა გაცნობიერებული მოძმე ქართველ და ადიღელ ხალხებს შორის ტრადიციულად არსებული ურთიერთპატივისცემის შენარჩუნების აუცილებლობა მათი მშვიდობიანი თანაარსებობის უზრუნველსაყოფად. მისი აღნიშნული გამოკვლევა და ლექსებიც სწორედ ადიღელი ხალხის მიმართ ქართველი მწერლის მიერ გამოხატული სიყვარულის ნათელი დადასტურებაა.

ამრიგად, ადიღურ თემას XX საუკუნის დიდი ქართველი მწერლის, მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის გიორგი ლეონიძის შემოქმედებაში საპატიო ადგილი უკავია. ამ ხალხების მიმართ იგი დიდ დაინტერესებას და კეთილგანწყობას ამჟღავნებდა.

17. ჩერქეზ მემობართა ბახსენება ძაძუტა ჩოლოყაშვილის თანამებრძოლის მიერ

ალექსანდრე სულხანიშვილს (1895-1990) გამორჩეული ადგილი ეკავა ეროვნული გმირის, ლეგენდარული ქაქუცა ჩოლოყაშვილის უახლოეს მეგობართა და თანამებრძოლთა შორის.

1924 წლიდან ემიგრაციაში წასული ა. სულხანიშვილი ცხოვრობდა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებში: საფრანგეთში, გერმანიასა და შვეიცარიაში. სიცოცხლის უკანასკნელი 40 წელი მან ამერიკის შეერთებულ შტატებში გაატარა.

ა. სულხანიშვილი იყო ერთადერთი მებრძოლი „შეფიცულთა რაზმიდან“, რომელიც სამშობლოში ცოცხალი დაბრუნდა. თუმცა, აქვე უნდა ითქვას, რომ საქართველოში დაბრუნებულ მხცოვან ემიგრანტს დიდხანს აღარ უცოცხლია. მძიმედ დასნეულებული იგი ჩამოსვლიდან 18 დღეში, 1990 წლის 6 ნოემბერს გარდაიცვალა.

საგულისხმოა, რომ სამშობლოში დაბრუნებამდე სან-ფრანცისკოში მცხოვრები ა. სულხანიშვილი 1988 წლის ივლისში შეხვდა ამ ქალაქში ჩასულ „სსრკ-აშშ-ის სამშვიდობო სვლის“ მონაწილეებს, რომელთა შორისაც ქართველებიც – ჟურნალისტი პაატა ნაცვლიშვილი და ინჟინერი თემურ გოგიაშვილი იმყოფებოდნენ.

1990 წლის 17 ივლისს, ა. სულხანიშვილმა ქაქუცა ჩოლოყაშვილისეული ქამარ-ხანჯალი, სამშვიდობო სვლის მონაწილეთა თანდასწრებით, ოფიციალურად გადასცა ქართველ ერს – ამ ისტორიული ნივთების კანონიერ მფლობელს. მათი საქართველოში ჩატანა და რომელიმე მუზეუმში გამოფენა ა. სულხანიშვილმა ასევე ოფიციალურად ანდო პ. ნაცვლიშვილს.

ამ ფაქტის უშუალო მონაწილე პ. ნაცვლიშვილი თავის წიგნში მოგვითხრობს: „ყველანი წრეზე შევეგროვდით. ალექსანდრე სულხანიშვილმა... წაიკითხა ის ტექსტი, რომელიც ერთად შევადგინეთ მის სახლში... მაღლობა მოვახსენე ჩვენი ორკაციანი დელეგაციეს სახელით და აღვუთქვი, თქვენი საჩუქარი თბილისის რომელიმე მუზეუმში დაიდებს-მეთქი ბინას... შემდეგ ალექსანდრე სულხანიშვილმა იარაღს აკოცა და გადმომცა. მაღლობის თქმა

ბოლომდე არ დამაცადეს, მთელი ბანაკი შემოგვეხვია, ყველას უნდოდა, ენახა, რას წარმოადგენდა ნივთები, რომლებსაც მოხუცი ემიგრანტი ათეული წლების განმავლობაში ინახავდა და დღეს ბელნიერი იყო იმით, რომ სამშობლოს უბრუნდება“ (124, 18-19).

აღსანიშნავია, რომ იარაღის გადაცემის საზეიმო ცერემონიალს სხვებთან ერთად ესწრებოდა ჩეჩენი ჟურნალისტიც — სსრკ-ის მშვიდობის დაცვის კომიტეტის ჟურნალის საერთაშორისო მიმომხილველი შარიპ იუსუპოვი, რომელსაც ქართველმა ემიგრანტმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია.

ზემოხსენებულ მოგონებაში აღნიშნულია, რომ შ. იუსუპოვს „აღექსანდრე სულხანიშვილი კარგა ხანს ესაუბრებოდა თავის მოგზაურობებზე ჩრდილოეთ კავკასიაში, თავის მეგობარ ჩერქეზებზე... შარიპი აღფრთოვანებული იყო. მერე კიდევ სხვები შემოეხვივნენ ბატონ სამას, ხელს ართმევდნენ, კოცნიდნენ“ (124, 19).

ვფიქრობთ, სიმბოლურია, რომ უცხოეთის ცის ქვეშ ასე თბილად და მეგობრულად შეხვდნენ ერთმანეთს თავისუფლებისმოყვარე კავკასიელ ხალხთა ღირსეული შთამომავალნი — წარსულში საბჭოთა წყობილებასთან თავდაუზოგავად მეტრძოლი პარტიზანი, ხოლო იმჟამად მსცოვანი ქართველი ემიგრანტი და საბჭოთა ხელისუფლების მიერ რეპრესირებულ ამაყ ვეინახთა შთამომავალი, ხოლო იმ მომენტში სსრკ-ის ოფიციალური დელეგაციის ერთ-ერთი მთავარი წევრი. ამით ორივე მათგანმა წარმატებით გადალახა მათ შორის ფორმალურად არსებული იდეოლოგიური ზღვარი.

არც ის უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ შ. იუსუპოვთან საუბარში ვეტერანმა პარტიზანმა გაიხსენა თავისი ჩერქეზი მეგობრები და ნწ წლის წინანდელი არალეგალური მოგზაურობა ჩრდილო კავკასიაში. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ქ. ჩოლოყაშვილის საიდუმლო დავალებით, ა. სულხანიშვილმა ჩრდილო კავკასიაში რამდენჯერმე იმოგზაურა.

აღნიშნული ისტორიული ფაქტიდან, კიდევ ერთხელ ხდება ნათელი, თუ რამდენად მტკიცე, ტრადიციული მეგობრობა აკავშირებთ ერთმანეთთან ქართველ და ჩრდილოკავკასიელ ხალხებს.

18. ქართულ-ადილური სამეცნიერო-კულტურული
ურთიერთობების ისტორიიდან
(1835-2005) ¹

ქართველი და ადილური ხალხების მრავალსაუკუნოვანი თანაცხოვრების განმავლობაში მათ შორის სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობებიც არსებობდა. უკანასკნელი ორი საუკუნის განმავლობაში ასეთი სახის ურთიერთობები საკმაოდ ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა.

საქართველოს დედაქალაქი – თბილისი ჯერ კიდევ XIX საუკუნის I მეოთხედიდან გადაიქცა კავკასიელ ხალხთა ისტორიის, კულტურისა და ეთნოგრაფიის მეცნიერული კვლევის ცენტრად.

ამაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა თბილისში გამომაგალმა პერიოდულმა პრესამ, სადაც კავკასიური პრობლემატიკა სისტემატურად და საკმაოდ დეტალურად შუქდებოდა. ქვეყნდებოდა მრავალფეროვანი მასალა კავკასიელ ხალხთა ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის შესახებ.

1819 წელს თბილისში გამოიცა პირველი გაზეთი ქართულ ენაზე – „საქართველოს გაზეთი“ (1820 წლიდან – „ქართული გაზეთი“). ამის შემდეგ, ქართული ჟურნალ-გაზეთების გამოცემამ სისტემატური ხასიათი შეიძინა. კერძოდ, თბილისში სხვადასხვა პერიოდში გამოდიოდა გაზეთები: „დროება“, „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“, „ისარი“ და სხვები, აგრეთვე, ჟურნალები: „ცისკარი“, „საქართველოს კალენდარი“, „კვალი“, „მწყემსი“ და ა. შ.

¹ ამ თემაზე დაწერილი მოხსენება წაგიკითხეთ 2004 წლის 1-2 დეკემბერს ქ. სოჭში (ლაზარეცკოე) გამართულ საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკულ კონფერენციაზე – „კონფლიქტის ენა“. ამ კონფერენციის ორგანიზატორები იყვნენ არასამთავრობო ორგანიზაციათა „კავკასიური ფორუმი“ და ორგანიზაცია „საერთაშორისო განგაში“ (ლონდონი).

ზემოხსენებულ პერიოდულ გამოცემებში ქვეყნდებოდა საყურადღებო კორესპონდენციები, რომელთა ავტორები — ჩრდილო კავკასიის რაიონებში მოღვაწე ქართველი მისიონერები, პედაგოგები და სხვა დარგების სპეციალისტები გადმოსცემდნენ ჩრდილოკავკასიელი ხალხების კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრების ამსახველ ფაქტებს (182, 8).

აღნიშნული თვალსაზრისით, ასევე საყურადღებოა თბილისში გამოძეული რუსულენოვანი პრესა, რომელთა შორის იყო შემდეგი დასახელების ჟურნალ-გაზეთები:

1. „*Кавказ*“, — ყოველდღიური პოლიტიკური და ლიტერატურული გაზეთი (1846-1918 წწ.);

2. „*Кавказский календарь*“, — კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიის წელიწადეული (1846-1917 წწ.);

3. „*Кавказская старина*“, — ყოველთვიური საისტორიო, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული ჟურნალი (1872-1873 წწ.);

4. „*Кавказский сборник*“, — კავკასიის სამხედრო ოლქის შტაბის სამხედრო-ისტორიული განყოფილების წელიწადეული (1877-1912 წწ.);

5. „*Кавказский курьер*“ — ყოველთვიური საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ლიტერატურული გაზეთი (1881 წ. და 1906 წ.);

6. „*Кавказское обозрение*“ — ყოველდღიური პოლიტიკური და ლიტერატურული გაზეთი (1886-1888 წწ.);

7. „*Кавказское книжное обозрение*“, — ყოველთვიური ილუსტრირებული ბიბლიოგრაფიული ჟურნალი (1900 წ.);

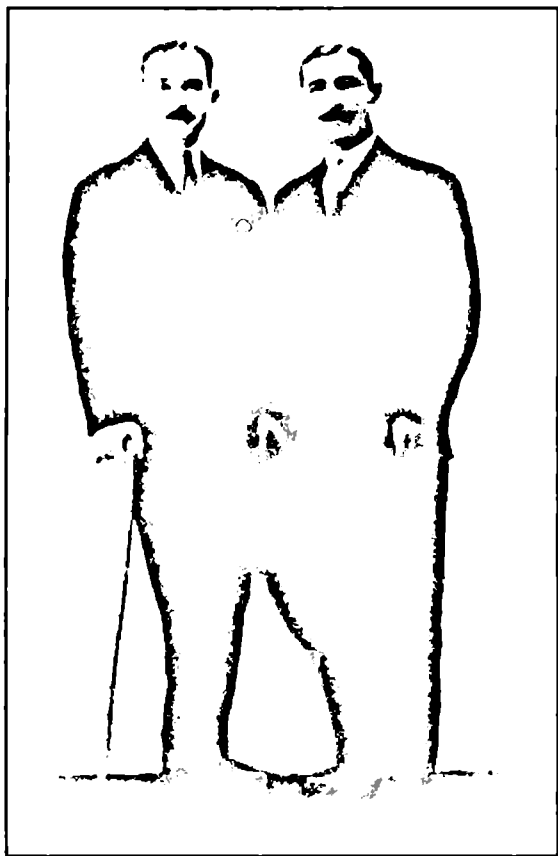
8. „*Кавказский вестник*“ — ყოველკვირეული სამეცნიერო-ლიტერატურული ჟურნალი (1900-1905 წწ.);

9. „*Кавказский край*“ — ყოველთვიური საზოგადოებრივ-ლიტერატურული კარიკატურებიანი ჟურნალი (1905 წ.);

ზემოთ დასახელებულის გარდა, ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში გამოიცემოდა, აგრეთვე, „*Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*“ (СМОМПК); I-XLV (1881-1929 წწ.).

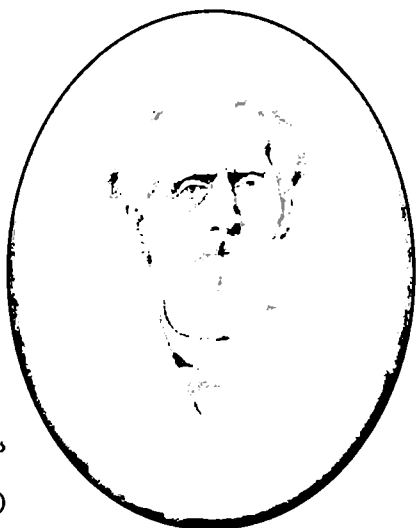
1924 წლის აგანების მონაწილეები ტომბენ სამარხველს
(სოფელი ზურზუნა, თურქეთი, 1924 წ.)

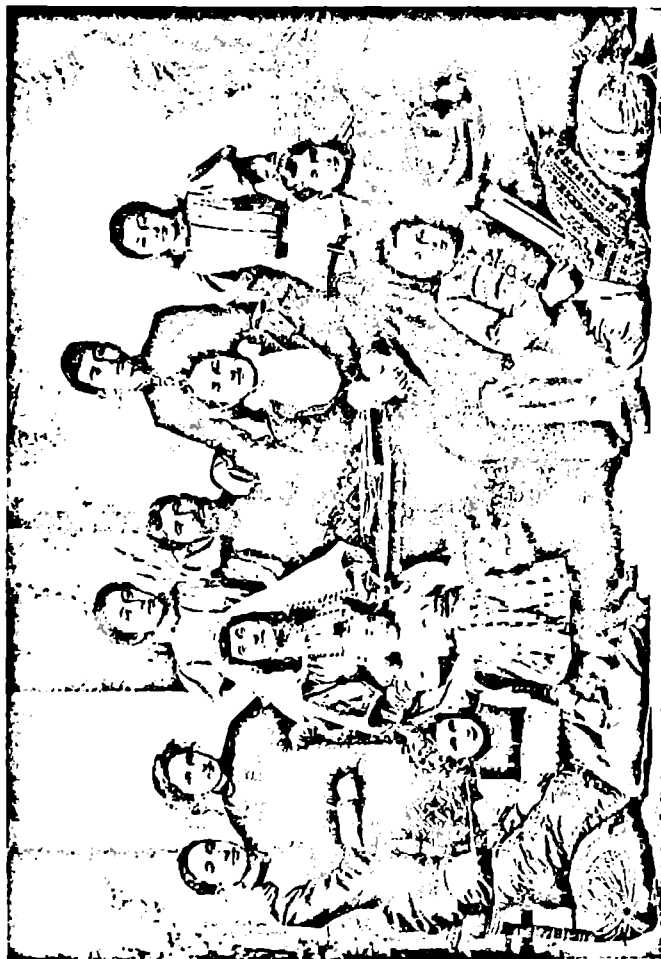
ქაქუცა ჩოლოყაშვილი და
ალექსანდრე სულხანიშვილი
(პარიზი, 1927 წელი)

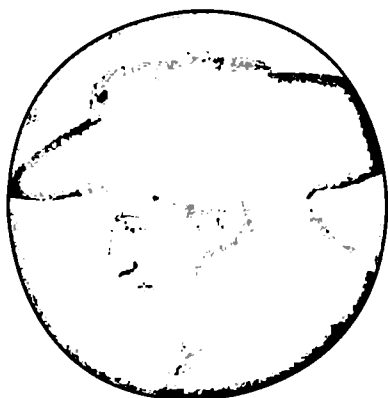
ვარლამ ვოსტანჯან
(ჯანასლანის) ძე
ჩერქეზიშვილი

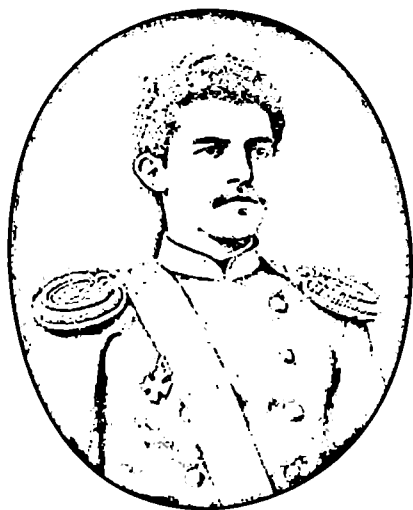
ვასილ ნიკოლოზის
ძე ჩერქეზიშვილი
(თბილისის ქალაქის თავი)

თავად ჩერაძევილილთა ოჯახი
(ცენტრში ზის ლევან ლევანის ძე ჩერაძევილი, 1899 წ.)

ლევან ლევანის ძე ჩერქეზიშვილის შვილები:
ივანე, ნინო და ეკატერინე (ქეზოთ) ჩერქეზიშვილები

ნიკოლოზ ბიორგის კე ჩარქეზიშვილი (ზეგოთ) და მისი
შვილები – ბიორგი და ელენე ჩარქეზიშვილები

დარია ჩერაქიშვილისა თავის ასულთან
და სტუმრებთან ერთად
მარცხნივ — კონსტანტინე დავითის ძე ჩოლოყაშვილი (1901 წ.)

ელისაბედ ალექსანდრეს
ასული ჩერქეზიშვილი
(1889 წ.)

ევგენი ვასილის ძე
ჩერქეზიშვილი

ნინო ევგენის ასული
ჩერქეზიშვილი

ეკატერინე ალექსანდრეს ასული
ჩერეშვიშვილი-ჩოლოყაშვილისა
(1926 წ.)

კონსტანტინე (კოტე) კონსტანტინეს ძე ჩოლოყაშვილი
(1992 წ.)

პეტრე პეტრეს ძე და ნუგზარ პეტრეს ძე
ბაგრატიონ-ბრუზინსკები
(მეფე ერეკლე II-ის პირდაპირი შთამომავლები)

პ. თოფურია, ს. ჯანაშია, ა. ჩიქოვასა, გ. ახვლედიანი
(თბილისი, 1926 წ.)

გემეზურზა პაჩევი და სიმონ ჯანაშია
(ნაღჩიკი, 1929 წ.)

გიორგი ლომონიძე
(1927 წ.)

ქეთევან ლომთათიძე

გიორგი რობაკვა

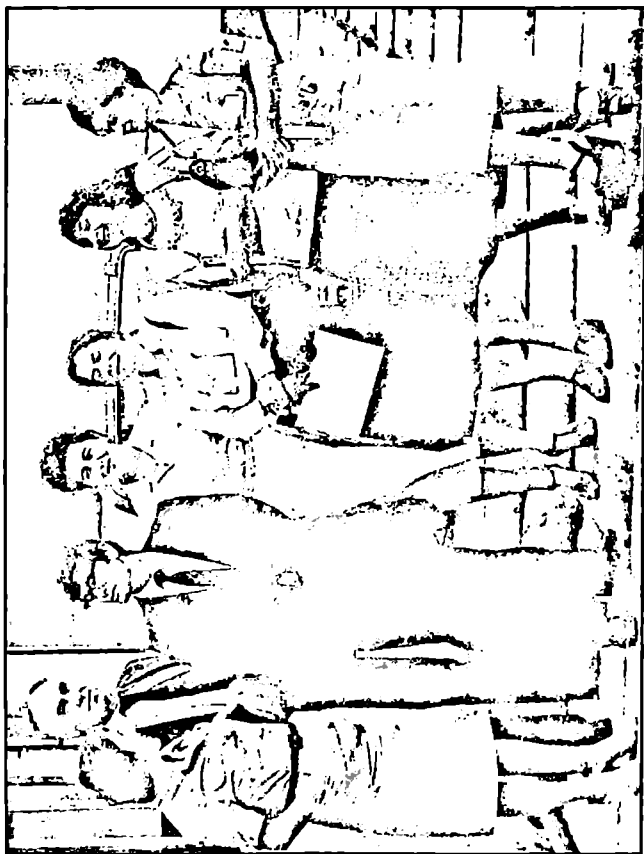
მარინე ციტაძე

თამარაზ გოცაძე

იბერიულ-კავკასიურ ენათა სისტემისა და ისტორიის საკითხებისადმი მიძღვნილი IX რეგიონული სამეცნიერო სესიის მონაწილენი: ბათირბი ბერსიროვი, რუსუდან ჯანაშია და ვაჟა შენგელია (ქ. ჩერკესკი, 1979 წ.)

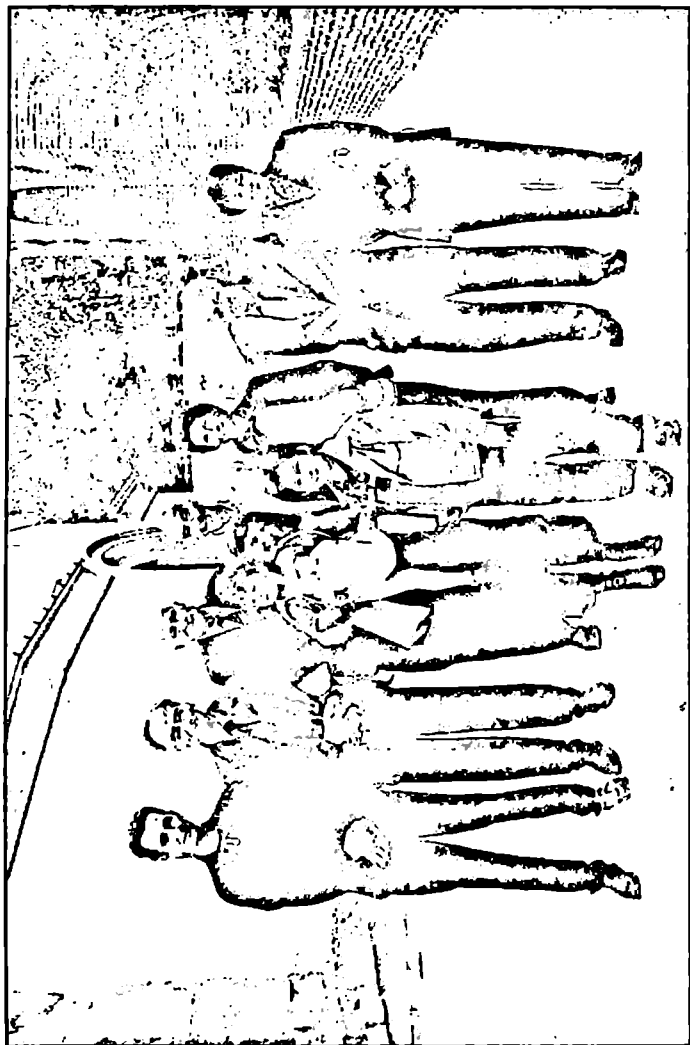
XIII რეგიონული სამეცნიერო სესიის მონაწილეები

მარცხნიდან: ნელი არშა, ბათიბი ბერსიროვი, ანერდან აბრეგოვი, ვალენტინა ამიბა, რუსუდან ჯანაშია, შუქია აფრიდონიძე, სარია ამიბა (ქ. მაიკოპი, 1990 წ.)

მარცხნიდან: ზეინაბ კერაშევა,
გურამ თოფურიძე, რუსუდან ჯანაშია
(თბილისი, 19.X.1985 წ.)

საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული
კონფერენციის მონაწილენი საქართველოდან
გიორგი ანჩაბაძე და ნიკო ჯაფარიშვილი (ქ. სოჭი, 1.XII.2004 წ.)

თავად ჩერქეზიშვილთა შთამომავლების ერთი ჯგუფი
(სიონის საკათედრო ტაძრის ეზო, 2. V. 2005 წ.)

ადილელი ხალხების მრავალი სახელოვანი წარმომადგენლის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გარკვეული პერიოდი თბილისთან არის დაკავშირებული.

გამოჩენილი ადილელი (ყაბარდოელი) განმანათლებლის, ისტორიკოსისა და ფილოლოგის შორა ბექმურზას ძე ნოღმოვის (ნოღმა) (1794-1844) ხანმოკლე, მაგრამ შინაარსიანი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მნიშვნელოვანი ეპიზოდი თბილისს უკავშირდება.

1835 წლის 11 მაისს შ. ნოღმოვს რუსეთის საიმპერიო არმიის პორუჩიკის წოდება მიენიჭა. იგი სამხედრო სამსახურის გასაგრძელებლად სანკტ-პეტერბურგიდან — თბილისში, კავკასიაში დისლოცირებული სამხედრო კორპუსის კავალერიაში გამოგზავნეს.

ამ ქალაქში შ. ნოღმოვი გაეცნო და დაუახლოვდა ადგილობრივ ინტელიგენციას, ქართველ და რუს მოღვაწეებსა და მეცნიერებს. მათ შორის იყო ცნობილი ენათმეცნიერი, აკადემიკოსი ა. შეგრენი, რომელსაც შ. ნოღმოვი 1835 წლის 26 ოქტომბერს, თავად შახოვსკის სახლში შეხვდა (265, 22).

ადილელი ხალხის ღირსეულმა შვილმა, როგორც მეცნიერმა და პიროვნებამ, ა. შეგრენზე წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა (301).

ა. შეგრენმა მრავალი მისთვის საჭირო ინფორმაცია მიიღო შ. ნოღმოვისაგან, რომელიც ყაბარდოულ გრამატიკაზე მუშაობდა და პარალელურად, ხალხური შემოქმედების ნიმუშებს აგროვებდა. იმხანად, პროფესორ ფ. შარუმის ხელმძღვანელობით შ. ნოღმოვს თითქმის დასრულებული ჰქონდა თავისი ნაშრომი “ჩერქეზული გრამატიკა ყაბარდოული დიალექტის მიხედვით, ტექსტებითურთ” (265, 22).

საგულისხმოა, რომ ა. შეგრენთან საუბარში შ. ნოღმოვს განუცხადებია: „Грузинам завидую я в одном — это их древней многовековой культуре. И знаете — то, как они владеют своим языком, свободное и плавное течение их мелодичной речи зачаровывает меня. И думаю я, — прибавил он с тенью грусти, — почему это не нашелся до сих пор хоть один кабардинец, который догадался бы из давней дружбы черкесов с Грузией

იზღვსაჲს პოლზუ დჳა სვოეო ნაროდა ვ პრიობშენიი ეოგო კ სვუტუ ზნანიჲ, ვ სოზდაიი პიშმენნოშტი” (275).

1837 წლის დასაწყისამდე შ. ნოღმოვი თბილისში ცხოვრობდა, საიდანაც იგი მშობლიურ ყაბარდოში დაბრუნდა. სწორედ მის სახელთან არის დაკავშირებული ყაბარდოული ანბანისა და საანბანო წიგნის, ასევე ყაბარდოული ენის პირველი გრამატიკისა და ყაბარდოულ-რუსული ლექსიკონის შედგენა. მანვე ჩაიწერა ყაბარდოული ხალხური სიმღერები და თქმულებები.

სწორედ ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალების საფუძველზე დაიწერა შ. ნოღმოვის ცნობილი გამოკვლევა “ადიღელი ხალხის ისტორია”, რომელიც ცალკე წიგნის სახით, მისი ავტორის გარდაცვალებიდან 17 წლის შემდეგ, პირველად თბილისში გამოიცა (265).

მკვლევარ გიორგი ღუდუშაურის მართებული შეფასებით, “შორა ნოღმოვის სიდიადე და დამსახურება სწორედ ის არის, რომ იმ რეაქციულ ეპოქაში, მაშინ, როდესაც თითქოს ოცნებაც კი არ შეიძლებოდა რაიმე პროგრესზე, პირველმა აიმაღლა ხმა ყაბარდოული ხალხის განათლებისათვის, რადგან, მისი ღრმა რწმენით, მხოლოდ განათლებას შეეძლო ეხსნა დამონებული მთიელი ხალხი ამ ბნელეთისაგან და მოეტანა მათთვის ნამდვილი ბედნიერება. მაგრამ ეს მხოლოდ ოცნება როდი იყო. შორა ნოღმოვმა გააჩაღა აქტიური საგანმანათლებლო საქმიანობა” (182, 71).

ასევე თბილისთან არის დაკავშირებული ადიღელი განმანათლებლის უმარ ხაფხალის ძე ბერსეის მოღვაწეობის ერთი საინტერესო ეპიზოდი (263, 108-113).

1855 წელს თბილისში წიგნად გამოიცა უ. ბერსეის „Букварь черкесского языка”. ჩერქეზული ანბანი შედგენილი იყო არაბული გრაფიკის საფუძველზე. მისი ავტორი ადიღელებს მშობლიურ ენას სტავროპოლის გიმნაზიაში ამ წიგნით ასწავლიდა (182, 72).

საქართველოს დედაქალაქში დაიწყო მოღვაწეობა ცნობილმა ყაბარდოელმა განმანათლებელმა, თეადმა ყაზი ატაჟუკინმა (1841-1893). სტავროპოლის გიმნაზიის დასრულების შემდეგ, მან სამხედრო სამსახური 1860 წლიდან თბილისში დაიწყო და ქართველ

საზოგადო მოღვაწეებთან მჭიდრო კავშირი დაამყარა. აქ მან გადაწყვიტა, რომ თავისი შემოქმედებითი ენერგია ადილელი ახალ-გაზრდობის აღზრდისათვის მიეძღვნა.

ყ. ატაჟუკინმა რუსული გრაფიკისა და პეტრე უსლარისეული ანბანის საფუძველზე შეადგინა და გამოაქვეყნა ყაბარდოული ანბანის საკუთარი ვარიანტი. 1864-1868 წლებში იგი მთარგმნელობით საქმიანობას ეწეოდა. კერძოდ, მან ყაბარდოულ ენაზე თარგმნა და გამოსცა მოთხრობები სპარსული ლიტერატურის კლასიკოსის საადის „გოლესთანადან“, ცნობილი რუსი პედაგოგის კონსტანტინე უშინსკის „ბავშვთა სამყაროდან“ და სხვ. მის მიერ ყაბარდოულ ენაზე გამოცემული წიგნების რიცხვი 2.000 ეგზემპლარს აჭარბებს (193, 304).

1864 წელს თბილისში დაიბეჭდა პირველი საკითხავი წიგნი ყაბარდოულ ენაზე, რომელიც ყ. ატაჟუკინმა შეადგინა (242). ამ წიგნში თავმოყრილია ნაწყვეტები ფოლკლორული პოემიდან „სასარიყა“ და მოთხრობები, რომლებიც ყაბარდოულ ენაზე თვით შემდგენელმა თარგმნა.

XX საუკუნის განმავლობაში ბევრი რამ გაკეთდა ქართულ-ადილური კულტურულ-შემოქმედებითი ურთიერთობების გასაღრმავებლად და სამეცნიერო კავშირების ჩამოსაყალიბებლად.

პეტრე ჭარაია (1861-1919) იყო პირველი ქართველი მეცნიერი, რომელმაც მეცნიერული კვლევის პროცესში ადილურ ენათა ლექსიკური მასალა გამოიყენა (300).

დიდმა ქართველმა მეცნიერმა, აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა (1876-1940) 1937 წელს გამოცემულ თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“ კავკასიური ენები სამ ჯგუფად დაყო: ქართველური, სინდური (აფხაზურ-ადილური) და შარომატული (ნახური) ენები.

იგი წერდა: „კავკასიური ენები ჩვენი წინაპრების მოძმე ტომთა ენები ყოფილა. ყოველი განათლებული ქართველი ვალდებულია ამ ენების და ტომების ისტორია ისევე იცოდეს, როგორც თავის ერისა და ქვეყნის“ (218, XV).

ხსენებული ნაშრომის გარდა, ადილურ ენათა მონაცემები მან სხვა გამოკვლევაშიც ფართოდ გამოიყენა (252).

ცნობილია, რომ ადილური კულტურა მსოფლიოს ხალხთა კულტურული საგანძურის ერთ-ერთ თვითმყოფად ნაწილს წარმოადგენს. ამიტომაც, ამ მეტად მნიშვნელოვანი საკითხის ცალკეული პრობლემების შესახებ მრავალი გამოკვლევაა შექმნილი.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებოა ადილელი მეცნიერის, პროფ. რუსლან ხანახუს რედაქციით შედგენილი სამეცნიერო სტატიათა სოლიდური კრებული, რომელიც 2002 წელს ქ. მაიკოპში გამოიცა (283).

ადილური კულტურისა და ენის შესწავლის საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა აკადემიკოსმა *სიმონ ჯანაშიამ* (1900-1947).

გამოჩენილი ქართველი მეცნიერის მდიდარ და მრავალფეროვან სამეცნიერო მემკვიდრეობაში სათანადო ადგილი ეთმობა ქართველური ენების სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენებთან ისტორიულ-გენეტიკური ურთიერთობის საკითხების კვლევას. მან საფუძველი ჩაუყარა აფხაზურ-ადილურ ენათა მეცნიერულ შესწავლას საქართველოში, სვანურ ენაში გამოყო ადილურ ენათა (ყაბარდოული) ფენა, ხოლო სვანურ ბრუნებაში ადილური სისტემა დაადგინა.

ამ მხრივ გამოირჩევა ს. ჯანაშიას გამოკვლევები: „სვანურ-ადილური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები (ქართველურ-ადილური პარალელები)“ (222, 81-113) და „ჩერქეზული (ადილური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში (ისტორიული პრობლემები ქართული ონომასტიკონის სინათლეზე)“ (222, 117-123).

ს. ჯანაშიამ, პირველმა ქართველ მეცნიერთაგან, ადგილზე დაიწყო ადილურ ენათა კვლევა. 1929 წელს მან საგანგებო მივლინებით ორჯერ იმოგზაურა ჩრდილო კავკასიაში, ადილელი ხალხებით დასახლებულ ტერიტორიაზე. კერძოდ, იგი იმყოფებოდა: შავიზღვისპირელ და ყუბანისპირელ შაფსულებთან, ბჟედულებთან, ჭემბუებთან, მამხელებთან, ბასლინებთან, აბაძეხებთან, აბაზებთან, კიახებთან (ქვემო ჩერქეზები) და ყაბარდოელებთან (222, 82-83).

აღნიშნულ მოგზაურობათა დროს, ქართველი მეცნიერი გარემოცული იყო ადგილობრივი მოსახლეობის განსაკუთრებული პატი-

ვისცემით. ამის თაობაზე ს. ჯანაშია წერდა: „განსაკუთრებული მადლიერების გრძნობით უნდა აღვნიშნო ის დიდი ყურადღება ჩემი საქმისადმი, რომელიც გამოიჩინეს როგორც ოფიციალურმა დაწესებულებებმა, ისე ადგილობრივი ინტელიგენციის წარმომადგენლებმა და საზოგადოდ თვითეულმა ჩერქეზმა, რომლებთანაც მე კავშირის დაჭერა მომიხდა. მოხსენებულმა ყურადღებამ, საყოველთაოდ ცნობილ ჩერქეზულ სტუმართმოყვარეობასთან ერთად, შესაძლებელი გახდა ჩვენი მუშაობის ნაყოფიერი მსვლელობა“ (223, 6).

ამ ექსპედიციათა შედეგები ფრიალ მნიშვნელოვანი იყო. ს. ჯანაშიამ კვლევა-ძიება რამდენიმე მიმართულებით წარმართა. ენათმეცნიერულ ძიებასთან ერთად, მეცნიერმა ეთნოგრაფიული ხასიათის კვლევაც წარმატებით აწარმოა (223, 158-171).

ქართველური და ადიღური ენობრივი შეხვედრების შესახებ ს. ჯანაშია წერდა: „ჩვენ მიერ შემჩნეული შეხვედრები ქართველურ და ჩერქეზულ ენათა შორის საშუალებას გვაძლევს ამ ენათა ურთიერთობის ფაქტები სამ კატეგორიად დავაჯგუფოთ: 1) საერთო ელემენტები, 2) გავლენები ქართველური ენებისა ჩერქეზულზე და 3) გავლენები ჩერქეზული ენებისა ქართველურზე“ (222, 85).

ცნობილ ადიღელ მწერლებთან და საზოგადო მოღვაწეებთან ს. ჯანაშიას მჭიდრო, მეგობრული ურთიერთობები ჰქონდა. იგი აქტიურად ეხმარებოდა ადიღელებს მშობლიური კულტურისა და მეცნიერების განვითარებაში.

აღსანიშნავია ს. ჯანაშიას მეგობრობა ყაბარდოული ლიტერატურის ერთ-ერთ ფუძემდებელთან, სახალხო მთქმელთან და პოეტთან ბექმურზა მაშეს ძე პაჩევთან (1854-1936), რომელიც ქართველმა მეცნიერმა ყაბარდოში მოგზაურობისას გაიცნო.

ქართულ-ადიღური კულტურულ-სამეცნიერო ურთიერთობების გაღრმავების საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა გამოჩენილმა მეცნიერმა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების ქართული სკოლის ფუძემდებელმა, აკადემიკოსმა *არნოლდ ჩიქობავამ* (1898-1985).

ა. ჩიქობავა ხანგრძლივად და ნაყოფიერად იკვლევდა იბერიულ-კავკასიურ ენებს. მან მრავალი ნაშრომი მიუძღვნა იბერიულ-კავკასიურ ენათა გენეზისური ურთიერთობის პრობლემას და ზო-

გადი ენათმეცნიერების სფეროში ფუძემდებლური შრომები შექმნა (190). ამ მხრივ განსაკუთრებით ფასეულია მისი გამოკვლევა „იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია“ (191). მის ნაშრომებში მოცემულია ადიღურ ენათა გრამატიკული სტრუქტურის არაერთი ნიუანსის ანალიზი. მას განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის ადიღელთათვის სამეცნიერო კადრების მომზადებაში.

მეცნიერის ღვაწლი სათანადოდ იქნა დაფასებული, არა მხოლოდ მის სამშობლოში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც, ხოლო განსაკუთრებით ჩრდილო კავკასიაში. მას მინიჭებული ჰქონდა: საქართველოს სსრ-ის, აფხაზეთის ასსრ-ის, დაღესტნის ასსრ-ის, ყაბარდო-ბალყარეთის ასსრ-ის და ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ-ის მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის წოდება.

კავკასიურ ენათა განყოფილება დაარსდა ჯერ კიდევ სსრკ-ის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალში შემავალ ე. წ. „ენიმიკი“-ში, ხოლო შემდეგ უკვე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში, რომელსაც მოგვიანებით არნოლდ ჩიქობავას სახელი მიენიჭა.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტთან ერთად, მძლავრ კავკასიოლოგიურ ცენტრს წარმოადგენს, აგრეთვე, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიური ენების კათედრა, რომელიც ა. ჩიქობავას ძალისხმევითა და ხელმძღვანელობით 1933 წელს დაარსდა.

1960 წლიდან აღნიშნულ კათედრას დიდხანს ხელმძღვანელობდა ცნობილი ენათმეცნიერი, პროფესორი გიორგი როგავა (1905-1990), რომელსაც ადიღური ენების კვლევის საქმეში დიდი ღვაწლი მიუძღვის. მას ეკუთვნის 100-მდე ნაშრომი (მათ შორის 3 მონოგრაფია) ადიღურ ენათა სისტემისა და ისტორიის საკვანძო საკითხების შესახებ (293; 274). ადიღელთათვის საენათმეცნიერო კადრების აღზრდის საქმეს მან დიდი ამაგი დასდო. ყოველივე ამის გამო, მას მინიჭებული ჰქონდა როგორც საქართველოს, ასევე ყაბარდო-ბალყარეთის (1975) მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის წოდებაც.

ცნობილი ენათმეცნიერის, აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძის (დაბ. 1911 წ.) კვლევის საგანია, როგორც კონკრეტულად ადიღურ ენათა ფონეტიკური სისტემისა და გრამატიკული სტრუქტურის, ასევე ამ ენათა აფხაზურ-აბაზურ და ქართველურ ენებთან ურთიერთობის საკითხები. მან საფუძველი ჩაუყარა აფხაზური ენისა და მისი დიალექტების ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით შესწავლას (105-107).

ქართულ-ადიღურ ენობრივ ურთიერთობებს დიდი ხანია ნაყოფიერად იკვლევს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი *ვაჟა შენგელია*.

თსუ-ის ფილოლოგიის ფაკულტეტის კავკასიურ ენათა განყოფილების დამთავრების შემდეგ, მან დაამთავრა ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტურა ადიღურ ენათა განხრით (1966). მისი სამეცნიერო ხელმძღვანელი იყო პროფ. გ. როგავა.

ვ. შენგელია მრავალჯერ იმყოფებოდა ჩრდილო კავკასიაში ადიღურ ენათა შესასწავლად. მის საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაციებში ფართოდ არის გამოყენებული ადიღურ ენათა ლექსიკური მასალა. გამოქვეყნებული აქვს 50-მდე სტატია ადიღურ ენათა აგებულებისა და ქართველურ-ადიღურ ენობრივ ურთიერთობათა საკითხებზე. ამასთანავე, იგი ინტენსიურად ეხმარებოდა ადიღელ სტუდენტებს, ასპირანტებსა და სამეცნიერო ხარისხის მაძიებლებს. არაერთხელ იყო ადიღელთა მიერ დაცული დისერტაციების ოფიციალური ოპონენტი და რეცენზენტი.

მისი ხელმძღვანელობით ასპირანტურა ადიღურ ენათა სპეციალობით დაამთავრა ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მეცნიერთანამშრომელმა *კობა მითაგარიამი*. იგი სამეცნიერო მივლინებით ადიღეში ორჯერ იმყოფებოდა.

XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან დაწყებული, თბილისის სამეცნიერო-სასწავლო დაწესებულებები ადიღელი ახალგაზრდობის აღზრდისა და სხვადასხვა სპეციალობაში დაოსტატების ერთგვარ ცენტრად იქცა. დაახლოებით იმავე პერიოდიდან, კონტაქტები

ქართველ და ადილელ მეცნიერებსა და კულტურის მოღვაწეებს შორის შედარებით ინტენსიური გახდა.

1925 წელს თბილისს ეწვია ცნობილი ადილელი საზოგადო მოღვაწე, ადილური მუზეუმის დამაარსებელი იბრაჰიმ ნაერუზი (ნაერუზოვი). მისი ჩამოსვლის მიზანი იყო ადგილობრივი სამუზეუმო და საარქივო ფონდების გაცნობა მათში ადილური მასალის გამოსავლენად, ასევე, საჭირო ლიტერატურის, კატალოგების, მხატვრული ნაწარმოებების, ხელოვნების ნიმუშების, საინტერესო ფოტო მასალის, ალბომების შეძენა.

ადილელ სტუმარს ყველგან დიდი პატივისცემით ხვდებოდნენ. ქართველ მასპინძლებს სათანადოდ ჰქონდათ გაცნობიერებული ადილური მუზეუმის შექმნის დიდი მნიშვნელობა და შესაბამისი პრობლემები. მას დიდი დახმარება გაუწიეს საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებამ (თავმჯდომარე – ივ. ჯავახიშვილი, მდივანი – ს. ჯანაშია), ცენტრალურმა არქივმა და სხვა დაწესებულებებმა. ადილელ სტუმარს ასევე დაეხმარა განსახკომის სამეცნიერო დაწესებულებათა სამმართველოს ხელმძღვანელმა ვუკოლ ბერიძემ.

ი. ნაერუზი დაუახლოვდა იმდროინდელ ქართველ და აფხაზ მეცნიერთა და საზოგადო მოღვაწეთა წრეს, რომელთა შორისაც იყვნენ: პავლე ინგოროყვა, გრიგოლ წერეთელი, სიმონ ჯანაშია, დიმიტრი გულია და სხვები. იგი ს. ჯანაშიას ოჯახში ცხოვრობდა.

1926 წლის იანვარში თბილისს ესტუმრა ასევე ცნობილი მოღვაწე, პროფესიული განათლების მქონე პირველი ადილელი ექიმი ასლანბეკ ბჟასო. იგი იღვწოდა ადილეს შემსწავლელი საზოგადოების დასაფუძნებლად.

ი. ნაერუზმა საგანგებოდ სთხოვა ს. ჯანაშიას, რომ იგი ა. ბჟასოს ადილეს მუზეუმისათვის გამოსადეგი ნივთების მოძიებასა და შეძენაში დახმარებოდა.

ქართველ და ადილელ კოლეგებს შორის არსებობდა სისტემატური მიმოწერა, რომლის გარკვეული ნაწილიც დაცულია ს. ჯანაშიას არქივში. ეს ძვირფასი ეპისტოლარული მასალა, რომლის ქრონოლოგიური ჩარჩოც 1925-1933 წლებს მოიცავს, სათანადო

მიმოხილვითურთ გამოაქვეყნა დიდი მეცნიერის ქალიშვილმა, დოცენტმა რუსულან ჯანაშიამ (221, 287-295).

აღნიშნული წერილებიდან ნათლად ჩანს, რომ იმდროინდელ ქართველ და ადიღელ მოღვაწეებს შორის საქმიანი და იმავე დროს გულწრფელი, მეგობრული ურთიერთობები ჩამოყალიბდა.

1926 წლის 6 მაისს გამოგზავნილ წერილში ი. ნავრუზი ს. ჯანაშიას წერდა: “Я приношу Вам дорогой Симон глубокую благодарность за все, что вы сделали для О-ва, для музея и лично для меня.

Прошу Вас всегда располагать на меня, как на готового к Вашим услугам – Вашего друга – Ибрагима” (221, 290).

იმავე წელს, ს. ჯანაშიასადმი გამოგზავნილ წერილში ი. ნავრუზმა და ა. ბუასომ რეკომენდაცია გაუწიეს თბილისში სასწავლებლად ჩამოსულ ადიღელ ახალგაზრდას ჯაფარ ჩეუჭაევს, რომელსაც თბილისში სწავლის გაგრძელება სურდა.

ი. ნავრუზი აღნიშნავდა, რომ ჩერქეზი ახალგაზრდობის თბილისში სასწავლებლად გაგზავნის ინიციატივა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იმჟამინდელმა რექტორმა, აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა მასთან პირად საუბარში გამოთქვა.

იგი წერდა: “В бытность мою в Тифлисе Иван Александрович высказывал свое пожелание иметь в Тифлисе учащихся-черкесов, надеясь как нибудь выкроить для них стипендию. Если это удастся осуществить, то конечно это будет очень хорошо” (221, 290).

ქართველ მეცნიერთან მიმოწერა ჰქონდა ასევე ცნობილ ადიღელ მოღვაწეს იბრაჰიმ ცეის. ს. ჯანაშიამ იგი ადიღეში ყოფნისას გაიცნო.

1929 წლის დეკემბერში გამოგზავნილ წერილში ი. ცეი სინანულს გამოთქვამდა ადიღური თეატრის და კინომრეწველობის არარსებობის გამო და ამ საქმეში დახმარებას თავის ქართველ მეგობარს სთხოვდა. იგი ასევე ღიდად მონდომებული იყო, რომ ქართველ ხელოვანთა დახმარებით ადიღელ მსახიობთა სკოლა შექმნილიყო.

წერილში კითხულობთ: “Многоуважаемый, дорогой Симон Николаевич!

...Нам нужны несколько киноактрис. Их у нас нет. Нет и того учреждения, которое создало бы их. А у Вас есть это все, Главное Пром-груз-кино, или как оно называется. У нас же есть две женщины, – одна пожилая (карточка приложена), и ее плсмяница 17 лет, которых я уговорил пойти по этому пути.

Я знаю, что грузинская кинопромышленность еуждается в типичных черкешенках, знающих старый быт, имеющих вкус к черкесским одеяниям, почему прошу Вас не счесть за труд переговоры с кем полагается” (221, 294-295).

საქართველოში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ცნობილი მწერალი მიხეილ იურის ძე ლობჯიცი (1922-1989), რომელიც წარმოშობით ადიღელი (შაფსუღი), გვარად აჯუკ-გირეი იყო.

თავისი წარმომავლობის შესახებ იგი წერდა: „Мой дед Закир Аджук-Гирей, адыг, черкес-шапсуг, потерял отца и мать, когда они отстреливались, защищая аул. Дед (ему было лет двенадцать) был запрятан в кустах вместе со своей четырнадцатилетней тетей. Когда аул был взят и сожжен, а русские войска расположились биваком, собаки учуяли деда и его тетку, облаяли кусты, и дети были извлечены на свет божий.

Деда взял к себе денщик поручика Пригара Иван, тетю кто-то из офицеров. С год дед помогал Ивану на кухне, научился говорить по-русски. Пригар решил усыновить мальчишку-горца, деда крестили в церкви в Туапсе, дали ему имя Захарий, а отчество и фамилию – крестного отца штаб-ротмистра Петра Давидовича Лохвицкого. Дед стал Захарием Петровичем Лохвицким. Закир в “Громовом гуле” это дед мой.

Дед закончил гимназию, школу межевщиков, затем Петербургский институт инженеров путей сообщения. Биография его была напечатана в 1902 году. Перед уходом на пенсию, в 1930 или 31-м году, не помню точно, он был начальником службы пути Закавказской железной дороги. Я хорошо помню его, помню денщика Ивана, бывавшего у нас, дед очень его любил.

Отец мой тоже учился в Институте инженеров путей сообщения. В Петрограде женился.

Я родился в Пушкине, неподалеку от Царскосельского лицея, в 1922 году. Жили мы потом на Фонтанке, вблизи от Летного сада. Отец был среди строителей Волховской ГЭС, затем работал в Средней Азии – строил оросительные каналы. Позже – на сооружении линии электропередачи Закавказской железной дороги. Отсюда первые детские впечатления: Ленинград, Пушкин, Ташкент, Андижан, пустыня, змеи, верблюды, горы Грузии, впервые увиденное море (Батуми). В город (Тбилиси) приехали из-за меня, надо было определять сына в школу” (280, 30-31).

მ. ლოხვიცკის ნაწარმოებები თბილისში, რუსულ ენაზე გამოცემა (279-281).

აღსანიშნავია, რომ მწერლის მდიდარ და მალალმხატვრულ შემოქმედებაში საქართველოს თემას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. ჩანს, რომ მ. ლოხვიცკის გულწრფელად უყვარდა თავისი მეორე სამშობლო – საქართველო და ქართველი ერი. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებოა მოთხრობათა ციკლი – “Кортанетские рассказы”.

„კორტანეტული მოთხრობების“ წინათქმაში ავტორი წერს: „Кортанеты – небольшая деревня на берегу Куры, в Боржомском ущелье. В гостеприимных, чистых сердцем людях этого необыкновенно красивого ущелья для меня воплощена вся Грузия. Я назвал этот цикл “кортанетским” потому, что большинством своих рассказов обязан ставшему для меня родным селу Кортанеты” (279, 5).

ასევე ფრიად საინტერესოა მ. ლოხვიცკის გახმაურებული ნაწარმოები „Громовый гул. Историческая повесть”. იგი მწერალმა თავისი პაპის – ზაქარია პეტრეს ძე ლოხვიცკის (ნამდვილი სახელი და გვარი – ზაქირ აჯუკ-გირეი) ხსოვნას მიუძღვნა (281, 405). მასში გადმოცემულია XIX საუკუნის 60-იან წლებში ჩრდილო კავკასიაში მიმდინარე მოვლენების ობიექტური სურათი. ეს

ნაწარმოები გამოქვეყნებულია ქართულ ენაზე ჟურნალში „საუნჯე“ და თარგმნილია არაბულ ენაზე (280, 415-416).

II მსოფლიო ომის პერიოდში თბილისში ცხოვრობდა ადილური ლიტერატურის ფუძემდებელი *თემოთ კერაში (კერაშევი)*. შემდგომ მან საქართველოში მოავლინა თავისი დისწული, შემდგომში ცნობილი ადილელი ენათმეცნიერი *ზეინად კერაშევა*, რომელმაც თსუ-ის ფილოლოგიის ფაკულტეტი კავკასიურ ენათა განხრით დაამთავრა. 1950 წელს იგი ასევე ადილელ *მუხთარ მერეთუკოვთან* ერთად გახდა ამ განყოფილების რუსული სექტორის პირველი კურსდამთავრებული.

ზ. კერაშევამ თბილისში გაიარა ასპირანტურის კურსი და ა. ჩიქობავას ხელმძღვანელობით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია, რომელსაც შემდეგ სადოქტორო დისერტაციაც მოჰყვა. იგი იყო პირველი მეცნიერებათა დოქტორი ადილელ ქალთა შორის.

1966 წელს მან პროფ. გ. როგავასთან ერთად გამოაქვეყნა სოლიდური მონოგრაფია ადილური ენის გრამატიკის შესახებ (274).

ზემოხსენებული ფაკულტეტი სხვადასხვა დროს დაამთავრა 20-მდე ადილელმა (ადილეულმა, ჩერქეზმა და ყაბარლოელმა).

თბილისშივე მიიღეს უმაღლესი განათლება ასევე ცნობილმა ადილელმა მეცნიერებმა: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრმა *მუხადინ კუმახოვმა*, *ბათირბი ბერსიროვმა*, *პეტრე ბალოვმა*, *აჩერდან აბრეგოვმა* და სხვებმა.

ადილელები სწავლობდნენ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სხვა ფაკულტეტებზეც, აგრეთვე, პოლიტექნიკურ და სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტებში, თეატრალურ ინსტიტუტში (ჩერქეზული ჯგუფი), ქორეოგრაფიულ სასწავლებელში (მოცეკვავეთა ჯგუფი), კონსერვატორიის სხვადასხვა სპეციალობაზე (ათამდე), სამხატვრო აკადემიაში. ასპირანტურის კურსი თბილისში დაამთავრა 10-მდე ადილელმა.

ენათმეცნიერების დარგში თბილისში სადოქტორო (8 მკვლევარი) და საკანდიდატო (16 მკვლევარი) დისერტაციები 24-მა ადილელმა დაიცვა.

ადილემა მეცნიერებმა თბილისში დისერტაციები სხვა სპეციალობებშიც (ლიტერატურათმცოდნეობა, ფოლკლორისტიკა, ეთნოგრაფია და სხვ.) დაიცვეს.

ვინაიდან ქართველმა სპეციალისტებმა დიდი ამაგი დასდეს ადილელი (და საერთოდ ჩრდილოკავკასიელი) ხალხებისათვის კვალიფიციური კადრების აღზრდა-ჩამოყალიბების საქმეს, ცნობილ ადილელ მოღვაწეთა შორის მრავალი მეცნიერი, კომპოზიტორი, მხატვარი და მსახიობი თავიანთ პროფესიულ წარმატებებს ქართველ მასწავლებლებს უმაღლის. მათ ძალიან უყვართ საქართველო და ქართველი ერი.

ასეთ მოღვაწეთა შორისაა ცნობილი ადილელი მხატვარი *ტეუჩეუ კატი*. მან თბილისში დაამთავრა სამხატვრო აკადემია, ცნობილი ქართველი მხატვრის სერგო ქობულაძის ხელმძღვანელობით.

ადილელი ხელოვანის მდიდარ და მრავალფეროვან შემოქმედებაში საპატიო ადგილი უკავია საქართველოს თემას. არაერთ საინტერესო ტილოსთან ერთად, მას შექმნილი აქვს 100-ზე მეტი გრაფიკული ნამუშევარი დიდი ქართველი მწერლების ვაჟა-ფშაველასა და ალექსანდრე ყაზბეგის ნაწარმოებთა მიხედვით.

მხატვარს სურს, რომ აღნიშნული ნამუშევრები თბილისში გამოფინოს და ამის შემდეგ, დიდი პატივისცემის ნიშნად, ისინი საქართველოს აჩუქოს.

უდავოდ სასარგებლო იქნებოდა, გამოჩენილიყო მეცენატი, რომელიც ამ გამოფენის მოწყობას თბილისში ფინანსურად უზრუნველყოფდა.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში კავკასიოლოგიური კვლევის ცენტრებია: ფილოლოგიის ფაკულტეტთან არსებული კავკასიურ ენათა კათედრა (გამგე – პროფ. *ტარიელ სიხარულიძე*), ფოლკლორისტიკის კათედრა (გამგე – პროფ. *ზურაბ კიკნაძე*) და ისტორიის ფაკულტეტზე არსებული კავკასიის ხალხთა ისტორიის კათედრა (გამგე – დოც. *ემილ კოპალიანი*). ამ უკანასკნელთან 2003 წლის დეკემბრიდან არსებობს „კავკასიის პრობლემათა სამეცნიერო-სასწავლო ცენტრი“ (ხელმძღვანელი – პროფ. *ჯონი კვიციანი*).

ჩრდილოკავკასიელი და მათ შორის, ადიღელი ფოლკლორის-ტების აღზრდაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა თსუ-ის ფოლკლორისტიკის კათედრის გამგემ, საქართველოს მეცნიერების დამსახურებულმა მოღვაწემ, პროფესორმა *ქსენია სიხარულიძემ* (1909-1976). იგი თავის მოწაფეთა სამეცნიერო ხელმძღვანელიც იყო და სულიერი მეგობარიც.

მისი ყოფილი ასპირანტი, შემდეგში კი ცნობილი ადიღელი ფოლკლორისტი სარიეტ აუტლევა თავისი საყვარელი მოძღვრისადმი გაგზავნილ წერილში წერდა: “Годы учебы в Тбилиси были самыми светлыми, самыми незабвенными, счастливыми годами в моей жизни... Я очень благодарна Вам за Ваше чуткое, человеческое, доброе отношение ко мне, за то, что в трудные минуты моей жизни вы морально всегда поддерживали меня своими умными советами и заражали меня духом Вашего оптимизма” (196, 26).

კავკასიოლოგიური კვლევის მნიშვნელოვანი ცენტრია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი. მისმა თანამშრომლებმა სხვადასხვა დროს მრავალი საყურადღებო კავკასიოლოგიური ნაშრომი გამოსცეს.

მათგან ადიღურ-ქართული ურთიერთობების ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით ფრიად საყურადღებო სამეცნიერო გამოკვლევები გამოაქვეყნეს ცნობილმა მეცნიერებმა: *თეიმურაზ ბოცვაძემ* (42-43; 26; 236), *მარინე ცინცაძემ* (204; 26) და სხვებმა.

პროფ. *ზურაბ ანჩაბაძის* რედაქტორობით გამოიცა ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ორტომეული (26; 193). მანვე დიდი წვლილი შეიტანა ჩრდილოკავკასიელ ხალხთა ისტორიის სპეციალისტთა აღზრდაში.

ჩრდილოკავკასიელი და მათ შორის ადიღელი ხალხების ეთნოგრაფიული ყოფისა და მათთან ქართველთა ეთნო-კულტურული ურთიერთობების პრობლემების შესწავლაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ზემოხსენებული ინსტიტუტის კავკასიის ეთნოგრაფიის განყოფილებამ.

1961 წლიდან ამ განყოფილებას ხელმძღვანელობდა იმავე ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი *ალექსი რობაქიძე* (1907-1990). იგი ნაყოფიერად იკვლევდა კავკასიის ხალხთა საზოგადოებრივი ყოფის ისტორიას და მათთან ქართველი ხალხის ეთნოგრაფიულ-კულტურული ურთიერთობის საკითხებს. მისი რედაქტორობითა და უშუალო მონაწილეობით გამოიცა კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული 7 ტომი.

ადილელთა ეთნოგრაფიული ყოფის შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი იყო იმავე ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელმძღვანელის, ქართული ეთნოლოგიური სკოლის ფუძემდებლის, აკადემიკოს *გიორგი ჩიტაიას* (1890-1986) მიერ ადილეში 1957 წელს მოწყობილი სამეცნიერო-კვლევითი ექსპედიცია.

ჩრდილოკავკასიელ ხალხთა და მათ შორის ადილელთა ტრადიციული სამეურნეო კულტურის ეკოლოგიური პრობლემები მონოგრაფიულად შეისწავლა პროფესორმა *მედეა ქანთარიამ* (171; 272), ხოლო ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში ასახული ადილელ ხალხთა საოჯახო ყოფის საკითხები გამოიკვლია პროფესორმა *კალერიან ითონიშვილმა* (85).

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატმა *გიორგი ღუდუშაურმა* შეისწავლა ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი (და მათ შორის ადილელი) ხალხების კულტურული ურთიერთობა XIX საუკუნეში და XX საუკუნის დასაწყისში.

კავკასიოლოგიური კვლევის ასევე მნიშვნელოვანი კერაა თბილისში 1992 წლიდან არსებული „საქართველოს კულტურულ ურთიერთობათა ცენტრი – კავკასიური სახლი“, რომელსაც მწერალი და საზოგადო მოღვაწე *ნაირა გელაშვილი* ხელმძღვანელობს.

მიუხედავად რეგიონში შექმნილი ურთულესი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ეკონომიკური ვითარებისა, ეს ცენტრი ინტენსიურად თანამშრომლობს კავკასიის რესპუბლიკების სამეცნიერო და კულტურულ-შემოქმედებით გაერთიანებებთან. ამგვარი თანამშრომ-

ლობა მყარ ნიადაგს ქმნის კავკასიელ ხალხთა კულტურული ინტეგრაციისათვის.

1999 წლის დეკემბრიდან რეგულარულად (თვეში ორჯერ) გამოიცემა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური გაზეთი “Кавказский акцент” (რედაქტორი – *ჰამლეტ ზუკაკიშვილი*), რომელიც კავკასიის პრობლემატიკას ვრცლად და საინტერესოდ აშუქებს.

საგანგებო პროექტის ფარგლებში გამოიცემა კავკასიაში მცხოვრებ სხვადასხვა ხალხთა ფოლკლორის მრავალტომეული. სხვა ტომებთან ერთად, უკვე გამოიცა აფხაზური და ადიღელ ხალხთა ფოლკლორის საუკეთესო ნიმუშები ქართულ და რუსულ ენებზე. მათ შორისაა: აფხაზური (29), აბაზური (17), ადიღური (18) და უბიხური (164) ფოლკლორი.

2004 წლის სექტემბრიდან „კავკასიური სახლის“ ბაზაზე გაიხსნა „კავკასიური უნივერსიტეტი“ (პროექტის ავტორ-კოორდინატორი – *ნაირა გელაშვილი*). უნივერსიტეტის რექტორია ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი *გიორგი ზურაბის ძე ანჩაბაძე*.

„კავკასიურ სახლში“ არსებულ კავკასიურ განყოფილებას ხელმძღვანელობს ეროვნებით ჩერქეზი ქალბატონი, ქართველების რძალი *თამარ უჯუხუ-ბეროშვილისა*. მან 1972 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი კავკასიურ ენათა განხრით, სადაც მისი მასწავლებლები იყვნენ ქართული ენათმეცნიერების კორიფეები: *არნოლდ ჩიქობავა*, *გიორგი როგავა*, *გიორგი ახვლედიანი*, ქეთევან ლომთათიძე. მას ქართულ ენას ასწავლიდნენ ასევე ცნობილი მეცნიერები *ეკატერინე ოსიძე* და *ნელი იოსავა*.

თ. უჯუხუ ფრიად ენერგიულ სამეცნიერო-პედაგოგიურ საქმიანობას ეწევა. იგი კავკასიურ უნივერსიტეტში კოორდინაციას უწევს კავკასიურ ენათა სწავლებას, სადაც, სხვა ენებთან ერთად, ადიღურსაც ასწავლიან.

აღსანიშნავია, რომ ადიღურ ენას ქართველ და უცხოელ მსურველებს თვითონ თ. უჯუხუ ასწავლის. მისი ხელმძღვანელობით, ამჟამად, ჩერქეზულ ენას ეუფლებიან კავკასიური უნივერ-

სიტუტის სტუდენტები: ნათია ბაქანიძე, ილია ბეროშვილი, ირმა გაფრინდაშვილი, მაკა გოგია, ქეთევან რამიშვილი, ნატო სებისკვერაძე, ნათია ცერცვაძე და ნინო წიკლაური.

აღსანიშნავია, რომ თ. უჯუხუს მჭიდრო კავშირი აქვს მაიკოპის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან, ადიღეს სახელმწიფო კვლევით ინსტიტუტთან და ეროვნულ თეატრთან. იგი აქტიურად უწევს პოპულარიზაციას ქართულ კულტურას – თავის სამშობლოში, ხოლო ადიღურ კულტურას – საქართველოში.

1999 წელს საქართველოს პარლამენტის ილია ჭავჭავაძის სახელობის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაფუძნდა „კავკასიოლოგიური კვლევის ცენტრი“, რომელსაც ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი *ელადიმერ (ვოვა) კიკილაშვილი* ხელმძღვანელობს.

2000 წელს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სიღნაღის ფილიალში შეიქმნა კავკასიოლოგიის კათედრა (გამგე – პროფ. ვ. კიკილაშვილი). მოგვიანებით, ამ კათედრის ბაზაზე დაარსდა კავკასიოლოგიურ კვლევათა ცენტრი (ხელმძღვანელი – დოც. ხეთისო მამისიმედიშვილი).

2000 წელს, პროფ. ვ. კიკილაშვილის ინიციატივითა და მესვეურობით, თბილისში დაფუძნდა „კავკასიოლოგთა საერთაშორისო ასოციაცია“ და საერთაშორისო მრავალპროფილიანი, სამეცნიერო პერიოდული (გამოდის წელიწადში ორჯერ) ჟურნალი „კავკასიის მაცნე“. მისი დამფუძნებლები არიან: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველოს პარლამენტის ილია ჭავჭავაძის სახელობის ეროვნული ბიბლიოთეკა და მოსკოვის სახელმწიფო ლინგვისტიკური უნივერსიტეტი.

2002 წელს დაარსდა მრავალპროფილიანი, პერიოდული, ორენოვანი (რუსულ და ინგლისურ ენებზე) ჟურნალი "Кавказоведение". მისი დამფუძნებლები არიან: საქართველოს პარლამენტის ილია ჭავჭავაძის სახელობის ეროვნული ბიბლიოთეკა, რუსეთის ფედერაციის მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი და მოსკოვის სახელმწიფო ლინგვისტიკური უნივერსიტეტი.

2003 წელს საქართველოს ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაფუძნდა „კავკასიის სამეცნიერო ლიტერატურის რეფერირების ცენტრი“ (ხელმძღვანელი – მანანა ერქომაიშვილი).

იმავე წლიდან რუსულ და ინგლისურ ენებზე, პროფ. ვ. კიკილაშვილის რედაქტორობით გამოდის "Кавказский реферативный журнал" (დამფუძნებლები: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი და რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი).

2005 წლის 5 მაისს, ჩვენი ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით შეიქმნა "ქართულ-კავკასიური ურთიერთობების ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი". მისი მიზანია ქართველი და კავკასიელი ხალხების ურთიერთობათა ისტორიის შესწავლა.

ცენტრში ჩამოყალიბდა საისტორიო წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის საგამომცემლო სერიები. უკვე გამოიცა პირველი ქისტი მწერლის, ეთნოგრაფისა და ფოლკლორისტის მათე ალბუთაშვილის (1863-1953) ნაშრომი "პანკისის ხეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და გეოგრაფიული აღწერა)". მისი ხელნაწერი ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი წერილი და შენიშვნები დაურთეს პროფესორებმა გიორგი და ნიკო ჯავახიშვილებმა.

ასე, რომ ამჟამად საქართველოში ფუნქციონირებს კავკასიოლოგიური კვლევის შემდეგი ცენტრები: ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, საქართველოს პარლამენტის ი. ჭავჭავაძის სახელობის ეროვნული ბიბლიოთეკა, „საქართველოს კულტურულ ურთიერთობათა ცენტრი – კავკასიური სახლი“ და "ქართულ-კავკასიური ურთიერთობების ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი".

ამრიგად, ქართველებსა და ადიღელ ხალხებს შორის საუკუნეთა განმავლობაში მჭიდრო სამხედრო-პოლიტიკური და სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობები არსებობდა.

ქართველ და ადიღელ ხალხებს შორის საუკუნეთა განმავლობაში არსებული სამხედრო-პოლიტიკური, კულტურული და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების ისტორიის ცალკეული საკითხები საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი. მიუხედავად ამისა, შესასწავლი და გასაანალიზებელი მაინც ბევრია.

წინამდებარე გამოკვლევაში წარმოდგენილია ნარკვევები ენობრივად და ანთროპოლოგიურად მონათესავე ამ ერებს შორის არსებული ურთიერთობისა და თანამშრომლობის ისტორიიდან.

ქართველები და ადიღელი ხალხები ძველი დროიდან ბუნებრივ მოკავშირეებს წარმოადგენდნენ.

ქართველი მონარქები საჭიროების შემთხვევაში, ადიღელთა სამხედრო ძალასაც იყენებდნენ.

საქართველოს ჯარის შემადგენლობაში ადიღური მოდგმის ტომები — ჯიქები ჯერ კიდევ I საუკუნის 70-იან წლებში ჩანან. სხვა ჩრდილო-კავკასიელ ტომებთან ერთად, ჯიქებმა მონაწილეობა მიიღეს ქართველთა ხელმძღვანელობით მოწყობილ კოალიციურ ლაშქრობაში სომხეთის სამეფოს წინააღმდეგ.

ქართულ-ადიღური კავშირები კიდევ უფრო გაღრმავდა X–XII საუკუნეებში, როდესაც საქართველო ერთიანი და კავკასიის რეგიონში ყველაზე მძლავრი სახელმწიფო იყო.

ქართველი და ადიღელი ხალხები მოკავშირეობა, რომელიც საერთო საგარეო საფრთხისაგან თავდაცვის აუცილებლობამ ჯერ კიდევ I საუკუნეში განაპირობა, XVI–XVIII საუკუნეებში გაცილებით მჭიდრო იყო.

საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის (1466 წ.) შემდეგ მის ტერიტორიაზე აღმოცენებული სამეფო-სამთავროებიდან კახეთის სამეფომ პირველმა შეკრა სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი ყაბარღოსთან. XVI საუკუნის II ნახევრიდან მათი მოკავშირეობა მტკიცე ხასიათს ატარებდა.

კახეთის სამეფოსა და ყაბარღოს ხელისუფალთა დაახლოების უმთავრეს მიზანს სწორედ საშამხლო-დაღესტნის აგრესიის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლა წარმოადგენდა. ეს ქვეყანა ოსმალეთისა და ყირიმის სახანოს სტრატეგიულ დასაყრდენსა და თავისი მეზობელი სახელმწიფოების, განსაკუთრებით კი კახეთისა და ყაბარღოსათვის სახიფათო ძალას წარმოადგენდა.

XVII საუკუნის პირველი მეოთხედიდან რუსეთთან კავშირის დამყარება დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულმა სამეფო-სამთავროებმა დამოუკიდებლად სცადეს. რუსეთთან დამაკავშირებელი ხიდი, კახეთის სამეფოს მსგავსად, მათთვისაც ყაბარღოს ტერიტორია იყო. ამან თავისთავად გააღრმავა პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობები ყაბარღოსთან.

ქართველ და ადიღელ ხალხებს განგებამ საერთო ტრაგიკული ხვედრი არგუნა. ამ ხალხების წარმომადგენელთათვის დამახასიათებელი ბრძოლისუნარიანობა, მხნეობა და დახვეწილი გარეგნობა საყოველთაოდ იყო განთქმული. ამიტომაც, მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი ჯერ კიდევ ყმაწვილობისას იქნა მოტაცებული და იძულებით წაყვანილი სამშობლოდან უცხო მხარეში. მათმა უმეტესობამ ბრწყინვალე სამხედრო კარიერა გაიკეთა და თავიანთი ახალი სამშობლოს ყოფა-ცხოვრებას ღრმა კვალი დააჩნია.

ბედის უკუღმართობის გამო, ამ ხალხების მრავალი საუკეთესო წარმომადგენელი, თავიანთი სამშობლოს ნაცვლად, უცხო სახელმწიფოთა სამსახურში იდგა და მათ ინტერესებს ემსახურებოდა.

XV-XVIII საუკუნეებში ქართული და ადიღური სამეფო-სამთავრო სახლების წარმომადგენელთა დაქორწინება ფართოდ გავრცელებულ მოვლენას წარმოადგენდა. ეს პოლიტიკური შეუღლებანი მათი მოკავშირეობის ერთგვარი საფუძველი ხდებოდა.

ადიღელი წარჩინებული ფეოდალის ასული პირველად XVI საუკუნეში დაქორწინდა ბაგრატიონთა ათასწლოვანი სამეფო დინასტიის წარმომადგენელზე.

1563 წელს ყაბარღოს ერთ-ერთი მთავრის ასული *რუსუდანი* ცოლად გაჰყვა იმერეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრეს, შემდეგ კი მეფეს *გიორგი II-ს* (მეფობდა 1565-1583 წლებში).

რუსუდან დედოფლის ერთი და ცოლად ჰყავდა გურიის მთავარს *გიორგი II გურიელს* (მთავრობდა 1564-1583 წლებში), ხოლო მეორე და – სამეგრელოს მთავარს *გიორგი III დადიანს* (მთავრობდა 1572-1582 წლებში). ამ ნათესაურმა კავშირმა ბოლო მოუღო მათ შორის არსებულ უთანხმოებას და დასავლეთ საქართველოში მშვიდობა ჩამოაგდო.

სამეგრელოს მთავრის *ლევან II-ის* (მთავრობდა 1611-1657 წლებში) უფროს ვაჟს – *ალექსანდრეს* ცოლად ჰყავდა ყაბარღოს დიდი მთავრის *ალეგუო* შვეენუკოვის ასული.

დინასტიური ქორწინებები ტრადიციულ ხასიათს ატარებდა სვანეთის მთავართა საგვარეულოსა და ადიღელ ფეოდალთა ცალკეული გვარების წარმომადგენელთა შორის.

ადიღელ ხალხებთან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის დამყარებას ემსახურებოდა ქართლის მეფის ვახტანგ V-ის (მეფობდა 1658-1676 წლებში) შვილიშვილის ვახტანგ ლევანის ძის (1675-1737) დაქორწინება ყაბარდოს მთავრის ასულზე.

ქართლის მომავალი მეფის ვახტანგ VI-ის (მეფობდა 1716-1724 წლებში) მეუღლე – რუსუდან დედოფალი გარეგნულად მშვენიერი, ზოლო იმპედროულად, სათნო და გონიერი ადამიანი იყო. იგი ერთგულად ამოუდგა მხარში თავის გვირგვინოსან მეუღლეს და მისი ღზინისა და ჭირის ჭეშმარიტი თანამოზიარე გახდა. სწორედ ამან განაპირობა, რომ დედოფალმა დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა და მისი სახელი ქართულ საისტორიო წყაროებში გამორჩეული პატივისცემითა და მოწიწებით არის მოხსენიებული.

ყაბარდოელმა ასულმა ღირსეული შთამომავლობა აღუზარდა თავის მეორე სამშობლოს – საქართველოს. მის შვილთაგან განსაკუთრებით გამოირჩეულნი იყვნენ: ბაქარ ბატონიშვილი, რომელიც მამის ირანში ყოფნის პერიოდში (1716-1719) ქართლის მეფე იყო, გიორგი ბატონიშვილი, რომელმაც რუსეთის არმიაში დიდი წარჩინება მოიპოვა და გენერალ-ანშეფის უმაღლესი სამხედრო წოდება დაიმსახურა.

რუსუდანი თან ახლდა 1724 წლიდან რუსეთში გადასახლებულ თავის მეუღლეს. გარდაიცვალა მოსკოვში 1740 წლის 30 დეკემბერს.

ვახტანგ VI-ისა და რუსუდან დედოფლის უფროსი ქალიშვილის – თამარ ბატონიშვილის (1696-1746) მეშვეობით, ბაგრატიონთა დინასტიის კახეთის სამეფო შტოს წარმომადგენლებს მნიშვნელოვნად გაუადვილდათ ქართლისა და კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება, რაც XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან და პროგრესულ მოვლენას წარმოადგენდა.

1712 წელს 16 წლის თამარ ბატონიშვილი ცოლად გაჰყვა ბაგრატიონთა დინასტიის ერთ-ერთი შტოს, კახეთის სამეფო სახლის წარმომადგენელს, ტახტის მემკვიდრეს თეიმურაზ ბატონიშვილს (1695-1762), რომელიც 1709-1715 წლებში კახეთის სამეფოს გამგებელი იყო, ხოლო 1733 წლიდან – თეიმურაზ II-ის სახელით მეფე გახდა.

ქართლის სამეფო კარზე აღზრდილ თამარ ბატონიშვილს გარეგნული მშვენიერება, სათნოება და დიპლომატიური გამჭრიახობა თავისი მშო-

ბლებისაგან (და მათ შორის ყაბარდოელი დედისაგან) მემკვიდრეობით გადაეცა.

თამარ დედოფალმა თავისი მოხერხებულობით დიდად შეუწყო ხელი მეუღლეს, რათა იგი ქართლის ტახტზე ასულიყო, როგორც სიძე და იმავდროულად მემკვიდრე რუსეთში გარდაცვლილი ქართლის კანონიერი მეფისა ვახტანგ VI-ისა.

თამარის შთამომავალთა შორის, ადიღელ ასულთა ცოლად მოყვანა ერთგვარ ტრადიციად დამკვიდრდა. მისი დამკვიდრების ინიციატორად თამარის ძე — მეფე ერეკლე II მოგვევლინა.

ამ ტრადიციის გამო, ერეკლე II-ის უფროსი ვაჟი, ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე გიორგი XII (მეფობდა 1798-1800 წლებში), ჯერ კიდევ ყმაწვილობისას დანიშნეს მისი მამის მეგობრისა და თანამებრძოლის — წარჩინებული ადიღელი ფეოდალის ქალიშვილზე. მათი დაქორწინება სარძლოს მოულოდნელი გარდაცვალების გამო, ჩაიშალა.

ქართლ-კახეთის მეფესთან დაახლოებული ჩერქეზ-ქირმანის ბატონის ასულ — ნინოზე დანიშნული იყო გიორგი XII-ის უმცროსი ძმაც — ალექსანდრე ბატონიშვილი (1770-1844). მათი ჯერისწერა სარძლოს მოულოდნელი გარდაცვალების გამო, არ შედგა. ნინო პატივით დაკრძალეს თბილისში, მეტეხის ეკლესიაში.

სარძლოს გარდაცვალება ქართლ-კახეთის სამეფო ოჯახმა ფრიად განიცადა. ალექსანდრეს დამ — მარიამ ბატონიშვილმა (1755-1828), ნინოს ხსოვნას საგანგებო ლექსი მიუძღვნა.

ყოველივე ეს ცხადყოფს იმ დიდ პატივისცემასა და დაფასებას, რომელიც ქართველ და ადიღურ ხალხებს ერთმანეთის მიმართ ტრადიციულად ახსენიებდათ.

საქართველოს წარჩინებულ საგვარეულოთა შორის საპატიო ადგილი ეკავა ადიღური წარმომავლობის ქართულ გვარს — ჩერქეზიშვილებს. მათ შორის იყვნენ, როგორც თავადები (კახეთი), ასევე აზნაურები (ქართლი). ამ საგვარეულოდან მრავალი ღირსეული ქართველი მოღვაწე გამოვიდა.

ქართლის სამეფო და ყაბარდოს სამთავრო სახლების წარმომადგენელთა შორის არსებული ნათესაობა XVIII საუკუნის 20-იან წლებში ორივე მხარისათვის ხელსაყრელი აღმოჩნდა. ამასთანავე, ეს კავშირი იმავე საუკუნის 40-იანი წლების დასაწყისში მოხერხებულად იქნა გამოყენებული რუსული დიპლომატიის სამსახურში.

1744-1745 წლებში აღმოსავლეთ საქართველოში ფრიად მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. ქართლისა და კახეთის სამეფოებში ტახტზე

მამა-შვილი — თეიმურაზ II და ერეკლე II ქრისტიანული წესით ავიდნენ. მათმა გამეფებამ საქართველოს მეგობარ ქვეყნებსა და ხალხებში დიდი სიხარული გამოიწვია.

გვირგვინოსან მამა-შვილს ტახტზე ასვლა ერთ-ერთმა პირეულებმა მათივე ნათესავმა ადილელმა ფეოდალებმა მიულოცეს და თავიანთი წარმომადგენლის ხელით საგანგებო ძღვენიც გამოუგზავნეს. ამით ადილელებმა თავიანთი ტრადიციულად კეთილმეზობლური და მეგობრული დამოკიდებულება ქართველი ხალხის მიმართ კიდევ ერთხელ დაადასტურეს.

ქართველი და ადილელი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორია სათავეს ძველი დროიდან იღებს. ამ თანამეგობრობამ, რომელიც ძირითადად განპირობებული იყო საერთო მტრის მოგერიების სურვილით, ერთობლივი გამარჯვებით მიღწეული მნიშვნელოვანი შედეგი მრავალჯერ მოიტანა.

ქართულ-ადილური სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსი განსაკუთრებით მყარი იყო XVIII საუკუნის შუა ხანებში, როდესაც ქართლისა და კახეთის მეფეებს, მამა-შვილს თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს ადილელი ნათესავები მხარში მრავალჯერ ამოუდგნენ. იმ პერიოდში არსებულმა ქართულ-ადილურმა სამხედრო-პოლიტიკურმა ალიანსმა სამხრეთ კავკასიაში ქართლ-კახეთის სამეფოს ჰეგემონობის შენარჩუნებაში პოზიტიური როლი შეასრულა.

ქართლ-კახეთის სახელოვანი მეფე ერეკლე II დიდი საერთაშორისო ავტორიტეტით სარგებლობდა. მისი თავდადებული მოღვაწეობის შედეგად, სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე არსებულ სამეფო-სამთავროებსა და სახანო-სასულთნოებს შორის ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო — ქართლ-კახეთის სამეფო იყო. ქართველმა მეფემ თავისი ქვეშევრდომობის ქვეშ ერცელი ტერიტორია მოაქცია. XVIII საუკუნის 60-80-იან წლებში მისი ჰეგემონობა აღნიშნულ რეგიონში აშკარა იყო.

ქართლ-კახეთის მეფის მიმართ პატივისცემით იყვნენ განმსჭვალულნი კავკასიელი ხალხები, რომელთაგან ამ მხრივ განსაკუთრებით ერეკლე II-ის ნათესავები და ერთგული მოკავშირენი — ადილელი ფეოდალები გამოირჩეოდნენ. უძლიერესი კავკასიელი მონარქი მათ დიდად აფასებდა და ენდობოდა.

XVIII საუკუნის 70-80-იან წლებში მეფე ერეკლე II-მ საქართველოში ყაბარდოელთა ჩამოსახლება სცადა. ამას სიხარულით გამოეხმაურა ადილელ ფეოდალთა მნიშვნელოვანი ნაწილი. ეს გეგმა, რომელიც მუდმი-

ვი ჯარის შექმნას და ამით ქვეყნის გაძლიერებას ითვალისწინებდა, რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა ჩაშალეს.

ქართულ-ადილური თანამშრომლობა XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნამდე ანუ ქართლ-კახეთის სამეფოს არსებობის უკანასკნელ პერიოდამდე გრძელდებოდა. მეფე ერეკლე II-ის შთამომავლობას ადილელი თავადები ასევე დიდი პატივისცემით ეპყრობოდნენ. მათ ახლო მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდათ ქართლ-კახეთის უკანასკნელ მეფესთან, ჩერქეზი თავადის ყოფილ სასიძოსთან, გიორგი XII-სთან.

ქართულ-ადილური სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობების შემდგომ გაგრძელებას და განვითარებას ხელი შეუშალა ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებამ და მისმა მოქცევამ რუსეთის იმპერიის საზღვრებში.

მოუხედავად ამისა, ქართველი და ადილელი ხალხების ღირსეულ ნაწილს ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირი შემდგომ პერიოდშიც არ შეუწყვეტია. ამის ნათელი მაგალითია ჩერქეზთა მზადყოფნა – მთიულეთის აჯანყების (1804 წ.) დროს, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ქართველებთან ერთად ებრძოლათ.

რუსეთის იმპერიის დიდ სახელმწიფო გერბში საპატიო ადგილას გამოსახულ “საქართველოს სამეფოს გერბზე” ქართული სამეფოებისა და სომხეთის გერბებთან ერთად, მოთავსებული იყო აგრეთვე, ჩრდილო კავკასიაში მდებარე ქვეყნების აღმნიშვნელი გერბებიც. მათ შორის იყო ადილური სიმბოლიკაც, კერძოდ, “ყაძარდოს მიწებისა” და “ჩერქეზ და მთიულ თავადთა” გერბები. ამით რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა თავიანთ უმნიშვნელოვანეს სიმბოლოზე – სახელმწიფო გერბზე ოფიციალურად დააფიქსირეს, რომ კავკასიის რეგიონში შემაჯალ ქვეყნებს შორის საქართველო ტრადიციულად ჰეგემონ სახელმწიფოს წარმოადგენდა.

ქართულ ფოლკლორში ადილურ თემას საკმაოდ საპატიო ადგილი უკავია. ხალხურ შემოქმედებაში ნაქება ადილელი ხალხებისათვის დამახასიათებელი ბრძოლისუნარიანობა, სილამაზე და შრომისმოყვარეობა.

აფხაზი და ადილელი ხალხების მიმართ მოწინავე ქართველი საზოგადოებრიობა ყოველთვის განსაკუთრებული პატივისცემითა და სიყვარულით გამოირჩეოდა. ეს კარგად ჩანს XIX საუკუნის ქართული მწერლობის რჩეული წარმომადგენლების გრიგოლ ორბელიანის (1804-1883), ალექსანდრე ყაზბეგისა (1848-1893) და ეკუა-ფშაველას (1861-1915) მხატვრული ნაწარმოებებიდან, აგრეთვე, ცნობილი ისტორიკოსისა და პუბლიცისტის ალექსანდრე ყიფშიძის (1862-1916) გამოკვლევებიდან და გა-

მოჩენილი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწის გიორგი ლასხიშვილის (1866-1931) მეშუარებიდან.

ადილელი ხალხების მუჰაჯირობის პროცესი და მისი შედეგები საკმაოდ ვრცლად აისახა XIX საუკუნის 60-90-იანი წლების ქართულ პრესაში. იმ პერიოდში გამოძვალ გაზეთებში „დროებასა“ და „იერიაში“ გამოქვეყნებული მასალებიდან აშკარად ჩანს, რომ ადილელთა ტრაგედიას ქართველები დიდი გულისტკივილითა და თანაგრძნობით შეხვდნენ.

ქართველი და ადილელი ხალხების მრავალსაუკუნოვანი თანაცხოვრების განმავლობაში მათ შორის არსებობდა სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობებიც, რომლებიც უკანასკნელი ორი საუკუნის განმავლობაში საკმაოდ ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა. ქართული კულტურა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა მეზობელი და მათ შორის ჩრდილოკავკასიელი ხალხების კულტურაზე.

თბილისი ჯერ კიდევ XIX საუკუნის I მეოთხედიდან გადაიქცა კავკასიელ ხალხთა ისტორიის, კულტურისა და ეთნოგრაფიის მეცნიერული კვლევის ცენტრად. ამაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა თბილისში გამოძვალმა პერიოდულმა პრესამ, სადაც კავკასიური პრობლემატიკა სისტემატურად და საკმაოდ დეტალურად შუქდებოდა. ქვეყნდებოდა მრავალფეროვანი მასალა კავკასიელ ხალხთა ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის შესახებ.

ადილელი ხალხების მრავალი სახელოვანი წარმომადგენლის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გარკვეული პერიოდი თბილისთან არის დაკავშირებული. მათ შორის იყვნენ განმანათლებლები: შორა ბექშურზას ძე ნოღმოვი (ნოღმა) (1794-1844); უმარ ზაფხალის ძე ბერსეი და ყაზი ატაჟუკინი (1841-1893).

1855 წელს თბილისში წიგნად გამოიცა უ. ბერსეის „*Нукварь персеского языка*“, ხოლო 1864 წელს დაიბეჭდა პირველი საკითხავი წიგნი ყაბარდოულ ენაზე, რომელიც ყ. ატაჟუკინმა შეადგინა.

რუსეთის იმპერიის დანგრევის (1917 წ.) შემდეგ, ქართველი და ადილელი ხალხების ურთიერთხელსაყრელი სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობა კვლავ განახლდა.

საქართველოს დამოუკიდებელ, დემოკრატიულ რესპუბლიკას, თავის მეზობელ სახელმწიფოთა შორის, ყველაზე ახლო და მეგობრული ურთიერთობა მთიელთა რესპუბლიკასთან ჰქონდა. ქართველები ჩრდილოკავკასიელებს მრავალჯერ დაეხმარნენ.

საბჭოთა რუსეთის მიერ კავკასიის დამოუკიდებელი ქვეყნების ოკუპაციისა და იძულებითი გასაბჭოების შემდეგ, მათი მთავრობების წევრთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ემიგრაციაში წავიდა.

ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი პატრიოტების ურთიერთკავშირი და სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობა საკმაოდ ინტენსიური იყო ემიგრაციაში ყოფნის პერიოდშიც, კერძოდ, II მსოფლიო ომის დასასრულამდე.

XX საუკუნის განმავლობაში ადილური კულტურის, ენებისა და ქართულ-ადილური ურთიერთობის ისტორიის კვლევის თვალსაზრისით ბევრი რამ გაკეთდა. ამ საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ცნობილმა ქართველმა მეცნიერებმა: პეტრე ჭარაიამ (1861-1919); აკადემიკოსებმა: ივანე ჯავახიშვილმა (1876-1940), სიმონ ჯანაშიამ (1900-1947), არნოლდ ჩიქობავამ (1898-1985), ქეთევან ლომთათიძე (დაბ. 1911 წ.); პროფესორებმა: გიორგი როგავამ (1905-1990), ზურაბ ანჩაბაძემ (1920-1984), თეიმურაზ ბოცვაძემ (1930-1996), მარინე ცინცაძემ (1930-1996), ვაჟა შენგელიამ, მელეა ქანთარია და სხვებმა.

აღნიშნულ პერიოდში გაღრმავდა ქართულ-ადილური კულტურულ-შემოქმედებითი ურთიერთობები და სამეცნიერო კავშირებიც ჩამოყალიბდა.

1925 წელს თბილისს ეწვია ადილური მუზეუმის დამაარსებელი იბრაჰიმ ნერუზი. მისი ჩამოსვლის მიზანი იყო ადგილობრივი სამუზეუმო და საარქივო ფონდების გაცნობა მათში ადილური მასალის გამოსაველნად, ასევე, საჭირო ლიტერატურის, კატალოგების, მხატვრული ნაწარმოებების, ხელოვნების ნიმუშების, საინტერესო ფოტო მასალის, ალბომების შეძენა.

1926 წლის იანვარში თბილისს ესტუმრა პროფესიული განათლების მქონე პირველი ადილელი ექიმი ასლანბეკ ბეასო. იგი ადილეს შემსწავლელი საზოგადოების დასაფუძნებლად იღვწოდა.

ქართველმა მწერლებმა, მეცნიერებმა და საზოგადო მოღვაწეებმა ახლო მეგობრული ურთიერთობები დაამყარეს თავიანთ ადილელ კოლეგებთან, რომელთაც ქმედით დახმარებას უწევდნენ მშობლიური კულტურისა და მეცნიერების განვითარების საქმეში.

II მსოფლიო ომის პერიოდში თბილისში ცხოვრობდა ადილური ლიტერატურის ფუძემდებელი თემბოთ კერაში (*კერაშევი*). შემდეგ მან საქართველოში მოაგვინა თავისი დისწული, შემდგომში ცნობილი ენათმეცნიერი ზეინაბ კერაშევა, რომელმაც თსუ-ის ფილოლოგიის ფაკულტეტი კავკასიურ ენათა განხრით დაამთავრა. იგი ასევე ადილელ მუხთარ მერე-

თუკოვთან ერთად იყო ამ განყოფილების რუსული სექტორის პირველი კურსდამთავრებული.

ზ. კერაშევამ თბილისში გაიარა ასპირანტურის კურსი და ა. ჩიქობავას ხელმძღვანელობით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია, რომელსაც შემდეგ სადოქტორო დისერტაციაც მოჰყვა. იგი იყო პირველი მეცნიერებათა დოქტორი ადილელ ქალთა შორის.

1966 წელს მან პროფ. გ. როგავასთან ერთად გამოაქვეყნა სოლიდური მონოგრაფია ადილეური ენის გრამატიკის შესახებ.

ადილურ თემას XX საუკუნის დიდი ქართველი მწერლის, მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის გიორგი ლეონიძის მდიდარ და მრავალფეროვან შემოქმედებაში საკმაოდ ვრცელი და საპატიო ადგილი უკავია. დილელთა მიმართ იგი დაინტერესებას და კეთილგანწყობას ამჟღავნებდა.

საქართველოში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა მწერალი მიხეილ იუროს ძე ლოხვიცი (1922-1989), რომელიც წარმოშობით ადილეელი (შაფსული) იყო. მისი ნაწარმოებები თბილისში, რუსულ ენაზე გამოიცა.

მ. ლოხვიცის გულწრფელად უყვარდა თავისი მეორე საშობლო – საქართველო და ქართველი ხალხი. ამიტომ, მის შემოქმედებაში საქართველოს თემას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია.

XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან დაწყებული, საქართველოს სამეცნიერო-სასწავლო დაწესებულებები ადილეელი ახალგაზრდობის აღზრდისა და სხვადასხვა სპეციალობაში დაოსტატების ერთგვარ ცენტრებად იქცა.

თსუ-ის ფილოლოგიის ფაკულტეტი კავკასიურ ენათა განხრით სხვადასხვა დროს დაამთავრა 20-მდე ადილელმა (ადილეელმა, ჩერქეზმა და ყაბარდოელმა).

თბილისშივე მიიღეს უმაღლესი განათლება ასევე ცნობილმა ადილელმა მეცნიერებმა: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრმა მუხადინ კუმახოვმა, ბათირბი ბერსიროვმა, პეტრე ბალოვმა, აჩერდან აბრეგოვმა და სხვებმა.

ადილელები სწავლობდნენ თსუ-ის სხვა ფაკულტეტებზეც, აგრეთვე, პოლიტექნიკურ და სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტებში, თეატრალურ ინსტიტუტში (ჩერქეზული ჯგუფი), ქორეოგრაფიულ სასწავლებელში (მოცეკვავეთა ჯგუფი), კონსერვატორიის სხვადასხვა სპეციალობაზე (ათამდე). სამხატვრო აკადემიაში. ასპირანტურის კურსი თბილისში დაამთავრა 10-მდე ადილელმა.

ენათმეცნიერების დარგში თბილისში სადოქტორო (8 მკვლევარი) და საკანდიდატო (16 მკვლევარი) დისერტაციები 24-მა ადილელმა დაიცვა.

ადილელმა მეცნიერებმა თბილისში დისერტაციები სხვა სპეციალობებშიც (ლიტერატურათმცოდნეობა, ფოლკლორისტიკა, ეთნოგრაფია და სხვ.) დაიცვეს.

ვინაიდან ქართველმა სპეციალისტებმა დიდი ამაგი დასდეს ადილელი (და საერთოდ ჩრდილოკავკასიელი) ხალხებისათვის კვალიფიციური კადრების აღზრდა-ჩამოყალიბების საქმეს, ცნობილ ადილელ მოღვაწეთა შორის მრავალი მეცნიერი, კომპოზიტორი, მხატვარი და მსახიობი თავიანთ პროფესიულ წარმატებებს ქართველ მასწავლებლებს უმაღლის. მათ ძალიან უყვართ საქართველო და ქართველი ერი.

ასეთ მოღვაწეთა შორისაა ადილელი მხატვარი *ტეურეჟ კატი*. მან თბილისში დაამთავრა სამხატვრო აკადემია, ცნობილი ქართველი მხატვრის სერგო კობულაძის ხელმძღვანელობით. მის მდიდარ და მრავალფეროვან შემოქმედებაში საქართველოს თემას საპატიო ადგილი უკავია. მრავალ საინტერესო ტილოსთან ერთად, მას შექმნილი აქვს 100-ზე მეტი გრაფიკული ნამუშევარი დიდი ქართველი მწერლების ვაჟა-ფშაველასა და ალექსანდრე ყაზბეგის ნაწარმოებთა მიხედვით.

ამჟამად საქართველოში ფუნქციონირებს კავკასიოლოგიური კვლევის შემდეგი ცენტრები: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, საქართველოს პარლამენტის ილია ჭავჭავაძის სახელობის ეროვნული ბიბლიოთეკა, „საქართველოს კულტურულ ურთიერთობათა ცენტრი – კავკასიური სახლი“ და „ქართულ-კავკასიური ურთიერთობების ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი“.

თსუ-ში კავკასიოლოგიური კვლევის ცენტრებია: ფილოლოგიის ფაკულტეტთან არსებული კავკასიურ ენათა კათედრა (გამგე – პროფ. *ტარიელ სიხარულიძე*), ფოლკლორისტიკის კათედრა (გამგე – პროფ. *ზურაბ კიკნაძე*) და ისტორიის ფაკულტეტზე არსებული კავკასიის ხალხთა ისტორიის კათედრა (გამგე – დოც. *ემილ კოპალიანი*).

თსუ-ის კავკასიის ხალხთა ისტორიის კათედრასთან 2003 წლიდან არსებობს „კავკასიის პრობლემათა სამეცნიერო-სასწავლო ცენტრი“ (ხელმძღვანელი – პროფ. *ჯონი კვიციანი*).

თსუ-ის სიღნაღის ფილიალში 2000 წლიდან არსებობს კავკასიოლოგიის კათედრა (გამგე – პროფ. *ელადიმერ კიკილაშვილი*), რომლის

ბაზაზეც ფუნქციონირებს კავკასიოლოგიურ კვლევათა ცენტრი (ხელმძღვანელი – დოც. *ხეთისო მამისიმედიშვილი*).

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომლებმა სხვადასხვა დროს მრავალი საყურადღებო კავკასიოლოგიური ნაშრომი გამოსცეს. მათგან ადიღურ-ქართული ურთიერთობების ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით ფრიად საყურადღებო სამეცნიერო გამოკვლევები გამოაქვეყნეს ცნობილმა მეცნიერებმა: *თეიმურაზ ბოცვაძემ*, *მარინე ცინცაძემ* და სხვებმა.

პროფ. *ზურაბ ანჩაბაძის* რედაქტორობით გამოიცა ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ორტომეული.

ჩრდილოკავკასიელი და მათ შორის ადიღელი ხალხების ეთნოგრაფიული ყოფისა და მათთან ქართველთა ეთნო-კულტურული ურთიერთობების პრობლემების შესწავლაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა *ზემოხსენებული ინსტიტუტის* კავკასიის ეთნოგრაფიის განყოფილებამ.

1961 წლიდან ამ განყოფილებას ხელმძღვანელობდა იმავე ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი *ალექსი რობაქიძე* (1907-1990). იგი ნაყოფიერად იკვლევდა კავკასიის ხალხთა საზოგადოებრივი ყოფის ისტორიას და მათთან ქართველი ხალხის ეთნოგრაფიულ-კულტურული ურთიერთობის საკითხებს.

ადიღელთა ეთნოგრაფიული ყოფის შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი იყო იმავე ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელმძღვანელის, ქართული ეთნოლოგიური სკოლის ფუძემდებლის, აკად. *გიორგი ჩიტაიას* (1890-1986) მიერ ადიღეში 1957 წელს მოწყობილი სამეცნიერო-კვლევითი ექსპედიცია.

ჩრდილოკავკასიელ ხალხთა და მათ შორის ადიღელთა ტრადიციული სამეურნეო კულტურის ეკოლოგიური პრობლემები მონოგრაფიულად შეისწავლა პროფ. *მედეა ქანთარია*მ, ხოლო ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში ასახული ადიღელ ხალხთა საოჯახო ყოფის საკითხები გამოიკვლია პროფ. *ვალერიან ითონიშვილმა*.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატმა *გიორგი ღუდუშაურმა* შეისწავლა ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი (და მათ შორის ადიღელი) ხალხების კულტურული ურთიერთობა XIX საუკუნეში და XX საუკუნის დასაწყისში.

კავკასიოლოგიური კვლევის ასევე მნიშვნელოვანი კერაა თბილისში 1992 წლიდან არსებული „საქართველოს კულტურულ ურთიერთობათა ცენტრი – კავკასიური სახლი“, რომელსაც მწერალი და საზოგადო მოღვაწე ნაირა გელაშვილი ხელმძღვანელობს.

მიუხედავად რეგიონში შექმნილი ურთულესი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ეკონომიკური ვითარებისა, ეს ცენტრი ინტენსიურად თანამშრომლობს კავკასიის რესპუბლიკების სამეცნიერო და კულტურულ-შემოქმედებით გაერთიანებებთან. ამგვარი თანამშრომლობა მყარ ნიადაგს ქმნის კავკასიელ ხალხთა კულტურული ინტეგრაციისათვის.

1999 წლის დეკემბრიდან რეგულარულად (თვეში ორჯერ) გამოიცემა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური გაზეთი „Кавказский акцент“ (რედაქტორი – *ამლელ ზუკაიშვილი*), რომელიც კავკასიის პრობლემატიკას ვრცლად და საინტერესოდ ამუშავებს.

საგანგებო პროექტის ფარგლებში გამოიცემა კავკასიელ ხალხთა ფოლკლორის მრავალტომეული. სხვა ტომებთან ერთად, უკვე გამოიცა აფხაზური და ადიღელ ხალხთა ფოლკლორის საუკეთესო ნიმუშები ქართულ და რუსულ ენებზე.

2004 წლის სექტემბრიდან „კავკასიური სახლის“ ბაზაზე გაიხსნა „კავკასიური უნივერსიტეტი“ (პროექტის ავტორ-კოორდინატორი – ნაირა გელაშვილი), რომლის რექტორია პროფ. გიორგი ანჩაბაძე.

„კავკასიურ სახლში“ არსებულ კავკასიურ განყოფილებას ხელმძღვანელობს ჩერქეზი მკვლევარი და პედაგოგი *თამარ უჯუზუ-ბეროშვილისა*. იგი ფრიად ენერგიულ სამეცნიერო-პედაგოგიურ საქმიანობას ეწევა, კერძოდ, კავკასიურ უნივერსიტეტში კოორდინაციას უწევს კავკასიურ ენათა სწავლებას, სადაც, სხვა ენებთან ერთად, ადიღურსაც ასწავლიან. მისი ხელმძღვანელობით, დღეისათვის ჩერქეზულ ენას მრავალი სტუდენტი ეუფლება.

საქართველოს პარლამენტის ილია ჭავჭავაძის სახელობის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში 1999 წლიდან არსებობს „კავკასიოლოგიური კვლევის ცენტრი“, რომელსაც პროფ. *ელადიმერ კიკილაშვილი* ხელმძღვანელობს. მისივე ინიციატივითა და მესვეურობით, ამავე დაწესებულებაში სხვადასხვა დროს დაარსდა „კავკასიოლოგთა სართაშორისო ასოციაცია“ და საერთაშორისო მრავალპროფილიანი, პერიოდული ჟურნალები: „კავკასიის მაცნე“, „Кавказоведение“ და „Кавказский реферативный журнал“.

ბიბლიოთეკაში 2003 წლიდან არსებობს „კავკასიის სამეცნიერო ლიტერატურის რეფერირების ცენტრი“ (ხელმძღვანელი – მანანა ერქომაიშვილი).

2005 წლის მაისში ჩვენი ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით შეიქმნა “ქართულ-კავკასიური ურთიერთობების ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი”. მისი მიზანია ქართველი და კავკასიელი ხალხების ურთიერთობათა ისტორიის შესწავლა.

ცენტრში ჩამოყალიბდა საისტორიო წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის საგამომცემლო სერიები. სერიით “კავკასიელი ხალხების ისტორია და ეთნოგრაფია” უკვე გამოიცა პირველი ჟისტი მწერლის, ეთნოგრაფისა და ფოლკლორისტის მათე ალბუთაშვილის (1863-1953) ნაშრომი “პანკისის ხეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და გეოგრაფიული აღწერა)”, რომელიც ამ ხეობის კომპლექსურად, მონოგრაფიულად შესწავლის პირველი ცდაა.

ნაშრომში დადგენილია, რომ ქართველი და ადიღელი ხალხები საუკუნეთა განმავლობაში ბუნებრივი მოკავშირენი იყვნენ. მათ შორის თანამშრომლობა სამხედრო-პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სამეცნიერო-კულტურულ სფეროში მჭიდრო და ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა.

ამ ხალხებს თანაარსებობისა და თანამშრომლობის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ურთიერთპატივისცემა და სიახლოვე ტრადიციულად ახასიათებდათ.

წყაროები და ლიტერატურა

(სარქიო დოკუმენტები)

1. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფონდი 14, აღწერა № 2, საქმე № 28.
2. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 213, აღწერა № 1, საქმე № 114.
3. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 213, აღწერა № 1, საქმე № 765.
4. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 213, აღწერა № 1, საქმე № 809.
5. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 213, აღწერა № 1, საქმე № 2085.
6. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 213, აღწერა № 1, საქმე № 2128.
7. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 254, აღწერა № 1, საქმე № 305.
8. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1861, აღწერა № 1, საქმე № 58.
9. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1861, აღწერა № 1, საქმე № 655.
10. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1861, აღწერა № 2, საქმე № 3.
11. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1861, აღწერა № 2, საქმე № 13.
12. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა № 1, საქმე № 25.
13. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა № 1, საქმე № 38.
14. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1969, აღწერა № 2, საქმე № 34.
15. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 2037, აღწერა № 1, საქმე № 7.
16. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკად. კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, საქმე № 1681.

17. აბაზური ფოლკლორი, შემდგენელი – ლია ჩლაიძე; ნაირა გელაშვილის რედაქციით, პასუხისმგებელი მდივანი თამარ უჯუხუ, კავკასიური სახლის გამოცემა, თბ., 2003.
18. ადილური ფოლკლორი, შემდგენლები: ჯონდო მარდაველიძე და ლია ჩლაიძე; ნაირა გელაშვილის რედაქციით, პასუხისმგებელი მდივანი თამარ უჯუხუ, კავკასიური სახლის გამოცემა, თბ., 2002.
19. გიორგი ავალიანი, რუსი და ქართველი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან (ქართველი მხედართმთაურები რუსეთის არმიაში), თბ., 1967.
20. დონ პიეტრო ავიტაბილე, ცნობები საქართველოზე (XVII საუკუნე), შესავალი, თარგმანი და კომენტარები ბეჟან გიორგაძისა, თბ., 1977.
21. ლევან ალექსიძე, საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო-სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1983.
22. ალექსანდრე ამილახვარი, ბრძენი აღმოსავლეთისა, გეორგიანული ისტორია; გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და ბიოგრაფიული ნარკვევი დაურთო ვაჟა კიკნაძემ, თბ., 1997.
23. შალვა ამირჯეიძი, დაღესტან-ჩეჩნეთი, გაზ. „საქართველო“, ტფ., 1917, № 270.
24. ილია ანთელავა, ლევან II დადიანი, თბილისი, 1990.
25. ირაკლი ანთელავა, ქართველები 1812 წლის სამამულო ომში, თბ., 1984.
26. ზურაბ ანჩაბაძე, თეიმურაზ ბოცვაძე, გიორგი თოგოშვილი, მარინე ცინცაძე, ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები, ნაკვეთი I, თბ., 1969.
27. გიორგი არაბული, ქართული ხალხური ბალადა “ვეფხვი და მოყმე”, ჟურნ. “მნათობი”, თბ., 1956, № 11.
28. თორნიკე ასათიანი, ქართული გერბთმცოდნეობა (პერალდიკა), თბ., 2002.
29. აფხაზური ფოლკლორი, შემდგენლები: ანა წვინარია-აბრამიშვილი და ლია ჩლაიძე; ნაირა გელაშვილის რედაქციით, პასუხისმგებელი მდივანი თამარ უჯუხუ, კავკასიური სახლის გამოცემა, თბ., 2003.

30. ზაურ ბაპუნაშვილი, კულტურის ორი ტაძარი, თბ., 1981.
31. ბეგრატონები, სამეცნიერო და კულტურული მემკვიდრეობა, კრებული გამოცემულია მეცნიერების ისტორიის საქართველოს საზოგადოების, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიისა და „ბეგრატონთან სახლის“ მიერ, მთავარი რედაქტორი როინ მეტრეველი, თბ., 2003.
32. თეიმურაზ ბეგრატონი, ახალი ისტორია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლელა მიქაშვილმა, თბ., 1983.
33. იოანე ბეგრატონი, სჯულდება (ქართლ-კახეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი რეფორმების პროექტი), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ივანე სურგულაძემ, თბ., 1957.
34. იოანე ბეგრატონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბეღოშვილმა, თბ., 1986.
35. იოანე ბეგრატონი, შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა (მასალა ისტორიისათვის), რედაქტორი და გამომცემელი ზურაბ კაცელაშვილი, თბ., 1997.
36. ბასილი გოზსძოძუარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, წგნ.: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959.
37. გრიგოლ ბერაძე, თამუქი („ლულათ-ი ჟურნალის“ ერთი ცნობის შესახებ), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთ მცოდნეობის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომათა კრებული „აღმოსავლური ფილოლოგია“, III, თბ., 1973.
38. ნიკო ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი II, თბ., 1959.
39. ნიკო ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი IV, თბ., 1966.
40. ნიკო ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი VI, თბ., 1973.
41. მაქსიმე ბერძენიშვილი, მასალები XIX საუკუნის I ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, ტ. II, თბ., 1983.

42. *თეიმურაზ ბოცვაძე*, საქართველო-ყაზარდოს ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI- XVIII სს.), თბ., 1963.
43. *თეიმურაზ ბოცვაძე*, ჩრდილო კავკასიის ხალხები საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში (XVI-XVIII სს.), თბ., 1990.
44. *დავით ბრეგვაძე*, ქართული კულტურის მოღვაწენი რუსეთში (XVIII ს.), თბ., 1974.
45. *დავით ბრეგვაძე*, ქართველი მწერლები რუსეთში (XVIII ს.), წიგნი I, თბ., 1958.
46. *მარი ბროსე*, საქართველოს ისტორია, ორ ნაწილად, მეფეთა და მთავართა გენეალოგიით და ხრონოლოგიით; ნათარგმნი და განმარტებული *სიმ. ლოლობერიძის* მიერ, გამოცემული *ნიკ. ლოლობერიძის* მიერ, ტფ., 1895.
47. *მარინა ბულეიშვილი*, საქართველოს სამღვდელოება რუსეთ-საქართველოს დიპლომატიურ ურთიერთობებში (XVIII ს. მეორე ნახევარი), თბ., 1991.
48. *ელერიან გაბაშვილი*, ქართული ფეოდალური წყობილება XV-XVII საუკუნეებში(აღმოსავლურთან შედარებითი შესწავლის ცდა), თბ., 1958.
49. *რევაზ გაბაშვილი*, რაც მახსოვს, წგნ.:ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა "დაბრუნება", მრავალტომეული, *გურამ შარაძის* საერთო რედაქციით, ტ. 3, თბ., 1992.
50. *ჟაკ ფრანსუა გამბა*, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტომი I, ფრანგულიდან თარგმნა, კომენტარები *დაურთო მზია მგალობლიშვილმა*, თბ., 1987.
51. *აკაკი გელაშვილი*, კახეთის 1812 წლის აჯანყება, თბ., 2003.
52. *ლია გიგაური*, საქართველო სიმეონ ერევანცის „მეშუარეებში“, თბ., 1997.
53. *გიულდენშტედტის* მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო *გია გელაშვილმა*, თბ., 1962.
54. *გიულდენშტედტის* მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო *გია გელაშვილმა*, თბ., 1964.
55. *მიხეილ გონიკიშვილი*, ბაგრატიონთა დასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში, თბ., 1986.

56. ფარსადან გორგიჯანიძე, საქართველოს ცხოვრება, სარგის კაკაბაძის გამოცემა, კრებული "საისტორიო მოამბე", წიგნი II, თბ., 1925.
57. რევაზ გრძელიძე, 1924 წლის სახალხო აჯანყება საქართველოში, თბ., 1992.
58. დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია; მაგრატ ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, თამარ ლომოურის გამოცემა, თბ., 1941.
59. ალექსანდრე დიუმა, კავკასია, მოგზაურის შთაბეჭდილებანი, თარგმანი ფრანგულიდან თინათინ ქიქოძისა, თბ., 1964.
60. ლევან დოლიძე, გენერლები საქართველოდან (საქართველოს გენერალიტეტის სამსაუკუნოვანი მატრიანე), თბ., 2003.
61. დოკუმენტები კახეთის 1812 წლის აჯანყების ისტორიისათვის, დოკუმენტები გამოსაცემად მოამზადა პროფ. შოთა ხანთაძემ, თბ., 1999.
62. გაზ. „დროება“, ტფ., 1871, №36.
63. გაზ. „დროება“, ტფ., 1876, №37.
64. გაზ. „დროება“, ტფ., 1876, №97.
65. გაზ. „დროება“, ტფ., 1877, №112.
66. გაზ. „დროება“, ტფ., 1877, №125.
67. გაზ. „დროება“, ტფ., 1878, №24.
68. გაზ. „დროება“, ტფ., 1878, №66.
69. გაზ. „დროება“, ტფ., 1879, №138.
70. მამია დუმბაძე, ქართლ-კახეთის საგარეო და საშინაო ვითარება XVIII ს. 60-იან წლებში, წგნ.: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. IV, თბ., 1973.
71. ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი, წგნ.: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959.
72. ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ (XIX ს. პირველი მესამედი), გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებელი დაურთო ვია გელაშვილმა, თბ., 2005.
73. თენგიზ ენდელაძე, ტრაგიკული 1924, თბ., 2004.
74. „ერი“, საპოლიტიკო, სამეცნიერო და სალიტერატურო ჟურნ. ტფ., 1910, № 24.
75. ვაჟა-ფშაველა, პოემები, თბ., 1990.

76. *ვახუშტი ბატონიშვილი*, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, წგნ.: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით *სიმონ ყაუხჩიშვილის* მიერ, ტ. IV, თბ., 1973.
77. *ვისრამიანი*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს *ალექსანდრე გვახარიამ* და *მაგალი თოდუამ*, თბ., 1962.
78. *სოლომონ ზაღდასტანიშვილი*, საქართველოს 1924 წლის ამბოხება, თბ., 1994.
79. *ალექსანდრე თვარაძე*, საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში XII-XVI საუკუნეთა ისტორიოგრაფიული და კარტოგრაფიული მასალის საფუძველზე, თბ., 2004.
80. *იან პოტოცკის* ცნობები საქართველოს შესახებ (პოლონურიდან თარგმნა *ამბროსი გრიშჩიკაშვილმა*, კომენტარები დაურთო *კეა კვაჭანტირაძემ*), წგნ.: „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები“, ტ. № 349, სერია „ისტორია, არქეოლოგია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოლოგია“, თბ., 2003.
81. *გაზ. „ივერია“*, ტფ., 1877, № 48.
82. *გაზ. „ივერია“*, ტფ., 1878, № 11.
83. *გაზ. „ივერია“*, ტფ., 1886, № 151.
84. *გაზ. „ივერია“*, ტფ., 1891, № 8.
85. *ვალერიან ითონიშვილი*, კავკასიის ხალხთა საოჯახო ყოფა (ისტორიოგრაფიული ნარკვევი), თბ., 1977.
86. *გულიეერ იობაშვილი*, ჟამი ცოდვისა უმძიმესისა (ტყვის სყიდვა და ბრძოლა მის წინააღმდეგ), ბათუმი, 1997.
87. *პლატონ იოსელიანი*, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, აკაკი გაწერულია შესავალი წერილებით, რედაქციითა და შენიშვნებით, ტფ., 1936.
88. „*ისტორიანი და აზმანი შარაენდლთან*“, წგნ.: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით *სიმონ ყაუხჩიშვილის* მიერ, ტ. II, თბ., 1959.
89. *დონ კრისტოფორო დე კასტელი*, ცნობები და აღბოძი საქართველოს შესახებ, ტექსტი გაშიფრა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო *ბეჟან გიორგაძემ*, თბ., 1976.
90. *გიორგი კვინიტაძე*, მოგონებები, საქართველოს დამოუკიდებლობის წლები 1917-1921, ტ. I, თბ., 1998.

91. ლია კიკნაძე, გიორგი ავალიშვილის ცხოვრება და შემოქმედება, თბ., 1993.
92. ნესტან (ელისაბედ) კირთაძე, 1924 წლის აჯანყება საქართველოში, ქუთაისი, 1996.
93. ნესტან (ელისაბედ) კირთაძე, კაენ, სად არის ძმა შენი?! ქართველთა ისტორიის სისხლიანი ფურცლები (1921-1930 წწ.), წიგნი პირველი, თბილისი, 1998.
94. დავით კლდიაშვილი, ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი სახელმწიფო ბეჭედი, ჟურნ. „ომეგა“, თბ., 2000, № 12.
95. კოლხ მელედან თანამედროვე საქართველომდე, შეადგინა, თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ვიქტორ კახნიაშვილმა, თბ., 1984.
96. ებილ კოპალაიანი, რუსეთის ურთიერთობა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიასთან XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, თბ., 2000.
97. არტურ ლაისტი, საქართველოს გული, თბ., 1963.
98. არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმანი ალექსანდრე ჭყონიასი, ლევან ასათიანის წინასიტყვაობით, რედაქციითა და შენიშვნებით, მეორე გამოცემა, თბ., 1938.
99. გიორგი ლასხიშვილი, მემუარები, პროფ. უშანგი სიღამონიძის წინასიტყვაობით, თბ., 1992.
100. დევიდ ლენგი, საქართველოს სამეფოს უკანასკნელი წლები, თბ., 2003.
101. გიორგი ლეონიძე, ნამცერევი, ჟურნ. „მნათობი“, №8, თბ., 1960.
102. გიორგი ლეონიძე, საქართველოს ცრემლები, ლექსები, შედგენილი ნესტან ლეონიძის მიერ, თანაშემდგენელი, რედაქტორი და გამომცემელი გიორგი ქუთარაძე, თბ., 2000.
103. გიორგი ლეონიძე – 100, საიუბილეო კრებული, შემდგენელი და რედაქტორი იზა ორჯონიკიძე, თბ., 2000.
104. გოტჰოლდ ეფრაიმ ლესინგი, მინა ფონ ბარნჰელმი ანუ ჯარისკაცის ბედნიერება, კომედია ხუთ მოქმედებად, თარგმანი, წინასიტყვაობა და შენიშვნები გიორგი ნადირაძისა, თბ., 1946.
105. ქეთევან ლომთათიძე, აშხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებს შორის, თბ., 1954.
106. ქეთევან ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი, I, ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები, თბ., 1976.

107. *ქეთევან ლომთათიძე*, ლოკალურ პრევერბთა ძირითადი სახეობანი აფხაზურსა და აბაზურში, თბ., 1982.
108. *გიორგი მაზნიაშვილი*, მოგონებანი (1917-1925), ბათუმი, 1990.
109. *გურამ მაისურაძე*, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1982.
110. *გურამ მაისურაძე*, საქართველოს სომხური მოსახლეობის ისტორიის საკითხები (IV-XVIII სს.), თბ., 1999.
111. *მატიანე ქართლისა*“, წგნ.: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით *სიმონ ყაუხჩიშვილის* მიერ, ტ. I, თბ., 1955.
112. *ვალერიან მაჭარაძე*, მასალები XVIII ს. II ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწილი II, თეიმურაზ მეორის ელჩობა რუსეთში, თბ., 1968.
113. *ვალერიან მაჭარაძე*, მასალები XVIII ს. II ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწილი III, ნაკვეთი II, რუსეთ-თურქეთის ომი 1768-1774 წლებში და საქართველო, თბ., 1997.
114. *ნინო მაჭათაძე*, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში (XVIII-XIX სს.), თბ., 1967.
115. *შამშე მეგრელიძე*, საქართველო აღმოსავლეთის ომებში (ქართველი და რუსი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან), თბ., 1974.
116. *შამშე მეგრელიძე*, ჩვენი სახელოვანი სამხედრო წინაპრები, თბ., 1979.
117. XV საუკუნის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ, იტალიურიდან თარგმნა *ელდარ მაძისთვალიშვილმა*, თბ., 1981.
118. *როინ მეტრეველი*, ზურაბ ტატაშიძე, ვახუშტი ბაგრატიონი – დიდი მეცნიერი და მამულიშვილი, თბ., 1997.
119. *მორიც ვაგნერი* საქართველოს შესახებ, გერმანული ტექსტი თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო *გია გელაშვილმა*, თბ., 2002.
120. *ლეონტი მროველი*, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, წგნ.: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით *სიმონ ყაუხჩიშვილის* მიერ, ტ. I, თბ., 1955.

121. ლეონტი მროველი, ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა, წგნ.: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.
122. მიხეილ მუსხელიშვილი, კავკასიის კონფედერაციის პაქტი, გაზეთი „თაყისუფალი საქართველო“, პარიზი, 1934, № 90.
123. ფილო ნადიბაძე, ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, კრებული I, თბ., 1969.
124. პატა ნაცელიშვილი, საქართველოს მიწა, თბ., 1994.
125. გრიგოლ ორბელიანი, თხზულებათა სრული კრებული, აკაკი გაწერელიასა და გუმბერ კუმბურიძის შესავალი წერილით, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., 1959.
126. პაქუნა ორბელიანი, ამბანი ქართლისანი, ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელენე ცაგარეიშვილმა, წგნ.: „ქართული საისტორიო მწერლობის ძეგლები“, ტ. III, თბ., 1981.
127. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. II, ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბ., 1993.
128. გიორგი მაიჭაძე, ვახტანგ VI, თბ., 1981.
129. გიორგი მაიჭაძე, ვახტანგ ჯაფარიძე, ქართული ისტორიული ძეგლები ქალაქ ასტრახანში, თბ., 1974.
130. თამარ მაჭავა, ალექსანდრე ბატონიშვილის ოჯახის ბედი, ჟურნალი „კავკასიონი“, ქართველ მწერალთა გამოცემა, № 7, პარიზი, 1932.
131. თამარ მაჭავა, დიდი სახეები პატარა ჩარჩოებში, თბ., 1990.
132. ჟამთაღმწერელი, წგნ.: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959.
133. ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ), ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ., 1975.
134. თედო ჟორდანი, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად

- დაწყობილი და ახსნილი, წიგნი III (1700 წლიდან XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე), გამოსაცემად მოამზადეს გივი ჟორდანიამ და შოთა ბანთაძემ, თბ., 1967.
135. ნოე ჟორდანია, კავკასიის კონფედერაცია, გაზ. „ბრძოლის ხმა“, პარიზი, 1934, № 45.
 136. ნოე ჟორდანია, ჩემი წარსული, თბ., 1990.
 137. იაკობ რაინეცსი, მოგზაურობა საქართველოში, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო ვია გელაშვილმა, თბ., 2002.
 138. მიხეილ რეზიაშვილი, იმერეთი XVIII საუკუნეში(ნარკვევები), თბ., 1982.
 139. პროკოფი რატინი, თერგდალეულთა რევოლუციური მოღვაწეობის ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1962.
 140. რიჩარდ უილბრაჰამის მოგზაურობა საქართველოში, ინგლისურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნანა მელაძემ, თბ., 1990.
 141. ალექსი რობაქიძე, ადიღეები, ენციკლოპედია „საქართველო“, ტ. I, თბ., 1997.
 142. გიორგი როგავა, ორგანული და ნივთიერი კუთვნილების კატეგორია ადიღურ ენაში, თბ., 1980.
 143. ჟურნ. „სამშობლო“, ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულების ყოველთვიური ორგანო, პარიზი, 1930, № 8.
 144. ჟურნ. „სამშობლო“, ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულების ყოველთვიური ორგანო, პარიზი, 1934, № 16.
 145. გაზ. „საქართველო“, ტფ. 1919, № 6.
 146. საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს., ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები და განმარტებები დაურთო პროფესორმა ავთანდილ იოსელიანმა, თბ., 1980.
 147. საქმე საქართველოს ანტისაბჭოთა პარტიების პარიტეტული კომიტეტის შესახებ (საბრალმდებლო დასკვნა), თბ., 1925.
 148. სვანური პოეზია, ტ. I, სიმღერები შეკრიბეს და ქართულად თარგმნეს ა. შანიძემ, ვ. თოფურიამ და მ. გუგუევანმა, თბ., 1939.
 149. ავთანდილ სილაგაძე, ანზორ თოთაძე, გვარ-სახელები საქართველოში, თბ., 1997.

150. ბენიამინ სილაგაძე, ერაყი მამლუქთა გამგებლობის ხანაში (1749-1831), თბ., 1978.
151. ბენიამინ სილაგაძე, ქართველი მამლუქები ეგვიპტის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში 1798-1807 წლებში, თბ., 1984.
152. ავთანდილ სონღულაშვილი, საქართველოს პოლიტიკური პორტრეტი, თბ., 2004.
153. ჯემალ სტეფნაძე, საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა კავკასიის ხალხებთან XII საუკუნეში, თბ., 1974.
154. ალექსანდრე სულხანიშვილიჩეი მოგონებანი, სან-ფრანცისკო, 1981.
155. სუმბატ დავითის-ძე, ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა, წგნ.: "ქართლის ცხოვრება", ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.
156. ვახტანგ სუხიტაშვილი, ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბაგრატიონის პოლიტიკური მოღვაწეობა XIX საუკუნის პირველ მესამედში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 2004.
157. ილია ტაძალა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში (XIII-XX სს-ის პირველი მეოთხედი), ტ. III, თბ., 1987.
158. ილია ტაძალა, საქართველო საერთაშორისო არენაზე XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში (ერეკლე II-ის საგარეო პოლიტიკის ისტორიისათვის), თბ., 1979.
159. ელადიშერ ტატიშვილი, ქართველები მოსკოვში, მეორე შევსებული და გადამუშავებული გამოცემა, თბ., 1959.
160. ეოზეფ პიტონ დე ტურნეფორი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ., 1988.
161. ლოვარდ ტუშაშვილი, აჯი-ჩალაბი, ენციკლოპედია „საქართველო“, ტ. 1, თბ., 1997.
162. ლოვარდ ტუშაშვილი, რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში, თბ., 1997.
163. ლოვარდ ტუშაშვილი, ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, წგნ.: „საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები“, თბ., 1973, ტ. II.
164. უბიხური ფოლკლორი, შემდგენელი რუსუდან ჯანაშია; ნაირა გელაშვილის რედაქციით, პასუხისმგებელი მდივანი თამარ

უჯუბუ, სპეკრედაქტორი ლია ჩლაიძე, კავკასიური სახლის გამოცემა, თბ., 2001.

165. გოჩა ფერაძე, ვარლამ ჩერქეზიშვილი დიდი ბრიტანეთის წიგნსაცავებსა და არქივებში (ნაკვეთი პირველი), თბ., 2001.
166. გრიგოლ ფერაძე, უცხოელ პილიგრიმთა ცნობები პალესტინის ქართული ბერებისა და ქართული მონასტრების შესახებ, გამოსაცემად მოამზადა გოჩა ჯაფარიძემ, თბ., 1995.
167. ალექსანდრე ფირცხალაიშვილი, საქართველო-რუსეთ-ირან-თურქეთის ურთიერთობანი XVIII ს. I ნახევარში, თბ., 2000.
168. ალექსანდრე ფრონელი, ამბობება კახეთისა (1812 წ.), ისტორიული ამბავი, ტფ., 1907.
169. ალექსანდრე ფრონელი, მთიულეთი 1804 წელს, ისტორიული ამბავი, ტფ., 1896.
170. მიხეილ ქავთარაძე, ნაწერები და სიტყვები (1960-1991), მასალები ემიგრანტული პრესის მკვლევართათვის, პარიზი, 1997.
171. მელეა კანთარია, ყაბარდოს სამეურნეო ყოფის ისტორიიდან, თბ., 1982.
172. ქართველ მთიელთა ზეპირსიტყვიერება(მთიულეთ-გუდამაყარი), ტექსტების მომზადება, რედაქცია, გამოკვლევა და შენიშვნები ელენე ვირსალაძისა, თბ., 1958.
173. ქართველი მწერლები რუსეთის შესახებ, შემდგენელი ვანო შადური, თბ., 1962.
174. ქართველი მხედრები გერმანული დროშის ქვეშ მეორე მსოფლიო ომში, მასალები გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ვიქტორ რეხილაძემ, თბ., 1994.
175. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, ნაკვეთი მეორე, მთავარი რედაქტორი არნოლდ ჩიქობავა, თბ., 1990.
176. ქართული ეპისტოლური წყაროები (XV ს. – 1762 წ.), შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო მამისა ბერძნიშვილმა, თბ., 1989.
177. ქართული ხალხური პოეზია (რჩეული), შემდგენელ-რედაქტორი ალექსანდრე გომიაშვილი, თბ., 1974.
178. ქართული ხალხური პოეზია, ტ. XI, შეადგინა, ვარიანტები და შენიშვნები დაურთო პროფ. ქსენია სიხარულიძემ; გამოსაცემად მოამზადეს, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთეს დავით გოგოჭურმა და ვარლამ მაცაბერიძემ, თბ., 1984.

179. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ტომი I, თბ., 1970.
180. გერონტი *ქიქოძე*, ერეკლე II, თბ., 1983.
181. გერონტი *ქიქოძე*, პატარა ერის ხეღერი, შემდგენლები: მ. ქიქოძე, ლ. ასათიანი, ე. კოდუა, თბ., 2003.
182. გიორგი *ღუღუშაური*, ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების კულტურული ურთიერთობა (XIX ს. და XX ს. დამდეგი), თბ., 1985.
183. *ალექსანდრე ყაზბეგი*, მოთხრობები, წგნ.: „ქართული პროზა“, ტომი XI, თბ., 1986.
184. აკაკი *შანიძე*, ქართული ხალხური პოეზია, I, ხეცსურული, ტფ., 1931.
185. გიორგი *შარაძე*, საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკა და საგარეო პოლიტიკა, თბ., 2003.
186. გურამ *შარაძე*, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტომი V, თბ., 2004.
187. დიმიტრი *შველიძე*, აი, ვინ იყო, ქართველნო ვარლამ ჩერქეზიშვილი!, თბ., 2001.
188. დიმიტრი *შველიძე*, პოლიტიკური შეუღლებანი ძველ საქართველოში, თბ., 2001.
189. *ოლღა ჩერქეზიშვილი-ჭოიავა*, კონსტანტინე ჩოლოყაშვილი, მეგობრობის ბალავარს აშენებდა, გაზ. „თბილისი“, 21. I. 1989.
190. არნოლდ *ჩიქობავა*, ბიობიბლიოგრაფია, თბ., 1979.
191. არნოლდ *ჩიქობავა*, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965.
192. გურამ *ჩიმაკაძე*, ცხოვრება და ღვაწლი დავით სარაჯიშვილისა, თბ., 2003.
193. ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები, პროფ. ზურამ *ანჩაბაძის* რედაქტორობით, ნაკვეთი II, თბ., 1978.
194. *ქაქუცა ჩოლოყაშვილი*, წიგნი შედგენილია გურამ *შარაძის* მიერ მოპოვებული მასალების საფუძველზე, თბ., 1989.
195. სეზნია *ჩხეიძე*, საქართველოს ცხოვრება, ზაქარია *ჭიჭინაძის* გამოცემა, ტფ., 1913.
196. აპოლონ *ცანავა*, ქსენია სიხარულიძე, თბ., 1971.
197. კახა *ცერცვაძე*, ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორია XIX საუკუნის ქართულ პრესაში, თბ., 1996.

198. *კახა ცერცვაძე*, ჩერქეზების გადასახლება და XIX საუკუნის ქართული პრესა, თბ., 1996.
199. *კახა ცერცვაძე, მიხეილ ბაბტაძე*, საქართველო და ერთიანი კავკასია (1918-1921 წლების საარქივო დოკუმენტები), თბ., 2000.
200. *კახა ცერცვაძე, მიხეილ ბაბტაძე*, დოკუმენტები საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის ურთიერთობების შესახებ 1918-1921 წლებში, თბ., 2000.
201. *კახა ცერცვაძე, მიხეილ ბაბტაძე*, რამდენიმე დოკუმენტი საქართველო-ჩრდილო კავკასიას შორის არსებული სასაზღვრო რეჟიმის შესახებ 1918-1921 წლებში, თბ., 2000.
202. *კახა ცერცვაძე, მიხეილ ბაბტაძე*, მოხსენებითი ბარათი ავარიის მხარის საქართველოსთან შეერთების შესახებ, თბ., 2000.
203. *იასე ცინცაძე*, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X-XVI სს.), თბ., 1956.
204. *მარინე ცინცაძე*, საქართველო-ადილეს ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1982.
205. *ალექსანდრე ცომაია*, 26 მაისი, გაზ. „ქართული აზრი“, № 16-18, ნიუ-იორკი, 1957.
206. *ალექსანდრე ცომაია*, რჩეული თხზულებანი, გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო *გურამ შარაძემ*, თბ., 2000.
207. *ზურაბ ციტიშვილი*, გარსევან ჭავჭავაძის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა (საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ისტორიიდან XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში), თბ., 1982.
208. *ზურაბ ციტიშვილი*, საქართველოს სახელმწიფო მოღვაწენი (XVIII ს. II ნახევარი – XIX ს. დამდეგი), თბ., 1980.
209. *ცხოვრება საქართველოსა (პარიზის ქრონიკა)*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო *გიული ალასანიძე*, თბ., 1980.
210. *მიხეილ წერეთელი*, ერი და კაცობრიობა (სოციოლოგიური ანალიზი), თბ., 1990.
211. *რუსუდან წიჭაძე*, ქართველი ხალხის სოციალურ-კულტურული ტრადიციები XV-XVIII სს. უცხოელი ავტორების ცნობებში, თბ., 1988.

212. ანდუყაფარ *ჭეიშვილი*, ერეკნის ხანების მიერ საქართველოში გა-
მოგზავნილი წერილები (XVIII ს. II ნახევარი), თბ., 1982.
213. ზაქარია *ჭიჭინაძე*, ქართველ მაჰმადიანთ დიდი გადასახლება ოსმა-
ლეთში. მუჰაჯირი – ემიგრაცია, ტფ., 1912.
214. ხასო *ხანგოშვილი*, ქისტები (ისტორიულ-პოპულარული ნარკვევი),
თბ., 2005.
215. ომან *ხერხეულიძე*, მეფობა ირაკლი მეორისა, ტექსტი გამოსა-
ცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი
დაურთო *ლელა მიქიაშვილმა*, თბ., 1989.
216. ბეჟან *ხორავა*, აფხაზთა 1867 წლის მუჰაჯირობა, თბ., 2003.
217. ბეჟან *ხორავა*, ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს. თბ.,
1996.
218. ივანე *ჯავახიშვილი*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. X, თბ.,
1992.
219. ივანე *ჯავახიშვილი*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. XII, თბ.,
1998.
220. ნიკო *ჯავახიშვილი*, ქართველი მხედრები პოლონეთის დროშის
ქვეშ (პოლონურ-ქართულ სამხედრო-პოლიტიკურ ურთიერ-
ობათა ისტორიიდან), თბ., 1998.
221. რუსუდან *ჯანაშია*, ქართულ-ჩერქეზულ ურთიერთობათა ისტორიი-
დან, კრებული „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათ-
ვის“, XXIV, თბ., 2001.
222. სიმონ *ჯანაშია*, შრომები, ტ. III, თბ., 1959.
223. სიმონ *ჯანაშია*, შრომები, ტ. IV, თბ., 1968.
224. დავით *ჯანელიძე*, საქართველო და აღმოსავლეთი, თბ., 1984.
225. დავით *ჯანელიძე*, ბენიამინ *სილაგაძე*, ქართველი მამლუქები ეგვიპ-
ტესა და ერაყში, თბ., 1967.
226. ჯუანშერი, ცხოვრება ეახტანგ გორგასალისა, წგნ.: „ქართლის ცხო-
ვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის
მიხედვით სიმონ *ყაუხჩიშვილის* მიერ, ტ. I, თბ., 1955.
227. კარლო *ჯორჯანელი*, ქართულ სინონიმთა ვრცელი ლექსიკონი, თბ.,
2003.
228. დონ *ჯუზეპე ჯუდიჩი მილანელი*, წერილები საქართველოზე, იტა-
ლიური ტექსტი თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები
დაურთო ბეჟან *გიორგაძემ*, თბ., 1964.

229. *Амилахвари А.*, История георгианская о юноше князе Амилохорове, перев. с груз. С. И., Тип. при Артиллерийском инженерном шляхетском корпусе у содержателя тип. Х. Ф. Клезна, СПб., 1779.
230. *Анчабадзе Г.*, Вайнахи (чеченцы и ингуши), Тб., 2002.
231. *Баранов Е.*, Кабардинские легенды, Пятигорск, 1911.
232. *Бгажба Х.*, Из истории письменности в Абхазии, Тб., 1967.
233. *Бгажников Б.*, Кабардинцы, ежегодник "Расы и народы", современные этнические и расовые проблемы, вып. 11, М., 1981.
234. *Белокуров С.*, Сношения России с Кавказом, в. 1, 1578-1613, М., 1889.
235. Био-библиографический словарь Деятели революционного движения в России, т. 1, М., 1928.
236. *Боцадзе Т.*, Народы северного кавказа в грузинско-русских политических взаимоотношениях XVI-XVIII веков, Тб., 1974.
237. *Броссе М.*, Переписка на иностранных языках грузинских царей с российскими государями, от 1639 по 1770, СПб., 1861.
238. *Бурнашев С.*, Картина Грузии или описание политического состояния царств Карталинского и Кахетинского, Тифлис, 1896.
239. *Бутков П.*, Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1802 г., ч. I, СПб., 1869.
240. *Бутков П.*, Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1802 г., ч. II, СПб., 1869.
241. *Волкова Н.*, Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа, М., 1973.
242. *Волков С.*, Белое движение. Энциклопедия гражданской войны, СПб., 2003.
243. Газ. „*Вольный Горец*“, 15 января, 1920, № 25.
244. Газ. „*Вольный Горец*“, 19 января, 1920, № 26.
245. Газ. „*Вольный Горец*“, 13 марта, 1920, № 34.
246. *Гогитидзе М.*, Грузинский генералитет (1699-1921), Биографический справочник, Киев, 2001.
247. Газ. „*Голос*“, СПб., 20 июля, 1877, № 199.

248. *Горгидзе М.*, Грузины в Петербурге (страницы летописи культурных связей), Тб., 1976.
249. *Даушвили Р.*, Кавказская конфедерация, журн. "Кавказский вестник", № 3, Тб., 2001.
250. *Дворянские роды Российской империи*, т. Ш, Князя, под редакцией С. Думина, М., 1996.
251. *Дзидзария Г.*, Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия, 2-е дополненное издание, Сухуми, 1982.
252. *Джавахишвили И.*, Основные историко-этнологические проблемы истории Грузии, Кавказа и Ближнего Востока древнейшей эпохи, "Вестник древней истории", М., 1939, № 4.
253. *Джавахишвили Л.*, Грузинская пресса о мухаджирстве абхазско-адыгских народов в 60-90-е годы XIX века, газ. "Кавказский акцент", №16 (113), Тб., 16-31 VIII, 2004.
254. *Джавахишвили Н.*, Грузинские военные и государственные деятели на службе России и Санкт-Петербурга (1703-1917 гг.), в сборнике: "Грузино-Российские научно-культурные связи в истории Санкт-Петербурга", СПб., 2003.
255. *Джавахишвили Н.*, Санкт-Петербург – центр русско-грузинских взаимоотношений (1703-2003 гг.), Тб., 2003.
256. *Джавахишвили Н.*, Грузины под российским флагом (грузинские военные и государственные деятели на службе России в 1703-1917 гг.), Тб., 2003.
257. *Джавахишвили Н.*, Грузино-адыгские научно-культурные связи, газ. "Кавказский акцент", №23 (120), Тб., 1-15 XII, 2004.
258. *Джавахишвили Н.*, Грузино-адыгские родственные связи на службе дипломатии, газ. "Кавказский акцент", №2 (123), Тб., 16-31 I, 2005.
259. *Джавахишвили Н.*, Династические браки между правящими родами Западной Грузии и адыгей, газ. "Кавказский акцент", №4 (125), Тб., 16-28 II, 2005.
260. *Джавахишвили Н.*, Кахетинская царская ветвь Багратионов – родственники адыгов, газ. "Кавказский акцент", №7 (128), Тб., 1-16 IV, 2004.
261. *Думин С., Гребельский П.*, Дворянские роды Российской империи, т. IV, Князя Царства Грузинского, С. Думин и князь Ю. Чиковани, под редакцией С. Думина, М., 1998.
262. *Дюма А.*, Кавказ, перевод с французского, Тб., 1988.

263. *Зекох У.*, Умар Берсей — просветитель адыгейского народа, Ученые записки Адыгейского НИИ языка, литературы и истории, ч. I, Майкоп, 1957.
264. *Иоаннисян А.*, Иосиф Эмин, Ереван, 1945.
265. История Адыгейского народа, составленная по преданиям Кабардинцевъ *Шора-Бекмурзинъ-Ногмовымъ*, напечатанъ съ подлинной, исправленной рукописи и дополнена предисловиемъ, биографіею автора, примѣчаниями и приложениями *А. Д. Берже*, Тифлиси, 1861.
266. История Кабарды (с древнейших времен до наших дней), М., 1988.
267. История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII в., ответственный редактор — академик *Б. Пятровский*, М., 1988.
268. *Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII в.в.*, Документы и материалы в 2-х томах, т. I, М., 1957.
269. *Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII в.в.*, Документы и материалы в 2-х томах, т. II, М., 1958.
270. Кабардинский фольклор, под общей ред. *Г. Бройдо*, М.-Л., 1936.
271. *Каландадзе Ц.*, Участие грузин в культурной и общественной жизни России в I-й половине XIX века, Тб., 1984.
272. *Каптария М.*, Экологические аспекты традиционной хозяйственной культуры народов северного Кавказа, Тб., 1989.
273. "*Каторга и ссылка*", историко-революционный вестник, М., 1926, № 4.
274. *Керашева З., Розава Г.*, Грамматика адыгейского языка, Краснодар-Майкоп, 1966.
275. *Керашев Т.*, Народ его не забудет, газ. "*Кабардинская Правда*", Нальчик, 1944, № 125.
276. *Козмин Б.*, Революционное подполье в эпоху белого террора, М., 1929.
277. *Кортуа Н.*, Русско-грузинские взаимоотношения во второй половине XVIII века, Тб., 1989.
278. *Леонидзе Г.*, Избранные стихотворения и поэмы, перевод с грузинского, редактор-составитель и автор предисловия *Г. Маргвелашвили*, Тб., 1986.
279. *Лохвицкий М.*, Отстала женщина, рассказы, Тб., 1971.
280. *Лохвицкий М.*, Проза разных лет в двух книгах, книга первая, Тб., 1984.

281. *Лохвицкий М.*, Проза разных лет в двух книгах, книга вторая, Тб., 1984.
282. *Мальбахов Б., Эльмесов А.*, Средневековая Кабарда (Внутренние и внешние аспекты истории), Нальчик, 1994.
283. *Мир культуры адыгов* (проблемы эволюции и целостности), составитель и научный редактор *Р. А. Ханаху*, Майкоп, 2002.
284. *Мурашев Г.*, Титулы, чины, награды, СПб., 2002.
285. *Накашидзе Н.*, Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века, Тб., 1968.
286. *Налоева Е.*, Об особенностях кабардинского феодализма, в книге: "Из истории феодальной Кабарды и Балкарии," Нальчик, 1980.
287. *Ногмов Ш.*, История Адыгейского народа, составленная по преданиям кабардинцев, вступительная статья и подготовка текста доктора исторических наук, академика Адыгской (Черкесской) Академии, профессора *Т. Х. Кумыкова*, Нальчик, 1994.
288. *Ногмов Ш.*, Филологические труды, Нальчик, 1956.
289. *Опришко О.*, Через века и судьбы (документальное повествование), Нальчик, 1982.
290. Отрывки из народной поэмы "Сосыруко" и рассказы, переведенные на кабардинский язык *Кази Атажукиным*, Тифлис, 1864.
291. Очерки истории Адигей, ответственный редактор – профессор *С. Бушув*, Майкоп, 1957.
292. Путешествие русских послов XVI-XVII вв., М.-Л., 1954.
293. *Рогав Г.*, К вопросу о структуре именных основ и категориях грамматических классов в адыгских языках, Тб., 1956.
294. Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге (РГИА), фонд 796, оп. 8, ед. хр. № 112 ("О содержании двора грузинского царя Вахтанга в Москве").
295. *Смирнов Н.*, Политика России на Кавказе в XVI-XIX вв., М., 1958.
296. *Соловьев Б.*, Русское дворянство и его выдающиеся представители, Ростов-на-Дону, 2000.
297. *Тарсаидзе Н.*, Исторические этюды, Тб., 1972.
298. *Фадеев Р.*, Собранные сочинения, т. I, ч. I, СПб., 1889.

299. *Цагарели А.*, Грамоты и другие исторические документы XVII столетия, относящиеся к Грузии, т. I, с 1768 по 1774 гг., Под редакцией *А. А. Цагарели*, СПб., 1891.
300. *Чараия П.*, Об отношении абхазского языка к яфетическим, Материалы по яфетическому языкознанию, IV, СПб., 1912.
301. *Шегрен А.*, Дневник, СПб., 1835.
302. *Allen W.*, A History of the Georgian People, London, 1932.
303. *Cherkezov V.*, Georgian Treaties with Russia, London, "The nineteenth Centuri" a montly Riview, Edited by James Knowless, May 1895.
304. *Kaufhold H.*, Die Kreige des Konigs Heraklius II. von Georgien und ihr Echo in einer zeitgenossichen deutschen Zeitung, "Caucasica", The Journal of Caucasian Studies, vol. 2, Tb., 1998.
305. *Nettlau M.*, Geschichte der Anarchie, band 5, Topos Verlag, Vaduz Liechtenstein, 1984.
306. *Peyssonel Ch. C. de*, Essai sur les troubles actuels de Perse et de Georgie, Paris, 1754.
307. *Tcherkesoff V.*, La Georgie, Paris, Imp. L. Pochy, 1919.

Джавахишвили Николай Георгиевич,

доктор исторических наук, профессор кафедры
истории Грузии Тбилисского государственного
университета имени И. А. Джавахишвили

ОЧЕРКИ ИЗ ИСТОРИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ГРУЗИНСКОГО И АДЫГСКИХ НАРОДОВ

(Резюме)

Исследование представляет собой очерки по истории военно-политических, культурных и торгово-экономических связей и сотрудничества грузинского и адыгских (современного адыгейского, черкесского и кабардинского) народов, развивающихся на протяжении многих веков.

Грузины и адыги с древнейших времен являлись естественными союзниками. Этот союз, зародившийся в I веке и обусловленный необходимостью защиты от внешних врагов, в XVI-XVIII веках становится еще более крепким.

История предопределила общую трагическую судьбу этих народов и многие лучшие их представители состояли на службе в других государствах и защищали их интересы.

Грузинские цари и владетельные князья всегда придавали большое военно-политическое значение тесным связям с горцами, проживающими по ту сторону Кавказских гор. Поэтому они постоянно пытались поддерживать с северокавказскими народами добрососедские, дружественные отношения.

За углублением дружественных связей грузинских царств и княжеств с Кабардой последовали династические браки, которые в XVI-XVIII веках стали довольно распространенным явлением. Дочери из знатных адыгских родов часто выходили замуж за грузинских царей и владетельных князей. Такое объединение служило надежным основанием для укрепления военно-политического союза правящих кругов этих народов.

Впервые представитель тысячелетней царственной династии Багратионов женился на черкесской княжне в XVI веке. В 1563 году *Русудан*, дочь кабардинского владетельного князя, вышла замуж за наследника престола, в дальнейшем царя Имеретии – *Георгия II* (царств. в 1565-1583 гг.).

У царицы Имеретии Русудан (скончавшейся в 1578 году) было двое сыновей, царевичи *Баграт* (1565-1578) и *Леван* (1573-1590). После смерти отца (1583 г.), Леван был возведен на имеретинский престол и царствовал до 1590 года.

Во время внутренних феодальных противостояний большое значение приобретали связи грузинских царств и княжеств с Кабардой. К концу 70-х годов XVI века цари и владетельные князья Западной Грузии, противостоящие друг другу, смогли помириться с помощью дочерей знатного адыгского князя.

В указанный период старшая сестра царицы Русудан стала женой владетельного князя Гурии *Георгия II Гуриели* (находился у власти в 1564-1583 годах), а младшая – женой владетельного князя Мегрелии (Одиши/Самегрело) *Георгия III Дадияни* (властвовал в 1572-1582 гг.).

Владетельный князь Мегрелии – *Леван II Дадияни* (1591-1657), который правил почти полвека (1611-1657), также старался установить связь с адыгами. Его старший сын – *Александр* в 1640 году женился на дочери великого князя Кабарды *Алегуко Шегенукова*.

Леван II был сильнейшим владетелем в истории княжества Мегрелии, как с военно-политической, так и с экономической точки зрения, желающий распространить свою власть на всю территорию Западной Грузии. В связи с этим, сближение с владетельным князем Мегрелии было также в интересах правителя Кабарды.

Военно-политическому союзу с адыгами служило бракосочетание внука царя Картли *Вахтанга V* (царств. в 1656-1676) с дочерью владетельного князя Кабарды.

Кабардинскую княжну, которая после крещения получила имя *Русудан*, привезли в Грузию в невесты сыну царя Картли *Георгия XI* – царевичу *Баграта*, но из-за его кончины в Иране в 1695 году это бракосочетание не состоялось. Однако, царь Георгий XI не отправил ее назад на родину и в том же году выдал замуж за сына своего брата – царевича *Вахтанга Левановича* (1675-1737).

Зять кабардинцев в течение шести лет (1703-1709 гг.) правил Картлийским царством в качестве регента, а в 1716-1724 гг. он занимал престол под именем царя *Вахтанга VI*.

Царица Русудан была верной и надежной спутницей в нелегкой жизни Вахтанга VI, деля с ним и горести, и тревоги того беспокойного времени.

Осмотрительность и гуманность царицы Русудан проявились, когда при ее непосредственном вмешательстве были освобождены от строгого наказания братья Вахтанга VI – сначала католикос *Доменти* (ум. в 1742 г.), затем *Иесе* (1680-1727 гг.), который в 1714-1716 гг. царствовал в Картли.

Царица Русудан своей второй родине – Грузии воспитала достойных потомков. Это – царевич *Ростом* (скончался рано), царевны: *Тамар* (1696-1746), *Анна* (1698-1746), *Мариам* (*Тута*) (1699-1746), царевичи: *Бакар* (1700-1750) и *Георгий* (1712-1789).

Тамар (1696-1746) сыграла значительную роль в объединении Картли и Кахетии в единое государство, что, безусловно, было значимым и прогрессивным явлением в истории Грузии.

В 1712 году 16-летняя Тамар стала супругой наследника кахетинского престола царевича *Теймураза Ираклиевича* (1695-1762), который в 1733 году занимал престол Кахетии под именем царя *Теймураз II*.

Царица Тамар унаследовала от Вахтанга VI и Русудан прекрасную внешность, благородство и дипломатическую прозорливость. Она сыграла решающую роль в деле воцарения мужа – Теймураза II – в Картли, а старшего сына – *Ираклия II* (1720-1798) – в Кахетии.

Грузинские источники сообщают, что в 1744 году, в связи с воцарением отца и сына в Грузии, страну охватила безмерная радость.

Традиция династических союзов представителей мужского пола рода Багратионов с представительницами адыгских знатных родов во многом определилась редким авторитетом цариц Русудан и Тамар.

Инициатором этой традиции являлся царь Ираклий II (в 1744-1762 гг. царствовал в Кахетии, а в 1762-1798 гг. – в объединенных Картли и Кахетии), сыновья которого – последний царь Картли и Кахетии Георгий XII (1746-1800, царствовал в 1798-1800 гг.) и его брат – царевич Александр (1770-1844) – были обручены с дочерьми знатных адыгских феодалов.

Черкесские девушки пользовались большим успехом не только среди представителей всех трех (картлийской, кахетинской, имеретинской) царствующих ветвей Багратионов и дворянства, а также при дворах владетельных князей Западной Грузии, но и у простых грузин.

Среди знатных родов Грузии почетное место занимал грузинский дворянский род – *Черкезишвили*. Среди них были как князья (в Кахе-

тии), так и дворяне (в Картли). Из этих родов вышло немало выдающихся грузинских общественно-политических и военных деятелей.

Родственные отношения между представителями грузинского царского и кабардинского княжеского родов в 20-х годах XVIII века оказались выгодными для обеих сторон. При этом, это родство в начале 40-х годов XVIII века очень успешно было использовано российской дипломатией.

В 1741 году владетель Ирана Надир-шах затеял кампанию в Дагестан, завершившуюся поражением. Несмотря на это, появилась реальная опасность того, что кавказские горцы, в том числе и адыги, выступят против России.

Безопасность южных границ имела большое значение для России. Поэтому Россия интенсивно взялась за укрепление Кизлярской оборонительной линии, при этом предметом особой заботы русских было то, чтобы кавказские горцы не перешли бы на сторону Ирана.

Именно для того, чтобы избежать этой серьезной опасности, российские правители с целью дипломатических переговоров с кабардинскими феодалами направили их родственника, царевича Бакара Вахтанговича, служившего в российской армии в чине генерал-лейтенанта артиллерии. Эту миссию царевич Бакар выполнил успешно. Он получил заверение в том, что в случае российско-иранской войны кабардинцы сохраняют верность России.

История грузино-адыгского боевого содружества берет начало из глубины веков. Это сотрудничество, которое во многом объяснялось защитой от общего врага, часто завершалось общей победой.

Грузино-адыгский военно-политический альянс был особенно крепок в середине XVIII века.

Адыгские феодалы, находящиеся в родстве с грузинскими царями, первыми приветствовали восшествие на престол Картли – Теймураза II-го, а на престол Кахетии его сына – Ираклия II-го (в 1744 году).

Указанный выше союз сыграл позитивную роль в сохранении гегемонии объединенного Картлийско-Кахетинского царства на Южном Кавказе.

По отношению к царю Картли-Кахетии Ираклию II-ому (с 1762 года) кавказские народы были проникнуты глубоким уважением, но особо в этом отличались верные ему адыги. Великий грузинский монарх очень ценил и уважал их.

В 70-80-ых годах XVIII века Ираклий II попытался поселить в Грузии кабардинцев. На это с большой радостью отреагировала

значительная часть адыгских феодалов. Этот план, который предусматривал создание постоянной армии и тем самым, укрепление грузинского государства, провалили представители правящих кругов Российской империи.

Грузинско-адыгское военно-политическое сотрудничество продолжалось вплоть до рубежей XVIII-XIX вв. т.е. до последнего периода существования Картлийско-Кахетинского царства.

Адыгская знать с большим уважением относилась к потомкам Ираклия II-го. Дальнейшему развитию и продолжению этих отношений помешало упразднение Картлийско-Кахетинского царства и принудительное включение его в состав Российской империи. Несмотря на это, достойные представители грузинского и адыгских народов не прервали своих отношений и в последующий период.

На большом государственном гербе Российской империи, на почетном месте помещен герб *“Царства Грузинского”*, вместе с гербами Грузии, имелись и гербы народов Северного Кавказа и Армении.

Среди них была и адыгская символика, в частности, гербы *“Кабардинских земель”* (“в лазуревом щите, на двух серебряных крестообразно, остриями вверх положенных стрелах – малый золотой щит с червленым, обращенным вправо полумесяцем, в трех четвертях серебряные шестилучевые звезды”) и *“Черкасских и Горских князей”* (“скачущий на черном коне черкес, в серебряном вооружении, червленой одежде и черной из меха мантии, с черным копьем на правом плече”).

Таким образом, Россия на своем государственном гербе официально зафиксировала, что среди стран Кавказа Грузия традиционно выступала в роли гегемонного государства.

Между грузинским и адыгскими народами в течение их многовекового сосуществования установились тесные научно-культурные связи.

С XIX века по сегодняшний день эти связи имеют особенно интенсивный характер. Именно в этот период Тбилиси становится важнейшим центром научных исследований по истории, культуре, этнографии и фольклору народов Кавказа. В прессе, выходящей в Тбилиси в разное время, кавказская проблематика освещалась систематически и детально.

Определенный период в жизни и деятельности лучших представителей адыгских народов связан с Тбилиси. Среди них были известные представители адыгских общественных деятелей XIX века – *Шора Бекмурзинович Ногмов, Умар Хафхалович Берсей и Каз*

Атажукин, а также деятели XX века – Ибрагим Навруз, Асланбек Бжасо, Михаил Лохвицкий (Аджук-Гирей) и другие.

В грузинском фольклоре и в художественной литературе почетное место занимает адыгская тематика, восхваляется воинственность, храбрость, красота и трудолюбие, характерные для адыгов.

Об этом свидетельствует известная народная песня, в которой грузинский крестьянин мечтает: "Хотя бы исполнилась моя мечта: Мухран батони (владелец князь Мухранский) стал бы моим крепостным, князь Амилахвари – слугой, чтобы знаменитое вино "Цинандали" вечно изливалось в моем дворце и черкесская девушка, которую хвалят, лежала бы рядом со мной..."

Передовая грузинская общественность всегда отличалась большим уважением и любовью по отношению к адыгскому народу. Это хорошо ощущается в произведениях лучших грузинских писателей XIX-XX веков.

Махаджирство – эта ужасная трагедия адыгских народов нашла искреннее сочувствие среди передовых представителей грузинской общественности того времени.

Особую активность проявила грузинская пресса, где процесс махаджирства и его результаты широко освещались в 60-90-ых годах XIX века.

На страницах грузинских газет много писали о свободолюбии горцев, тактике их борьбы и сущности колонизаторской политики России. Статьи о махаджирстве печатались довольно интенсивно, в которых воздавалась хвала гордым адыгам, отличающимся воинственностью, один вид которых сеял у врагом страх. Примечательно, что в те времена в России "черкесами" называли почти всех северокавказцев.

Из материалов, опубликованных в прессе того периода, в частности в газетах "Дрозба" ("Времена") и "Иверия" явно видно, что грузинский народ с большим сочувствием и болью воспринял трагедию адыгов, изгнанных с родных земель.

После развала Российской империи (1917 г.) вновь возобновилось военно-политическое сотрудничество с народами Северного Кавказа (в том числе и с адыгами).

У независимой и демократической республики Грузия (существовала в 1918-1921 годах) из всех соседей самые близкие и дружеские отношения были с Горской Республикой. Грузины по мере своих возможностей часто помогали своим северокавказским соседям.

После оккупации и насильственной советизации Красной Армией независимых республик Кавказа, значительная часть членов правительства этих государств эмигрировала в Западноевропейские страны. Там они (особенно грузины и северокавказцы) интенсивно продолжали военно-политическое сотрудничество.

На протяжении XX века было много сделано для углубления грузинско-адыгских научно-культурных отношений. Между грузинскими и адыгскими учеными и деятелями культуры установились теплые, дружеские и деловые связи.

Большой вклад в исследование адыгской культуры, языка и истории грузинско-адыгских отношений внесли известные грузинские ученые: *Петре Чарая* (1861-1919); академики: *Иванэ Джавахишвили* (1876-1940), *Симон Джанашиа* (1900-1947), *Арнольд Чикобава* (1898-1985), *Кетеван Ломтатидзе*, профессора: *Георгий Розава* (1905-1990), *Зураб Анчабадзе* (1920-1984); *Теймураз Боцадзе* (1930-1996), *Марина Цинцадзе* (1930-1996), *Важра Шенгелиа*, *Медея Кантариа*, и др.

В Грузии сформировались мощные научные центры кавказоведческих исследований, в которых значительное внимание уделяется изучению языка, истории и культуры адыгских народов.

Различные учебные и научные учреждения Грузии, начиная с 20-х годов XX века стали центрами воспитания и обучения части адыгской молодежи различным специальностям.

Грузинские ученые внесли большой вклад в деле воспитания квалифицированных кадров среди адыгов.

Адыги учились на различных факультетах Тбилисского государственного университета, в политехническом и сельскохозяйственном институтах, в театральном институте (черкесская группа), в хореографическом училище (группа танцоров), на различных специальностях в консерватории, в Академии художеств.

Многие из них окончили аспирантуру в Тбилиси и защитили кандидатские и докторские диссертации по различным специальностям: языковедение, литературоведение, фольклористика, история, этнография и др.

В Тбилиси получили образование известные ученые адыги: иностр. член АН Грузии *Мухадин Кумахов*, *Зейнаб Керашева*, *Мухтар Меретуков*, *Батырби Берсиров*, *Петр Багов*, *Ачердан Абрегов* и др.

Многие известные адыгские деятели науки и культуры, композиторы, художники и актеры своими профессиональными успехами обязаны грузинским преподавателям. Они уважают Грузию и грузин.

На сегодняшний день в Грузии функционируют следующие кавказоведческие центры: Институт истории и этнологии имени Иванэ Джавахишвили АН Грузии; Институт языкознания имени Арнольда Чикобава АН Грузии; Тбилисский государственный университет имени Иванэ Джавахишвили, в частности, кафедры кавказских языков и фольклористики на филологическом факультете и кафедра истории народов Кавказа на историческом факультете; “Грузинский центр культурного сотрудничества – Кавказский дом”; “Кавказский университет”; Национальная библиотека парламента Грузии имени Ильи Чавчавадзе, в частности, центр кавказоведческих исследований и международная ассоциация кавказоведов; “Научно-исследовательский центр истории грузинско-кавказских отношений”.

Таким образом, в течение многих веков между древнейшими коренными народами Кавказа – грузинами и адыгами (адыгейцами, черкесами и кабардинцами) – существовали тесные военно-политические и научно-культурные связи.

შინაარსი

წინათქმა (<i>კონსტანტინე ჩოლოყაშვილი</i>)	3
შესავალი	5
1. ქართველი და ადიღელი ხალხები – ბუნებრივი მოკავშირენი	12
2. ქართველი და ადიღელი ხალხების საერთო ტრაგიკული ხვედრი	20
3. დინასტიური ძორწინებანი ქართველთა და ადიღელთა სამეფო-სამთავრო სახლების წარმოგადგენლებს შორის (XVI-XVIII სს.)	42
4. ჩერქეზიშვილთა საგვარეულოს ისტორიისათვის	60
5. ქართულ-ადიღური ნათესაური კავშირები დიკლომატიის სამსახურში (XVIII ს. 20-40–იანი წლები)	83
6. თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის ბაგეშება ქართლსა და ქახეთში და ადიღელ ფეოდალთა კოზიციი	87
7. ქართველი და ადიღელი ხალხების საბრძოლო თანამებრობობის ისტორიიდან (XVIII ს. შუა ხანები)	92
8. ქართლ-ქახეთის მეფე ერეკლე II – უკლიერესი კავკასიელი მონარქი და ადიღელთა საამაჟო ნათესავი	121
9. ყაბარდოელთა საქართველოში ჩამოსახლების პროექტი (XVIII ს. 70-80–იანი წლები)	148
10. ქართულ-ადიღური ურთიერთობები XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე	152

11. ადიღური სიმბოლიკა საქართველოს სამეფოს გერბზე	157
12. ადიღური თემა ქართულ ფოლკლორში	164
13. აფხაზი და ადიღელი ხალხები მოწინავე ქართველი საზოგადოებრიობის თვალთ (XIX ს.)	169
14. ქართველი საზოგადოებრიობის თანაბრება ადიღელი ხალხების ბასაპირში (XIX ს. II ნახევარი)	180
15. ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის ისტორიიდან (1917-1945 წწ.)	188
16. ადიღური თემა ბიორგი ლეონიკის შემოქმედებაში	226
17. ჩერქეზ მებრძოართა ბასენება ქაქუცა ჩოლოყაშვილის თანამებრძოლის მიერ	237
18. ქართულ-ადიღური სამეცნიერო-კულტურული შრთიერთობების ისტორიიდან (1835-2005 წწ.)	239
დასკვა	275
წყაროები და ლიტერატურა	288
PE3IOME	308

Джавахишвили Николай Георгиевич

**ОЧЕРКИ ИЗ ИСТОРИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ
ГРУЗИНСКОГО И АДЫГСКИХ НАРОДОВ**

(на грузинском языке)
Тбилиси 2005

Niko Javakhishvili

STUDIES IN THE HISTORY OF RELATIONS

BETWEEN GEORGIANS AND ADIGIAN PEOPLE

(in Georgian)
Tbilisi 2005

მხატვარი – ვახტანგ რურუა

დიზაინერი – ვანო კიკნაძე

წიგნის გარეკანზე გამოყენებულია საქართველოში 1627-1654 წლებში მოღვაწე იტალიელი მისიონერის დონ კრისტოფორო დე კასტელის ნახატები: “ჩერქეზი ქალი კმარ-შეილით”, “ჩერქეზთა მეფე კოსიაკი”, ზოლო სატიტულო ფურცელზე – “ჩერქეზი ქალი მართა”.